



ประชุม

พระราชโองการโปรดเกล้าฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน

ภาคที่ ๕

พระราชทาน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถ่างราชานุภาพ

เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

พระราชทาน

เจ้าพระยามหาเสนาบดีมหาโกษาธิบดี

เสนาบดีจตุสดมภ์กรมท่า

คณะกรมการ

ออกสำราญประวัตินำสำตรา วิถีชนธรรมและโบราณคดี

สำนักนายกรัฐมนตรี

พิมพ์จำหน่าย

354.59309

น473ป

เลขทะเบียนการสงวนลิขสิทธิ์ทางวิชาการ วิถีชนธรรมและโบราณคดี

ตีพิมพ์โดย การเมือง การปกครองของประเทศไทย สมัยรัชกาลที่ ๕

หอสมุดแห่งชาติ
จังหวัดกาญจนบุรี



ประชุม

พระราชภัณฑสถาน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน
ภาคที่ ๕

พระราชทาน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถ่างราชานุภาพ
เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

พระราชทาน

เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี
เสนาบดีจตุสดมภ์กรมท่า

คณะกรรมการ

จัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี
สำนักวิทยบริการวัฒนธรรม

พิมพ์จำหน่าย

เพื่อเป็นการส่งเสริมความรู้ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี
ที่สงวน การเมือง การปกครองของประเทศไทย สมัยรัชกาลที่ ๕



สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
พระยาวิเศษกิจ จิตรกร
เขียนภาพเหมือนพระองค์
เมื่อปี ๒๔๖๕

คำนำ

ประชุมพระราชหัตถเลขาเล่มนี้ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี ได้รวบรวมมาประมวลพิมพ์ขึ้นเป็นพิเศษตามโครงการระยะสั้น ซึ่งได้ดำเนินการจัดพิมพ์ไปแล้ว ๒ ภาค (คือภาคที่ ๑ และภาคที่ ๒) โดยให้ชื่อว่า **ประชุมพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** หนังสือเรื่องนี้ยังเหลือภาคที่ ๓ กำลังจัดทำเชิงอรรถอยู่ที่อีกภาคหนึ่ง จึงจบเรื่องพระราชหัตถเลขาที่ทรงพระบรมราชวินิจฉัยราชการแผ่นดิน พระราชทานเสนาบดีกระทรวงพระนครบาล เฉพาะเล่มนี้เป็นประชุมพระราชหัตถเลขาภาคที่ ๔ ว่าด้วยการต่างประเทศ พระราชทานเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี เสนาบดีจตุสดมภ์ (กรมท่า) และพระราชทานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

วัตถุประสงค์ที่คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสาร ฯ ได้ตั้งขึ้นไว้เกี่ยวกับการพิมพ์พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เพื่อส่งเสริมความรู้ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม โบราณคดี ศิลปกรรม การเมือง การปกครองของประเทศไทยสมัยรัชกาลที่ ๕ ให้ประชาชนผู้สนใจศึกษาเห็นว่าวิชาการแต่ละสาขา ได้ทราบถึงงานบริหารราชการแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าทรงพระปรีชาญาณล้ำเลิศเพียงใด ทรงดำเนินพระราชกุศลโอบายทางการเมืองการปกครอง นำประเทศชาติผ่านพ้นภัยการเมืองที่ร้ายแรงในยุคนั้นมาได้ด้วยพระปัญญาบารมีอย่างไร ยังความร่วมเย็นเป็นสุขแก่ประชาราษฎร

ทั่วหน้า ทรงมีพระเมตตากรุณาต่อไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน เชื้อขงท้อมีต่อลูก
เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์เดียวในประวัติศาสตร์ชาติไทย ที่ประชาชน
เทอดทูนเคารพสักการะ ถวายพระคุณนามว่า สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า
ซึ่งพระคุณนามนี้ก็ปรากฏอยู่ตราบนรินทร์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จชำระสรีรราชสมบัติ
และทรงพระเจริญในการครองราชย์นับเวลาถึง ๔๒ ปีเศษ เป็นรัชสมัยที่
ยืนยาวกว่าพระมหากษัตริย์องค์อื่นในอดีต มีเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งงานบ้าน
การเมืองเกิดขึ้นในระหว่างรัชกาลมากมาย ที่ทรงบริหารลุล่วงไปแล้ว
ก็ไม่น้อย ที่ยังคงค้างอยู่ไม่บรรลุตามพระราชปณิธานก็มาก จากพระ
ราชหัตถเลขาที่พระราชทานแก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ข้าราชการ
พระบรมวงศานุวงศ์ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน แท้ที่รวบรวมพิมพ์แล้วก็ดี
ยังไม่ได้รวมก็ดี พิจารณาที่คาดเห็นว่าเป็นเอกสารที่ทรงคุณค่าของ
บ้านเมืองทั้งสิ้น

อนึ่ง เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า ในระหว่างรัชสมัยที่เสด็จเถลิง
ถวัลย์ราชสมบัติครองบ้านเมืองอยู่นั้น นอกจากจะทรงแนะนำข้าราชการ
ให้ปฏิบัติในหน้าที่ราชการไปตามพระราชกำหนดกฎหมายแล้ว ยังทรงมี
พระมหากรุณาธิคุณพระราชทานพระราชหัตถเลขาแก่ข้าทูลละออง-
ธุลีพระบาทและพระบรมวงศานุวงศ์เป็นส่วนพระองค์อีกด้วย พระราช-
หัตถเลขาดังกล่าวนี้ เป็นเอกสารมีค่ามากที่สุด เป็นส่วนหนึ่งในโครงการ
จัดพิมพ์ที่พระยาศรีสุนทรโวหารของคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสาร ฯ
ซึ่งได้พยายามเสาะแสวงหาจากแหล่งต่าง ๆ เพื่อนำมาพิมพ์รักษาไว้เป็น
หลักฐานทางประวัติศาสตร์ อันจักอำนวยประโยชน์ต่อการศึกษาใน
อนาคตสืบไป

ในระหว่างที่กรรมการประชุมพิจารณาเอกสารจัดพิมพ์รักษาเรื่องราวตามต้นฉบับที่หาได้ยากอยู่นั้น นายปรีดา ศรีชลาลัย กรรมการได้เสนอที่ประชุมว่า มีพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี เสนาบดีจตุสดมภ์ กรมท่า อยู่ที่กองบรรณสารกระทรวงการต่างประเทศ ๒ แห่ง เป็นเอกสารมีค่าทางประวัติศาสตร์การทูต การต่างประเทศ ในต้นรัชกาลที่ ๕ และกำลังอยู่ในลักษณะที่ชำรุดถึงขนาดเพราะกระดาศเกล้า กรอบหักไปตามกาลเวลา ถ้าไม่นำมาพิมพ์ไว้ก็อีกไม่ช้า^๕ เนื่องจากความสำคัญทางประวัติศาสตร์การทูต การต่างประเทศจะพลอยสูญไปตามต้นฉบับ เป็นเรื่องน่าเสียดายนัก

ในโอกาสต่อมา หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล กรรมการก็ได้เสนอที่ประชุมว่า มีพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทั้งในฐานะเสนาบดีว่าการกระทรวงมหาดไทย และในฐานะพระเจ้าน้องยาเธอ ผู้ทรงไว้วางพระราชหฤทัยอยู่เป็นอันมาก แต่ละฉบับมีค่าทางประวัติศาสตร์การปกครองบ้านเมือง และเหตุการณ์อันเป็นส่วนพระองค์ เป็นเอกสารที่สมควรจะพิมพ์เผยแพร่ให้ปรากฏสืบไปชั่วกาลนาน ถ้ากรรมการจัดพิมพ์เอกสาร ๆ ต้องการ ก็จะต้องถ่วงคั่งสำนามานอบให้

ประธานกรรมการจัดพิมพ์เอกสาร ๆ มิได้ละเลยโอกาสนั้น สั่งให้กรรมการและเลขานุการนำเรื่องเข้าระเบียบวาระการประชุม เมื่อคราวประชุมครั้งที่ ๒/๒๕๐๖ วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๖ พิจารณาเรื่องเอกสารที่นายปรีดา ศรีชลาลัย เสนอว่ามีอยู่ที่กระทรวงการต่างประเทศ

มติที่ประชุมเกี่ยวกับ พระราชหัตถ์เลขาพระราชทานเจ้าพระยาภาณุวงศ์
มหาโกษาธิบดี ให้ทำหนังสือขอรับต้นฉบับมาดำเนินการ และพระราช
หัตถ์เลขาพระราชทานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราช
านุภาพ ที่หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล เสนอ ที่ประชุมลงมติให้ดำเนิน
การจัดพิมพ์ ได้ภายหลังที่ได้รับสำเนาพระราชหัตถ์เลขาจากหม่อมเจ้า
หญิงพูนพิสมัย ดิศกุล ครบถ้วนแล้ว และให้พระยาสุนทรพิพิธ
หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล นายปรีดา ศรีชลาลัย นายรอง
สยามานนท์ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ นายฉันทิชย์ กระแสสินธุ์
กรรมการเป็นผู้ดำเนินการพิมพ์ โดยให้ปฏิบัติการณ์ที่ ไม่ต้องรอ
พระราชหัตถ์เลขาภาคที่ ๓ ที่ กำลังทำเชิงอรรถอยู่ และให้พิมพ์ควบคู่กัน
ทั้ง ๒ เรื่อง คือ พระราชหัตถ์เลขาพระราชทานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าใน้องยา
เธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ) และพระราชหัตถ์เลขาพระราชทาน
เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) เสนาบดีจตุสดมภ์
กรมท่า นับเป็นประชุมพระราชหัตถ์เลขาภาคที่ ๔ เป็นหนังสือประมาณ
๕๗ ขก ๔๖๐ หน้า ดังปรากฏอยู่ในสาขตาของท่านแล้วบัดนี้

พระราชหัตถ์เลขาทั้ง ๒ เรื่องนี้ แม้จะไม่มีหนังสือกราบบังคมทูล
สนองพระกรุณาธิคุณ ผู้อ่านก็สามารถทราบจากเรื่องราวอันติดต่อ
สืบเนื่องเกี่ยวพันถึงกันตลอดเป็นอย่างดี เป็นพระหัตถ์เลขาที่ทรงให้ราช
เลขานุการเขียนตามกระแสพระราชดำรัส แล้วทรงลงพระปรมาภิไธย
ก็มี ทรงเองก็มี และสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น แม้จะมีเสนาบดีจตุสดมภ์รับ
ผิดชอบในราชการแต่ละสาขางาน แม้จนกระทั่งต่อมาทรงมีพระบรมราช
โองการเปลี่ยนแปลงการปกครองการบริหารราชการแผ่นดินเป็นระบบ

กระทรวงเหมือนนานาอารยประเทศก็ตาม แต่ศูนย์กลางการบริหารราชการแผ่นดินก็ยังต้องผ่านมาจากเสนาบดีเจ้ากระทรวง กราบบังคมทูลถวายข้อราชการเพื่อทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ขอให้ทรงวินิจฉัยชี้ขาดอยู่เป็นประจำหากจะเปรียบก็คงเหมือนกับทรงเป็นนายกรัฐมนตรีในปัจจุบัน ราชการงานแผ่นดินทุกกระทรวงทบวงกรม คาประดั่งขันสู่สำนักพระราชเลขาธิการทั้งกลางวันและกลางคืน จนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเหลือพระกำลังจะทนทาน ได้มีพระราชหัตถเลขาพระราชทานเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี เสนาบดีจตุสดมภ์กรมทำให้ทราบตามพระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๕๗/๘๓ วันจันทร์ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๔ ปีมะเส็งว่า “ตั้งแต่บัดนี้ต่อไปการเล็ก ๆ น้อย ๆ อย่างเช่น นัดฝรั่งมาหาเป็นต้น ฉันจะจดหมายเองก็ไม่มีเวลาเลย ด้วยข้ากั้นไปทุกหมู่ทุกกรม ถ้าจะมีหนังสือเข้ามาจะขอให้สวัสดีตอบแต่ขอให้เขอรอบ ฉันจะได้มีเวลาที่จะทำการอื่น ๆ ได้บ้าง ถ้าจะทำคนเดียวก็เหลือกำลังแล้ว”

เพื่อให้ผู้อ่านได้เห็นลายพระราชหัตถเลขา ทั้งที่ทรงเองและให้ราชเลขาอนุการเขียนตามกระแสพระราชดำรัส กรรมการจัดพิมพ์เอกสาร ฯ ได้ถ่ายภาพและเชิญมาพิมพ์ไว้ในเล่มด้วย ๑๑ ฉบับ

จากพระราชหัตถเลขาที่เชิญมารวมพิมพ์ไว้นี้ ผู้ที่ได้อ่านย่อมเห็นพ้องต้องกันว่ามีคุณค่าเหลือประมาณ เพราะยังอ่านก็ยิ่งซาบซึ้งถึงพระราชปฏิปทาอันประเสริฐ เห็นในพระขันติธรรมที่ทรงอดกลั้นต่อเหตุการณ์ที่ชาติมหาอำนาจก่อความเป็นอย่างขอด ทรงถึงพร้อมด้วยทศพิธราชธรรมเห็นปานดังตนเอง จึงทรงนำประเทศชาติรอดพ้นภัยการล่าเมืองขึ้นของชาติมหาอำนาจมาได้ในที่สุด เป็นผลให้ชาวไทยทั้งมวลร่มเย็นเป็นสุขสืบมาจนทุกวันนี้

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสาร ฯ ขอขอบพระคุณ หม่อมเจ้าหญิง
พูนพิศมัย ดิศกุล ที่ประทานสำเนาพระราชหัตถเลขา และขอขอบคุณ
กระทรวงการต่างประเทศที่มอบต้นฉบับพระราชหัตถเลขามาให้พิมพ์
เผยแพร่ตามวัตถุประสงค์ ขอขอบคุณนายปรีดา ศรีชลาลัย กรรมการ
ผู้เสนอแนะถึงเอกสารอันมีค่าของกระทรวงการต่างประเทศ ขอขอบ
พระคุณหม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล นายรอง ศยามานนท์ นายฉันทิชย์
กระแสสินธุ์ นายขัม ปิ่นจายางกูร นายเฉลียว จันทรรักษ์ กรรมการ
ได้ช่วยกันตรวจใบพิสูจน์ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ทำเชิงอรรถ ทำดัชนี
จนเรียบร้อยเป็นรูปเล่มโดยสมบูรณ์ไว้ ณ ที่แห่งนี้ และขอสำคัญที่จักเว้น
กล่าวมิได้ นั่นคือ ขอขอบพระคุณ ฯ พลต ฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร
นายกรัฐมนตรี ที่ได้อนุมัติจัดสรรงบประมาณการพิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้น
เพื่อให้นักศึกษาประชาชนอาศัยเป็นหลักคั่นคว่ำหาความรู้อันเป็นประวัติ
ศาสตร์ วัฒนธรรม โบราณคดี ศีลธรรม การเมือง การปกครองของ
ประเทศไทย สมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นพระบรมราชวินิจฉัย ทรงบริหาร
ราชการแผ่นดินภายใต้พระบรมราชานุญาตของพระมหากษัตริย์สมบูรณา
ญาสิทธิราช นับเป็นการให้วิทยาทานที่ควรแก่การสรรเสริญอย่างยิ่ง

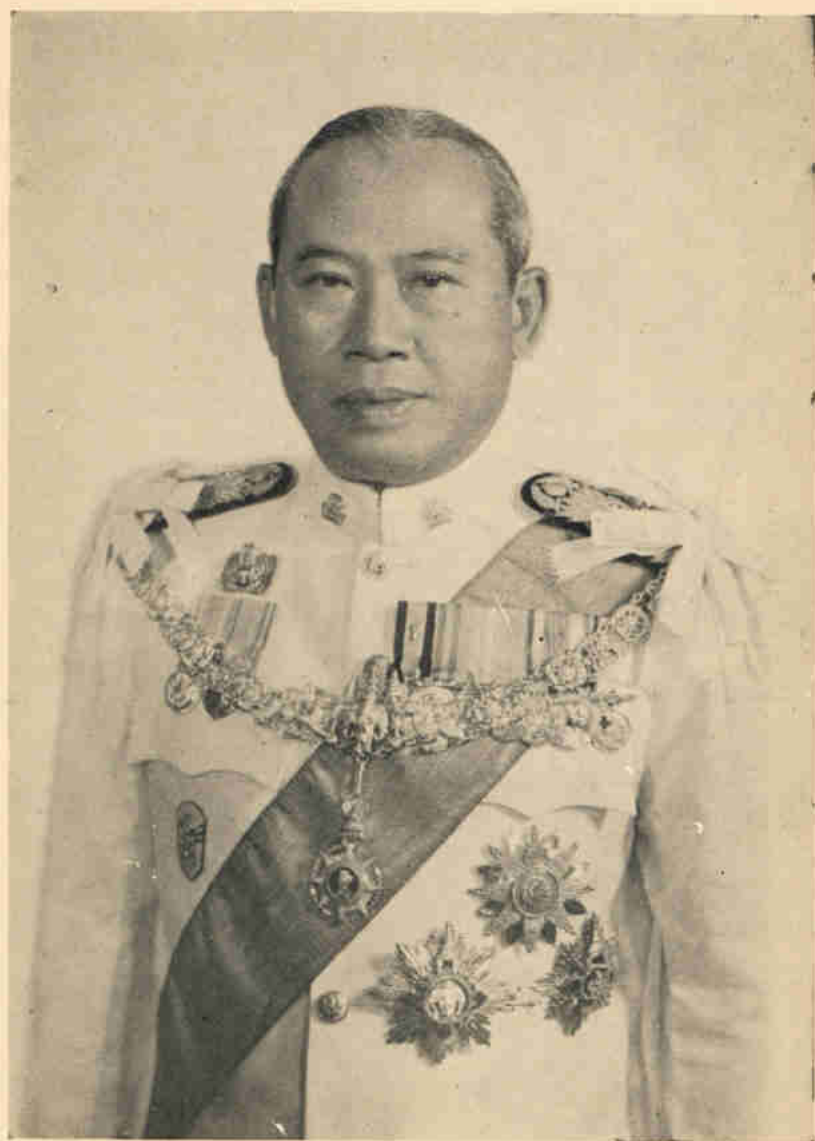
หนังสือประชุมพระราชหัตถเลขา ภาคที่ ๕ คงจะเป็นที่พอใจของ
ท่านทั้งหลายโดยทั่วกัน

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี

ทำเนียบรัฐบาล

สำนักทำเนียบปลัดบัญชาการ

๒๓ มกราคม ๒๕๑๒



จอมพล ถนอม กิตติขจร

นายกรัฐมนตรี

ພະກະສັດທະສາ

ພະບາກສັມເຕັຈພະຈຸສຸວມເກສັເຈົ້າອຸ່ງຮັບ

ພະກະສັກາຍ

ສັມເຕັຈພະເຈົ້າບຸກມວຸສິເອວກມພະຍາຕໍາຣາຊາຸກາຍ

ສັມຍໍຣໍາຣພະວິສັວິຍາຍສິ

ພະເຈົ້າອໍອໍຍາເອວ ກມຸສິມິນຕໍາຣາຊາຸກາຍ

ເສຍາຍຕີກະກວຸຈມຸຊາຕໂກຍ

ວະຮຸກາ

ພຸກວສັກກາຊ ໑໔໓໔ ຕິງ ພຸກວສັກກາຊ ໑໔໔໔



สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
(พระรูป ทรงฉาย ขณะดำรงพระอิสริยยศ กรมหมื่น)



เกาะสีชัง

ประกาศ ร. ท ๓๑๓/๑๑๐

วันที่ ๕ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐

ถึง กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

ด้วยได้รับหนังสือซึ่งเธอเขียนที่สิงคโปร์^(๑) ลงวันที่ ๒๒ กรกฎาคม
ต่อวันที่ ๓ เดือนสิงหาคมฉบับหนึ่ง รุ่งขึ้นเรืออุบลก็กลับมาถึง ได้รับ
หนังสือจากมือหลวงไพศาล ลงวันที่ ๒๕ กับรายงานไปเมืองยะโฮ และ
หนังสือว่าด้วยจะทำเรื่องราวพระราชอาณาเขต ซึ่งลงวันที่ ๒๘ ด้วย
อีกฉบับ ๑ หนังสือฉบับนั้นจะต้องไปถึงมือเธอ ต่อเมื่อถึงลอนดอน
แล้ว ก็เป็นอันล่วงเวลาที่จะสนทนากันถึงเมืองสิงคโปร์ ที่เป็นท้องเรื่อง
ของหนังสือที่นำมา จึงขอจะบอกข่าวย่อในการซึ่งฉันอยู่ที่นภายหลังเธอ
ไปแล้ว แลลวงนำจนเวลาที่จะกลับบางกอก

(๑) สมเด็จพระยราชดำรงราชานุภาพเสด็จไปยุโรปครั้งแรกนี้ โดยโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้แทน
พระองค์ไปเยี่ยมตอบแคว้นตึกษาเว็ตซ (พระเจ้าวิกตอรัสที่ ๒) และโปรดฯ ให้เสด็จ
ไปยังราชสำนักอื่นๆ ในยุโรป เพื่อเจริญทางพระราชไมตรี มีผู้ตามเสด็จด้วยหลายคน
เช่น เจ้าพระยาเทเวศร์ พระยาชลยุทธโยธิน ซึ่งกลับไปเยี่ยมบ้านที่เดนมาร์กเป็นต้น

สมเด็จพระยราชดำรงราชานุภาพ พร้อมด้วยคณะได้โปรดฯ ยามบังคมลาพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่เกาะสีชัง แล้วเริ่มออกเดินทางแต่ ณ วันที่ ๑๗ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๐
(พ.ศ. ๒๔๓๔) ได้โปรดฯ ให้เรืออุบลบุรุษิก ไปส่งเสด็จถึงสิงคโปร์ จากนั้นจึงเสด็จเรือโดยสาร
ต่อไป

(ทั้งดูรายการการละเอียดยในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘ (ร.ศ. ๑๑๐) เริ่มแต่หน้า
๑๔๔ ไป)

ทันในเวลาสมควรจะเรียกได้ว่าอากาศไม่ดี ตั้งแต่ฝนตกกลางเดือน
 ขนานใหญ่มาส่วน ก็บังเกิดไข้เจ็บน้อยตัวผู้ซึ่งมิได้จับไข้กันละวันหนึ่ง
 สองวันสามวัน อากาศเวลาเย็น ๆ บางวันก็ดูใสสะอาด บางวันก็ดูขุ่น ๆ
 เหมือนเป็นหมอก ถ้าถูกตัวก็ชื้น ๆ อากาศเช่นนั้นไม่ว่าเวลาเช้าเวลา
 กลางวันเวลาเย็น เป็นแล้วอยู่ในชั่วโมงหนึ่งบ้าง สองชั่วโมงสามชั่วโมง
 จังหาย เวลานั้นดูอยู่ข้างกลุ้มกลัวไม่สู้สบาย ถ้าหายเมื่อใดก็กลับสบาย
 ไป ตัวฉันเองก็เจ็บด้วย แต่ที่เจ็บนั้นเกิดด้วยความประมาท ไม่ระวัง^(๒)
 บัดต้องตามเคย แลทรงพระอุสาหเที่ยวดูการงานแก่กล้า ถูกฝนบ่อย ๆ
 ด้วย อากาศที่เป็นนั้นตัวร้อนปรอทอย่างสูงเพียง ๑๐๒ อยู่วันเดียว นอก
 นั้นก็เรื่องเสมหะลูกขลัก ต่อไปอีก ๓ วัน เป็นอย่างเดียวกับปีที่สวัสดิ
 โสภณ^(๓) บวชพระที่ต้องออกทะเลจึงได้หาย แต่ถึงว่ามาเจ็บที่ทะเลเช่นนั้น
 ยังไม่กระทำความบูชาก่อนให้ย้อหย่อนลงเลย เพราะอากาศที่เป็น
 นั้นเบาว่าที่เปนในกรุงเทพ ฯ สองเท่า ชักตื่นบิดครั้งเดียว แล้วก็ไม่ได้
 เป็นอีกเลย บัดนี้ก็สบายเป็นปรกติ

แต่เพราะตัวร้อนถูกเวลาถูก^(๔) กำลังสบายจะไล่ก็ไม่ไป เข้ามา
 พยายามเป็นหมอกรอกขา แล้วกำกับหมอกาวันตรวจปรอทตรวจไข้จน
 เอะอะอยู่สองวันตัวก็ร้อนไปบ้าง คราวนี้เป็นหวัดแท้ มีคัดจมนมาก ยัง
 หายใจไม่สะดวกก็ยิ่งร้องมากแเลไอถี่ อาหารตกซุบผอมลงไปเร็ว ผอม
 กว่าเมื่อคราวเข้าไปกรุงเทพ ฯ คราวแรก แต่ดูผิดกันด้วยยังมีแรงลุกนั่ง
 เดินเองได้ อุจจาระที่ไม่ได้กุ่มเลย หมอขับด้วยยาตรี เติมน้ำกระสาย

(๒) ในสมัยนั้นเรียกขานว่า ชาบิด

(๓) สวัสดิโสภณ—สมเด็จพระสวัสดิ์วัฒนวิศิษฐ์ ฯ

(๔) ถูก—สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมหลวงนครราชสีมา.

สมอบ้าง ไม่ได้เต็มบ้าง อุจจาระก็เหลว แต่ไม่เสียหายนั่นใจลงไป นอก
จากเสมหะที่เจ็บมาก่อนเจ็บบ้างแล้ว ตัวร้อนครั้งนั้นก็ยืนอยู่นานกว่า
ครั้งก่อน แต่ร่างกายดูทรุดโทรมน้อยกว่า วานนี้กับวันนั้นตัวไม่ร้อนมาก
เป็นแต่สับัดเป็นเวลา จมูกก็ค่อยหายคัด แต่จมูกยังไหลแลงยังไออยู่
อาหารกลับตั้ง ก็คงจะกลายขึ้นทุกวัน แต่ข้ออื่นเกินประมาณ ร้องพัก
หนึ่งชั่วโมงหนึ่งสองชั่วโมงก็ไม่หยุดแต่ร้องแข่งแรงเหมือนกับเมื่อเวลา
ยังไม่เจ็บคราวนี้ เห็นจะเป็นเครื่องสังเกตได้ว่าโรคอุจจาระนั้นเป็นทุเลา
แน่แล้ว ท้องเล็กลงเกือบเป็นปกติ

แต่ชายอิศริยาภรณ์^(๑) นั้นไม่ได้การ ตั้งแต่กลับออกมาที่ชวนก็
กรอบลงกรอบลง ยิ่งถูกฝนตกก็ยิ่งไม่สบายอ่อนเปลี้ยมาก ลักษณะเป็น
ศรีเสาวภาคย์^(๒) ที่เดียว จนภายหลังมีอุจจาระ ซึ่งสังเกตได้ว่าเป็น
บุพโพลโลहितออกมากครั้งหนึ่ง แล้วก็ชวนอุจจาระเสีย หมอไทยๆ
เห็นพร้อมกันว่า เพราะอยู่ที่นั่นเป็นที่อูกลมมากไม่ชอบโรค ขอให้กลับ
เข้าไปกรุงเทพฯ ฯ ฉันทเห็นว่าถึงจะเอาไว้ก็คงไม่หายแลไม่เป็นคุณอันใด
แก่ตัวเด็กด้วย จึงได้กลับเข้าไปกรุงเทพฯ ฯ ก็กลับเข้าไปเสมอๆ อยู่เช่น
นั้น อาการที่จะเร่งเร็วก็เห็นจะยังแต่เรื่องหายก็ไม่แลเห็นเลย ถ้าผู้ใหญ่
ก็ศรีเสาวภาคย์^(๒) ไม่ต้องนึกถึงผู้อื่น

การทำงานกำลังมีโปรเกรสแข่งแรงคืออยู่ ร่วมแล้วทุกอย่างกำหนด
จะได้จุดไฟที่ประกาศการ แลกระทำสะพานให้เป็นอันสำเร็จร่วมฤกษ์
เดียวกันในวันที่ ๑๕ เดือนนี้ กับการบริหารต่อออกไปอีก ซึ่งเขารู้แล้ว
ฤกษ์ สงไสยอยู่ ก็อดตัดทางตั้งแต่กฤทธิพระเสียบตามหาดไปจนกระทั่งถึง

(๑) ชายอิศริยาภรณ์ - พระองค์เจ้าชายอิศริยาภรณ์

(๒) ศรีเสาวภาคย์ - พระองค์เจ้าชายศรีเสาวภาคย์

แหลมจึงตัดลึกเข้าไปหน่อยหนึ่ง ถึงเสมอแนวหลังโฮเต็ลเป็นทางประ-
 มาณ ๔๐ เส้น ตรงนั้นตั้งประตู ต่อเข้าไปภายในจัดเป็นป่าก หนทางนั้น
 ตรงเข้าไปตามประตูตลอดถึงเขาขาด ผ่านไร้ตาเกษไร้หลวง ทางกว้าง
 ๔ วา ถมที่ลุ่มขึ้นหาที่ดอน ต่อยศิลาที่สูงลงให้ราบ รถเดินได้ทั้งตั้งแต่
 ประตูเข้าไปจนกระทั่งถึงเขาขาดอยู่ในประมาณ ๒๐ เส้น รวมทั้งสอง
 ตอนอยู่ในราว ๖๐ เส้น มีทางแะไปทางไร้บนลงท่าศาลเจ้าทางหนึ่ง ลง
 ทำโฮเต็ลทางหนึ่ง ขึ้นไปไหล่เขาทางหนึ่ง แต่ทางรอบป่ากจไว้ทำค่อไป
 ภายนำ ปลุโรงเลี้ยงน้ำชาหลังหนึ่ง อยู่ในระหว่างหมู่ไม้ ๕ มะแลต้น
 เลียบใหญ่ ต้นเลียบไขว้กันเป็นประตู ที่เหล่านซึ้งเธอได้เห็นแลได้เล่า
 ให้ฉันทังแล้วทั้งสน เมื่อพูดถึงตงนกงนิกเดาน่าถูก การที่ท้านัน บันดา
 กนที่มามีด้านทำท้าวหน้ากันหมคบกเสี่ยแต่หมอ ไซ้เจ็กมาก รูี้สักขัดสน
 อย่างซึ้งแต่เรื่องแผนที่ ได้ไปขอกนทำแผนที่จากพระชาวุฒิแอกตงกงซูล
 ได้ออกมาก็หั้นแต่หมอกล่าวถึง จนตกลงเป็นต้องเล็กในเรื่องแผนที่ เล่น
 ทำเดากันบ่า ๆ ไปทั้งนั้น กับทับนเขาสูง ท้านเล็กขอบักเสารงบอกเรือ
 เป็นธูระอย่างวิเศษซึ้งของแถมมากกว่าอื่น ๆ การทังนั้นก็สำเร็จได้พร้อม
 กัน เป็นอันเปิดในวันที่ ๒๐ ต้อกนไป ซ้อที่เรียกก็เป็นอันเดีวกัน ก้อ
 อัยฎางค์ประกาศาร ตพานอัยฎางค์ ถนนอัยฎางค์ อัยฎางค์วัน ที่
 ซึ้งจะทำพิธี ฉนให้หรือศาลากลางเก้าเสี่ยปลุกขึ้นใหม่ถอยเข้าไปหลังต้น
 มะขาม เป็นหลังใหญ่เสาไม้จริงห้าห้องแลสี่รอบ เป็นแต่่มุงจากพอให้
 ทันการ กิดจะไว้เป็นของถาวรต้อไป ถ้าจะว่าความบนนั้นได้หลายสิบคู่
 กำหนดจะมีงานทั้งเลี้ยงดินเนอเลี้ยงน้ำชามีดอกไม้เพลิง สามวันเปนการ
 ฉลอง วันที่ ๒๒ จะลงนอนอยู่ในเรือ วันที่ ๒๓ จะไปแต่ดึกทั้นเข้าน้ำ
 เข้ามืด

ให้เธอบอกพระยาชลยุทธ ว่าฉันมีความรักถึงไม่มีวันขาดเลย ได้ทราบข่าวเจ็บก็ยิ่งมีความวิตกมาก กลับความลำบากในการเดินทาง จะทำให้เจ็บมากไป ขอให้เล่าเรื่องการที่นี้ ตามที่ฉันเล่าให้ฟังแล้วให้บอก ว่าศาลเจ้าที่ศาลากลางนั้น จะได้ย้ายไปอยู่ที่ตมขามใหญ่นอกเตาปูน ออกไป พระยาชลยุทธไม่ต้องเสด็จต่อไปอีกแล้ว แลต้นทับทิมที่ขุดมา แลกไว้ เดี่ยวนี้ออกดอกเต็มต้น คงจะได้เห็นลูกก่อนกลับบางกอก

เรื่องนายผาด^(๑) ลูกหลวงนายฤทธิรัตน์ดีแล้ว ฉันจะคิดอ่านส่งไป แต่เวลานี้แม้มันจะว่ากระไรไม่รู้เลย ลูกท่านกลาง^(๒) ต่อศึกจากเขมรแล้ว จะคอยคิดอ่านต่อไป ในคราวนี้ตัวแก่ก็ยังไม่ออกมาเป็นแน่ เพราะ ท่านเล็กมาเป็นเจ้าอธิการอยู่ที่นี้

การที่จะไปคราวนี้ เดิมฉันได้พูดว่าให้รอคอยเฝ้าเอมเปอเธอเสีย ก่อนจึงค่อยไปเฝ้าเจ้าแผ่นดินอื่น ๆ บัดนี้ได้ความชัดว่าเอมเปอเธอจะรับ ต่อเดือนโนเวิมเบอกแล้วว่าจะจวนฤดูหนาวนัก เวลาที่จะเฝ้าเจ้าแผ่นดินอื่นจะเลื่อยเข็ญต์ออกไปอีก จะทนหนาวไปไม่ไหว จึงขอถอน คำสั่งนั้นเสีย ให้เธอทำตามความเห็นสมควรจะทำได้ตามกาลตามเวลาเถิด

อนึ่งเครื่องใช้สอยรุ่งรัง ซึ่งยังมีได้ส่งกับเธอให้ช่วยทำมาให้นั้น บัดนี้นักได้บ้าง เป็นของที่จะใช้เอง ให้ทำมาฝากคือ กล้องเมฆหอมเอาอย่าง กลาง ๆ ที่แขงง่าย ๆ ตามแต่จะเห็นดีอย่างไร ให้โตกว่าอันสามัญที่ฉัน สูดอยู่หน่อยหนึ่ง ถ้าตกลงว่าอย่างไรดีแล้ว ให้ว่าเขาทำเสีย ๖ คัน มีอำพันสำหรับเปลี่ยนคันหนึ่ง อย่างน้อย ๒ กล้องบุหรืออย่างหนึ่ง ตามแต่จะไดรูปร่าง แต่ให้มี ๖ เหมือนกัน

(๑) พระยาเทพหัสดิน (ผาด เทพหัสดิน)

(๒) สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงษ์

เครื่องบรรจุน้ำดื่มแลกล่องยานดื่ม ตามแต่จะทำด้วยธรรมชาติ
อันใดอย่าให้ตักตักง่าย แลพอกอย่าให้มาหกเลอะเทอะ อย่าให้ปากขวด
เล็กเป็นปรตปากเท่ารูเข็ม ขอให้เกลี้ยง ๆ อย่าน้ำให้^(๓) อย่างหนึ่งอย่างใด

อีกสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นสำคัญต้องการมากนั้น คือไม้ท้าวที่เป็นดาบอยู่
ภายใน ถึงแม้ว่าอันจะโตจนเท่าไม้เท้าร่วมที่พระขามนตรี^(๔) ให้ฉันเมื่อ
ไปทเลรอบแหลมมลายูก็ยังมี ถ้ายังได้โตเท่านั้นอันหนึ่งสำหรับฉันเขาคัน
ห้วย เล็กกว่านั้นสำหรับถือเที่ยวเล่น เป็นสองอันยิ่งดี ของสามสิ่งนี้
หวังใจว่าเธอจะเอาเป็นพระให้ได้สมประสงค์ด้วยความเอื้อเฟื้อของตัวเอง
ได้ เพราะรู้อยู่ว่าเมื่อได้รับแล้วจะมีราคาแก่ฉันอย่างไร.

ฉัตรวิภา

(๓) อย่าน้ำให้ : ทรงหมายถึงอย่าให้มีสีต่าง ๆ

(๔) พระขามนตรีสุวิวงศ์ (ชิน บุนนาค)



ประกาศ ร. ที่ ๓๕๐/๑๑๐

เกาะสีชัง

วันที่ ๑๓ สิงหาคม รตนโกสินทรศก ๑๑๐

ถึง กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

ด้วยได้รับหนังสือเขียนที่ป็นิ่ง ลงวันที่ ๓๑ กรกฎาคม ได้ทราบแล้ว การที่อังกฤชนับหน้าถือตาเราขึ้นก็เห็นจะเป็นเพราะรุตเซียงบ้าง รวงแต่อย่าให้มันหึงกันขึ้นตังตังถึงอย่างเมืองพม่าได้แล้วก็เป็นการดีมาก ที่โรงพยาบาลได้รับเงินเราให้สร้างศาลาขึ้นนั้นก็เป็นการดีอยู่ ฉะนั้นอยู่ที่นี้กำลังเร่งรัดการงานทั้งปวง จนจะแล้วอยู่ทั้งนั้น การที่ทำอยู่ข้างจะเป็นปัจจุบัน จะเอาเรียบร้อยหมดจดไปที่เดี๋ยวไม่ได้ แต่วางทำวางทางพอเป็นที่รรมย์ขึ้นกว่าเก่าได้มาก ผู้ที่เคยไปเที่ยวไร่บนแล้ว เกือบจำไม่ได้ กลัวแต่การรักษา ท่านภาส^(๑) ก็หลวม พระยาสมุท^(๒) ก็ได้เดินไปกลัวว่ากลับไปบางกอกแล้วข้างนี้จะรกร้าง บ้านดาต่าบลฤสิ่งซึ่งสร้างขึ้น ที่ควรจะเรียกชื่อ ได้ให้ชื่อตามชื่อคน ตั้งแต่ตัวฉันเองลงไปจนผู้ที่มาอยู่แล้ว ที่ทำการงานทั้งสิ้น ของฉันนั้นได้ให้ชื่อเขาขอดสูงที่บึกเสาชงแลได้ขึ้นไปจารึกบนยอดช้อยอดจุลจอมเกล้า ส่วนของเขอกงจะต้องอยู่ข้างฝ้ายได้ เพราะแต่ยังไม่ได้ตั้งก็เรียกกันว่าทางกรมดำรงอยู่แล้ว พระยาชลยุทธนั้นได้ให้ชื่อแหลมศิลาซึ่งอยู่ถัดโฮเทลมา ที่จะตั้งเป็นโรงภาษี เห็นว่า

(๑) เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)

(๒) พระยาสมุทบูรณราชย์ (สิน ปริกัมภิลป์)

เข้าเรื่องกันดึกกับที่ชาวเกาะนัมก็ให้ช้อนคนเหมือนกัน เช่นบ่อตาสี ไร่ขายมี
แผ่นดิน เดี่ยววันดูเป็นเมืองเตี้ย ๆ ไร่ขายนั่งเมืองหนึ่ง

ลูกกลับไม่สบายไปอีก เพราะเรื่องอุจจาระไม่ดีขึ้นได้ การที่
จะไปบางกอกก็น่ากลัวอยู่บ้าง ด้วยเป็นเวลากำลังไข้ แต่ยังอยู่อีกหลาย
วัน ได้ยินว่าฝนชุกมาก บางทีจะพอเป็นปกติดีแล้วแต่ที่เรื่องอุจจาระ
ถ้าว่าหายได้ก็น่าที่จะไม่ต่ำกว่าปีหนึ่งจึงจะเป็นปกติ แต่ตัวฉันนั้นสบาย
ดี เดี่ยวนี้กำลังไปที่ปากทุกวัน อยู่ข้างจะออกสนุก

วิตกอยู่ด้วยเรื่องเธอจะไปถูกหนาว ขอให้รักษาตัวให้ดี เมื่อมา
อยู่ที่ที่ซึ่งเคยอยู่ด้วยกันก็มีความรักถึงมาก ให้บอกพระยาชลยุทธว่า
ฉันตั้งใจที่รู้ว่าหายเจ็บทันก่อนเวลาออกจากสิงคโปร์ หวังใจว่าการที่
เปลี่ยนอากาศใหม่ คงจะทำให้มีกำลังแข็งแรงกลับมา

ฉัตรทิพย์



ประกาศ ร. ที่ ๓๕๕/๑๑๐

เกาะสีชัง

วันที่ ๒๕ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐

ถึง กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

ด้วยได้รับหนังสือเขียนที่โคลัมโบ วันที่ ๖ กรกฎาคม ได้ข่าวว่า
ไปดี ถึงมีความลำบากด้วยคลื่นลมมาก เมื่อภายหลังคงจะได้เล่าถึง
คลื่นนั้นสนุก ฉันมีความประหลาดใจที่ไม่เห็นมีพระสังฆมาลาวยู่งาน
แต่พอเอ่ยขึ้น กรมสมมตก็ลากโทรเลข สุกฤตออกมาให้ดู ตกลงเป็นไม้
ต้องชม ซึ่งเธอบอกเธอเอาเธอแห่ลอกว่า ราวอีกสักสามปีฉันคงจะไป
ถ้ารู้ถึงพระเหล่านั้นก็ขอบแต่หนังสือเรียรายไว้คอยได้ ซึ่งเธอคิดจะแต่ง
หนังสือสองเรื่อง คงจะเป็นที่น่าอ่านมาก

การที่ทำนั้นเป็นอันแล้วเสร็จหมด กำลังมีการฉลอง^(๑) อยู่ เมื่อ
วันที่ ๒๓ เป็นวันเปิด อยู่ข้างจะชุ่มชื้น เป็นอันสำเร็จได้สัมประสงค์ ปราศ-
จากมลทินขัดข้อง ทั้งส่วนที่จะจัดโดยกำลังมนุษย์ได้ แลจัดโดยกำลัง
มนุษย์ไม่ได้ ก็ฝนในกลางเดือนนี้อยู่ข้างจะตกกล้าได้หนักมาสักหกเจ็ดวัน
กลัวจะตกบ่ายสี่โมงซึ่งเป็นเวลาต้องการ ครั้นในวันที่ ๒๒ บ่ายสี่โมงตก
จริงๆ จนสิ้นโหมบ แต่มีลมพัดจัดไม่ขัดขาว ครั้นวันที่ ๒๓ พอดีบ่ายสอง
โมงก็ตก เสมอไม่ขาดเม็ด ลมก็ไม่มี นิ่งอ่อนเปลี้ยอยู่แล้ว เวลาฤกษ์
(ซึ่งท่านเลิกขอให้มีเวินไม่ได้) สี่โมงสี่สิบสองนาที จนสี่โมงแล้ว

(๑) ฉลองสถานที่ต่างๆ ที่เกาะสีชัง

ฝนก็ไม่หยุด ตกเรื่อยไปอีกยี่สิบมินิตแล้วหยุดให้ทันที ได้สดวกตลอด
โปรแกรม จนสี่ทุ่มเศษสิ้นเรื่องแล้วจึงได้กลับตักอีก พระฤกษ์ของท่าน
ตีปลิวเหลือกำลัง ยังส่วนซึ่งไม่ได้คาดหมายไว้ว่าจะลงไปเกิดขลิกลง
อีกอย่างหนึ่ง แม่เล็กไม่สบายด้วยนอนน้อย ตั้งแต่ฉันเจ็บ แลลูกเจ็บ
ติดต่อกันมาให้ปวดหัวแผลโกลมมา กว่าสิบวันแล้ว วันนั้นประจวบ
คราวฤดู เมื่อลงเรือไปดูประกาศการเมากลับ พอลงขึ้นมาถึงเรือนสักครู
หนึ่ง ก็กระตุกเหมือนอย่างเช่นคราวก่อน ผเอนเลยงเวลาที่จะต้องการ
ใช้แต่เท่านั้นครั้นรุ่งขึ้น วันที่ ๒๔ เป็นวันที่ต้องปลุกต้นไม้ในวาระแทน
ลูก ขึ้นเก้าอี้ห้ามไปปลุกแล้วกลับมา ถูกเก้าอี้พัด โถมมากไปกระตุกอีก
ครั้งหนึ่ง แต่ละเกาะพอสิ้นเวลาการ วันนั้นต้องหยุด ก็ไม่มีกระตุก เป็นแต่
ยังอ่อนใจครั้นจะเล่าเรื่องราวอันใดออกมา ก็ขัดยาว จะเสียเวลาที่ต้องอ่าน
ขอมอบให้ราชกิจจาไว้เล่าถวาย แต่อาการลูกเอ็ดเล็ก^(๒) นั้น เมื่อกลาง
ใช้แล้วก็สบายกลับอ้วนขึ้นสักหน่อย ถูกหมอเปลี่ยนยาต้มเข้าใบมดก
กัดเสมหะทะลักหลายออกมาก กลับซุบไปสักนิดหนึ่งในเวลานี้ หยุดยา
ขนานนั้นเสียอุจจาระก็ค่อยดีขึ้น แต่ยังตั้งตัวอ้วนไม่ได้ ผอมกว่าเมื่อเธอ
เห็นที่นั่นวันมากับพระขามนตรี แต่ยังแข็งแรงดีเดินเล่นเหมือนอย่างแต่
ก่อน รำคาญใจแต่เรื่องใช้ในบางกอก ว่ายังซุกซมเต็มที่ ท่านเทพพระวี^(๓)
สองวันเท่านั้นจบ ยังมีอันอีกหลายรายเร็วเกือบเป็นอหิวาตะกะโรค ใช้
ทันทียังมีอยู่เสมอ แต่หายเร็ว ไม่มีใครเจ็บมากมาขอนใด แต่จำเปน
จะต้องกลับเข้าไป เพราะเป็นสมัยที่จำเปนแท้

* ขลิกลง ทรงหมายถึง : ความซัดซึ้ง ขลุกลง

(๒) ลูกเอ็ดเล็ก ทรงหมายถึง พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกคัคคิเดช

(๓) พระเทพพระวี (นัม) วัดเครือวัลย์

ชายอิศริยาภรณ์นั้น ตั้งแต่กลับเข้าไปบางกอกก็กรอปลงกรอปลง
 กรมประจักษ์ ได้ซึ่งสักแปดเก้าวันมานี้ ว่ามีน้ำหนักรู้ที่แปดปอนด์สี่เท่าอัน
 เห็นจะจบกันในเร็ว ๆ นี้ ขอบใจที่แสดงความรักถึงแลหวังใจในความ
 สุขของฉันทน์ ในเวลานี้กำลังสบายดี แลมีความมุ่งหมายว่าเธอคงจะไป
 มีความสุข ขอให้บอกความรักถึงของฉันทน์ให้พระยาชลยุทธทราบด้วย
 เรื่องมหาชาตินั้นขอขอบใจล่วงหน้าแต่ยังหาได้รับไม่ กรมหลวงพิชิตกลับ
 มาจากที่ไปเที่ยว มาสรรเสริญเมืองเดลี ที่สุมาตราอีกกระทึกเต็มที่มีเรื่อง
 เจ้อจินอยู่บ้าง แต่กลับตรงกันข้ามของเธอ หัวเราะเขาดำ ของ
 กรมหลวงพิชิตชม เสียดาบนัก ถ้าจะไปไซ้ร้อนดีกว่ามาก ได้ให้
 กรมหลวงเทวะวงษ์ โทระเลขไปเป็นนัย ขอมให้เงินค่าเดินทาง แต่ก็
 ไม่ได้ไป เพราะเธอว่าไม่มีเวลา ฉันทน์จะกลับไปบางกอกมะรันทน์ ขอให้
 ฤกษ์ดีออกเวลาหนึ่ง อย่าให้ถูกคลื่น จะเป็นอันสะดวกได้ตลอด.

ฉันทน์



พระที่นั่งอัมรินทร์พิมานมณี

วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๖/๑๑๒

ถึง กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

ควยได้รับหนังสือลงวันที่ ๒๘ เป็นคำตอบด้วยคำที่ฉันได้พูดกับ
ตัวเธอเอง แลที่ได้สั่งให้กรมสมมตไปพูด

การเรื่องนั้น ไม่มีใครมาขึ้นยันฎาเล่าบอกว่าเธอเป็นผู้เกี่ยวข้องพุดจา
อนุโมทนา แต่บางที่จะอยู่ใน.....นั้นบ้างกระมัง จึงได้คิดด้วยตามประสา
ที่คุ้นเคยนั้นก็ดี ซึ่งเธอปฏิญาณตน มีข้อความเปนหลายประการนั้น
ชอบใจแล้ว ขอให้ปลัดกระง้วลเสีย อย่าให้เกินกว่าฉันมุ่งหมายด้วย
เฉพาะตัวเธอประการหนึ่งประการใดเลย

ฉะอุทัย



พระที่นั่งอัมพรพิมานมณี

วันที่ ๑๑ มีนาคม ร.ศ. ๒๗/๑๑๓

ถึง กรมหมื่นดำรง

ด้วยพระขาสุรศักดิ์ส่งหนังสือไปรษณีย์ กล่าวโทษข้าหลวงเมือง
สุพรรณฉบับ ๑ กล่าวโทษกรมหมื่นประจักษ์ฉบับ ๑ มิได้ออกตัวว่าเป็น
ผู้ใดทั้งมา ก็เป็นอันไม่ควรฟังเอาเป็นข้อพิจารณา แต่เป็นเครื่องที่จะ
ตรวจสอบดูด้วยคำจำนวนแลเอาการที่กล่าว อนึ่งจึงได้ส่งมาให้ดู

เรื่องเมืองสุพรรณนั้นพิเคราะห์ให้ดูไม่เป็นอันกล่าวโทษข้าหลวง
ฉกาจฉกรรจ์อันใด ข้อความที่กล่าวก็คล้าย ๆ กับที่เคยเป็นแบบมาแต่
ก่อนหลายครั้งมาแล้วใน ๒๗ ปีนี้ก็ไม่เห็นมีเวลาว่างที่กล่าวโทษกันเช่น
นี้ในเมืองสุพรรณ เมื่อตรวจรายบัญชีดูฉบับจะกลับน้อยไปกว่าแต่ก่อน
เสียอีก แต่ฉันจะสีลาน^(๑)บ้างฤาอย่างไรไม่รู้

แต่เรื่องที่บ้านเดอดูเหมือนเธอจะรู้อะไรคล้ายอย่างนี้ แต่เป็น
หลักลอยจึงไม่พูด ตัดไปแนะนำเรื่องอ้ายจากบ้านเดอ อันไม่เป็นที่ตกลง
ไปแล้วนั้น พิศเคราะห์ดูการที่ง่วงที่กล่าวน่าจะเป็นได้ตามเค้าที่เคยเห็น
บ้าง แต่บางอย่างดูก็เป็นหมายประโยชน์ แต่ผู้ที่ร้องมาไม่เข้าใจ

(๑) สีลาน: ทรงหมายถึงเห็นเป็นอย่างอื่น

ประโยชน์ดีนั้นบ้าง เรื่องหลังนั้นอยู่ข้างออกรำคาญ เพราะเป็นระยะ
 ทางไกล แก่ยาก ตรองได้ก็จัด แต่เรื่องต้นนั้นเห็นว่าเธอสามารถจะแก้ไข
 ฤๅช้แรงได้โดยง่าย ขอให้บอกเรื่องทรู้แลช้แรงทางที่ควรแก้ฤๅควรทำ
 อย่างไรมาโดยทางไปรเวตให้รู้เค้ามูลสักหน่อย

ฉัตรทิพย์



ที่ ๒๐๐/๓๖๗๐

พระที่นั่งจักรกรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๒ มีนาคม รัตนโกสินทร์ศก ๒๓๓

ถึง กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

ด้วยได้รับหนังสือพระยาสุรศักดิ์มนตรีนำส่งหนังสือพระพลพลพยุหเสนาว่าด้วยพวกลาวทรงดำเมืองเพ็ชรบุรีมาอยู่บ้านโพหัก บ้านโคกคลังแขวงเมืองราชบุรี ชวนกันไปเข้าพวกบาดหลวงเป่าปากคลองบางนกแขวก ประมาณ ๗๐๐ คนเศษ เพราะมีความเดือดร้อนด้วยต้องเสียเงินค่าราชการแล้วยังต้องเกณฑ์ทำนาหลวงอีกด้วย ได้ส่งตำเนาหนังสือที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีมีมาแลหนังสือฉันทตอบไป มาให้เธอทราบด้วยแล้ว เห็นว่าพระพลพลพยุหเสนาบอกนอกทาง พระยาสุรศักดิ์มนตรีก็พูดนอกหน้าที่แต่เป็นการเปิดช่องไว้ให้เขาพูด แล้วเป็นหลักถานอยู่ ให้เธอสืบดู มากน้อยหนักเบาประการใด.

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๗ มิถุนายน ร.ศ. ๒๘/๑๑๔

ถึง กรมตำรวจ

หนังสือกรมประจักษ์ ๓ ฉบับ มีข้อความขอให้เห็นจริงในเรื่องคน
หนี แลเรื่องลาวไม่เชื่อ ดูเป็นการทนด้อยู่ สมกับหนังสือตั้งแต่ก่อน
ในหนังสือครั้งก่อนฉันยังหาได้มีไปไม่ เพราะนึกเดาใจกันยังไม่ถูก ที่
จะกันให้เป็นผลสำเร็จได้โดยทางใด บัดนี้เห็นมีช่องที่พอจะพูดได้แล้ว
แต่จะมีข้อใดอันเธอจะแนะนำ ประกอบกับการที่เป็นอยู่ และที่คิดไว้
เบื้องต้นบ้างขอให้ทราบ ได้ส่งหนังสือนั้นออกมาให้ดูด้วยแล้ว.

อินทนิล



พระที่นั่งอัมรินทร์

วันที่ ๑๔ มิถุนายน ร.ศ. ๒๘/๑๑๔

ถึง กรมตำรวจ

ด้วยฉันได้รับหนังสือกรมหมื่นประจักษ์อภัย ๒ ฉบับ ข้างท้ายเกี่ยว
 ข้องด้วยราชการ อันเนื่องกันกับที่ได้ส่งไปให้ดูแต่ก่อนนั้น จึงได้ส่ง
 หนังสือมาให้อีก เพื่อจะหารือด้วย แลกรณีจะตอบไปก่อนก็กลัวจะเป็น
 ข้ามลำดับหนังสือ ทำให้ตกใจว่าหนังสือหายได้ด้วย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี



พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๑๕ มิถุนายน รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๔

ถึง กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

ด้วยเธอจดหมายลงวันวันนี้ เรื่องจะไปหาเมืองปักกิ่งได้นั้น ได้ทราบแล้ว จึ่งก็เห็นอยู่ดอกว่าเธอได้ความลำบากเห็นจะเหนื่อยมากแลรูปปร่างก็ไผ่ผอมจริง ส่วนที่จะออกไปที่ขานั้น กงจะได้ประโยชน์ในราชการด้วย แต่เธอกงจะเห็นได้ว่าความขัดข้องคับใจฉันมีอยู่เพราะถึงว่าอาการคลายขึ้น ก็ยังนับว่าปรกติไม่ได้ ต้องรักษาตัว เป็นอย่างที่เราเรียกว่า—

เป็นคนหาใช่ใหม่ ๆ อีกประการหนึ่งก็ได้ทั้งราชการเรื่อยมาเสียนานแล้ว ฐึการไม่ทั่วถึงทันเวลา อีกประการหนึ่งก็ต้องการความปรึกษาหาฤด้วยราชการหนักแน่นดูกลามเข้ามาทุกที ไม่เป็นแต่การที่จะทำออกไปฤการแก้ได้ด้วยความคิด การทั้งปวงที่ในกรมมหาดไทยเวลานี้ เสมอเหมือนมหาเมฆตั้งมารอบข้างแล้ว ที่จะห้ามไม่ให้ฝนตกก็ไม่ได้ จะหาที่ม้เครื่องมุงแอบบังผ่อนผันก็ยาก แต่ถ้าเป็นคนที่ได้รู้เค้าเงื่อนถึงไม่ได้เห็นด้วยตา ได้ฟังคำบอกเล่าอยู่เสมอเนืองนิจ ก็จะหาที่ร่มฝนได้ง่ายกว่าผู้ซึ่งไม่ได้ฟังมาเสียนานแล้ว เพราะฉะนั้นเป็นที่คับอกคับใจในการที่จะอนุญาตๆ ไม่อนุญาตข้ย้งนัก ที่ว่านั้นว่าโดยความจริงตรงแท้ไม่ได้แต่งพูด

เลข ถ้าเธอคิดเห็นว่าเป็นการจำเป็นแท้ที่จะต้องไป ขอให้กิดกะที่จะวาง
การทั้งปวงอย่างหนึ่งอย่างใด ให้ตลอดก่อน จะไม่ต้องเขียนหนังสือตอบ
มาพูดกันด้วยปากก็ได้.

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งอมรินทรมานมณเฑียร

วันที่ ๖ กรกฎาคม ร. ศก ๒๔/๑๑๔

ถึง กรมตำรวจ

ด้วยเห็นรายชื่อผู้ที่ต้องเชิญในวันอินดิเพนเดนในอเมริกา มีพระ
ยาจันทรบุรณเฑียรเข้ามาจริงฤ

อนึ่ง วันนั้นได้ไปจำไม่ ทำไมไม่เล่าสู่กันฟัง

อินทพร



ไปรเวต

พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๓๑ กรกฎาคม ร. ศก ๑๑๔

ถึง กรมตำรวจ

ด้วยเธอแทงพระบาทมานั้นถูกแล้ว เว้นแต่ขอความเห็นที่ว่า เพราะ
ความอ่อนแอของผู้ปกครองนั้น จะเป็นความแรงของผู้ปกครองตอก
กระมัง

อนึ่งมีผู้ถามผู้หนึ่งว่า ได้รับกีดเคียดของเจ้าหญิงองค์นี้หรือไม่
ดังนี้ เห็นว่าผิดกับคำที่กรมเรศร์บอกเธอ ทั้งมีกรมพระนครบาลไปช่วย
สอบดูก็เป็นพระเกียรติยศ ควรที่จะให้พระองค์เจ้าหญิงดำรงทรงจัดการ
เพิ่มพูนพระบารมีอย่างนั้นบ้าง กลัวแต่จะชั้ตระหนี่เสีย ถ้ากระไรก็คิดให้
คนในกรมมหาดไทยตั้งบ่อนเล่นไป เก็บเงินแล้วจួយมาแบ่งปันกันเสียก่อน
เชื่อว่าคนเดี๋ยวก็น่าจะไม่ต่ำกว่า ๕๐๐ ชั่ง เหนจะไม่ต้องชักเนื้อค่าเช่าโรง
นำบ้านแลศั ๓๐๐ กุด้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าหญิงจันทรา

ป.ล. ลืมไปที่ชื่อว่าพระองค์เจ้านั้นเหนจะผิดไป ขอโทษเสียที่ ใ้ชื่อว่า
 พระเจ้าน้องสก็เอกกรรมหมั้นเนสดำรงราชานุภาพ เสนาบดีสกระทรง
 มหาดไทย ก็เหนจะได้กระมัง ด้วยแรงเนสก็ม่เป็นตัวอย่างมาแล้ว.

ฉ. นพิต



ไปรเวต

พระที่นั่งอมรินทรมณั

วันที่ ๓๑ กรกฎาคม ร. ศก ๑๑๔

ถึง กรมตำรวจ

ขออาสาขอพระเนตรพระกรรณเป็นที่พึงสัจนิตหนึ่งจะได้ฤาไม่
หนังสือพิมพ์ออฟเซอรเวอร์วันที่ ๓๐ มีอะไรแปลกบ้าง และขอให้ช่วย
เล็งญาณว่าเมื่อไรฉันจะพ้นโทษเหมือนคนอื่น.

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งอัมพรพิมานมณี

วันที่ ๔ สิงหาคม ร. ศก ๑๑๔

ถึง กรมดำรง

ด้วยฉันเข้าใจว่า ในวันนี้มีเรื่องอันแซกแซง เธอจะไม่สู้ได้ตั้งใจ
พิจารณาข้อความเรื่องเล่าเรียนนี้เลยคนัก บัดนี้ขอเวลาสักชั่วโมงหนึ่ง
ให้ได้พิจารณาข้อความ ที่กล่าวแก่งแย่งกันอยู่แล้วให้ความเห็นเป็น
ไปรเวต จะไม่ต้องให้ใครเห็น ซึ่งมุ่งหมายตามมาดังนี้ เพราะเห็นว่า
เธอใส่ใจอยู่ในการเล่าเรียนแลได้ไปเห็นแก่ตามาด้วย ให้นึกว่าทำทาน
ความเห็น แลเปลืองกระดาษสักหน่อหนึ่งๆ อ่านแล้วมาพูดกันก็ได้
เป็นแต่ขออย่าให้ไปๆ ให้อ่านไปต่าง ๆ จะได้ๆ หนึ่งสั้นนั้นยังไม่
ได้ส่งออกไป เพราะบางที่เธอจะรู้เรื่องตลอดแล้ว.

อินทิรา



ไปรเวต

พระที่นั่งอมรินทรมานมณี

วันที่ ๑๖ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๓๔

ถึง กรมหมื่นดำรง

ด้วยได้รับหนังสือ หมายการด่วนเรื่องเมืองตรังگانมาแล้วได้
 กิดตริตรองอยู่ ดูก็จจะเกือบตลอดไปแล้ว มีหนังสือพระยาทิพย์(*)
 ซึ่งฉันได้รับฉบับหนึ่งความคล้ายกับที่รู้จากหลวงวิสุทธ แต่ดูมีหลักหลาย
 ดัชนีหน่อย นึกจะจดหมายตอบตามความเห็น ฤจะเรียกมาพูดก็ดึกเกิน
 เสียแล้ว ด้วยหนังสือนั้นเขาส่งเข้ามา ๒ ยาม วันนั้นก็เสียดูเปนวันที่
 เรียกว่าเจ็บไม่ได้ แต่ไม่สบายเพราะอาการ ที่ไม่ควรจะกราบบังคมทูล
 ไม่มีมา ๒ วันจะจุกก็ไม่จุก จะแน่นก็ไม่แน่น จะว่าเมื่อยก็ปวดไม่ได้
 เปนแต่ดูมันกับเต็มซ้โครง นอนหลับแล้วตื่นขึ้นรำไป ตื่นขึ้นที่ไรก็รู้สึก
 ตึงเครียด แลบข้างซ้าย ได้หลับเพียง ๔ ชั่วโมงเสศต้องออฟเรชั่น เมื่อ
 สำเร็จงานนั้นก็ปรกติเราดี ๆ ไม่เสียหายอันใด เปนแต่เครื่องจักไม่หมุน
 เล่นเฉย ๆ ไม่เดาะแลไม่มีสนิทอย่างใดเลย วันนั้นก็หึ่งวงเปนกำลัง
 พรุ้งน้อย่างไร ๆ ก็ดี กงจะได้พบพูดกัน.

(*) พระยาทิพย์โกษา (ตอน โสหนัด)



พระที่นั่งอัมพรพิมานมณี

วันที่ ๑๗ สิงหาคม ร.ศก. ๒๘/๑๑๔

ถึง กรมดำรง

ด้วยการที่จะให้พระยาไทยเสด็จมารับสัญญาบัตรแลตรา นั้น จะควรให้ข้อย่างออกแขกเมือง ฤ็าให้ข้อย่างเียบ ๆ อันนี้ อาเสวยแก่การที่เจ้าเตรียมตัวมาฤ็าไม่ได้เตรียมตัวมาอยู่หน่อยหนึ่ง ถ้าจะไปสวมสังวาลกับเสื้อคัดเอเว ดูมันกระไรอยู่

อนึ่งหวันเต้มารดานั้น มันก็ได้บอกเขาไว้ว่า จะให้ตราเหมือนกัน และได้อนุญาตต่อไปด้วยว่าไม่ต้องมาเองก็ได้ ถ้าพระยาไทยมา จะมอบให้ไป เพราะแก่เป็นคนกลัวทเลอย่างขี้ง ถ้าก่อนก็ได้บักเตรียมไว้พร้อมแล้ว แต่แก่เป็นคนพารันอนกลิ้งเสียเช่นนั้น จะควรงดเสียฤ็าจะให้ไปตามที่ว่า คูลาดเลาแก่จะถือว่า เป็นเกียรติยศอย่างใด ฤ็าให้ไปเมื่อ ๆ เพราะไม่ได้ใช้อะไร ขอให้ฟังระและระกายดู

ผู้ซึ่งจะเป็นลำนนั้น เหนจะต้องใช้พระยามนตรีตามเดิม เพราะกลเนดู เหนแก่จะไม่พูดไทยกับฉัน หลวงปฏิภาณก็ไม่อยู่เสียด้วย

เสวย



พระที่นั่งอัมรินทร์มานมณี

วันที่ ๒๕ สิงหาคม ร.ศก ๒๘/๑๑๔

ถึง กรมตำรวจ

ด้วยเดิมชายกิติยากร^(๑) จะไปขออาสาไปรบอยู่ที่หน้าบ้านท่า-
กลาง ฉันทิขอมอนุญาตไปแล้ว แต่ภายหลังได้รับหนังสือท่านกลางมี
ความคิดต่าง ๆ ดุก็จะเป็นที่รำคาญใจเธออยู่ ฉันทิจึงถามชายกิติยากรให้
เลิกอีก บัดนี้ตกลงเป็นพอใจในหน้าวังกรมหมื่นสวัสดียังขกเป็นที่รับ
แขกเมืองไว้นั้น เวลานั้นเห็นว่าไม่มีใคร ขอให้เธออนุญาตให้ได้จอดแพ
ในที่นั้น แลอาสาไปรบบนฝั่งได้บ้างตามสมควร

ฉันทิขอม

(๑) พระเจ้าลูกยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ



พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร

วันที่ ๗ กันยายน ร.ศก ๒๘/๑๑๔

ถึง กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ และเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์
 ด้วยได้รับหนังสือลงวันที่ ๖ เรื่องขบถปั้งเปินที่โล่งใจมาก แต่
 นั้นและเอาเปนแน่ว่าได้ะกายาไปพบพวกห้องแล้ว จะกลับความคิด
 ใหม่ฤๅประการใด แต่ก็ไม่สำคัญเหมือนสัญญา ๓ ข้อที่เขาขอ ถ้าเรา
 ใช้น้อยได้ตามสัญญาตามข้อนั้นก็จะได้ ถ้าต้องโอนเอนไปอย่างหนึ่งอย่างใด
 น่ากลัวว่าการต่อไปภายหน้าจะลำบากจะเทียบกับเมืองไทรก็ไมเหมือนกัน
 ด้วยเมืองไทรมีสัญญาจับส่ง เราก็เคยจับส่งมาแล้ว เกรงแต่จะเอาทำนอง
 นั้นเข้ามาตั้ง แต่ซึ่งเธอเห็นพร้อมกันให้ควรสงบไว้ก่อนนั้นดีกว่าให้
 โกลาหล แต่ควรจะต้องคิดถึงการข้างหน้า ในเรื่องที่ได้สัญญานั้นอย่างหนึ่ง
 ในเรื่องควรจะถอนทหารหมดที่เดี๋ยวๆ ไม่นั้นอย่างหนึ่ง เมื่อได้ทั้ง
 รายงานที่เป็นอันแน่นอนต่อไป ถ้าหาไม่อยากจะพบด้วยซ้ำไป แต่เป็น
 เวลาที่จะต้องสรรฤๅเธอจะติดธุระอย่างอื่นอยู่

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์



พระที่นั่งอัมพรพิมานมณี

วันที่ ๕ กันยายน ร.ศก ๒๘/๑๑๔

ถึง กรมตำรวจ

ด้วยได้รับจดหมายวันนั้นแล้ว เมื่อจดหมายแล้วเสร็จก็พอเป็นเวลา
ตรงๆ แล้วก็พอชาวยรพี(*)มาถึง จึงไม่มีโอกาสที่จะได้นัดเวลาต่อไปใน
วันนั้น

การที่ได้พูดจากันนั้นเป็นการคว่นจริงอยู่ แต่ส่วนที่คว่นก็ได้
เขียนหนังสือแล้ว ยังส่วนซึ่งจะต้องพบพูดจาต่อไปนั้น ถ้าในวันอาทิตย์นั้น
ไม่มีขัดข้อง ที่เธอต้องเชิญแห่งใด ถ้าหากว่าสบายอยู่ในเวลาบ่าย ๓
โมงนั้นเวลาพบพูดกันก็ได้

อินทนิล

(*) พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์



พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๑๘ กันยายน ร.ศ. ๑๑๔

ถึง กรมดำรง

ด้วยจดหมายวันที่ ๑๖ เรื่องขอรูป เภาจะจะให้ทันการเฉลิมพระชนมพรรษามานี้^๕ อยากรู้ว่าจะเอารูปอย่างไร ด้วยรูปฉันทที่ถ่ายใหม่ๆ ก็เป็นแต่ลองเล่นเมื่อเวลาเขาไกรลาสครั้ง ๑ คูเหมื่อนนายช่างจะตกแต่งมากเกินไป ช่างที่ชอบที่แต่งคำเหมือน กรันจะส่งรูปที่แต่งคำ เช่นที่ให้แคบเนตออกไปแล้ว ก็เผอิญรูปใหญ่หมด ขุนฉายา^(๑) ก็จับคลุมเคลือไป ถ้าจะติดตามกันจริงๆ ก็เห็นจะได้ แต่เป็นรูปอยู่ข้างหม่นหมองไม่แจ่มจะ จะถ่ายใหม่ก็จะไม่ทัน ด้วยใกล้งานขุนฉายาก็เจ็บฝนก็ตกมาก ที่กรมทำก็ขอมานยังไม่ได้ให้เหมือนกัน เพราะเรื่องนางนอน^(๒) อยู่อย่างนี้ จะควรประการใดแล้วแต่จะไปรอด

ฉัตรทิพย์

(๑) ขุนฉายาเสาศิคร (ทองคำ จิตรกร)

(๒) นางนอน : ทรงหมายถึงเรื่องต่างๆ ซึ่งค้างอยู่มาก



พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๒๒ กันยายน ร.ศ. ๑๑๔

ถึง กรมตำรวจ

ด้วยฉันและแม่เล็ก อยากจะเห็นรูปเจ้าพระยาไทรแดงประดับ
เครื่องราชอิสริยาภรณ์ประถมจูดจอมเกล้า ให้เธอช่วยบอกด้วยตามมี
โอกาส และไม่เป็นที่รังเกียจอันใด ขอให้ถ่ายส่งมาเพื่อจะได้เห็น

ฉัตรวิไล



พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๒ ตุลาคม ๒๔
ร.ศ. ๑๑๔

ถึง กรมตำรวจ

ด้วยได้รับหนังสือ ฉบับเลิกลงวันที่ ๓๐ ว่าด้วย เรื่องเจ้าพระยา
ไทรจะต้องการเหี่ยนรัชฎากิเศกให้แม่นั้น เหี่ยนนั้นอยู่ที่เจ้าพนักงาน
ทั้งสี่ ถ้าจะเรียกทำกรอบไปให้ก็คงจะเป็นการเน้นช้ำ ถันจึงได้ให้แม่
เล็กคูหนังสือฉบับนั้น ก็ว่าของที่ตัวทำใช้มีอยู่ จะส่งได้ทันทีแต่เขมนั้น
เป็นความคิดที่ฉันทให้การให้กรมสรรพสาตราทำ ถอดออกเป็นเหี่ยนได้
เหี่ยนนั้นคงต้องเป็นของพระราชทาน เพราะความจริงเป็นดังนั้น แต่
กรอบนั้นเป็นเพชรเป็นทองของแม่เล็กเขาจริง ๆ ไซ้ว่าจะคิดปลอม
ยกย่องเป็นอย่างแม่เจ้าประคุณ ถ้าจะถือว่าไม่ได้ ๆ มาจากไหน จะควร
ถือว่าเป็นของฉันททั้งสี่ก็ได้ เพราะไม่ได้หาได้มาจากแห่งใดดังนั้นก็ได้
ได้ส่งเขมนั้นออกมาด้วยกับหนังสือแล้ว

อนึ่งเจ้าพระยารัตนบดินทร์^(๑) มีหนังสือบอกกำหนดฉลองวัดไชโย
วันที่ ๒๔.๒๕.๒๖.๒๗ ทำนองก็อยากชวนให้ไป เพราะฉันทได้ปรารถนาไว้
แต่ก่อนว่าถ้าพอจะไปได้ก็จะไป ท่านจึงได้กะกำหนดให้อยู่ในระหว่าง
ไปบางปิ่นตามเลข แต่ใจฉันทไม่ใคร่จะใช่ดีในการสนุกนั้นอันใดเหมือน

(๑) เจ้าพระยารัตนบดินทร์ (รอด กัลยาณมิตร) มีศรัทธาสร้างพระอุโบสถและวิหาร
พระโตใหม่

แต่ก่อน แม้ที่สุดจนบางปะอินก็เนือย ๆ ด้วยเหตุน่าเป็นการหนักป่า
 กว่าแรงของพวกผู้ควบผู้คุมต่าง ๆ และจะมีคุณแก่ร่างกายหรือเป็นโทษ
 แก่ร่างกายก็ไม่รู้แน่ และบางทีจะเป็นเครื่องต้อนให้คนไปริษิตเดอมมากขึ้น
 แต่ถ้าถามเธอแล้วเธอกงจะขูให้ไปบางปะอิน จะนอนกลิ้งอยู่เช่นนี้ดี
 ฤจะไปเที่ยวดี แต่อย่าเพื่ออีกทีก็ไป

ส. ๒๒๒



พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

๒๔
วันที่ ๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๔

ถึง กรมดำรง

ด้วยได้รับหนังสือ ลงวันที่ ๔ สังกาเนาร่างตราที่จะส่งเหรียญ
รัชฎาภิเศก ไปให้มารดาเจ้าพระยาไทร แล้วด้วยเรื่องที่จะคิดไปเที่ยวขึ้น
ตรานั้นใหม่ไปเถิด แต่เรื่องไปเที่ยวขึ้น นั้นเสอญชัดชองกรมสมมต
ก็เจ็บ ไชยงค์ก็เจ็บเรื่องกระฐินที่จะได้กะกันก็ค้าง เรียกว่าไม่สะดวกได้
ถ้ากระไรพรุ่งนี้ได้พบพูดกันเหนจะดีกว่า เว้นไว้แต่เธอจะติดการเลี้ยงดู
ปู่เสอที่ได้นัดไว้แล้วถอนไม่ได้ ก็เป็นอันจำเป็นต้องเลื่อนวันต่อไป

เสอทิพร



พระที่นั่งอูทิศาน

วันที่ ๑๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๔

ถึง กรมตำรวจ

เทหนังสือพิมพ์ออฟเชอร์เวอร์วันที่ ๑๘ มิถุนายน ออกเค็ดรอน
เรื่องต้องเป็นศิวอไซลอนแลอื่บ่าว ที่ขล่งนำมาถึง ๓ ลำกำป็น นั้นและ
จะเป็นเครื่องห้ามไม่ให้ยักเที้ยว เลอียดหนักขื่น ๆ จนถึงจะนับจามได้
แล้วจะทำอย่างไร

ส. ย. พ.



พระที่นั่งอุททยานภูมิเสถียร

วันที่ ๑ พฤศจิกายน ร. ศก ๑๑๔

ถึง กรมดำรง

ด้วยได้รับหนังสือไปรเวตวันที่ ๓๑ ส่งบอกกลับพระศักดาด้วยเรื่องพระยาภคธรรณินทร์(*) หรือด้วยเรื่องลูก มานัน ได้ทราบแล้ว เป็นความจริงฉันไม่เหน ตัวฉันสมควร แก่ทานที่ทายกจะบริจาคด้วยเหตุผลหลายประการ คือเป็นผู้มีโรคไทยเบียดเบียนทั้งอายุศม์ก็มาก ถ้าเป็นธรรมเนียมเก่า ก็ไม่พอเป็นไร เดียวนี้ก็ใกล้ฝรั่งมั่งคั่ง น้ำใจก็ไม่มี ความยินดีที่จะรับที่รับแล้วก็ยังต้องคาบเช่น (นัก) ถ้าใจว่าการบ้านเมืองพลาดไม้พลาดมือไป ก็จะต้องเป็นอายนายอะไร นื่องพระยาสุรศักดิ์แลถึงจะได้มาก็ยังใช้ไรไม่ได้ ถึงโดยเวลาควรจะได้ ก็เป็นการทำบาปตามอย่างใหม่ ฤบางทีจะลือจะทักกันขึ้นเสียแต่เวลานี้ ก็ดูเป็นเสียเปล่า ๆ แท้ ๆ ทั้งไม่ได้มีบาปในใจสักนิดเดียว

เห็นด้วยตามที่เธอว่าอยู่อย่างหนึ่ง แต่ที่จะเป็นเครื่องกระทำความกุ่นเกษ จะเรียกว่าในตระกูลนี้ก็ได้ ต้องเรียกว่าในตัวพระยาภคธรรณเอง เพราะต่างคนต่างอยู่เรือนแพ ถ้าหากว่ามีได้ยัดลูกบวบด้วยกันทั้งนั้น เป็นอันผูกพันไปได้ชั่วคราวหนึ่ง สมัยหนึ่ง ถ้าพระศักดาได้ถลำเข้าไปไว้

(*) พระยาภคธรรณินทร์ (ชุ่ม อภิวังศ์) ต่อมาเป็นเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์

มากแล้ว จะเกณฑ์ให้รับเงินของสงฆ์ก็ได้ แต่ขอให้เงินผ้าป่า อย่าให้
เป็นทอดพระกระฐิน แต่ถ้าเขาไม่กระตือรือร้นอะไรก็ไม่ต้องเสียดี อย่าให้เป็น
การขอร้องเรียกหาอันใดเกิดขึ้นได้

ฉัตร



พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๓๑ มกราคม ร. ศก ๑๑๔

ถึง กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

ด้วยจดหมายลงวันที่ ส่งสำเนาหนังสือ พระยาสุรศักดิ์แลร่าง
หนังสือตอบ ๒ ฉบับ ว่าด้วยจะตั้งเสนาประจำเมืองนั้นได้ทราบแล้ว
เรื่องนั้นฉันจำได้ว่า พระยาสุรศักดิ์ยื่นหนังสือฉบับ ๑ ว่าจะขอเบิก
ค่าธรรมเนียมหักโอนสวนจากเหมือนอากรสวนใหญ่ แต่ความนั้นมั่ว ๆ
อยู่ไม่เข้าใจชัด ครั้นเมื่องานใกล้ฉันพบพระยาสุรศักดิ์จึงได้ถามถึง
เรื่องอากรสวนจากผิดกันกับสวนใหญ่อย่างไรบ้าง พระยาสุรศักดิ์ก็ว่า
ฟังได้รับไปจัดการ อธิบายได้บ้างเล็กน้อยแต่ไม่สู้เข้าใจ ฉะนั้นจึงว่าให้ไปคิด
เทียบทานจะบังคับอย่างไรให้ทำข้อบังคับมาให้ชัดเจน พระยาสุรศักดิ์
จึงได้พูดต่อไปว่า อากรสวนจากแลอากรสวนใหญ่ กับทั้งเรื่องเก็บเงินตรา
จองที่ แลวิธีการนาต่าง ๆ ซึ่งควรจะแก้ไข ไปรวมติดอยู่ในพระราช
บัญญัติที่ดินทั้งสิ้น คิดว่าจะตัดทำให้แล้วเป็นตอน ๆ ไป อย่าให้ต้อง
รอการซึ่งควรจะได้ ไว้ให้พร้อมกันกับการซึ่งยังไม่ตลอดอันกว่าจะ
แล้วก็แน่นหนา ฉะนั้นการซึ่งเป็นแผนกหนึ่งต่างหากซึ่งมีแบบอย่างอยู่แล้ว
เช่นการนาการสวนเช่นนี้ ไม่เป็นการจำเป็นที่จะต้องรอร่องเก็บค่าที่ดิน
อันจะเปลี่ยนภาษีโรงเรือโรงร้าน พระยาสุรศักดิ์จึงว่าได้คิดอ่านตัดเป็น
ตอน ๆ ขอแก้ไขบ้าง กำลังทำอยู่แล้ว ถ้าทำแล้วจึงจะนำมาให้ดเป็น

เรื่อง ๆ ฉันก็ว่าดีแล้ว เข้าใจว่าหาได้พูดถึงเรื่องเสนาประจำเมือง เป็น
 การชัดเจนแลได้ตกลงกันประการใดไม่ ด้วยการที่ได้พูดกันเรื่องให้
 ข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้เก็บภาษีอากร เช่นเมืองนครราชสีมา เป็น
 ความคิดอันหนึ่งซึ่งได้พูดกันอยู่ แลเรื่องเก็บเงินค่านา ก็ได้พูดกันมา
 สด ๆ จากราชบุรี ฉันเข้าใจว่าฉันยังไม่ลืม ตั้งแต่บัดนั้นมาก็ยังไม่เห็นพระยา
 สุรศักดิ์ส่งความคิดเห็นอันใดเข้ามาแจ้งบอกอยู่จนบัดนี้ การเรื่องนี้เห็นว่า
 จะไม่ยากอันใด ถ้าพระยาสุรศักดิ์ชี้แจงมาประการใดส่งมาให้ฉันที่เดียว
 ก็ได้ เว้นไว้แต่ถ้าจะอธิบายกันให้เข้าใจประโยชน์ได้ก่อนนั้นเป็นการ
 สดวกดี แต่ถ้าพระยาสุรศักดิ์เข้าใจเป็นฉันยอมเรื่องข้าหลวงนี้ ซึ่งบางที
 จะเป็นไปได้เพราะพูดฉันไม่ใคร่จะได้ยิน จะพูดโต้ตอบกันคงจะวิวาท
 เช่นนั้นแล้ว ไม่ตอบดีกว่า

ฉะเชิงเทรา



อมรพิมานมณี

วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕ ๑๙๔

ถึง ดำรง

ที่จะเอาหลวงวิสุตรไปกรมมณฑลเขาจะเร่งเอาคนที่ฉันเห็น ๒ คน ตามที่เขาพอจะต้องการ คือพระวิจิตร^(๑) ๑ จะให้ฤาไม่ มีอีกคนหนึ่ง ศรีณรงค์เข้าหลุมเข้าบ่อกันอยู่ จะจัดการโรงจำนำ ทำดีฤาร้าย แต่ในการกองสารจะวางจะกลอง แต่พระวิจิตรดูเป็นหลักหลายกว่า ตามเป็นความลับเพราะไม่มีใครเห็นเขา นี้ก็ใครได้อีกบ้าง

วิจิตร

(๑) พระวิจิตรวรสาส์ (บัน สุขุม) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาบรมราช



อมรพیمانมณ

วันที่ ๑๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๔

ถึง กรมตำรวจ

ฉันนึกมานานแล้วตั้งแต่เกิดหาคูสอนลูกมา นึกจะใคร่ทำไมตรี
กับนายสนธิ จะหามาสอนลูกเอียดแลแม่เล็ก แต่ครั้นพบชายกิตติยากรที่
เขาโก้ เขาเหนใช้ไม่ได้ ครั้นไปที่สุรนันทาไลย เหนพวกอิเหนมันก็
เรียบริ้อยเป็นไทย ๆ อยู่ จึงนึกว่าได้อีกพวกนี้คนใดคนหนึ่งมาสอนชั้นต้น
คงจะให้ ได้สนิทสนมดี แต่ไม่รู้ว่าจะฤทธิไกรของมันจะเป็นปานใด รู้เค้าเงื่อน
บ้างฤไม่ ก็บอกอีกอย่างหนึ่ง ว่าแม่เล็กแรกเป็นไมตรี มันจะกลับเหน
เป็นท้าวเข้าไปแย่งคนมาเสีย อีกในขหนึ่งมันจะนึกว่าเกิดตันหาขึ้นมา
จะร้ายมาก เพราะตัวอย่างมันมีอยู่ บอกว่าอะไรเหนใครจะเชื่อขอแรง
ช่วยนึกดูที่ ปรารถนานั้นจะให้เป็นมาสอนลูกเอียด(๑)ตามจริงด้วย จะให้
แม่เล็กเรียนพอให้รู้อะไร พองู ๆ ปลา ๆ เพราะรับฝรั่งมังค้ำบ้อย ๆ ก็
ได้พอเข้าใจคำพูดบ้าง หาไม่แกลบกับใจนักไม่ใคร่ยอมออกเลข ครั้นจะเอา
ชายลอฟก็จะจงหองมาก และจะกวนไม่หยุดด้วย

(๑) สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิ์เดชนี ก็คือ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗



พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ๒ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๖

ถึง กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

ด้วยได้อ่านอาติเกอลหนังสือพิมพ์ซึ่งพูดกันวันนั้นแล้ว ตำนวน
 เช่นนี้เป็นตำนานฉันทพูดจริงกับใคร ๆ เป็นอันมาก มีเอมเปรอแลเคาน-
 มุราเวียฟเป็นต้น แต่เชื่อว่าไม่ได้พูดกับฝรั่งเศษ ผู้อื่นนอกจากเขเนราล
 เดอวาโรซึ่งเป็นแต่ทหาร เข้าใจว่าจะไม่สู้มีอินเตอเรสมาก ถึงเช่นนั้น
 ผู้ที่แต่งหนังสือจะได้จากคนสำคัญที่ฉันทได้พูด ฤมีอีกทางหนึ่งก็มีสเตอ
 เวอร์นี่(*) ซึ่งเข้าใจคำที่ฉันทพูดชัดเจน แลมีความเสียหายในส่วนอังกฤษ
 อยู่เป็นอันมาก จะพล่ามต่อไปก็ได้

ฉันท

(*) มิสเตอร์เวอร์นี่ เป็นเลขานุการทูตไทย กรุงลอนดอน



พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๓ เมษายน ร.ศ. ๑๑๖

ถึง กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

ด้วยได้รับหนังสือเล็ก ๒ ฉบับ ๆ แรกได้ให้แม่เล็กทราบความแล้ว
แลมีความพอใจในคำที่เธอปฏิบัติเป็นอันมาก ฉบับที่ ๒ ซึ่งเห็นควร
ว่าจะจัดการอุณาโลมแดงนั้นก็ถูกแล้ว แต่เรื่องนั้นฉันขำงหมตวิชาเสียจริงๆ
จะต้องตอบอย่างหลวม ๆ ไว้ว่า จะต้องออกไปเรียน แต่ถ้ากลับเข้ามา
คราว ๆ ก็อย่าได้เหนืปนการปลาดอะไรเลย แต่จะลองดูตามที่จะทำได้
เพื่อเป็นการกระทำให้แจ่มแจ้งในใจตัวเองในทางนี้ ถ้ามีเวลาที่จะทำได้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา



พระที่นั่งบรมพิมานมณฑล

วันที่ ๓๐ มกราคม ร. ศก ๑๑๖

ถึง กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

ด้วยถ้าหากว่าไม่เขียนหนังสือฉบับนี้ ก็เห็นเสียทั่วทั้งที่แก่ราชการ
เสียเป็นแน่ เพราะลืมมาไม่รู้วาก็สืบครั้งแล้ว ก็เมื่อฉันอยู่ที่ไปตสตัน
ไปหาแอมเปรอตที่นิวแปลเสด ภาไปดูห้องที่ประดับด้วยหอยแลศิลาต่าง ๆ
กรันรุ่งขึ้นได้เป็นที่ประชุมเลี้ยงกาแฟในที่นั้น บางที่เธอก็จะได้เห็นแล้ว
แต่เพื่อว่าไม่ได้เห็นจึงเล่าให้รู้เป็นเลาไว้ คือ หอยนั้นประดับอย่างเช่น
อาลาสเตอร์ คิดจะเอาอย่างมาประดับบ้าง ได้ทำตัวอย่างไว้ที่เรือน
กล้วยไม้ในสวนสราธรรมย์ แต่เขาประดับปนกับศิลาที่จะเรียกว่ารัตน
อย่างอื่นเดี่ยต่าง ๆ คือ แก้วผลึก แก้วประพาฬ แก้วมัลกิสที่เป้นดุน
โต ๆ ตามรูปเดิมคือเป้น ๖ เหลี่ยม แลเป้นกึ่งไม่ได้เจรใน เป้นแต่ซัก
เงาให้เกลี้ยง ปะปนด้วยหอยต่าง ๆ มี หอยกาบ หอยมุกเป้นต้น แต่
ซักสี่หมัดจดเป้นเงาผกเป้นลวดลายงาม ผนึ่งหว่างพระแกล ช่องหนึ่งก็
เป้นลายอย่างหนึ่ง เมื่อแอมเปรอตพาให้ดูแล้วเลขขอแรงว่า ถ้าฉันจะช่วย
หาหอยแลศิลาต่าง ๆ ส่งไปมากน้อย เท่าใดไม่ว่า จะมีความชอบใจมาก
จะทำช่องหนึ่งต่างหากให้เป็นช่องเฉพาะเมืองไทย ฉันได้ทูลว่าเรื่องศิลา
และกล้วยไม้จะไม่ใคร่ได้ แต่หอยนั้นมีอยู่บ้าง เมื่อเก็บอะไรได้จะส่งไปถวาย

เรื่องนั้นก็ตกหนักอยู่ในเรื่องหัวเมืองชายทะเล แต่กลัวว่าถ้าจะเล่นหอยตาย
 จะแห้งเสียหมด ก่อนจะต้องทำปาณาติบาตคู่นั้นก็มีหลายอย่างอยู่ที่
 เล็กทั้งใหญ่ หอยเล็กกล่าวคือ ตั้งแต่หอยสังโต หอยสังข์จนถึงหอย
 มือเสือใหญ่ ๆ ก็จะได้แต่เวลานั้นแลไม่มีใครจะเหน จะต้องหารื้อพวก
 ข้างเหนือ ๆ ดู ขอให้ช่วยคิดจัดการอีกเรื่องหนึ่ง ถ้ายังสงสัยอยู่ด้วย
 เรื่องใด ขอให้ถามด้วยปาก จะได้พูดกันต่อเรื่องไปได้หาไม่ก็จะลืมเสีย
 ไม่ได้เอ๋ยเรื่องชน

อินทนิล



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๑๑ เมษายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ด้วยกรมมหิศรนำหนังสือมิสเตอร์ออเรนมีมาถึงมิสเตอร์คาแนก
โดยคำสั่งของลอร์ดเคอซัน เป็นคำตอบความคิดของมิสเตอร์เวตคาแนกๆ^(๑)
ส่งมาให้ฉันทัดสำเนาไว้ ได้ส่งมาให้ดูด้วย เวลาพรั่งนี้กลับจากวัด
เบญจมบพิตรจึงมาพุดกัน

ฉันทัด

* Mr. Rivettcanac. ที่ปรึกษาการคลัง



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๑๘ เมษายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ด้วยเรื่องเจ้าพระยาภาสกรนั้น ได้จัดการลาออกสำเร็จแล้ว บัดนี้ ได้ขอส่งความคิดที่กลังจะจัดการเรื่องเงินไปพลาง ซึ่งได้ยื่นไว้ก่อนคิดเปลี่ยนแปลงการในกระทรวงธรรมการ กับหนังสือขอจัดการเรื่องเช่า ที่ซึ่งถึงกำหนดจะต้องเปลี่ยนใหม่มาให้ดูเป็นความลับเสียก่อน เมื่อรูป การข้างนำจะจัดการให้ลงกับการที่เปน ไปแล้วได้ในบัดนี้เพียงเท่าใด ฤ จะปล่อยให้กลังทำไปเพียงเท่า จะได้ส่งกลังแลส่งพระยาวุฒิ(*)ตามทาง ราชการ

สมเด็จฯ

(*) พระยาวุฒิกกรมบดี (ม.ร.ว. กลี สุทัศน์) ต่อมาเป็นเจ้าพระยาวชิรดวงคัญฉวีไกร



วันที่ ๒๐ เมษายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๑
ถึง กรมหลวงดำรง
จิริ(๑) มาแล้ว พรุ่งนี้เวลาบ่าย ๕ โมงขอให้มา

ฉัตรทิพย์

4-473 ป 9

อ. 4

๔๘



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒๓ เมษายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ด้วยฉันได้รับหนังสือพระยาสุริยา^(๑) วันนั้นฉบับ ๑ ตำแดงความคิด
อันลึกซึ้งสุขุมยิ่งนัก แจ่มแจ้งจับใจทุกประการ อยากจะใคร่ตอบเดี๋ยวนี้
แต่หากเวลาฉีกเสียแล้ว คงจะตอบไม่ทันจึงรีบส่งมาให้ดูเสียก่อน แล้ว
ขอให้ส่งคืนมาให้ทันเวลากลับจากเมรุ

ฉ. ๒๓

(๑) พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุญนาค) ใน ร.ศ. นี้
ฝรั่งเศส อิตาลี สเปน เวียดนาม

ท่านเป็นอัครราชทูตประจำประเทศ



พระที่นั่งวิมานเมฆ

๑๕
วันที่ ๒๖ เมษายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

หนังสือกรมหลวงเทววงษ์ฉันทน์พึ่งได้รับตอนค่ำ เหนจะเป็นด้วยทางไกลเขาพึ่งมาส่งตอนเย็น จึงไม่ทันหนังสือตอนกลางวัน คุณ้อยคำกรมหลวงได้ตอบก็ได้อยู่ ฉันทน์ได้จดหมายตอบนัดให้มาหาวันจันทร์เวลาทุ่ม ๑ เพราะเหตุว่าจะนัดวันอาทิตย์ ก็อยู่ข้างจะเหน็จเหนื่อยเมื่อย่ำ ไม่ใช่ร่างกาย มีงานจะทำไม่ได้ทำ อ่านหนังสือไม่หมดอยู่ ๒ เรื่อง คิดว่าวันอาทิตย์จะออกประกาศในเขตสวนให้ทั่วถึงสักวัน ๑ แล้วมาออกลูกก็ยังไม่ได้เห็น เมื่อกลับมาแล้วจะนอนอ่านหนังสือเล่มที่ตะพานน้ำให้ตลอดเรื่อง บางทีเมมโมเรนด์มของเธอก็เป็นรูปมาได้ด้วย ขอให้เลื่อนวันไปบางปิ่นออกไปอีกสักวันหนึ่ง ถ้าหากว่าไม่มาพูดพร้อมกัน กรมหลวงจะไหว ขอซึ่งจะต้องมีโทรเลขถึงทูตนั้นได้บอกให้รู้ตัวไปแล้ว

ฉันทน์



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒๘ เมษายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ได้อ่านหนังสือที่ส่งมาแล้ว ฉันเห็นแก่เข้าใจผิด หนังสือฉบับนี้
เขียนสำหรับให้ฉันดู เพื่อจะให้กลายความเกรงใจเอมเปอร์ออฟรัสเซีย
ฉันเห็นว่าอังกฤษกับขั้วบูรเวงฉันมากนักในเรื่องนี้ ยังไม่ใคร่จะแลเห็น
ทางที่จะสำเร็จตามความมุ่งหมาย

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒๕ เมษายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันได้รับหนังสือกรมหมื่นวชิรญาณทรงด้วยเรื่องจัดการเล่าเรียน
แลการคณะก็เป็นความจริงทั้งนั้น เห็นว่าเป็นเวลาเหมาะแก่ที่จะจัดการ
อย่างใหม่ จะให้ตอบปล่อยแลั้งไว้เพียงเท่าใดจะพอดี ได้ส่งหนังสือ
มาให้ด้วย

ฉะนิพัทธ์



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒๕ เมษายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ด้วยฉันได้รับหนังสือกรมหลวงเทววงษ์ซึ่งได้พบกับทูตญี่ปุ่น ได้
ส่งมาให้ด้วย พร้อมกับต้นหนังสือทูตญี่ปุ่นมีถึงเธอ ฉันได้นำให้กรม-
หลวงเทววงษ์มาพำรุงในเวลาหุ่่มเสศฤฯ ๒ หุ่่ม ขอให้มาฟังด้วย

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๕ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

มีความยินดีเป็นอันมากที่ได้รู้จักตัวข้างงารี จะขอเล่าเรื่องการทั้งนี้
เป็นเรื่องตอบแทนบ้าง ข้อซึ่งฉันนี้สงสัยว่ากรมหลวงพิชิต^(๑)จะไม่
มาแลใคร ๆ เหนงมานั้น ตกลงเป็นไม่ว่าจริง ๆ ตาโอ^(๒) กล่าวว่า ตัว
เป็นผู้แทนสเตเบลของกรมหลวงพิชิตจะเป็นผู้รับแทน ฉันได้ทราบ
โทรศัทพ์เช่นนั้น จึงให้เข็นตรา^(๓) ล่วงนำขึ้นไปก่อน บอกกรมพิทย^(๔)
ให้ไปคอยที่ประตูศรีสุนทร ไปหยุดมอบหน้าที่ให้กรมพิทยเป็นผู้แทนตัว
ฉันที่จะให้ด้วยทองนบ้าง ตาโอไม่ตอบขอบใจแทนกรมหลวงพิชิต ตอบ
ขอบใจแทนกรรมการในข้อที่จะให้ด้วยทองใหม่ การเป็นได้ดังนี้ ได้ยิน
ว่ากรรมการบ่นดุบดับกันต่าง ๆ ในข้อที่กรมหลวงพิชิตไม่มานั้น

ฉัตรทิพย์

(๑) พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร

(๒) Mr. Olovsky ราชทูตรัสเซีย

(๓) คำถ้อยมาจากคำ general คือ เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ (โต บุญนาค) สมุหราช-
องครักษ์

(๔) พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนพิทยธำมณีพิโรธ เสนาบดีกระทรวงวัง



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๗ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ด้วยฉันมีความร้อใจหนักขึ้นทุกทีในเรื่องเมืองพระตบอง ให้
 นึกสงสัยว่าเราได้เดินทางผิดในข้อที่ให้ พระยาคทาธรเป็นเทศาภิบาล
 เฉพาะถูกเวลาซึ่ง ม. กุลของกลับเข้าไปในเมืองนั้น ถ้าจะคิดว่าถึงโดย
 พระยาคทาธรจะไม่เป็นเทศา แต่ถ้า ม. กุลของกลับเข้าไปก็คงต้องเป็น
 ความกั้นในระหว่างพระยาคทาธรกับ ม. กุลของอยู่แล้วนั้นก็ความจริง
 แต่ผลตอนปลายจะออกผิดกันก็ได้ คือ ในเวลานี้ ม. กุลของ ได้พยายามจะ
 เอาพระยาคทาธรเป็นจำเลยให้ได้ ถ้าหากว่าความที่กล่าวโทษกันแล้วนี้
 จะเกิดขึ้นเสมอ พระยาคทาธรจะนั่งเป็นตุลาการไม่ได้เสียแล้ว จำจะ
 ต้องมีข้าหลวง ก็เรียกพระยาศักดากลับมาทำการในหน้าที่ ฤๅแต่ข้า-
 หลวงออกไปชำระ การอย่างแรกทราบจากพระยาศรีว่า พระยาคทาธร
 ตั้งใจจะไม่ยอมอยู่ในบังคับพระยาศักดาเสียแล้ว ถ้าจะเอาข้าหลวง
 กรุงเทพฯ ๑ ออกไปจะมีผู้ใดบ้าง ซึ่งจะให้พระยาคทาธรเชื่อถ้อยคำเกรง
 จะมีก็แต่ต้องตัดกำลังของเราลงไป คือเอาพระยาศรีไปจัดการชั่วคราว
 ก็เป็นการที่ไปทำการซึ่งเกิดขึ้นโดยบุคคลสร้างเป้าของเล็กให้เป็นใหญ่
 เป็นที่น่าเสียดายเวลาชั่งน้ก ถ้าหากว่าพระยาคทาธรจะยอมรับพระยา
 ศักดาตามซึ่งพระยาศรีแจ้งว่า กรมหลวงเทววงษ์เห็นว่า ม. กุลของคง

เล่นใหญ่ เพราะได้พูดกับพระยาทาทตรงนั้นเป็นที่พอใจเขาอยู่แล้ว การที่ทำทั้งนี้จะช่วยให้พระยาทาทรกลัวแล้วจะทำอะไรก็จะทำได้ แลกงจะไม่ทำอะไรยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ซึ่งฉันเห็นชอบด้วยบางคำแต่ไม่เห็นชอบด้วยทั้งหมด แต่ให้ฉันรู้สึกเสียใจว่า ความกิดครั้งนี้ น่าจะผิดเหมือนเมื่อกิดตอยเมืองเซียงแสนมาตั้งแม่ก็ ซึ่งกลับต้องร้อไปจัดการเอาเมืองเซียงแสนอีกครั้งหนึ่ง ฉันเห็นเป็นการสำคัญมาก ยังไม่ถึงเวลา แต่น่าจะไปถึงเช่นนั้น แลเกรงจะเสียทั่วที่ได้ด้วยเหตุนี้ด้วย

บรรดาการในเมืองพระตบองที่มีความลำบากอันใด ไม่หนักยิ่งเสมอด้วยเรื่องทาส ซึ่งพอถูกเขาก็อดใจที่เดียว การเรื่องพระยาทาทรรู้ตัวอยู่แล้ว น่าจะเป็นเหตุให้ห้อยตอยในใจฤทำให้ดูเกินไป จนดิไปมาซึ่งยังมีอยู่ในตัวเขาบ้างนั้นหมดไปเสียด้วย เกิดความไม่มั่นใจขึ้นในตัวฉันเอง ซึ่งฉันไม่ได้พูดกับพระยาศรีในความข้อนี

อนึ่งเรื่องทูตฝรั่งเศษมีหนังสือมา ฉันได้ตอบตั้งแต่วันเสาร์มาจนบัดนี้ ก็ไม่ได้รับหนังสือกรมหลวงเทววงษ์แลไม่ได้พบในวันประชุมวันจันทร์ด้วย พึ่งได้เห็นสำเนาซึ่งพระยาศรีไปกลโมขมาส่งขึ้นไปให้เธอดูแล้ว ได้กลับลงมานั้นเห็นว่า การที่ทำเช่นนี้เป็นที่น่ากลัวอันตรายมาก ราชการในหมู่คนก็จะยับยั้งตลอดไป จะถือเอาเรื่องที่ศาลฎีกาไม่มีตัวแลที่เจ็บครั้งนี้ จัดการตามที่คิดไว้ฤจะเป็นเหตุให้เกิดความละทิ้งหน้าที่ในระหว่างนำส่วน่าชวานอย่างใด ฉันทวิตกด้วยผู้ซึ่งจะให้เปนทูตนั้นกลัวจะไม่ทำอไร ถ้าพลาดทางทูตการจะเสียได้มากเหมือนกัน ฉันทเห็นเลวทรามเสียเต็มทีแล้ว จะเปนแต่คนช่างพูดไม่ใช่สำหรับการงานเสียดอกกระมัง

อนึ่ง ได้ทราบจากหนังสือถึงพระยาศรีว่า ท้องวุ่นวายต่าง ๆ เกียวข้องแก่อาหารไม่กลาย ฉันทนับถือยาธาตุหมอไรเดอ ถ้าเวลาไม่สู้ปรกติ

กินก่อนเวลากินเช้าสักครึ่งชั่วโมงที่ละช้อนใหญ่ เวลากินเช้าแล้ว
 ๑๕ นาทีเติมอีกช้อน ๑ ทุกเวลาอาหาร ได้ส่งขึ้นมาให้ลองดูขวดหนึ่ง
 ถึงไม่ลกก็ไม่มีอันตรายอันใด รู้สึกเปลี่ยนเปล้าใจมาก การไปทะเลได้ให้
 เลื่อนไป ถ้าจำเป็นต้องไปจริงจะไปแต่เพียง ๓ วัน ๔ วัน เหนว่าถ้าจะ
 ละคราชการไว้ในมือผู้ที่ไม่เอื้อเพื่อ เสียท่วงทีไปจะแก้ยาก เพราะในหมู่นี้
 จะเรียกว่าฉุกเฉินก็ได้อยู่แล้ว

อินทพร



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๕ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ด้วยฉันได้รับหนังสือที่(๑) แต่มาตกอยู่เสียตอนค่ำเหนจะมาส่ง
 บ่ายได้ส่งมาให้ดูด้วย เรื่องนี้ตอ้งกันกับหนังสือพิมพ์สเตรตไทมส์ วันที่
 ๓๐ ซึ่งได้ส่งมาให้ดูด้วย ฉันได้สั่งให้พิมพ์มาพ่วงในเวลาเช้าเมื่อกลับจาก
 รับแขกเมืองตาโอ ถ้าเธอมาได้เวลานั้นด้วยจะดี

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

(๑) พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันได้สร้าง เมมโมเรนต์มีเรื่องเมืองมลายูที่มีสเทอคาเนก
 ร้างไปให้กรมหลวงเทววงษ์แต่ในกลางคืนวันที่ ๑๐ บอกไปว่าจะแก้ไข
 อันใดอย่างไรก็ให้แก้แล้วนำมาให้ดูในวันที่ ๑๑ ก็ได้ เพราะฉันไม่ได้วัน
 วันอาทิตย์ บัดนี้ได้รับหนังสือกรมหลวง มีข้อความสำคัญซึ่งจับมีสเทอ
 คาเนกนุง(๑)ได้ คือเรื่องไปรับเข้าว่าจะให้ฝรั่งเป็นผู้แทนรัฐบาลสมดัง
 ทูตอังกฤษว่า จึงได้แก้ไข

อีกข้อหนึ่งได้รับโทรเลขพระยาประสิทธิ์(๒) เรื่องปลุกษา ข้อ
 สัญญากับลอคแลนชเดาน์ ความกินมากไปถึงเมืองมลายูทั้งปวง ซึ่ง
 กรมหลวงได้ร่างโทรเลขตอบ ซึ่งฉันไม่แลเห็นเลยว่าจะทำให้ทูตที่นอก
 ตาสว่างขึ้นอย่างไร ฤาเป็นคำแนะนำที่จะให้ไปได้เสีย แต่ถ้าจะทักท้วง
 ไปเช่นนี้ กรมหลวงคงจะร้องว่าได้บอกไปแต่แรกแล้วว่า เมืองตานีเป็น
 กนละอย่าง อ่างให้ดูเมมโมเรนต์มี ซึ่งกรมเนเรศรีทำไว้คงจะร่วม(๓) ไม่

(๑) คำว่า "นุง" เป็นคำแผลง ซึ่งมีความหมายว่า โกง หรือ หลอกหลวง

(๒) พระยาประสิทธิ์ศักดิ์การ (สอาด สิงหเสนี ราชทูตลอนดอน) ต่อมาเป็นพระยา
 สิงหเสนี ฯ

(๓) คำว่า "ร่วม" นี้ เป็นคำแผลง ซึ่งมีความหมายว่า ดึงดัน ตึงตึง ไม่ยอมตาม

ขอมมีไปให้ชยขาว กับในท้ายโทรเลขนั้น มีเรื่องดี ๆ ทวนไปลงรอยที่จะ
ให้ทูตอนุญาตแตรนชเนโอ ได้ส่งต้นหนังสือแลต้นร่างของกรมหลวงแล
มิสเดอคาแนกมาให้ดูด้วย เพื่อว่าเธอจะได้มีเวลาหารือกับมิสเดอคาแนก
ก่อน เวลาเย็นกำลังมาพูดกัน

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๑๐ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ด้วยกรมหลวงประจักษ์ย่นหนังสือฉบับหนึ่งได้ส่งมาให้ดูด้วย ถิ่น
ได้ตอบแสดงความพอใจในความเจียรร้อนด้วยราชการแลบอกว่าจะยังไม่เป็น
เวลาต้องการ จะเป็นที่ทำให้สรั่งเศษสงไสยกินใจมากไป

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ด้วยฉันได้รับหนังสือกรมหลวงประจักษ์ดู เป็นที่ว่าเลี้ยงกันกับ
หนังสือที่ฉันตอบไปเมื่อครั้งนั้น ได้ส่งมาให้ดูด้วย การซึ่งฉันเกี่ยวข้องกับ
ประจักษ์ให้หนังสือไว้ด้วยนั้น เพราะกลัวจะขัดแย้งกัน

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๕

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

เรื่องความแรมเซาห้องตุ๊ก ซึ่งทูตอังกฤษขอให้เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมนำชำระซึ่งระที่บอกวันขึ้นมาพูดกันบนนี้ เขาส่งตำเนามาให้ดูได้หารือกันเรื่องตัวผู้พิพากษา ราชที่เห็นควรให้พระยาศรี^(๑) กับมิสเตอร์ไฮล^(๒) ฤมิสเตอร์วิลเลียมสัน^(๓) เพราะเดาเวอต้องการคนมีเกียรติยศสูง กระทรวงยุติธรรมจะหาคนที่มั่วติประกอบพร้อมเช่นนั้นไม่ได้

ฉันเห็นว่าถ้าเอาพระยาศรีไปจมในเรื่องความเสียแล้วจะเสียราชการมาก จะช่วยนึกหาใครแทนสักคนหนึ่งจะได้ฤาไม

เรื่องนที่แทกรรมทำยังไม่ได้บอกมา เหนจะมีคัดตำเนาซึ่งเชื่อว่าเข้ามาละเท่าที่ขมมบั้งเป้นแน่นอนอยู่ที่พูดกันนั้นเป้นคิดลวงนำไว้

ฉ. ย. พ. ท.

(๑) พระยาศรีสหเทพ (เส็ง วิริยะศิริ) ต่อมา เป็นพระยามหาอำมาตย์

(๒) Mr. giles เจ้ากรมสรรพากร

(๓) Mr. williamson ที่ปรึกษาการคลัง



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

กราวนี้^{สี่}เป็นครั้งแรกที่ได้ส่งฟรีเปรสตัดมาให้ดู จึงจดหมายนำเสีย
 หน่อย มีเรื่องดูแมร์จิดอยู่^{สี่}อันหนึ่ง ถ้า^{สี่}จิดเช่นนี้ไม่ต้องการก็จะไม่ส่งไป
 ต่อไปภายนอกจะส่งแต่ใบหนังสือพิมพ์ตัด ไม่ต้องมีหนังสือนำ

ดิฉันโท



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๑๖ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ขอส่งหนังสือทูตฝรั่งเศษที่มาถึงกรมหลวงเทววงษ์เป็น ๒ เรื่อง
เรื่องที่ว่าเอาทหารเข้าไปเมืองพระตบของนั้น ฉันทได้แบ่งตอบไป
แล้ว ว่าการเช่นนั้นเชอช้อมรู้ชัตอยู่ในใจแล้วที่เราไม่ได้คิดจะทำ ถ้าหาก
ว่าเราจะทำเชอจำจะต้องรู้ก่อน เพราะฉนั้นไม่ควรที่จะรอสอบถามมหาด
ไทยก่อน ซึ่งดูให้เหนแปนต้องรอกิดอ่านแก้ไขกันไป

แต่ออกฉบับ ๑ นั้น ฉันทยังไม่ได้ตอบเพราะเหนแปนการสำคัญอยู่
แลเรื่องนกรมหลวงเทววงษ์ร่างตอบมาแล้วเสร็จด้วย อยากจะให้รพีได้
เหนด้วย แต่จะกัตจะวาด อไรก็ดูประดักประเดิกจึงรีบส่งมาให้ดูเสียก่อน

ฉันท



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันขอส่งหนังสือกรมหลวงเทววงษ์ เรื่องพูดกับมิสเตอร์เตาเวอ กับกรมหลวงเทววงษ์เถียงกันครั้งนี้อยู่ข้างจะเป็นการรื้อนแรง แต่รื้อนแรงด้วยความรู้สึกแลตั้งใจพูดทั้งสองฝ่ายทั้งฝ่ายมิสเตอร์เตาเวอถามก็ถามจะให้กรมหลวงรับลงไปว่าจะใช้คนอังกฤษเป็นเรสซิเดนทฺ์เพริแปรเซนต์เตติฟ ซึ่งจำเป็นที่อังกฤษจะต้องเข้ามาเกี่ยวข้องอำนาจ ถึงไม่ใช่ไปตามที่ร่างมา ก็แล้วแต่จะต่อรองกันตกลง ทั้งฝ่ายกรมหลวงรู้ว่าถ้าจะผ่อนรับเพียงเท่าไร ๆ คงจะกันให้ลงไปถึงความประสงคของอังกฤษเช่นที่ว่านั้นจนได้ จึงเถียงกันเสียในชั่วซึ่งไม่ได้กล่าว ถึงดังนั้นด้วยคำชี้แจงด้วยปากต่อฉันว่ากรมหลวงได้เข้าใจอยู่ว่าไม่ใช่เราจะตั้งคนไทยลงไปเป็นใหญ่เหนือฝรั่งในเมืองนั้น ตามที่คิดว่าจะเอาสกอตออกไปนั้น จึงเห็นว่ายังควรจะต้องขึ้นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราชอยู่ แผลใจความก็ไม่ให้อังกฤษเข้ามาเป็นผู้จัดอำนาจของข้าหลวงอังกฤษผู้

อีกประการหนึ่งกรมหลวงมีความอุ้นใจตามรายงานพูดที่มา ว่าความปราถนาของลอร์ดแลนชเดานเพียงเท่าใด การที่มิสเตอร์เตาเวอเข้ามาอะอะอะไรทั้งนี้ เป็นการคบคิดกับเจ้าเมืองสิงคโปร์กันโขกทั้งนั้น

การที่ให้เผ่าคงจะต้องให้เผ่า แต่วันมันมีอยู่พรุ่งนี้วันเดียว มรินน
เจ้าฝรั่งก็จะมาเวลาเขนนั่นก็อยากจะเที่ยวบ้าง เวลาค่ำ-ก็อยากจะหยุด
หัวค่ำ ทำไมจึงจะมีเวลาซึ่งจะได้พูดปฤษาหรือกันต่อไปได้ ถึงที่มัน ๆ
หยุดวันอาทิตย์ ถึงที่เราไม่มีเวลาหยุด แต่เวลาที่จะอ่านหนังสือของเธอ
กับรพีก็จะไม่พอ เวลาเขนวนวันที่ ๒๑ ก็เลี้ยงน้ำชา ถ้าจะเลื่อนไป วันที่ ๒๒
จึงรับจะลูกเป็นไฟฤาไม้ ได้ส่งหนังสือมาสำหรับให้อ่านแลขอให้ส่งให้
รพีอ่าน ถ้าเห็นว่าจำเป็นจะต้องรับวันจันทร์ ขอให้มาพร้อมกัรบพีเวลา
ค่ำ จะขอลงเรือไปพายเล่นเสียทีเดียว

ส. ย. พ. ท.



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

กรมหลวงเทววงษ์มาราว ๒ ขาม ทำเอาเรื่องโกหกของฝรั่งเศษ มาด้วย ๒ เรื่อง คือเรื่องหนึ่ง อ้ายไวสกงซุลที่อุปถุภจะว่าคนอื่นก็ไม่วู้ เพราะมันขึ้นชื่อข้างต้น ข้างปลายมันเรียกแต่เอเซนต์เปล่า ๆ ปัดบังใน การที่ทหารได้ไปแห่งใดที่มันจะโกหกขึ้นเองในนี้ นี้ก็ไม่ได้ว่ากรม สรรพสิทธิ ได้โทรเลขบอกเข้ามาว่าอ้ายกงซุลกลับมาแจ้งความว่าอะไร เหนแต่มาพูดเรื่องอื่น ได้ส่งมาให้ดูด้วยจะได้เตรียมตัวเผื่อจะมีโทรเลขไป ตามกรมสรรพสิทธิ กรมท่าคงจะบอกไปตามแบบฟ้า

อีกเรื่องหนึ่งพระยาสุริยาโทรเลขเข้ามา ว่าอ้ายฝรั่งเศษซัดว่าเรื่อง ผีบุญเกิดไปจากผีงขวา ก็เป็นโกหกอีกเรื่อง ๑ ได้ส่งมาให้ดูด้วย พรุ่งนี้ ฉันทัดกรมหลวงไปในวังบ่าช ๕ โมง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทววงษ์มาราว



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

เมื่อราวสัปดาห์ ๗ ทุ่ม ได้รับหนังสือกรมหลวงส่งโทรเลขมาให้ดู
ตอบไปประการใดได้ส่งสำเนาแลต้นหนังสือมาให้ดูด้วยแล้ว

ฉ. ๒๒๒



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๓

ถึง กรมหลวงเทเวศน์วโรประการ

ด้วยฉันได้รับหนังสือเธอวันนี้ ส่งโทรเลขพระยาสุริยา - พระยา
ประสิทธิ์แลสำเนาโทรเลขเรื่องกัฬีสคอนเซชันที่เธอมีออกไปนั้นแล้ว

การซึ่งไม่มีใครมาทวงวันนี้ ก็จะเป็นด้วย ฝนตกในเวลาสี่สอง
เหมาะแต่วันจันทร์ นำที่จะมีหนังสือมาจอแจ ถ้าจะมีเครื่องป้องกันก็
แต่จะไปทิ้งจับข้างกันเสียอย่างเดียว ฉันเองก็ได้ถือเอาโอกาสในการรับ
แขกเมือง กระทบความหย่อนใจนั้นๆ เสียตั้งแต่บ่าย ๔ โมงครึ่ง จน
ถึงยามหนึ่งจึงได้ลงมือทำงานไปใหม่

โทรเลขที่พระยาประสิทธิ์มีมาฉบับนี้ เข้าใจว่าเป็นสำนวนมิสเทอ
เวอน์แท้ การที่ตั้งใจนั้นดีอยู่ แต่ความที่กล่าวการกลับตรงกันข้ามกับเรา
ข้างฝ่ายเขาเห็นว่าความเป็น ๒ เรื่อง ฝ่ายรัฐบาลอังกฤษร้อนใจอยู่ด้วย
เรื่องกัฬีสคอนเซชัน ถ้าเรื่องนั้นสำเร็จลงไปได้เป็นหลักก็มันเสียแล้ว
การที่คิดจะทำข้อบังคับสำหรับเมืองมลายูอย่างใด ถ้าไม่หนักหลักที่ได้ตกลง
กันในเรื่องกัฬีสก็คงจะตกลงได้ง่าย เพราะเหตุที่เสนาบดีอังกฤษไม่ได้
ยกถ้อยคำโต้แย้ง ในข้ออิสรภาพของเราในสองเมืองนี้ ฤาให้แย้งในการ
ที่เราจะใช้กันอังกฤษอันอยู่ในอำนาจของเรา

แต่ฝ่ายเราเห็นว่า ถ้าเรื่องกัมพูชาสำเร็จแล้ว ฝ่ายอังกฤษจะชัก
เขื่อนเรื่องข้อสัญญาฯ ขอบังคับ ซึ่งในเวลานั้นฉันก็มีความหนักใจว่า ถึง
จะตกลงแล้ว ก็คงจะเร่งโดยความประสงค์จะให้เราประเคนเมืองแขกสอง
เมืองนี้ให้ แต่ถึงดังนั้น ก็ยังดีกว่าถ้าให้ตกลงไปพร้อม ๆ กัน ได้จะยังดี
มากกว่าที่จะให้ขาดกันเป็นตอน

เพราะฉะนั้น โทรเลขที่ร่างเมื่อก่อนเป็นข้อสำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งจะ
ให้ได้มือออกไปเสียโดยเร็วที่สุด ทั้งโทรเลขเรื่องฝรั่งเศสอีกฉบับหนึ่งก็
สำคัญนัก ขอให้รีบมือออกไปเสียให้ได้โดยเร็ว

อนึ่งทหารเรือ บอกโทรเลขว่าทหารฝรั่งเศสเรือรบเข้าเมือง
ขลุ้งนั้นแล้ว แต่ไม่ได้ความว่าตั้งอยู่ที่ไหน ถูกจับจันทบุรี ฉันได้ส่งไปว่า
ให้เร่งคนฝ่ายเราอย่าให้เข้าไปเที่ยวใกล้เคียงจนเกิดการกระทบกันได้ แต่
ที่ฝรั่งเศสจะเข้าไปในโรงทหาร ทหารห้ามไว้ฉันชอบแล้ว ฉันมีความ
สงสัย เป็นอันมากตามพระยาจันทบุรีสงสัยว่าซึ่งยกเอาความเรื่อง
บาดหลวงขึ้นพูดจะเป็นแต่เพื่อเหตุ ความประสงค์ที่จริงจะใคร่เอาทหาร
ลงไปประจันหน้าไว้กับทหารเรา เหมือนอย่างเอาทหารพวกนั้นไว้ที่
สวายโคมแก้ว ก็อันสวายโคมแก้วเป็นเขตแดนของเขา แต่ที่จะเอาทหาร
ลงไปเมืองขลุ้ง แต่ถ้าหากว่าจะอยู่ต่อไปจะเป็นการที่ขายความรุกราน
ยิ่งขึ้นไปกว่าคอนเซนต์ที่ได้ตกลงกัน ถ้าหากว่าขายออกไปตั้งที่เมือง
ขลุ้งแล้ว จะขายลงไปจนถึงเมืองประจันตคีรีเขตต์ฯ ขยายขึ้นมาถึง
เมือง ช. ก็ได้เหมือนกัน การเรื่องนี้จึงเป็นการสำคัญอีกเรื่องหนึ่งซึ่ง
จะต้องมีโทรเลขถึงพระยาสุริยา ให้ไปปรเทศโดยแจ่มแจ้งและขอให้ถอน
ทหารกลับจันทบุรีให้จงได้

อ. ส. พ.



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒๘ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

จดหมายที่ ๓๐ เรื่องบริษัทสเตรตเตรตดิงกัมปนี ซึ่งมีความสงสัย
อยู่บ้าง ขอให้มาพบพูดกันก่อนจึงจะตอบ

ป.ล. ไม่ได้อ่านหนังสือฟรีเปร์สมาหลายวันแล้ว แต่วันนี้ได้จับเงินประ
เมิน เพื่อจะรู้ว่ามันหนักแน่นอย่างไร สอดสเอ็นเหมือนจับตุ๊กแก
แต่ดูมันก็มีอะไรชอบกลอยู่จึงได้ส่งมาให้ด้วย



วันที่ ๓๐ พฤษภาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรง

เรื่องที่จะกลับนั้นตกลงเปนกลับทางบกที่เดินได้ เกรงแต่ท่าน
 พวกรถไฟจะพากันเสีย ในตอนกลับนั้นมาก แต่ถึงจะลงที่คลองรังสิตก็
 ไม่ผิดอะไรกัน ถ้าจะให้ดีต้องกลับทางเรือ แต่เกรงจะพักเกินไป แลไม่มี
 เวลาเที่ยวกรุงเก่าด้วย ถ้าจะลงมาขึ้นที่บางปะอินจะมีเวลาพอดูต้นไม้
 ฤาไม้ ถ้ามีเวลาพออยากเห็นต้นไม้ที่บางปะอินออกกิดถึงอยู่

ส. ๒๒๑



วันที่ ๓๐ พ.ศ. รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๑

ถึง กรมดำรง

ฟังดูตามพวกขึ้นไปจับข้างครั้งนี้ เห็นว่ามาทางเรือจำเป็นจะต้อง ๘ ชั่วโมงทั้งนั้น คิดดูเวลาที่จะได้พักกรุงเก่าจะน้อยเต็มที่ ดูเหมือนไปกินข้าวแล้วก็กลับ ก็ประมาณ ๔ ชั่วโมงเข้าไม่ทันดูอะไรจะเป็นแต่เดินทางเสียหมด แต่ถ้ากลับทางรถไฟให้คนไปรับเสด็จอยู่ที่สเตรชั่นก็ไม่สนุก ถ้าจัดการอย่างไรให้น้ำลงเรือที่สเตรชั่น คลองรังสิตออกแม่น้ำล่องลงมาได้จะดีมาก ตอนนั้นไม่เคยเห็นขอให้ลองนึกดูสักที ฤทธจะถึงสเตรชั่นนั้นเขนไป แต่โดยจะมาถึงคำก็ไม่เป็นไร เราได้ทำไรที่ได้ที่เขวกรุงเก่าพอ ถ้าจะได้จะส่งเรืออากาศ^(๑) ขึ้นไป

เสนาบดี

(๑) พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๑๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

เรื่องที่จะอนุญาตกับปิ่นหลอมแร่ ขอให้ตรวจคัดลอกคำในหนังสือ
นั้น สำหรับเป็นความสืบไปภายหน้า ทางความที่จะมีมาได้ ก็ชื่อที่เรียก
คอเวอนแมนต์เปล่าซึ่งเวลานี้เข้าใจได้ว่าไม่จำเป็นจะต้องเรียกสยามสอง
ซ้ำ แต่บางที่จะมีคนโกงแปลเป็นสองอย่าง

อีกทางหนึ่งในมณฑลไทรบุรี เราไม่ได้ภาคหลวงในเหมืองแร่
ดีบุก บางทีคำที่เราตอบข้างนี้ไป จะเป็นเหตุให้ยกตัวอย่างขึ้นให้เห็นว่า
เรากลมไปเปล่า ๆ ขอให้คิดให้ตลอด

ดิฉันพิทักษ์



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ด้วยโทรเลขพระยาสุริยา พระยาประสิทธิ์ กรมหลวงส่งมาเวลา
ดึกวันนี้ ได้ส่งมาให้ดูทั้งหนังสือนำด้วยแล้ว

โทรเลขพระยาสุริยาฉบับแรกความขาดมาก ที่เราต้องการจะรู้ไป
แปลไม่ออก ซึ่งจะเป็นด้วยคนแปลฤจาจะเป็นด้วยโทรเลขเคลื่อนกลาศ
กรมหลวงก็ไม่พูดถึงออกพอ ๆ เสียแล้ว โทรเลขฉบับที่ ๒ นั้น ดูก็เป็น
การสำคัญก็ไม่ว่าอะไรอีก

โทรเลขพระยาประสิทธิ์ ดูเหมือนพวกที่ลอนดอนไม่เข้าใจโทร-
เลขกรมหลวงเทววงษ์ แต่จะเรียกสำเนามาสอบดูก็ไม่ได้ กรมสมมติ
จะไม่อยู่ ฉบับหลังเรื่องสัญญาฉบับ ตาเวอนี่อยากจะได้สำเนามานานแล้ว
กรมหลวงไม่ให้ จนแกฟุง^(๑)เข้าไปขอเขาเอง

การทั้งนี้เป็นที่กุ่มกตอดใจ ดูกรมหลวงเทววงษ์กำลังสงสัย
แลคิดด้วยเรื่องไข้เจ็บเป็นการใหญ่เสียแล้ว อ้ายเส้นเอ็นอะไรที่เหน คงไม่มี
อะไรเหมือนอย่างอาลอบุแมนเหมือนกัน กนไม่เคยเจ็บแลข้สงสัยก็หนัก
เลอะไป

(๑) ฟุง ทรงหมายถึงทำหรือพูดพอให้แล้วไป

ฉันวิตกด้วยเรื่องคำตอบมิสเตอร์เตาเวอซึ่งฉันรับไว้ จะถือเอา
โทรเลข ที่มีมาแต่ลอนดอนครั้งนี้เป็นหลักก็ดูเหตุยังเข้าใจผิด ไม่เป็น
ที่แล้วใจลงได้ รอช้าไปไม่ตอบก็ไม่ดี กรมหลวงเทววงษ์ยังเจ็บเช่นนี้
คุณก็ยังลำบากมากกว่าเวลาไม่เจ็บ พรุ่งนี้จะได้พูดกันต่อไป

ฉัตรทิพย์

๒๘



วันที่ ๘ มิถุนายน ๑๒๑

ถึง กรมดำรง

ได้รับโทรเลขพระยาประสิทธิ์ ขอให้มาดู

ฉัตรวิภา



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๕ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ด้วยหนังสือเมื่อเวลาคณนที่ฉันทขอกรมหลวงไว้นั้น กลายเป็นหนังสือสำคัญ ฉบับที่อ่านได้ขึ้นด้วยกันนั้นเป็นฉบับหลังที่สุดแต่เป็นหนังสือที่มีมาถึง ๓ เดือนล่วงแล้ว เป็นหนังสือซึ่งพระยาสุริยาได้อ้างถึงในหนังสือซึ่งมีมาถึงฉันท ออกความเห็นเรื่องทหารซึ่งให้เชอคูแล้วนั้น ราชการแผ่นดินถึงเพียงนี้ ไม่ได้อ่านแลไม่ได้ถวาย เห็นไม่มีข้อมีแปลนำกลัวอันตรายเต็มที่เสียแล้ว

หนังสือมาวันนั้น ๒ ฉบับ ๆ หนึ่งส่งบอกพระยาสุริยามาใหม่ เรื่อง ม. เดลคาเซเตอน ฉบับ ๑ ส่งร่างโทรเลขถึงพระยาสุริยา ฉันทได้ส่งมาพร้อมกันทั้งหมด เพื่อจะให้ได้มีเวลาอ่านก่อนมาพบกัน

หนังสือถึงพระยาสุริยา ฉันทยังเขียนไม่สำเร็จ ด้วยเมื่อคืนนี้กลับขึ้นมาแล้ว อาการที่เจ็บหลังนั้นมากขึ้นเหลือทน ต้องนอนคว่ำลงให้กุดพอรังบับไปครู่หนึ่งแล้วกลับเป็นอิกจำไป หน้าเข้ก็เวียนศีรษะ เลยปนคนแก่อย่างชกหัวไม่ชันททำอะไรก็ได้ เข้านอนก็ไม่หลับจนสว่าง จึงหลับ ๆ ตื่น ๆ ไม่สนิท ครั้นวันนี้อาการที่ปวดหลังแลเวียนศีรษะนั้นคลายแต่ให้อ่อนเปลี้ยปวดไปตามแขนตามขา ไม่มีเรี่ยวแรงเลยในตาก็มีนมัว

ถ้าขี้ ๆ เสียค่อยสว่างขึ้นคราวหนึ่ง เลขต้องนอนบอกรบ้วยทำงาน พรุ่งนี้
ขอให้มาพบ ถ้ายังไม่สบายที่จะต้องรับบนที่นอน

อนึ่งฉันได้ร่างหนังสือถึงพระยาสุริยาโดยความรีบร้อน พอสำเร็จ
ลงเดี๋ยวนี้ ไม่ได้ทันทีที่จะอ่านทานแก้ไข แลเวลานี้เวลาเหลือสติกำลังด้วย
ความไม่สบายจะขาดตกบกพร่องอย่างไร ขอให้ช่วยแก้ไข ข้อความที่
จะนึกไม่ได้ก็คงจะมี ขอให้ช่วยนี้ก็ตัดเติมให้เป็นประโยชน์แก่ราชการ
ได้ด้วย โดยจะจดแต่หัวข้อควรเติมแห่งใด อย่างไรมาให้ฉันเรียงก็ได้
ได้ส่งสำเนาหนังสือปรีณสเชสมารี แลแมมโมเรนดัมพระยาชลยทร(*) แล
อื่น ๆ ออกมาให้ด้วย ฤๅควรจะส่งสำเนาอะไรอีกให้จดมาให้ด้วย ขอให้
จำไว้ว่าการอันนี้ไม่ใช่หน้าที่เจ้าแผ่นดินทำ

อินทรี

(*) พระยาชลยทรโยธินทร์ (Richelieu) ขาดิเตนมาร์ก เป็นข้าราชกรอยู่ในกระทรวงทหารเรือ



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๑๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ได้รับหนังสือมิสเตอร์เดอเวอน์ฉบับนี้เป็นกลาง ที่บอกว่าแกรู้สึกอึดอัดใจแล้ว หนังสือที่แกถามมาแต่ก่อนว่าอเมริกันจะเอาๆไม่ บางทีคนที่เราจะใช้ไปครั้งนี้ จะจัดการกับพระยาสุริยาแลตาเวอน์ในเรื่องนี้สำเร็จได้กระมัง แต่ขอว่าไม่ได้ดีเหมือนเธอ ควรลองๆไม่ถ้าควรลองจะได้ตอบหนังสือฉบับนี้ล่วงหน้าออกไปทีเดียว

ฉ. ๑๑



วันที่ ๑๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๑^{๓๕}

ถึง กรมดำรง

ลืมไปอย่างหนึ่งจะต้องให้พระยาศรีรัฐ ว่าพระยาชลยุทธนั้นไม่เป็นที่สงไสในความจงรักภักดีต่อเรา แต่อินเตอร์เฟซของแกในทางหากินนั้น ลากเข้าไปใกล้ฝรั่งเศสมากขึ้นทุกวัน แกคงจะต้องคิดให้เป็นการดีแก่ฝรั่งเศส ฤ็ประโยชน์ของแกด้วย แต่เป็นการที่จะพูดชาก ดูเป็นสงไส ความซื่อตรงของคนที่เราเคยไว้ใจไป แต่ความไม่แรงถึงเช่นนั้น นึกว่าเธอจะเข้าใจคำที่ฉันพูดนี้ดีกว่าพระยาศรี ขอให้เตือนพระยาศรีด้วย

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๑๒ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ส่งหนังสือโน้นมาให้ดู ไม่ใช่จะให้อ่านหมด หวังจะให้ดูที่มี
ดินสอกา จะได้เห็นว่าเหตุใด กรมหลวงจึงได้กระปัดกระเปล่าในเรื่อง
หาแอดไวเซอ ไม่อึดเหมือนแต่ก่อน.

ดิฉันพิทักษ์



วันที่ ๑๒ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๑^{๓๕}

ถึง กรมดำรง

เมื่อคณันนกว่าจะเขียน พอเทนรายงานคอเรสปอนเดนหนังสือพิมพ์ไปจับทุนรอ่านเสียก่อนเลขล้ม ได้ทดแต่เรื่องพระยาชลยุทธต่อต้านนอนจึงนึกได้ ถ้าพระยาศรีไปแล้ววระเดช^(๑)แลชาติเดช^(๒)ไปได้กระมัง.

ฉัตรทิพย์

(๑) พระองค์เจ้าบวรเดช กฤดากร

(๒) หม่อมชาติเดชอุดม (ม.ร.ว. สหพันธ์ สนิทวงศ์) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์



ไปรเวต

พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๑๕ มิถุนายน รัตนโกสินทร์ศก ๒๕๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ด้วยหนังสือคอเรสปอนเดนทลลอนดอน ซึ่งมากับหนังสือสำเนา
 เมมโมเรนต์อังกฤษตอบ ซึ่งเซอรับไปวันนั้นฉันได้อ่านตลอดแล้ว
 เห็นว่าในขั้นต้นเป็นหลักตาโดนเดาด้วยกันทั้งสองฝ่าย ข้างฝ่าย
 ทูตเราก็ไปถูกขาไปตามที่เคาใจความในโทรเลขตลอดแลนชเดานเอง ก็
 ถูกเขาปิดเรียนแต่ย่อ ๆ การที่ผิดกันกับทูตในต่าง ๆ อย่งไรฉันได้กา
 ไว้หน้าแล้ว

ข้อสำคัญมีอย่างหนึ่ง ซึ่งมีสเตอคท์แก้ว่าประกาศพระราชบัญญัติ
 แร่ ไม่ได้ไปถึงเมืองกลันตัน ฉันเห็นว่าเรื่องนี้เป็นอยู่อย่างหนึ่งซึ่งเรา
 กวระจะคิดพระราชบัญญัติต่าง ๆ อย่งพระราชบัญญัติแร่ ซึ่งต้องให้
 ถึงมณฑลไทรบุรีเช่นนี้ เราไม่ได้ส่งเหมือนกัน นำที่จะต้องมีเรื่องส่ง
 ประกาศพระราชบัญญัติให้ตลอดพระราชอาณาเขต ฤาหากิจจากร
 จะให้มีรับทั่วทุกเมืองไม่ต้องเป็นการซ้ออย่างหนึ่งอย่างใด ในเวลานี้เข้า
 ใจว่าเมืองใดจะมีราชกิจจา ผู้ว่าราชการเมืองนั้นซ้อเองเหมือนคนธรรม
 ดาฤาประการใด เห็นว่าถึงจะจ่ายออกไปเปล่า ฤาให้ซ้อก็อย่างเดียวกัน
 กวระจะให้มีราชกิจจาทั่วทุกหัวเมือง แต่ถ้าเป็นเมืองแขก เปนพระราช
 บัญญัติทั่วไปน่าจะต้องถึงแปลส่งด้วย

ดิฉันทูล



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ขอส่งหนังสือฉบับใหญ่นี้มาเปนของขวัญในวันเกิดครบ ๔๐ ปี นับว่าเปนนิมิตรมงคลอันดีในการที่จะมีอายุสืบไปภายหน้า เหนว่าทรัพย์สินสมบัติอันใด ถ้าจะอยากได้คงขอเรียกรายกันตามพี่น้องพวกพ้องช่วยเกื้อหนุนได้ แต่ความข้อย่อนใจยากที่จะขอแก่บุคคลผู้ใด จึงนับว่าเป็นสมบัติอันอุดม ด้วยเดชะความสัตย์ตัวฉันด้วย ตัวเธอด้วย กิจการเพื่อเป็นประโยชน์ความถาวรมั่นคงแห่งพระบรมพุทธศาสนา แลสยามราชอาณาจักรอันเป็นที่ประดิษฐานพระบรมราชวงษอันนี้ จึงให้มีอายุยืนนาน ปราศจากโรค ทั้งร่างกายแลความคิด ได้ช่วยกันจัดการวางหลักฐานที่มั่นคงป้องกันพระราชอาณาเขตให้สำเร็จก่อนเวลาที่ควรชรา แลแล้วแลได้รับความผาสุกใจ ในผลแห่งความพยายามนั้นทุกประการ นี้เปนความปรารถนาอันจริงแท้ของฉันซึ่งเชื่อว่าเธอคงจะมีความปรารถนาอย่างเดียวกัน จึงอาจจะนำมาให้พรในวันซึ่งนับว่าเป็นที่ควรคิดว่าเปนกลางคนแท้ ซึ่งนับว่าสำคัญกว่าเวลาอื่น เพราะอาจจะคิดเห็นได้ในภายหลังล่วงมาได้นานพอที่จะทิ้งสังเกต แลเปนเวลาซึ่งจะคิดการภายหน้าเห็นได้ตลอด แลมีกำลัง

แลเวลาพอที่จะคิดการให้สำเร็จได้ทันก่อนชรา จึงนับว่าเป็นมงคลสมัย
ขอให้มิใช่ไชยแลสวัสดิมงคลทุกประการเทอญ

จุฬาลงกรณ์ ๒๕.



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

วันนลมหารอเรื่องหนึ่ง จะต้องมีหนังสือถึงพระยาชลยุทธ จะ
ควรเขียนเพียงใดดี เามาไว้พูดด้วยปากก็ได้ เขียนพอกันล้ม

ฉ. ๒๑๖๗



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๕
ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ด้วยเมื่อฉันทกลับขึ้นมาถึงนี้ ได้รับหนังสือกรมหลวงเทววงษ์
เรื่องพบพูดกับมิสเตอร์อาเชอ ดูก็จะเป็นที่หัวนี้ไหวอยู่บ้าง แต่มิสเตอร์อา-
เชอเปนคนพูดอ่อนหวาน ถ้ามิสเตอร์อาเชอมากก็เหนจะชวนเปนความได้
ได้ส่งหนังสือนั้นมาให้ดูด้วย

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒๘ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันมีของตอบแทน ได้รับหนังสือแอดมิราลฉบับ ๑ เหมือนกัน
ส่งมาให้ด้วย

ฉัตรทิพย์



(สำเนา)

พระราชหัตถเลขา

ถึง กรมหมื่นนครไชยศรี

วันที่ ๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๑

.....ฯลฯ.....

อนึ่งการเรื่องแหลมมลายูนั้น เป็นที่น่ากลัวมาก เหตุว่าได้เห็นหนังสือ
 สือทูตกับโทรเลข ดูเหมือนหนึ่งว่าทูตไม่สู้เข้าใจโทรเลข แต่เขาได้
 ปฤชชาติกว่าที่ปฤชชากันอยู่ในกรุงมาก ที่เป็นข้อสำคัญนั้น ควรจะตกล
 งดก่อนมิสเดอเตาเวอออกไปถึง แต่การที่จะเงินให้กรมหลวงเทววงษ
 ทำธุระ เป็นการลำบากยากยิ่งมานานแล้ว เวลานั้นกำลังทำการที่เป็น
 ที่หมั้นหมื่นน่ากลัวเขาจะจับว่าเราพูดเท็จ แต่เรื่องนั้นกรมหลวงดำรงว่าจะ
 เขียนหนังสือออกมาถึงพระยาศรี เพราะฉะนั้นพ่อจึงไม่เขียนมาถึงเจ้าให้
 ตลอดเรื่อง เพราะเจ้าไม่รู้การข้างต้น จะต้องเขียนขัดขวางมากไป

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

วันนี้ฉันมีพินพิศมากในเวลานี้ แต่เวลาก่อนกินเข้าออกจะรอไม่ใคร่คิด เพราะนึกกะเนใจว่า พอกินเข้าแล้วกรมหลวงคงมาบอกว่าไปวิวาทกับมิสเตอเตาเวอนอย่างไร ๆ ก็เป็นการจริง แต่กลายเปนมาบอกว่าถกพระแก้วตะ ไขก็กลับไปอีกแล้ว ก็เปนเขาโล่งไป กลัวแกจะวางเขยวลงไว้ก่อนไป ด้วยเปนเวลาไขเจิบอยู่เช่นนี้ ถ้าไปพตรี ๆ ขวาง ๆ จะเกิดวิวาทกันขึ้น กรมหลวงนั้นพินด้อย่างเปนน้ำฉ่ำทีเดียว โดยมีไซจะไม่หนักใจเมื่อไร ที่แก่นั้นแปลว่าตามบุญตามกรรม โดยไม่ได้นึกไว้ก่อนเท่านั้น ครั้นเมื่อบอกเรื่องนั้นตลอดแล้ว เอาโทรเลขที่เธอร่างออกมาให้ดู พเอินไปโดนกับที่ฉันตีโทรเลขที่กรมหลวงแก้มาใหม่หลายข้อ ก่อนเห็นโทรเลขที่เธอร่าง ก็เอาเป็นที่ตกลงกันได้ ได้ส่งหนังสือของหนึ่งซึ่งอ่านก่อน มีร่างโทรเลขแลหนังสือมิสเตอเตาเวอนัดมาในนั้นด้วย กับสำเนาโทรเลขฉบับ ๑ สำเนาหนังสืออาการไข้ของมิสเตอเตาเวอนฉบับ ๑ ที่กรมหลวงเอามา ส่งมาให้ดูด้วย

ครั้นเมื่อกลับเข้ามา ได้เห็นหนังสือมิสเตอเวอนี้ มีมา ๓ ฉบับ ๒ ของ เป็นการที่ปรากฏเห็นชัดว่าความเดือดร้อนของแกมีเพียงเท่าใด ที่เขียนมาเช่นนี้ แปลว่าตอบหนังสือซึ่งฉันให้ประวัติ(*) มีไปที่ได้ให้เธอดู

(๑) ประวัติ : พระเจ้าอุกกาเสอ กรมหมื่นปราจีนกิตติพิบัติ

ตำนานแลเห็นได้ว่าแกฟังเข้าใจของแกก็ถูกต้องอยู่แล้ว ฉะนั้นจึงให้
 ประวิตกรโมขมีโทรเลขตอบออกไปว่า หนังสือวันที่ ๓๐ ของแกนั้นถูก
 กับที่เราพูดอยู่กับทูตในนี้ แต่ทูตอาสาไรความกิดเจ้าเมืองสิงคโปร์จึง
 ดิมานมากไป มิสเตอร์เตาเวจะออกจากนี้วันศุกร์ให้แกคิดอ่านพูดการ
 เรื่องนี้เสียให้ตกลงก่อน มิสเตอร์เตาเวไปถึงจะดี เสนาบดีว่าการต่าง-
 ประเทศจะได้มีโทรเลขทางราชการโดยชัดเจนไปยังทูตของเรา โทรเลข
 ฉบับนี้ให้ถือว่าอันออฟี่เขียนเฉพาะตัว

การข่งเล่นตำรานี้ ฉันทู้อยู่ว่าฉันทำความผิด แต่เห็นว่าจะเปนคุณ
 แก่ราชการ ทำให้ตาเวอนี่ชุ่มชื้นแข็งแรงขึ้นได้อีก จึงได้ทันทเอาที่หนึ่ง

อนึ่งมีเรื่องทควรจะบอก ก็ได้รับหนังสือพระยาศรีธรรมสาสน
 แลหนังสือลูกชายเล็ก(*) ว่าเมื่อเปรสิดেন্টูเบไปครั้งนี้ ลูกชายเล็กไป
 เข้ากองเดินผ่านกับพวกทหารพื้นแดน เมื่อเวลาถึงน้ำพลับปลา เอม-
 เปร์สามารถให้เปรสิดেন্টูว่าเจ้าไทย เปรสิดেন্টูเปิดหมวกให้

อีกเรื่องหนึ่งนั้น เป็นเรื่องพระกรุณาของเอมเปรอ พระยาศรี-
 ธรรมสาสนขอมำสำหรับลูกชายเล็กแลนายพุ่มซึ่งจะไปเข้ากองทหาร ว่า
 มำนั้นงามเป็นที่รักไกร่มาก แต่พเอนมาอยู่ได้หน้อยหนึ่งก็ตาย หาใหม่
 ยังไม่ได้ เอมเปรอรับสั่งให้ไปเลือกมำพระที่นั่งในโรงหลวง จะชอบใจ
 ตัวไหนก็เอาไปให้เงินตลอดไป

กราวนเรื่องขัน เวลาเปรสิดেন্টูไปที่ซาสกูเซโล ซึ่งเอมเปรออยู่
 เรือนเล็กเหมือนที่ปีเตอฮอฟ เปรสิดেন্টูอยู่วังใหญ่ เมื่อเวลาเปรสิดেন্টู
 ไปเฝ้าเอมเปรอรับเป็นการใหญ่ นั้น ลูกชายเล็กต้องเกณฑ์ไปประจำน่ำที่
 สำหรับเอมเปรออยู่ในหมู่พวกท้าวนาง พอเปรสิดেন্টูกลับออกมาจาก

(๑) ลูกชายเล็ก : พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิศณุโลกประชานารถ

เฝ้า ถ้าเขาใช้ว่าจะเปนด้วยสันนัฏภกระไร นึกเหนครจะสรวมหมวก
 แล้วนึกลับเหนไม่กัจะสรวม สรวม ๆ ถอด ๆ มาจนถึงที่พวกทำ
 นางอยู่ ก็ต้องเปิดออกค่านับ พวกเหล่านั้นพากันกลืนหัวเราะไว้เต็มทีทุก
 คน ครั้นพวกฝรั่งเศษไปแล้วฮากันถันขึ้น จนถึงเอมเปรอเอมเปรสทั้ง ๒
 พระองค์เสด็จออกมาถามว่ามีเหตุอะไร ก็พากันเล่าเรื่องถวาย เลขทรงพระ
 สรวลลงไปทั้ง ๒ พระองค์ แต่การรับรองนั้นว่าแข็งแรงมาก ได้ส่ง
 หนังสือมิสเดอเวอนี่มาให้ดูด้วย แล้วขอให้ส่งตรงไปยังประวิตร บาง
 ที่เขาจะเขียนตอบทันเมื่อวันที่ ๖

สมิท



พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ๒๕ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันได้ส่งหนังสือกรมหลวงเทเวศน์ เรื่องเมืองกลันตันมาให้ดู
 กิริยาทำที่จะแยกเขี้ยว เรือนั้นไม่ได้เอามาแปล ขอให้อ่านหนังสือนี้เสีย
 ให้ตลอดทันมาพูดกันเวลาบ่าย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี



วันที่ ๒๗ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงเทเวศย์

ฉันมีความอัศจรรย์ใจด้วยเรื่องเมืองกลันตัน คิดดูถ้าจะออกทางให้
เป็นเช่นเมืองยะโฮ ซึ่งฉันว่าพระยาตรังกานูคงพอใจเป็นแน่ฉัน พิจารณาที่
ดูคำที่หลุดแล่นขเดานพูดกับพระยาสุริยาว่าไม่ตั้งใจจะเอาเมืองกลันตัน
แลเมืองตรังกานู แต่ผลประโยชน์ของอังกฤษ ต้องการการันตีในการ
ปกครองดีในหัวเมืองมลายูที่ใกล้เขตแดนอังกฤษ เป็นการเปลี่ยนเรื่อง
ไปเช่นนั้น ถ้าเราจะให้เป็นเช่นยะโฮฤกษ์คงข้าหลวงเสียเช่นกรมดำรงว่า
เป็นคำที่พูดแก่เขาไม่ตอกเหนจะถูกตอบร้ายอยู่ ขอให้ดูโทรเลขพระยา
สุริยา แลหนังสือที่ฉันส่งมาให้ดูกับหนังสือนี้ ซึ่งฉันเชื่อว่าเมืองกลันตัน
ปกครองไม่ดี ถ้าเขาอยากจะทำเราปกครองสู้แยกเขาปกครองเองไม่
ได้ เขาก็พูดได้ แต่เขาไม่ได้พูดเช่นนั้น เขารู้เหมือนกัน ว่าปกครองไม่ดี

ฉันเองเห็นว่าควรจะพิจารณาการ ๒ อย่างเช่นเบื้องต้น ก็ว่าถ้า
รับตามที่อังกฤษขอให้เรารับเหมือนเป็นนายประกันเช่นนั้นจะหนักเป็น
ความลำบากแก่เรา เพราะการที่รับประกันเข้าไปก็ดี เพราะฝรั่งเศษรู้จะ
เป็นความที่ดี ก็กับจะเปิดให้เขาทำเองตามชอบใจ ข้างไหนจะมีผลหนัก
แลขี้ดยาวกว่ากัน เพราะเหตุว่าการที่อังกฤษตรงเข้ายึดเอาเมืองทั้ง ๒ นั้น
จะทำให้ฝรั่งเศษตรงเข้ายึดเองง่าย ๆ บ้างฤไม่ อังกฤษกับฝรั่งเศษเวลาน
เขารู้จักกันแล้ว เป็นแต่ฝ่ายเราเหมือนคล้ามค้อยู่ข้างเดียว ถ้าตอบนี้จะ

รอไปอีกนานนักเหนจะไม่ได้ และไม่เป็นประโยชน์ในทางที่จะปลุกษา
ทางฝรั่งเศสดังที่หวังด้วย ฉันทักขอขากเหนโทรเลขพระยาสุริยาเป็นอัน
มาก ที่รับเขียนมานั้นเพื่อจะให้ทันในเวลา^{สี่}ที่เธอกำลังตรีตรองร่างหนังสือ
อยู่.

ฉันทัก



วันที่ ๒๗ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๑^{๓๕}

ถึง กรมดำรง

ฉันรู้สึกไม่สบายเต็มที่ ความคิดจะออกกวนเวียนไปเสียแล้ว จึงได้จดหมายไปถึงกรมหลวงเทววงษ์ ในเรื่องร่างหนังสือตามคำที่ฉันพูด แลหนังสือที่อ้างว่าส่งไปนั้นคือรายงานพระยาสุชุม ได้ส่งสำเนาโทรเลข พระยาสุริยาเรื่องกลั่นตันมาให้อ่านซ้ำคู่อีกด้วย.

ฉ. ๒๗



พระที่นั่งบรมมาตมสรณีย์

วันที่ ๒๘ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

กรมหลวงส่งร่างหนังสือที่ได้สอดมาในซองนี้มาเมื่อเวลา ๗ ทุ่มเศษ เห็นว่าร่างด้วยความอุตสาหเป็นอันมาก ฉันทมีความสงสัยอยู่บางแห่งได้กา แลได้จดลงไว้ เมื่อเธอเห็นเธอคงจะเดาได้ว่ากาลงไว้ด้วยเหตุอันใด ข้อที่จดลงไว้ นั้น เป็นความซึ่งพูดภายหลัง ไม่ใช่ต้นเรื่อง แต่คงจะเป็นข้อสำหรับที่จะเถียงว่าต้องการเช่นนั้นด้วย เพราะเห็นการในข้อ ๑๑ จะไม่เป็นที่เรียบร้อยได้ จึงต้องทำตามข้อ ๒๒-๒๓ ข้อ ๒๘ นั้น รับเข้าไปมันคงอยู่ เขาอาจจะพูดว่าไม่เชื่อ แต่ความจริงแล้วเขาก็ไม่ให้ทำทั้งเชื่อๆ ไม่เชื่อ ขอให้ช่วยตรวจตรา ช่วยคิดอ่านหาถ้อยคำที่ควรจะพูด ไม่ใช่จะมุ่งหมายว่ามีไปจะได้ตกลง มีไปไม่รับเท่านั้นก็จริงอยู่แล้ว แต่อย่าให้ถ้อยคำของเราหมำกันเองได้เป็นต้น.

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งบรมนาคมสรณีย์

วันที่ ๒๘ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

พิเคราะห์ดูในโทรเลขพระยานริศร^(๑) กับพระยาอนุชิต^(๒) เหน
หนก้อยู่ข้างเชียงใหม่จนถึงตาม ฤจะให้ขึ้นทางแม่ลี แต่ก็ควรเอาความ
ต้นเข้าหักเสียบ้าง

ส่วนข้างเค้าสนามเชียงใหม่นั้นไม่สู้จะรุกรัน แต่ก็น่าจะเอากล้า
ที่กล้ากล้าเข้าหักเสียบ้าง เรื่องนี้จะเอาให้ได้ความจริงว่ากำลังที่ยก
ไปพอที่จะปราบปรามฤไม่ เพราะคนที่ยกไปนั้นเป็นทหารลาว ถึงนาย
คนไทยก็อุปอดจะไม่สู้ดี เคยเห็นตัวอย่างที่นครลำปางมาเสียแล้ว ถ้า
ไปวังกลับมาจะเสียร่องรอยเป็นอันมาก

อินทพร

(๑) พระยานริศรราชกิจ (สาย โชติกะเสถียร) ต่อมาเป็นพระยาวิสูตรสารกิจ

(๒) พระยาอนุชิตราชัญไชย (สาย สิงหนุ่น)



พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ๓ กันยายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันทันได้รับหนังสือไซยนต์^(๑)ฉบับ ๑ เรื่องตาคาแนกมาเราะ ได้ส่ง
มาให้ดูด้วย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

๑. พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย เสนาบดีกระทรวงคลัง



พระที่นั่งบรมมาศมสรณ์

วันที่ ๘ กันยายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

โทรเลขนั้นได้รับแล้ว นึกได้ว่าเคยเห็นแต่ลืมไปเท่านั้น ได้ตอบ
ๆไม่ พระโกษาบอกมาอีกๆไม่

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งบรมพิมานมณฑล

วันที่ ๕ กันยายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ได้รับโทรเลขพระยาศรีฉบับ ๑ เวลา ๕ ทุ่มครึ่งแปลเสร็จ ให้ไปดูว่ากลับไปเสียแล้ว เหน้ไม่เป็นการรื้อรอนอันใด พบแต่กรมหลวงเทววงษ์ได้ให้ดูเห็นว่าดี ถิ่นกเห็นว่าพระยาศรีคงจะอยากได้รับคำตอบเป็นอันมาก ทั้งที่ไม่มีข้อซึ่งจะต้องแก้ไขอย่างไรเช่นนั้น จึงได้สั่งให้ประวิตร(*) ตอบเห็นชอบในการที่เข้าไปเสียแต่เช้า เมื่อมีความคิดอะไรที่จะตักเตือนแนะนำไว้เขียนอีกฉบับ ๑ ต่างหากคือว่า ได้ส่งต้นโทรเลขนั้นมาให้ดู เพื่อจะได้มีเวลาคิด.

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ป.ล. ในหนังสือบางกอกไทมส์วันนี้ กล่าวถึงตนกูเบซาเมืองตรังگانูไปอยู่สิงคโปร์หลายวัน เหน้จะแปลว่าให้เราเห็นว่าเอาไปจัดการสำเร็จแล้ว

(*) พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี



วันที่ ๑๐ กันยายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๑

ถึง กรมดำรง

อาติเกอลนี้ มันก็เป็นความรู้แลเปนคติดีอยู่ ถ้าได้อ่านแล้วก็แล้ว
ไป เพื่อไม่ได้สังเกตจะได้อ่าน

ฉ. ย. พ. ท. ร.



วันที่ ๑๐ กันยายน ร.ศ. ๑๒๑^{๓๕}

ดำรง

โทรเลขพระยาสุริยาได้รับ ๘ ทุ่มเศษ จะนับว่าเป็นตัดทางที่เดี๋ยวก
ก็ยังไม่ใช่ ถ้าหนทางจะสำเร็จก็ไม่วรรจะสิ้นหวัง แต่ถ้าหนทางไม่
สำเร็จก็ไม่แลเห็นท่าทางเลย เพราะคู่อีกข้างหนึ่งกำลังจะเพิ่ม ข้อที่พระ
ยาสุริยาถามข้างท้ายนั้น เหนจะประสงให้เร้าขึ้นขึ้นไว้ก่อน ได้ส่งโทรเลข
มาให้ดู จะได้ตริตรองไปพลาง.

สุวิมล



วันที่ ๑๖ กันยายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมดำรง

ท้ายโทรเลขถึงพระยาศรีที่จะลงว่าอย่าให้วิวาทกันนั้น ถ้าเปลี่ยน
 เป็นให้พระยาศรีอดอ้อมมุ่งเอาความสำเร็จเป็นที่ตั้งได้จะดี พระยาสุริยา
 วิวาทจัด ถ้าพระยาศรีไม่ห่ออบ้างเหนจะแตก.

สุริยา



พระที่นั่งบรมนาคมสรมณีย์

วันที่ ๑๖ กันยายน ร.ศ. ๑๒๑

กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

เรื่องพระราชดำรัสเฉลิมพระชนมพรรษากรมขุนสมมตสังขีความ
แลแบบบีกลายนี้เข้ามา จันให้รู้สึกว่าคุณดีหัวสักรั้งหนึ่ง เพราะจำจะ
ต้องพูดถึงอายเรื่องยุ่ง ๆ ต่าง ๆ สิ่งที่ดีก็มีอยู่บ้าง แต่ออกจะไม่ท่อมกัน
ถ้าจะไม่พูดเลขแปดแต่ล้อมล้อมแล้วเสียอย่างแต่ก่อน ก็ดูคิดดีนัก
ขอให้ตรีกรองดูสักทีจะออกกว่าอะไร ถ้าหาทางพูดได้แล้วจะประชุมรุม
กรรมกันตั้งพิธีอย่างแต่ก่อนก็ได้ แต่ที่จริงได้แล้วในที่ประชุมครั้งเดียว
เท่านั้น ต่อมาเธอได้รับไปเรียงทุกครั้ง บินรู้ว่าไม่เต็มใจจะเรียง ออก
จะเกาหัว แต่เป็นการจำเป็นอยู่

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งบรมพิมานมสรณีย

วันที่ ๑๖ กันยายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ด้วย ได้อ่านคำแนะนำความประพุดติสำหรับข้าราชการหัวเมือง
ซึ่งได้เรียบเรียงขึ้นใหม่นั้นตลอดแล้ว

เห็นว่าเปนคำตักเตือนอย่างสั้นแลแจ่มแจ้ง เข้าใจง่ายแลเห็นจริง
ได้ถนัด เชื่อว่าจะมีประโยชน์เป็นอันมาก ได้ส่งต้นฉบับคืนออกมาด้วย
แล้ว.

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๒๔ กันยายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ด้วยฉันได้รับหนังสือ พระยาสุริยา ๒ ฉบับ ๆ หนึ่งตอบรับหนังสือฉันที่มีน้ำจिर อ้อฉบับหนึ่งบอกเรื่องราวเป็นส่วนเฉพาะตัว ในการที่ได้ปรึกษาหารือกันประการใด แลส่งสำเนาบอกที่มายังกระทรวงต่างประเทศเข้ามาด้วย เป็นความที่ควรอ่านตลอดทุกฉบับ เว้นไว้แต่ฉบับที่จดหมายบรรทัด ฉันยังตั้งใจที่จะอ่านอยู่ด้วยเชื่อว่าเท่าที่ได้อ่านนี้ เข้าใจชัดเจนดีแล้ว

ข้อซึ่งดูเหมือนหนึ่งจะเกิดการวิวาทบาทหมางขึ้น ก็ได้ความชัดในหนังสือที่อ่านมานี้ เกิดขึ้นด้วยความเหินพระยาสุริยากับพระยาศรีหนักไปคนละทาง ฝ่ายพระยาศรีหนักไปข้างเชื่อถือพระยาชลยุทธ ฝ่ายพระยาสุริยาหนักไปข้างไม่เชื่อเสียเลย แต่เมื่อตรวจดูคนกลางคือจिर(๑) ซึ่งสังเกตได้ตามหนังสือของจिरเอง แลหนังสือพระยาสุริยาประกอบกันว่าเป็นผู้มีความเห็นแจ่มแจ้งดีกว่าคนหมด ไซ้จะยกย่องว่าลูกฉันดีกว่าคนที่เห็นชัดเจนได้เพราะได้ฟังทั้ง ๒ ฝ่าย แลรู้สึกจริงเกี่ยวใจขึ้นมาเองในเวลาไปเดินมารกบ้าง จึงมีความเหินหย่อนมาทางพระยาสุริยา แต่ถึงเช่นนั้นยังได้อุสาค์ขใจอีกข้างหนึ่งไม่ให้แตกร้างกันไปได้ เพราะเหตุฉันนั้นโทรเลขจिरมีมา จึงเป็นสายกลางอยู่เสมอ


(๑) จिर พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหลวงนครชัยศรีสุระเดช

เมื่อไม่ได้เห็นหนังสือพระยาศรีจะวินิจัยความ ๒ ข้อ ซึ่งปรากฏว่าพระยาศรีทำไม่สนิท ก่อ ข้อ ๑ ในเรื่องที่จะเอาพระยาชลยุทธไปแปล lám กับอีกข้อ ๑ ซึ่งไม่ให้หนังสือปรีนเซสมารกับพระยาสุริยา ซึ่งขอคุณในชั้นหลัง ว่ามีความประสงค์ประโยชน์อย่างใด ให้เข้าใจชัดเจนได้นอกจากแสดงความไม่เชื่อถือพระยาสุริยา พระยาศรีควรจะกินดีกว่านี้ แต่เมื่อจะเดาก็เห็นได้ว่า คงจะเกิดจากความหวังใจว่าจะสำเร็จได้โดยทางอ้อมนั่นเองเป็นที่ตั้ง ซึ่งเราได้เห็นเสียแล้วว่าจะไม่เป็นทางสำเร็จแท้ตั้งแต่ได้เห็นโทรเลขใจความหนังสือตอบของ ม. เดลคาสต์เซ แต่พระยาศรีคงยังจะเชื่อมั่นอยู่ว่า ม. เดลคาสต์เซไม่อยากจะพูดโดยทางแม่สื่อ จะต้องการพูดตรงกับตัวพระยาศรี

แต่กรั้นเมื่อพระยาศรีได้พบ ม. เดลคาสต์เซแล้ว คงจะเห็นได้ว่าความจริงจะเป็นอย่างไร แต่ก็เห็นจะเป็นเพราะพระยาชลยุทธยังยืนยันอยู่จนถึงกับไปสับที่เดนมาร์ก พระยาศรีก็คงเห็นว่าทางอ้อมนั้นจะมีประโยชน์อยู่ ตามที่ได้ความในหนังสือมาถึงเพียงเท่านั้น แต่ความที่เป็นที่ระแวงร้าวกันนั้น ยังหาสงบไม่ ที่เกิดขึ้นชั้นหลังอีก ก็คงจะเป็นด้วยพระยาสุริยาเอาบัง คือเมื่อร่างหนังสือจะขึ้น ม. เดลคาสต์เซแล้ว ไม่ได้ให้ ๕ คนนั้นดู คงจะได้รับในเมล็ดน้ำ



ป.ล. อนึ่งได้รับโทรเลขจรรณบบ ๑ ได้ส่งมาให้ดูด้วย





พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๒๖ กันยายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

กรมหลวงส่งโทรเลขพระยาศรีมาเดยวัน นี้ ฉะนั้นให้บังเกิดความฉงน
ฉงยดังจะกล่าวต่อไป

ในข้อ ๑ คำที่ว่า ฮิสมาชิสตีส์ เกานเวอนแมนตันั้น เขาๆเราตาม
ความต้องการว่าเขา คำที่ว่า ซึ้นนั้นแปลว่าได้รับราชการแล้วเช่นนั้นฤมิใช่

๒. คำว่า คอนเคอเรนสกับคอนซอลต หมายความว่าได้กว้างแคบ
ผิดกันอย่างไร น่าจะพิจารณาในข้อนี้ ซึ่งฉันทไม่กล้าจะวินิจฉัยในใจ

๓. ดูก็ไม่มีอะไรที่จะพูด เป็นแต่สำแดงให้เห็นว่าเราไม่สามารถจะ
ทำโดยลำพัง แต่ก็เปนความจริงอยู่บ้าง ถ้าหากว่าไม่ปล่อยให้เราทำให้
สนัดมือ

๔. คำที่ใช้ข้างเหนว่าเป็นแต่ชั่วแสดมปี ไม่ใช่คอนโทรล ซึ่งไม่
แลเหนว่ามีผิดกันกับที่ ได้ยอมให้ใช้รูปครึ่งหนึ่งแล้วนั้นเสียจริง ฤเธอ
เหนเป็นอย่างอื่นไปได้ประการใด.

ฉะนิพัทธ์



พระที่นั่งอัมรินทร์มานมณี

วันที่ ๒๘ กันยายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

สังเกตดูหม่อมอุดม^(๑)อยู่ข้างเฟื่องมาก กลัวจะไม่ใคร่แลเห็นทาง
ซึ่งตักเตือนกัน ฤๅเหน็ก็จะเลียงเข้ารอยไม่ได้ ขอให้คิดอ่านตักเตือน
เนื่องๆ แต่ถ้าเตือนด้วยความเหน็ที่ตรงกันข้ามแล้วเหมือนอึ้งชู ต้อง
กล้อยตามแล้วจึงค่อยโน้มน้าวลงมาจึงจะเป็นประโยชน์ ความคิดอย่าง
เก่าเรื่องเก็บบุตรภรรยาถ้าฝรั่งได้ขึ้นไปจะร้ายมาก

ดิฉันพิท

(๑) หม่อมอุดมพงษ์เทวีอุสวัสดิ์ (ม.ร.ว. ประยูร อิศรศักดิ์) ภายหลังเป็นพระยาไฉนนามนี้



พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ด้วยวันนี้ได้รับโทรเลขจึรฉบับหนึ่ง ดูก็ออกความจะซ้ำ ๆ กับฉบับก่อนที่ฉันให้ประวิตรไปให้ดู ไม่มีอะไรจำเป็นที่จะต้องตอบได้ส่งออกมาให้ดูด้วย กับหนังสืออีกฉบับ ๑ ลงวันที่ ๔ สิงหาคมดูการมันจะเป็นเล่นเห็นขมเขือกกันเสียแล้ว มาปรากฏในหนังสือหน้า ๖ ถึงปรีนเซสมารี คิดจะไปเมืองปารีสช่วยปลุกษา แต่ช่วยข้างเดลคาส์เซ แต่พวกเราไม่พอใจนั้นก็ถูก แต่ที่คิดจะให้พระยาศรีเข้าไปพูดอีก ฉันก็ไม่แลเห็นว่า จะสำเร็จได้อย่างไร เพราะท่าทางของ ม. เดลคาส์เซ ไม่ได้สำแดงให้เห็นสมว่าอยากจะทำตกลงในทางอันนี้เลย เว้นไว้แต่ถ้าเราตรงเข้าไปบอกว่าตกลงตามหนังสือปรีนเซสมารีเมื่อใด นั้นแล เขาจึงจะพูดด้วยทั้งพูดด้วยเช่นนั้น ข้อนอกหนังสือเช่นเวลเดแม่โขงคงจะพูดต่างหาก เรื่องการันต์คงพูดต่างหาก ถ้าเราถลำเข้าไปเสียเท่านั้นแล้ว อ้ายเรื่องต่างหาก ๆ ก็จะไม่มืออะไรแลกเปลี่ยน ข้อซึ่งจะไปกระชับตามความลับกันกับเสนาบดีฝรั่งเศสว่าจะเอาอย่างไรจึงจะเป็นการตกลง พระยาศรีก็ได้เคยถามที่หนึ่งแล้ว ขอไปเรตโอปีเนียนเขาก็บอกให้ไม่ได้ เพราะเป็นอันคอนสติตชันแนลแผ่นดิน ฉันเห็นชัดเสียว่าทำพระยาศรีจะเข้าไปจัดการพูดจากับตัวเดลคาส์เซเอง คงไม่มีประโยชน์อย่างใด ถ้าไม่กลับให้โทษว่าเป็นเรากระเสือกกระสน จนเขาเห็นควรจะเล่นได้ก็เป็นอย่างดี

กิดดูตามรายงานครั้งก่อน ถ้าหากว่าพระยาชลยุทธไม่ต้องไปคอย
 กำ ด้เข้าไปพร้อมกับพระยาศรี ก็น่ากลัวจะไปเกิดเถียงกัน ตามที่พระยา
 ชลยุทธขึ้นขึ้นก็จะออกไม่สุด การครั้งนี้^๕น่าจะเกิดวิวาทกันกับพระยาสุริยา
 อีก ด้วยพระยาสุริยา^๕คงเห็นไม่เป็นผลอันใดดีเสียเลยที่เดียว ซึ่งฉันก็
 ออกจะท้อแท้ใจไปด้วย ขอให้กิดตรีตรองให้มาก ถ้าจะออกความเห
 นอันใดในเรื่องนี้^๕ ตอบโทรเลขจรดบั^๕บ้นคงยังจะทัน เพราะ ม. เดลกาส์เซ
 กงจะเพิ่งเข้ามาฤยัง^๕ไม่เข้ามาปารีส ที่ฉันส่งโทรเลขแลหนังสือมาเสียก่อน
 เช่น^๕นั้นเพื่อจะให้^๕ได้มีเวลา^๕คิด

อนึ่ง^๕ เมื่อ^๕กันั้น^๕กรมหลวงเทววงษ์ได้^๕ส่ง^๕ร่าง^๕โทรเลข^๕ตอบ^๕พระยา
 สุริยา^๕ ฉัน^๕เห็น^๕ว่า^๕แรง^๕อยู่^๕ แต่^๕คำ^๕ที่^๕ใช้^๕นั้น^๕ได้^๕ใช้^๕โดย^๕รว^๕ ซึ่ง^๕จะ^๕ดี^๕อย่าง^๕ไร^๕โดย
 ตรง^๕ๆ^๕ยาก^๕ เพราะ^๕เหตุ^๕ว่า^๕เป็น^๕ความ^๕จริง^๕ที่^๕เขา^๕เป็น^๕ผู้^๕ป^๕ด^๕ก^๕ษา^๕ มี^๕แต่^๕คร^๕าง
 ได้^๕ว่า^๕น่า^๕กลัว^๕จะ^๕ก่อ^๕ความ^๕วิว^๕าท^๕ เพราะ^๕ความ^๕เห^๕น^๕ต่าง^๕แ^๕ก^๕กัน^๕อยู่^๕ ฉัน^๕ได้^๕
 ส่ง^๕สำ^๕เนา^๕จด^๕หมาย^๕ตอบ^๕ของ^๕ฉัน^๕ออก^๕มา^๕ให้^๕ดู^๕ด้วย^๕ แต่^๕ถึง^๕จะ^๕มี^๕โทร^๕เลข^๕ไป^๕ฤ^๕
 ไม่มี^๕ไป^๕ ที่^๕ความ^๕เห^๕น^๕จะ^๕ลง^๕เป็น^๕อัน^๕เด^๕ียว^๕กัน^๕ได้^๕เป็น^๕ไม่มี^๕ เพราะ^๕ข้าง^๕หนึ่ง^๕
 เห็น^๕ว่า^๕ควร^๕เดิน^๕ทาง^๕อ้อม^๕ต่อ^๕ไป^๕ ข้าง^๕หนึ่ง^๕เห็น^๕ว่า^๕ไม่^๕ควร^๕เดิน^๕ซึ่ง^๕ถ้า^๕ให้^๕ฉัน^๕
 เป็น^๕คน^๕กลาง^๕จะ^๕ออก^๕เห^๕น^๕ไม่^๕ได้^๕ว่า^๕จะ^๕สำ^๕เร็จ^๕เป็น^๕แนว^๕ทั้ง^๕ ๒^๕ ทาง^๕ ถึง^๕เกิด^๕ดู
 ม. เดลกาส์^๕เซ^๕จะ^๕ชัก^๕หน^๕่วง^๕เสีย^๕แล้ว^๕ หน^๕่วง^๕อย่าง^๕ต่ำ^๕ที่สุด^๕ก็^๕ค^๕อย^๕ว่า^๕เมื่อ^๕ไร^๕เข้า^๕ป่า
 เมือง^๕พระ^๕ตบ^๕อง^๕จะ^๕มา^๕ ออก^๕จะ^๕อัน^๕อัน^๕จน^๕ใจ^๕อยู่^๕ต^๕น^๕.

๑๑๖



พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

เรื่องนิตกัณฑ์กรมหลวงเล่า ได้ความว่าอ้ายคโมขอยู่เชียงของจริง
เชียงตุงเขาก็กด้าน นำที่ฝ่ายเราจะต้องมี มีกำลังขึ้นไปปิดทางไว้บ้าง

ฉ. ๑๒๑



พระที่นั่งบรมมาศมณี

วันที่ ๓ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ได้เห็นสำเนาโทรเลขถึงพระยาศรี ๒ ฉบับ การซึ่งพระยาศรีณะ
 นำให้ตั้งเสียทั้ง ๒ คน เหนจะแปลว่าไม่เปิดช่องให้อังกฤษหากคนมาให้
 ส่วนที่สกัดจะให้ตั้งคนเดิวนั้น เพื่อให้เขาเงินฤประการใด มันก็ไป
 คนละอย่างกันอยู่.

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ด้วยเวลา ๕ ทุ่มเศษ กรมหลวงเทเวศย์ส่งโทรเลขพระยาสุริยามาอีกฉบับ ๑ ซึ่งฉันเชื่อว่าเธอคงจะได้รับสำเนาแล้ว ฉันได้พบกรมหลวงเทเวศย์เวลา ๒ ขามอีกครั้งหนึ่ง ได้เตือนเรื่องเมืองกุยวดี ซึ่งจะตั้งขอยนต์คอมมิชชั่น ขึ้นชื่อว่าคำที่เรียกว่าขอยนต์คอมมิชชั่นแห่งใด ฉันมีอุปสรรคอย่างแรงทุกแห่ง ถึงว่าเรื่องนี้พระยาสุริยาได้รับแล้วจะกลับคืนคำไม่ได้ก็ดี ฉันยังอยากจะขอไม่ให้เป็นคดีชั้นที่สำหรับจะถ่วงข้ออื่น ๆ มีออกจากจันทบูรเป็นต้น

มีอีกข้อหนึ่ง การปักปันเขตแดน ถ้าอย่าให้ต้องตั้งคอมมิชชั่นขึ้นกันให้เด็ดขาดได้ในหนังสือก็ดี ถ้าต้องตั้งกำหนดเขตแดน ขออย่าให้ไปถ่วงข้ออื่นได้

ในเรื่องตั้งคอมมิชชั่นนี้ ให้วิตกว่าถ้าตั้งแล้วเป็นไม่สำเร็จเป็นแน่ อ้าย ม. กุลของกงได้เป็นคนหนึ่ง เอาต้นไปเตะอะไรเข้าเสียนิดหนึ่งก็ห้ามไม่ให้การทั้งปวงสำเร็จได้

เรื่องเอมโบรสนั้น ฉันรู้จากกรมมหิศรว่าจะออกแลจะขอคนใหม่ แต่กรมหลวงรู้ว่าอาเชอตกเดือนไม่ให้ออก เดียวนี้กลับเป็นไม่ออก เทียบวันที่ฉันพูดกับกรมมหิศรกับวันที่กรมหลวงรู้ว่า ของกรมหลวง

ใหม่กว่า ฉันจึงได้ลาตกลงเป็นจะตอบว่าแอมโบรสไม่ใช่ซีฟนั้นข้อหนึ่ง
 แลยังคงรับราชการอยู่นั้นอีกข้อหนึ่ง ข้อนั้นกรมหลวงทรงมาก ว่าถ้าตกลง
 แล้วเรือโดโนนั้นเหนจะบรรทุกอะไร ๆ เข้ามาสบายดีมาก เพราะหายุติธรรม
 มิได้เลย ตกลงฉันยอมให้บอกดังนั้น

ฉัตรทิพย์

๑๒๐



วันที่ ๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๑^{๓๕}

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

บันแมลิเคออย่างยาว มี ๒๐๐๐ เศศ ปัสตันพอกัน

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งบรมพิมานมณฑล

วันที่ ๘ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันได้รับสำเนาไปบอกพระยาสุริยา เรื่องปลุกขาราชการทำสัญญา
ซึ่งได้ส่งเขาไว้ว่ามีมาที่กรมทำถ้าเป็นสำคัญให้ส่งสำเนาสำหรับกันข้า เหน
ข้อความคืออยู่ที่เชอควรจะอ่าน

ข้อซึ่ง ม. เดลคาส์เซกขินพูดแทนเมืองพระตบองเสียมราชูกรง
เป็นอย่างใหม่ แต่ดูเหมือนจะเป็นแผนต่อไปภายนอก ไม่รู้ว่าอะไรจิตใจ
ให้ฉันนึกเช่นนั้น

ป.ล. เมื่อเขียนหนังสือแล้วจึงได้รับรายงานพระยาศรี ซึ่งเธอ
ส่งมา ได้อ่านตลอดแล้ว

เมื่อที่เคราะห์คู่มือข้อซึ่งได้แก้ไขดัดขึ้นหลายอย่าง แต่เป็นแก้คำแล
ข้อที่เล็กน้อยจึงไม่ใคร่แลเห็น เช่นตัดผู้ช่วย ถูกกำหนดคนที่เรารู้จักเป็น
ต้น ก็เป็นเครื่องบ่งกันมากอยู่จริง ทั้งนั้นนั้นก็ด้วยความปราณา
อันเป็นต้นเดิมมันแรงกล้า เมื่อไม่ได้ถึงใจก็กระสับกระส่ายไป

หนังสือจริง ไปถึงพระยาสุริยาลงวันที่ ๖ การที่ได้พูดกับ ม.
เดลคาส์เซ วันที่ ๘ ตามสำเนาพระยาสุริยา วันไม่ทันกันจริง แต่เป็น
เรื่องที่จะหารือกันได้ ก่อนจริงอยู่ ส่วนพระยาศรีก็เข้าใจผิดไปบ้าง ได้
ส่งต้นหนังสือนั้นกันมาด้วยแล้ว.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ



พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ๑๐ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ได้อ่านรายงานขุนนิกรแลโทรเลขพระยาศรี ออกจะอดใจ แต่
โทรเลขที่ ๒๕ ซึ่งพระยาศรีอ้างว่ามาที่กระทรวงต่างประเทศยังหาได้รับ
ไม่ ได้ให้ตรวจนำเบอดูในออฟิศ ได้รับแล้วเพียง ๒๓ ขาดถึง ๒ ฉบับ

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งบรมนาคมสรณีย์

วันที่ ๑๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ได้เห็นโทรเลขที่มีขึ้นไปถึงเจ้าพระยาสุรศักดิ์เรื่องทหาร ไม่ได้
 ทหารหรือว่าจะส่งเมื่อใด จะให้เข้าใจว่าควรส่งให้ขึ้นไปเดี๋ยวนี้ทีเดียว
 ยังจะรอไว้

อนึ่ง กองทหารที่ยกขึ้นไปเช่นพระสุรฤทธิ ไม่ปรากฏว่าอยู่ใน
 บังคับพระยาอนุชิตดาพระยานริศรแม่ ดูพระยาอนุชิตก็เคียงพระยา
 นริศร ๆ ก็นิ่งๆ เป็นบาทโสโกอยู่ตามปรกติ ไม่มีผู้ใดจะรับผิดชอบ ซึ่ง
 จะบอกข่าวคราว แลการคอมมิวนิสต์ดูเหมือนจะไม่มีใครได้นักเลย
 ข้าราชการที่เขาถือว่าเป็นพลเรือนแต่เห็นทหารเป็นแมงป่อง จับมัน
 ปล่อยไปแล้วจะไปข้างไหน ๆ ก็ตามที่มัน เช่นนั้นเห็นจะไม่เป็นราชการ
 ถึงคนมากก็เหมือนน้อย ถ้าจะมอบให้อยู่ในบังคับพระยาอนุชิตทั้ง ๒ กอง
 ก็มอบให้ชัดเจน ถ้าพระยาอนุชิตอดใจด้วยความรังเกียจเขาเรากับ
 ทหารอยู่ตามเคย ควรจะมอบให้เจ้าพระยา สุรศักดิ์บังคับการตลอดทั้ง
 ๓ กอง สั่งโดยโทรเลขถึงข้าหลวงให้ข้าหลวงส่งข่าวต่อไปได้ ถ้าพระยา
 อนุชิตเต็มใจที่จะบังคับบัญชาได้ก็เป็นทางไกลขึ้น นี้ดูไม่มีใครพูดถึง
 ทหารเลย มีแต่เจ้าพระยาสุรศักดิ์เพื่อยุคนเดียว แต่การอะไร ๆ ก็ไม่
 มีใครบอกถึงเจ้าพระยาสุรศักดิ์ ถือว่ามีอำนาจอยู่เพียงแพร่เท่านั้น ทั้ง

นครลำพูนก็บอกไป มณฑล ๆ ก็นั่ง บวม ๆ ไม่เข้าใจว่าเป็นอย่างไร
 ไม่เห็นว่าการปราบปรามผู้ร้ายคราวนี้จะเป็นที่สำเร็จเรียบร้อยได้เร็ว ด้วย
 ไม่มีผู้ได้รับผิดรับชอบ ที่เขียนหนังสือจู้จี้เช่นนี้ บางทีเธอจะได้รับความ
 รำคาญ แต่เชื่อว่าความจริงเป็นอย่างนี้ อีกหน่อยหนึ่ง จับได้ความร้อน
 ใจจึงจะคิดเมื่อชำเกินไปเสียแล้ว.

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ๑๒ ตุลาคม ๒๕๑๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

โทรเลขพระยาไกรเพชร(*) ว่าด้วยเรื่องรักษาเมืองเงิน ฉันทเห็นว่า พระยาอนุชิตร์รู้แล้วว่าเพลงเล่นของพวกลาว แลพวกฝรั่งชาวเมืองนครลำปางเป็นอย่างไร แต่ไม่พูดได้ถนัด ด้วยเหตุหลายประการจึงมีความวิตกว่า จะเกิดหลอนกันขึ้นที่เมืองเงินอีกเช่นแต่ก่อน ความกังามจะเปนเหตุว่าควรจัดการเมืองเงินให้เป็นหลักฐาน ในเวลานี้ไม่ปรากฏว่า ผู้ใดเป็นผู้ว่าราชการเมือง พระยากำแพงนั้นเป็นข้าหลวงส่งลำเตี้ยงฤ เป็นข้าหลวงว่าการเมือง ควรจะให้ผู้มีข้าหลวงว่าการเมืองผู้มีผู้ว่าราชการเมืองที่บังคับการรับผิดชอบในหน้าที่จริงๆ และมีกำลังพอที่จะปราบปรามคนร้ายผสมหลอนปล้นสดมได้ด้วย

เรื่องนี้ฉันจะเป็นผู้วิตกเกินไปฤประการใดไม่ทราบ เห็นว่าคนในพื้นเมืองรู้จักล้างแ่งอ่อนหนักเบาของทางราชการเราแล้ว ถ้าเงยยกเข้ามาไม่ทันถึง ในเมืองก็จะฉกฉกโมขกันยุ่งไปหมด การที่จะป้องกันเมืองนครลำปางครั้งนี้ จะพว้พวังทั้งภายนอกภายใน ทหารที่เดินออกไปทั้ง ๒ กองก็มากแล้วจะไปหลงทางอยู่แห่งใด พวกเงยยวเดินหลักเข้ามาเมืองนครลำปางสัก ๒๐ คนก็เห็นจะแตก เห็นว่าอานุกาพแลเถียรติยศ

(*) พระยาไกรเห็นชรวัดนสงกรรม (แก่ บุนนาค)

ของบ้านเมืองตกอยู่ในปลายตีนของคนเสียแล้ว ถ้าเมืองนครลำปางเสีย
 ครองแล้ว อำนาจของเมืองไทยซึ่งจะปรากฏต่อตาคนต่างประเทศจะ
 เป็นที่เสื่อมเสียยิ่งนัก ถ้าพระยาอนุชิตเดินแต่มีคู่มือๆ ใจคอกว้างขวางขึ้น
 อีกสักนิดหนึ่ง อย่าถือเขาถือเรานัก คนร้ายจะไม่กล้ากำเริบไปถึงไหน
 ได้เลย

อนุชิต



พระที่นั่งบรมพิมานมณฑล

วันที่ ๑๓ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

โทรเลขพระยาศกทาศรที่ ๑๓๖ นั้นเห็นจริงด้วยมาก ควรจะช่วย
กันอย่าให้เกิดเหตุ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี



วันที่ ๑๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๑

ดำรง

ฉันถูกหนังสือ ๘ ทูมครั้ง จะเอาตอบในวันนั้นทุกวัน เว้นแต่วาน
นี้เพราะนอนเสียเอง เหนจะทนไปไม่ไหวแล้ว เพราะเหนแก่ราชการ
แผ่นดินก็ต้องกล้วมสุขไปด้วยจำต้องตอบ เธอคงจะได้รับต่อพรุ่งนี้ จึง
ส่งมาให้ดูทางมีเวลาคิด อังกฤษ โกงมากขึ้นทุกที มันจะจวนเอาเมือง
เราออกกระมัง

อินทนิล



พระที่นั่งบรมนาคมสรณีย์

วันที่ ๑๘ ตุลาคม ๒๕๑๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันรู้สึกเวลานี้เหมือนดำน้า ตั้งแต่ได้เห็นเรื่องเมืองแม่ฮ่องสอน เมืองยวม เมืองปายก็เข้ามาแล้ว มาเหนือบาญชีเบ็กอาวูชปีสตันไมลีเคอ ที่ตั้งจำนวนมีอยู่มากนั้น เป็นเก่าแล้ววงเสียถึง ๑๖๕๐๐๐ กงคืออยู่ ๔๐๐๐ เศษจะเปลนม ได้ต่อว่าเสนาบดีกระทรวงกลาโหมไปแล้ว แต่ก็จะ โหวก ๆ เหวก ๆ บัดนี้อยากทราบว่าจะพระวาสุเทพ^(๑) เคยสั่งอย่างไรที่ได้ เร็วที่สุด ขอให้ไต่ถาม ถ้าจะหาให้ได้สักสิบแสนจะได้ฤาไม่ ขอให้เรียก มาพูดเสียในพรุ่งนี้จึงได้ โดยจะได้ไม่น้อยเท่าใดก็ยังเป็นดีทั้งสิน

ขอเติมความคนละเรื่องปนกันลงอีกนิดหนึ่ง เห็นว่าเป็นข้อสำคัญ อย่างยิ่ง ซึ่งหม่อมอุดมเวลานี้เหมือนว่าวุกุลาที่เหลิงลม อาจจะตกเมื่อ ไรก็ตกได้ ทำใจฉันจะรู้สึกคอนวินส ว่าเราอยากจะให้คนที่ไม่ได้ กำเริบลูกกลมสงบอยู่โดยอย่าไปกวนมันเข้าอย่างหนึ่งอย่างใด เป็นอย่าง น้อย ถ้าผู้นำใจให้กลับคิดได้ยิ่งดี แต่อย่างหลังนี้ฉันเชื่อว่าหม่อมอุดม ทำไม่ได้ เพราะมันเลยไปเสียมากแล้ว

ฉัตรทิพย์

(๑) พระวาสุเทพ (ซี เชา) ต่อมาเป็นพระยาในนามเดิม



พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ๒๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ด้วยฉันได้รับหนังสือพระยาสุริยา ไม่มีจะเรียกอย่างอื่นได้นอกจากว่าจับสิ่งหัวค้ำอย่างเช่นฉันคิดว่าจะเป็นอย่างนั้น

อนึ่งข่าวเดานเวอเนอสิงคไปรีมากลันตันตรงกานู ทำไมจึงไม่มีใครวิ้วเลข พระยาสุขุม(๒)รู้ๆไม

ดิฉันพิท

(๒) พระยาสุขุมนัยวินิต (บัน สุขุม) ต่อมาเป็นเจ้าพระยาบรมราช



พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ๒๒ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

วันนี้ฉันไม่ได้ให้ดูโทรเลขจิโรใบหนึ่ง ซึ่งลงท้ายดูเป็นสงไสยหุยม
 หยิมอะไรไป เข้าใจว่าจะเกิดขึ้นด้วยพบพระยาศรี ก็จะต้องการตอบให้
 เหมือนพระยาศรีทวงมาได้ไปนั่นเอง เพราะไม่เหนควรที่จะต้องให้กรม
 หลวงเทววงษดู บัดนี้ได้ส่งมาให้ดูด้วย.

ฉัตรวิภา



พระที่นั่งบรมนาคมสรณีย์

วันที่ ๒๓ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันได้รับหนังสือจิริกฉบับหนึ่ง ก็เป็นเรื่องตามที่อยู่แล้ว แต่มี
อทธยาไศรยสโตรเบล(*) ซึ่งเราจะเข้าใจได้ตามภาษาของจิริว่าอย่างไร.

ฉันทนา

(*) ม. สโตรเบล ที่ปรึกษาราชการกระทรวงต่างประเทศ



พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ๒๔ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันรู้สึกว่่าโรมันติดคออยู่ ขอให้ช่วยกันนึกแกะอ้ายที่ติดคอนี้
 ลองดูสักที ได้ส่งหนังสือกรมหมื่นมหิศรขันธ์ฉันได้ขอให้ร้อไว้อ่าเพื่อ
 ตัดสิน แล้วจับเอากรอกช่องไปให้กรมหลวง เพื่อจะให้ตอบแลไม่ให้
 หักหลังได้ตามเคย ก็ได้ตอบมาดังเช่นส่งสำเนามาให้ดู ตกอยู่ในแนะนำ
 สำหรับไม่มีใครไปทำ เพราะถ้าผู้ใดไปทำอาจจะเกิดความได้ ตกลง
 เปนพูดเอาตัวรอดกันอยู่ดังนี้ จะเรียกเข้มาก็ยังไม่ได้อ่านหนังสือเลขวัน
 จึงต้องอ่านเสียหน่อยหนึ่ง.

ดิฉันพิท



พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ๒๔ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

โทรเลขเรื่องอื่น ๆ ดูเป็นที่เรียบร้อยไม่มีที่ทักท้วง

มีแต่โทรเลขพระยาอนุชิตที่ ๔๗ นั้น ออกจะแค้น ๆ ว่าเจ้าพระยาสุรศักดิ์ จะถอนทหารแลตำรวจที่ขึ้นไปเมืองสอง ไปรวมกองพระยาชัยกร(*) พระยาอนุชิตเห็นว่ากำลังข้างนครลำปางน้อยทั้งเงี้ยวก็เข้าทางเมืองเชียงราย จึงได้ขี้ดเอาคำสั่งเดิมของเจ้าพระยาสุรศักดิ์ให้จัดกองร้อยไปเมืองสองนั้นไปสั่งนายร้อยเอกชั้นให้ทำตามคำสั่งเดิม ก็แปลว่าเขากลับเข้ามาเมืองนครลำปาง แต่ที่จริงเจ้าพระยาสุรศักดิ์ได้ให้นายร้อยตรีจ่างไปที่เมืองสองกับทหาร ๒๕ คน ในการส่งเสบียงแทนที่ขอกองร้อยเมืองนครลำปางไปแต่ก่อนนั้นแล้ว ขอให้ถือทำยให้ด้อย่าให้เรือโดนกัน.

ฉัตรทิพย์

(๑) พระยาชัยกรปลาศ (ทองอยู่ ไโรหิตเสถียร)



พระที่นั่งบรมมาศมณเฑียร

วันที่ ๒๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

กรมหลวงส่งโทรเลขเรื่องพระยาสุริยาพบตลอดแดนขเดานกิดจะทำสัญญาใหม่ ไม่แน่ว่ากรมหลวงจะได้ส่งไปให้ดูฤกษ์ไม่ จึงได้ส่งออกมาฉนั้นแลไม่เห็นจริง ๆ ว่าอังกฤษจะยอมทำเท่าฝรั่งเศส ละข้อสัญญาเดิมเสีย กลัวแต่ทำเข้าแล้วมันจะต้องหนักลงไปกว่าข้างฝรั่งเศสชนิดหนึ่งแล้วต้องไปทำข้างฝรั่งเศสเดิมอีกชนิดหนึ่ง กว่าจะถ่วงให้เท่ากันกลัวมันจะเต็มเต็ง

เรื่องมีสตอกกิดดินก็ดูกลามโดยหาเหตุมิได้ แต่ก่อนมารักษาทางพระราชไมตรีต่างประเทศก็แต่ตั้งใจไม่ให้ผัดหนังก้อสัญญา เดียวนี้กลายเป็นจะเสียทางพระราชไมตรีด้วยบุคคลที่เป็นลูกจ้าง ดูเป็นการรักษาซากอย่างขี้ยัง ยังมีเวลาซึ่งจะต้องได้ความลำบาก เมื่อคนชั้นต่ำจะต้องเลื่อนยศขึ้นไปตามลำดับพรรษาทั้งความรู้ไม่พอ การงานของเราก็จะเสียได้ด้วย เรื่องนี้ก็กลัวจะหนักไม่พ้นเสียแล้ว.

ดิฉันพิทักษ์



พระที่นั่งบรมนาคมสรณีย์^{๔๘}

วันที่ ๒๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๑^{๓๕}

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ได้อ่านตุลาให้การนางชั้นลูกน้อยเทพวงษ์ที่ตามมา เหนเป็นให้การไปตามบุญตามกรรมเมื่อนึกอะไรออกก็ว่าไป แต่ความจริงนั้นยังอยู่อีกเป็นอันมาก

เมื่อรวบรวมความทั้งหมด เหนว่าความประพฤติดู๋กินของพวกเขา เจ้านายเมืองแพร่ฤๅความจริงจะเป็นทั่วไปทุกเมือง พวกเจ้านายลาวประพฤติตัวเลวทรามยิ่งกว่ากรมราชศักดิ์^(๑) นอนกับธรรมปาละ เจ้าลาวพวกนั้นคลุกคลีตีโมงคบค้าสามเเลกกันกับพวกเงี้ยว จะพูดอะไรกันก็พูดกันได้ไปมาหาสู่กันถึงไหนถึงไรได้ นอนกินด้วยกันได้ไม่มีจ้งหาวจะโคนอย่างใดเลย การอะไร ๆ คงรู้กันทั้งสน ถ้าจะไม่รู้ก็ทะเลาะกันเถียงจถาม ฤๅต่างคนต่างไม่มีแปลนด้วยกันทั้งเงี้ยวทั้งลาว กิดการอะไรก็คิดไปชั่วแล่น ซึ่งจะได้นั่งตริกรตรงหน้าเงี้ยวหน้าดำกันไม่มีเลยเป็นอันขาด พวกข้าหลวงไทยทขินไปอยู่ ถึงไม่ทำพุมก็คงต้องเป็นทำพุม เพราะที่จะให้นอนพูดกับอ้ายพวกเงี้ยวเหล่านคงไม่นอน ฤๅจะตั้งกระพอกจอกจานเลี้ยงดูกันเป็นเกลือกก็เหลือกำลัง แต่พวกเจ้าเหล่านได้ทั้งผู้หญิงผู้ชาย ดูไม่เหนมีความคิดฤๅสง่าราชที่สมควรจะปกครองบ้านเมืองอย่างหนึ่งอย่างใด เหนว่าไม่มีผู้ใดซึ่งควรจะยกเว้นว่าไม่ได้เป็นพวกเงี้ยวแต่สักคนเดียว แต่ถ้า

(๑) กรมราชศักดิ์ คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร

จะว่าทั้งบาปแล้ว อ้ายจรพระไชยสงครามที่จะบาปมาก เพราะเป็นคน
ไทย กงจะรู้สึบดีกว่าพวกลาวในการที่ทำทั้งปวง

อนึ่งอ้ายหลุยเลโนวินนั้นเจียบสุญไปชอบกลนัก ตีร้ายประการใด
พระยานริศรทรงจะรู้ดีกว่าผู้อื่น นี้ก็อยากจะให้ถาม แต่สงสัยว่าโทรเลข
จะไม่เจียบ ก็อยากจะให้ถามพระมนตรี เอาอิมเปรสชันของตัวเองว่าเห็น
หลุยทำการในเวลานั้นด้วยเจตนาอย่างไร.

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งบรมพิมานมณฑล

วันที่ ๒๖ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันจะทนหม่อมอุดมเล่นเจ้าเช่นไม่ไหวเสียแล้ว เหนหาสติมิได้ มีแต่บ่นอไรโรม ๆ ไปซ้ำ ๆ ซาก ๆ คุณจะเป็นเหตุที่จะชวนให้กันตื่นมากกว่าที่จะได้ราชการ คุณไม่ต้องคิดอะไร มีแต่รางวัลคูปองปลอม เป็นคนปราศจากสติฤดีเสียแล้ว นี่หากว่าราชการไม่สู้หนักแน่น ถ้าหนักแน่นมาอีกไม่น่าจะเป็นที่ไว้ใจ

อนึ่งเมืองเชียงแสนนั้นเรียกกันต่าง ๆ ก็มีเชียงแสนหลวงอย่างหนึ่ง เชียงแสนน้อยอย่างหนึ่ง แมื่ก็เป็นเชียงแสนใหม่ขึ้นอีกเชียงแสนหนึ่ง เดิมเข้าใจว่าเมืองเชียงแสนที่อยู่แ่งเลี้ยวแม่น้ำทั้งวันตก จะเป็นเชียงแสนหลวง แต่เลี้ยวข้างวันออกจะเป็นเชียงแสนแม่ดี ครั้นมาภายหลังตามโทรเลขที่เขามีไป คุณเป็นขี้ดเอาแม่ดีเป็นเชียงแสนหลวง ก็ให้เกิดงงงวยขึ้น อยากจะรู้ว่าเมืองเชียงแสนทั้ง ๓ เมืองนี้ เมืองใดเรียกอะไรแน่

อนึ่งพระยาชัยกรนั้น บางทีจะเป็นที่ขัดข้องอย่างไรจริง แต่ให้หนักหลายหนว่ากลัวทำอะไรจะหาไปตามอายุเสียแล้ว แต่ไม่กล้าพูด

อนึ่งจำนวนคนไทยที่ได้ตัดสินใจซึ่งอยากรู้นั้น ฉันได้รับโทรเลข
กระทรวงยุติธรรมส่งมามีจำนวนที่จะต้องตาย ๒ คน เป็นคนในบังคับ
แต่ชีวิตที่เขาไม่บอกว่าจะทำอย่างไร เขาบอกถึงจะไปล่าปลางเสียทีเดียว
ได้ส่งสำเนามาให้ดูด้วยแล้ว.

อินทวิทย์



พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๐

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันนี้จะขัดแต่เมื่อมีโทรเลขให้เจ้านครลำปางบอกเสนอความชอบเจ้านายในเมืองครั้งหนึ่งแล้ว แต่ร้องรอไว้ด้วยนึกว่าจะไม่กล้าเสนอความชอบง่าย ๆ แต่ถ้าเสนอมาผิด ๆ ก็จะเป็นที่เสียใจกัน เจ้านายในเมืองนครลำปางไม่มีดีก็คน ที่พลอยซ้ำจะโมขเงินมากก็จะมีโทษอยู่แล้ว ถ้าจะให้พระยานวิศรฤาพระยาอนุชิตบอกยังจะดีกว่า

ยังซ้ำได้โทรเลขเรียกให้เจ้านครลำปางลงมา เห็นว่าเป็นการเร็วร้อนเกินไป ควรจะรอฟังเสียให้ตลอดสิ้นกระบวนความก่อน ใจดีเกินนัก มักจะทำให้คนที่ได้รับกรุณาเห็นว่าโง่กว่าแลก้อเหตุการณ์ต่อไปอีก ๆ ากคน ๆ นั้นพอจะกลับดีได้ก็กลายเป็นเสียคน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยา...



ถึง กรมหลวงดำรง

เพียงเท่านั้นก็ควรจะได้กล่าวสัมโมทนียกถาตรงไปแลดู เขาไม่
กล่าวถึงเฉพาะตัว เพราะเหตุที่ไม่ได้รู้จักกัน ถ้าถึงควรจะกล่าว จะได้
รับมีโทรเลขไป.

วิบูลย์



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๓๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

เจ้าพระยาสุรศักดิ์สังให้พระยาพิศาลม้าน้อยคำมูลเสียนั้นถูกนัก
การกะเกณฑ์ข้อแห่งใด ถ้าได้ตัดหัวเสียดักคนหนึ่งการก็งตลอดหมด
เจ้าบุรีทรคอบอกข่าวเมืองน่านนั้น จะยังอยู่เมืองสอเสียดอกกระมัง
พระยาดัชกรขึ้นไปทำฟ้าแล้ว กวจะให้ขึ้นมาตั้งเสียดอกกระมัง
สเบียงตอนบนควรจะเป็นของเมืองน่านส่ง นำสงไสว่าจะต้องการทหาร
ที่เชียงม่วนอีก พระยาดัชกรจะยกจากทำฟ้าต่อขึ้นไปไม่ได้ ก็คงจะร้อง
ด้วยเรื่องไม่มีใครรักษาเชียงม่วน ถ้าหากว่าเป็นเช่นนั้นแล้ว เมืองสอ
จะสำคัญให้คนหัวเมืองอยู่กับพระยาพิศาล นายร้อยตรีจ้างขึ้นไป
รักษาเชียงม่วนกับเจ้าบุรีทรคอบอกได้

ในการที่คิดจะให้พระสุรฤทธิไปตีเมืองเทิงศักดิ์หลังนั้น ถ้าการ
ข้างเมืองเชียงใหม่ไม่สู้หนักแน่นนัก ให้หลวงรัตนยุทธคุมทหารลาว
สัก ๑๐๐ ขึ้นไปช่วยรักษาเมืองเชียงราช พระสุรฤทธิจะแบ่งกำลังไปเมือง
เทิงได้ ถ้าจะทิ้งข้างเชียงราชเปิดไว้ เกรงเงี้ยวจะหลุดเข้ามา

เรื่องพระจรรยาโศดไปเชียงใหม่เสียง่าย ๆ นั้น เหนจะเป็นด้วย
ได้รับโทรเลขทางกระทรวงยุติธรรมตอบโทรเลขที่เขามี่ถามมา ว่าความ
ที่เมืองแพร่เสร็จแล้วจะไปเชียงใหม่ ซึ่งฉันได้ส่งไปให้ดูฉบับนั้น อันฉัน

ได้ตอบขอบ แต่นั่นความก็ยังไม่แล้ว พอได้รับโทรเลขเขาก็ไป จะเป็น
ด้วยลิบบาคี่ ลิบบาคูตอไรต่าง ๆ อย่างฝรั่งไม่เข่าออกเข้าใจ ๆาจะเป็น
อย่างอื่นประการใดขอโทษไว้เสียที่ที่พูดล่วงนำเล่นกับคนที่เปนมมนุษย์
กริ่งเทวดากริ่งเช่นนี้ลำบาก.

ฉ. ๑๒๓



พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เกษะบางปะอิน

วันที่ ๒ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๒๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

มีความยินดีที่ได้เห็นสำนวนเจ้าราชภาคิวงษ์ ไม่ใช่กล้าแลไม่ใช่
มีปัญญาฉลาด ไม่ใช่ได้ราชการดีอย่างเจ้านครลำปาง เป็นคนที่เลี้ยงได้
แท้ความปรากฏชัดว่าราชภาคิวงษ์เองเป็นนายตำรวจภูธร แต่ไม่ตีราคา
ตำรวจภูธรแพงเกินไป ฤๅถือว่าเป็นหน้าที่ที่จะต้องแข่งกับทหารเช่นที่
ภาค เพราะฉะนั้นราชภาคิวงษ์จึงทำการกับกองทหารได้ดี

เรื่องผู้ร้ายฆ่านายแขวงเหนงจะได้ปล่อยเสียแล้ว เหมือนกับผู้ร้าย
ในเมืองนครลำปางทั้งหมดด้วยกัน ถ้าจะขึ้นเชือกกันไปที่ปล้องพระราช
ทรัพย์เจ้าจางคนตีโทรเลขคงปรวด ๆ แปรด ๆ เอาตัวรอดได้ เมืองนคร
ลำปางถ้าไม่มีพระขานุชิตนั่งอยู่แล้ว ขากที่จะเชื่อการอันใดว่าแน่นอน
อย่างไร

แต่ข้างฝ่ายเชียงใหม่ดูเป็นการสำคัญอยู่ เพราะโทรเลขที่ได้จาก
เมืองพม่าวันนี้ เป็นความชัดเจนว่าต่างพวกๆ เชียงใหม่เป็นผีซ้ำด้่าพลอย
ถ้าไม่ตั้งการปกครองในเมืองเสียให้มันคง ปล่อยให้พวกภูนาติกแลปารา^(๑)
ไลชีกปกครองอยู่เช่นนี้แล้ว ๓ ปีการในเมืองก็เห็นจะไม่สำเร็จเรียบ
ร้อยได้ คงจะต้องกู้เงินใช้ ในส่วนผู้ร้ายนั้นไม่มีวิตกอันใด ความกล้า
หาญแลสาตราอาวุธของผู้ร้าย คงเป็นทำนองเดียวกันทั้งนั้น

(๑) Luatic - Paralysis

ข้อซึ่งพระชาอนุชิตทักแม่ทัพนำเข้ามานั้นของเขาถูก ขานนั้นก็คงจะไม่พ้นความรำคาญใจ ถ้าวางจะเอาทหารไปกอดนอนเสียที่ท่าฟ้า ถ้าหากว่าทัพนำเป็นเช่นนั้น ทัพใหญ่เจ้าพระยาสุรศักดิ์ถวัลย์จะไม่ได้ยก ถ้าหากว่าเห็นอึดอัดจริงกองทหารส่งขึ้นไปครึ่งหลังถึงลำปางแล้ว ลำปางไม่มีเหตุอันใด ปลดปล่อยไปปดมาได้ ให้พระชาอนุชิตขึ้นไปจากนครลำปาง เข้าใจว่าเดินทางเวียงป่าเป้าได้ ไปเชียงใหม่แล้วให้พระสุรฤทธิมาตีเมืองเทิงแลเชียงคำถ่วงพระชาตย์กรขึ้นไปเห็นจะไปได้ ใช้ให้เป็นผู้รักษาเมืองเชียงคำเห็นจะรักษาตัวได้ แต่ที่จะใช้ไปกองตีเห็นจะใช้ไม่ได้

ที่ว่ากันว่าด้วยความแค้นอยู่หน่อยหนึ่ง แต่ว่าด้วยความเชื่อพระชาอนุชิตว่าใจคอเขามั่นคงแล้วจะไม่ได้รบมากกว่าความแค้น

อนึ่งโทรเลขที่มีไปถึงกรมสรรพสิทธิแลเจ้าผู้พัฒนานั้น เป็นแต่บอกเรื่องที่เขารู้อยู่แล้วไปซัดคิดควรจะขอให้เขาสืบสวนจำนวนพวกเงี้ยวมีมากน้อยเท่าใด แลเดินเห็นไปมาอยู่อย่างไรบอกลงมาให้ทราบ จะได้ประโยชน์บ้าง.

อินทพร



พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เกาะบางปะอิน

วันที่ ๒ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

เรื่องพระยาศรีสองเมือง - สังกัดดูตามที่พระมนตรีบอกอายุ ๖๕
 นั้นคงจะมากไป พระยาศรีสองเมืองที่เป็นลูกเขยพระยาสีหนาท ลงมา
 กรุงเทพฯ ๆ กับพระเจ้าอินทวิชยานนท์เมื่อศก ๑๑๒ ออกไปที่เกาะสีชัง
 ยังไม่แก่ ได้สอบถามนางคารา^(๑) ว่าจะแก่กว่านางคำเมียสัก ๒-๓ ปี นาง
 คำนั้นอายุปีมเสงนพศก ๔๖ ปี แลเป็นคนที้ออกไปอยู่เมืองมรแมนแต่
 เดิมมา เพราะไม่ชอบกันกับนางเมียะ นางคำเมียอยู่ทีจุนขวมทีระทอง
 ระแหงไม่ปรกติ พระยาศรีสองเมืองทีพระมนตรีว่านี้ ก็ผู้ทีเป็นลูก
 เขยพระยาสีหนาทฤา มิใช่ ขอให้ถามพระมนตรี^(๒) อีกคำหนึ่ง.

อินทพร

(๑) พระราชาชา เจ้าตำราศัพท์

(๒) พระมนตรีพจนกิจ (เทียนฮั สาระสิน) ต่อมาเป็นพระยาสารสินสวามิภักดิ์



พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เกษะบางปะอิน

วันที่ ๓ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

โทรเลขพระยาสุโขม พระโยธาแกกลิดคาดใจฝรังผิดไปในข้อที่เห็น
ว่าเขาจะเอาสัญญามาให้เซ็นที่เดี๋ยว แล้วเลยพอเสียไม่ถามพระยากลัน
ตันให้ได้ความว่าเซ็นตัวสัญญาๆ เซนยอมรับว่าจะเซ็นสัญญา ถ้าเป็นเรา
คงได้ถามให้ชัดเจน นี่เป็นด้วยแรงพุดน้อยของแกทำให้บกพร่องเป็น
อันมาก การซึ่งจะต้องไปเทียบทานกับพระยากลันตันนั้น ไม่เห็นจำเป็น
ต้องไปเทียบ เพราะเขาก็รับอยู่แล้วว่าเขารู้ข้อสัญญานั้น แลเขาขอม
ตามสัญญานั้น การที่จะไปปลุกษาหารอกุณซ้อแลกุณซ้อจะให้ชั๊กเขื่องจาก
ข้อสัญญาไปนั้นเห็นว่าไม่มี จะมีก็แต่เขลาอย่างเช่นพระโยธาจะเขลาพูด
ฉีกไปเสียว่าได้เซ็นให้เจ้าเมืองสิงคโปร์ไปแล้ว ไม่ยอมเซ็นกับเราจะไป
ปั้นปวนอาร้าอาหารามจนถึงต้องเชิญเจ้าเมืองสิงคโปร์เขามานั่งเป็นประ
ธานอาการมันอย่างวังนำ^(๑) ไม่ได้แปลกลปลาดอไรกัน จะเซ็นเรื่องที่ตกลง
จะขึ้นมา ขอให้เจ้าเมืองสิงคโปร์มานั่งๆ เซนเป็นพยาน ถ้าหากว่าคิด
จะเทียบทานอันใดกับพระยากลันตัน ควรจะถามได้ว่าทัณฑบาทที่ทำให้
แก่เขาเป็นเนื้อความอย่างไรๆ เซนตัวสัญญา ถ้าเป็นแต่ทำทัณฑบาทว่า
จะขอมตามร่างสัญญานั้นอย่างเช่นเราก็คิดเห็น ก็เป็นอันเราลงไปทำได้
ข้อที่จะคิดหั้นร้หั้นขวางอย่างวังนำก็ไม่น้อยเข้า

(๑) วังนำ : ทรงหมายถึงกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ

เรื่องเมืองตรังกานูนั้น ถ้าหากว่ารอช้าหนักไปฉนั้นกลัวว่าเจ้าเมือง
 สิงคโปร์จะหวนกลับมาอีก ถ้าพระยาตรังกานูรู้ว่าเราทำกับกลันตัน
 จะแน่ใจว่าเราคงไปทำที่ตรังกานูด้วย เหนว่ไหน ๆ ก็จะต้องทำหาพยาน
 ไว้ให้เป็นสองฝ่ายฟ้าจะดี จะหันไปเซนต์ถันท์บลให้บ้าง แพรงสวิตเตนฮัม
 จะกักกักขึ้นมาก ไม่อยากให้มันกักได้ ทางที่พระยาตรังกานูจะรู้ยัง
 มีอีก ก็คือพระพิเทศพานิชเรานี้เอง พอได้เห็นร่างหนังสือสัญญา ก็คง
 จะคัดส่งไปให้พระยาตรังกานูแลยืนยันไปว่าไทยเขาจะไปทำเป็นแน่ ก็
 เป็นคำสั่งที่นายเทียมพูดได้หมด เพราะพระพิเทศพานิชเป็นเจ้าหน้าที่เกี่ยว
 ข้องในราชการนายเทียมเป็นแต่เหมือนความบอกเล่า

ที่วันตามทีคิดเห็นก็เป็นการเดาคาดทั้งสิ้น ขอให้พิจารณาดู ร่าง
 ที่จะตอบพระยาสุขุมนั้น ก็เป็นอันดีแล้วโดยมาก เว้นแต่ข้อที่ฉันทเห็นต่าง
 แยกอยู่ดังได้กล่าวมาข้างบนนี้.

ฉันท



พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เกษะบางปะอิน

วันที่ ๓ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ซึ่งเจ้าพระยาสุรศักดิ์คิดเรื่องรองเท้าแลดูขำ ว่าควรทหารจะใช้
 นั้นก็เป็นการดีอยู่ แต่เรื่องเสื้อผ้าสำหรับบริดหนาว ก็ส่งแล้ว แต่ข้อซึ่ง
 ไม่พร้อมไปแต่แรก ทหารก็เรียก ๓ วัน ๔ วันส่งทุกอย่าง การซึ่ง
 กรมยุทธนาธิการส่งทหารครั้งนี้แล้วมากตามความเห็นของเจ้าพระยา
 สุรศักดิ์ก็จริง ยังขาดอยู่อีกเป็นอันมาก ไม่มีอินชเนีย ไม่มีกอง
 สเบียงไปแต่เฉพาะกองทหารรบ เมื่อแม่ทัพคิดจะใช้ทหารทั้งสิ้น ไม่
 อาไสรยพลเรือนก็เป็นการไม่พร้อม แลไม่ได้ทำอะไรได้ ทหารก็ไม่
 พออยู่เสมอ ทหารพอสเบียงก็คงไม่มีกินอยู่เสมอ ถ้าคิดเห็นว่าทหารรับ
 ได้เหมือนตุ๊กตา ไม่ขัดข้องในเรื่องที่ไม่มีคนแล้วก็นับว่าจัดการไม่ใช่ว่า
 เอก แต่มีความจริงอยู่ข้อหนึ่ง ว่ากองทหารขึ้นไปครั้งใด จะได้เร็ว
 เหมือนครั้งนี้ไม่มี อย่างไร ๆ โลกนี้หาได้เดินถอยหลังดังเจ้าพระยาสุร-
 ศักดิ์อาจจะคิดเห็นได้ไม่

การซึ่งกรมยุทธนาธิการมีคำสั่งให้ทหารบอกรายงาน การที่กลาด
 เคลื่อนอยู่จากแบบอย่าง ก็ที่กรมยุทธนาธิการไปกลัวเจ้าพระยาสุรศักดิ์
 เสีย หาได้สั่งให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์บอกมาไม่ ความจริงกรมยุทธนาธิการ
 ควรจะรับรายงานจากเจ้าพระยาสุรศักดิ์เสียอีก ซึ่งนายร้อยเอกจางบอก

เรื่องเงี้ยว ๑๐๐๐ คน เจ้าพระยาสุรศักดิ์ว่าเป็นความเท็จ ก็ดูน่าจะปรานี
อยู่ เพราะพระยาด้ษกรที่เป็นถึงแม่ทัพ ยังเชื่อคำเท็จอันนี้ มีหนังสือไป
ถึงนายร้อยเอกชั้น ซึ่งพระยาอนุจิตได้บอกลงมา ถ้าหากหุยกหนักแล้ว
เหนกรมยุทธนาธิการจะส่งทหารไม่ได้ ทหารที่ไปก็จะพากันท้อถอยว่า
ผิดนาย เหมือนผิดฝา ไม่รู้ว่าจะพลัดตกแตกเมื่อไรด้วยกันทั้งสิ้น ยัง
เรื่องสาตราอาวุธอะไรต่าง ๆ ซึ่งทหารเมืองนครลำปางได้ไว้ พระยาอนุจิต
คงจะถือว่าเป็นหลักฐานบ้ำเหน็จความชอบของทหารกองนครลำปาง
พระยาด้ษกรขึ้นไปรวบรวมเอาส่งเสี่ยทางแพร์ เป็นการที่ซุบมือเปิบ
จำจะต้องรังทางพระยาอนุจิต แต่ซึ่งเอาโคต่างไปใช้บรรทุกสเบียงนั้น
ก็คึดอยู่

ความคิดพระยาด้ษกรก็จะรวบรวมคนให้ได้มาก จึงจะขึ้นไปตี
เชียงคำ การที่รวบรวมคนมากเข้าแล้วสเบียงก็ขัดขวาง ขนสเบียงขึ้น
ไปกินหมดไปสิ้นไปก็คึดรอกอไป ส่งเจ้าบุรีรัตน์แลดำรวจขึ้นไป ๔๒
คน ถ้าเงี้ยวมันมากมันก็คงตีแตกลงมาก ๆ เจ้าบุรีรัตน์ก็จะไม่ขึ้นไป
หลบอยู่เสี่ยแห่งใดเหมือนกัน บอกว่ารวบรวมสเบียงยังไม่ได้เพียงพอ
พระยาด้ษกรก็ไม่อาจจะยกขึ้นไป เหนเป็นเรื่องที่จะไม่ได้ยกทั้งหมดนั้น
ถ้าหากว่าจะส่งทหารขึ้นไปกองร้อยหนึ่งพร้อมกับเจ้าบุรีรัตน์ ๆ เป็นผู้รวบรวม
สเบียงทหารเป็นผู้ป้องกัน ถ้าเช่นนั้น จึงจะแลเห็นว่าพระยาด้ษกร
จะทำจริง น้เหนว่าเป็นการที่ละค่าพอให้เงี้ยวหน้เท่านั้น แต่ที่จริงผลจะ
ไม่ออกดังเหนที่คาดหมาย เงี้ยวเหนจะไม่หน้เจ้าบุรีรัตน์แลดำรวจ ๔๒
คน แล่น่ากลัวว่าเจ้าบุรีรัตน์จะไม่ขึ้นไปด้วย

ในเรื่องที่เขว่ะกัน กรมขุนธนาธิการนี้จะได้อั่งดรอไว้ ยังไม่บอก
กรมขุนธนาธิการก่อน เพื่อจะให้เธอได้จัดการใกล้เคียงให้ดี เพราะไข่ว่า
จะมีแต่ทหารบอกมาถึงมุนนายฝ่ายเดียว ตำรวจภูธรก็บอกมาถึงมุนนาย
เหมือนกัน เจ้าพระยาสุรศักดิ์จะเอาโทษด้วยฤาไม่อย่างไร.

เจ้าพระยาสุรศักดิ์



พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เกษะบางปะอิน

วันที่ ๓ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

การที่จะปิดบังความชั่วความผิดของเทพวงษ์ไปอีกนั้น เหน
ไม่มีประโยชน์อันใดแล้ว ตัวเขาก็เหนจะไม่ยินดีให้ปิด เพราะหลุดไป
พื้นอำนาจเราแล้ว ถ้าไม่ว่าโทษให้ชัดเจนในครั้งตัดสินลงโทษเจ้านาย
ท้าวพญาครั้งนี้ ก็เป็นอันไม่มีโอกาสที่จะว่าได้อีก จดเสียไม่ว่าจะมีคุณ
แก่ลูกเมีย ซึ่งจะพียงนำสงสารแต่เด็กน้อยๆไม่มีเลย เพราะเหตุว่าความ
จริงอย่างไรคนอื่นเขารู้ดีกว่าเรารู้ แต่โทษจะมีหลายอย่างให้เหนปรากฏว่า
ใจอ่อนมีอ่อนนเป็นเชิงอย่างแก่ผู้ซึ่งจะกำเริบต่อไป ทั้งจะมีท่าทางให้
กลับเข้ามาเคลมเป็นเจ้าของเคลมทรัพย์สินสมบัติเคลมให้ส่งบุตรภรรยาไป
ให้เป็นอย่างต่ำที่สุด จึงเหนว่าจะใจดีต่อไปอีก เพราะไม่มีอันตราย
แก่ผู้ใดนอกจากจะมีอันตรายแก่รัฐบาลเอง

เรื่องที่จะคอยให้ทหารคุมตัวนางบัวไหลลงมาบางกอก เป็นเครื่อง
ต้นอดีตแต่ครั้งก่อนครั้งหนึ่งแล้ว ทหารจะส่งขึ้นไปได้ด้วยความปลอดภัย
เป็นอันมาก ครั้นส่งขึ้นไปถึงแล้วจะให้กุมกรอบครวัคนโทษกลับ ทหาร
รบก็จะต้องเรียกเอาใหม่เป็นเครื่องอดหนารอใจเต็มที่ ถ้าจะสั่งให้พระยา
พิไชย พากกรรมการซึ่งไว้ใจได้ กับกำลังซึ่งคงจะต้องมีไป ให้คุมตัวลง
มาโดยกวาดขันแข็งแรง จะไม่ได้ที่เดียวฤ็เหนว่าจะรอบครวัคนเหล่านั้นที่จะ

ลงมาก็ควรจะให้มามีมือเปล่าอยู่แล้ว ถ้าหากว่ากลัวจะแย่งชิงกลางทาง
ให้ทหารมาส่งเพียงอุดรดิฐก็จะพอ

สังเกตดูเจ้าพระยาสุรศักดิ์ยังไม่แลเห็นเลย ว่าพระยาด้ยกรเชื่อบาท
สังขยา ข้าวเล่าลือเกินไป ถ้าไม่ได้สีกิดพระยาด้ยกรในเรื่องนี้ เหนจะตก
อยู่ในความลุ่มหลง ไม่ก็บไม่กลานไปถึงไหนได้ เพราะกองนายร้อยเอก
บุค ก็สมทบกองพระยาด้ยกรเสียแล้ว กองนายร้อยเอกชั้นก็ดีดรักษา
เมืองพเขาเสียแล้ว กองเจ้าราชภาติกวงษก็น้อย เจ้าราชภาติกวงษเอง
ก็ไม่สู้เชื่อใจตำรวจนัก เหนว่าถึงเวลาที่จะหยุดชงักจนกว่าเจ้าพระยา
สุรศักดิ์จะได้ยกเสียแล้ว เรื่องเมืองเชียงคำ เมืองเทิงเหนจะไม่ได้ดี.

อินทวิทย์



พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เกาะบางปะอิน
วันที่ ๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

พระยาจันทบุรี^(๑) แต่งคนขึ้นไปสืบที่โพลีนั้นตั้งอยู่ คนเหล่านี้
ถ้าจะลงมาน่าจะลงมาทางนครราชสีมา เพราะเข้าใจว่าเขาเคยเดินทาง
ช่องเรือแตกๆของอะไรทางโน้น ถิ่นเหน่ว่าถ้าได้ความชัดเจนว่าเป็น
ผู้ร้ายตัวสำคัญมีชื่อเสียง จับข้างในๆ ก็จะได้

โทรเลขพระยานริศร เรื่องพระยาไรเอาเข้ากันไม่ติดกับโทรเลข
ว่าคนไหนเป็นพระยาไร ถ้าไม่เป็นก็ยกกรมรักษาดูแลแดน ข้อซึ่ง
ถามว่าถ้าพระยาไรลงมาเชิงใหม่จะทำอย่างไร เหน่ว่าควรจะตอบว่า
ให้แหกตาหลอก.

อินทพร

(๑) พระยาจันทบุรี—พระยาวิชาธิบดี (แบน บุนนาค)



พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เกาะบางปะอิน

วันที่ ๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ความคิดเจ้าพระยาสุรศักดิ์จะรักษาเมืองน่านครั้งนั้นเห็นจะคิดใหญ่เสียแล้ว น่าจะร่วงลงมาถึงปากลายเมืองทุ่ง ด้วยกลัวกองทัพเมงกุญจะยกขึ้นตีหลังเมืองน่าน กลัวว่าไพร่พลเท่าไรจะไม่พอ ตามรายงานของตาทมอปริกว่าประชุมกันที่เมืองโก ด้วยกลัวมาตั้งเชิงค้ำ ทำนองที่ว่าเหมือนจะย้อนกลับเข้ามาตีก็เป็นความที่ล่อกันมาแต่ทั้งนั้น ถ้าเจ้าพระยาสุรศักดิ์จะขึ้นไปป้องกันเมืองน่านทั้งทหารแลคนหัวเมืองจะยกได้ถึง ๑๐๐๐ คนกว่าแล้ว ซึ่งว่าเมืองเชียงใหม่นั้นก็เห็นว่าตามขอบใจซึ่งจะไม่ให้ทหารไปทางเชียงใหม่นั้นก็เห็นว่าเป็นที่ขัดข้องมาก ดูเจ้าพระยาสุรศักดิ์ก็ดี พระยาดัษกรก็ดีต้องการแต่ทหารให้มากอย่างเดียว ไม่ต้องคิดถึงทางอื่น ฉะนั้นเชื่อว่าวิธีรบแลความกล้าหาญของพวกเงี้ยวอย่างเขาค้อเมืองนครลำปางเปนเต็มฝีมือ ถ้าจะเอาทหารรายไปจุกไว้แห่งละ ๔๐ คน ๕๐ คน ทุกช่องทุกทางตลอดแขวงเมืองน่านที่ต่อหลวงพระบาง ถ้าถึงเราเห็นจะอ่อน เปนแผ่นดิน(*)สุริยามรินทร์รับพม่าใจไม่รักเลย รู้ว่ามันประชุมที่เชิงค้ำก็ตรงขึ้นไปตีเชิงค้ำกระจายกำลังให้แตกกันออกเสีย ถึงกองทัพข้างปากลายจะมีอยู่จริง ความคิดก็จะอ่อนลง โดยว่าจะเข้ามาตีเมืองน่าน เจ้าพระยาสุรศักดิ์ยกทัพมเหหนักไป

(๑) แผ่นดินสุริยามรินทร์: ทรงหมายถึงพระเจ้าเอกทัศกษัตริย์องค์สุดท้ายแห่งกรุงศรีอยุธยาที่เสียกรุงแก่พม่าซ้ำศึก

ก็ถึงแตก แต่ทางเชียงใหม่ไม่มีกองอื่นนอกจากกองพระยาอนุชิตซึ่งจะรับ
 ประทะประทังได้เลย ซึ่งเธอตอบเรื่องพระยาศักดิ์ขอรให้พระสุรฤทธิ-
 ์ทั้งการมาช่วย แลเรื่องชำระทหารซึ่งชาวบ้านนั้นชอบแล้ว ถ้าตอบเรื่อง
 น้อยเทพวงษ์แลบัวไหลนั้นคืนัก ขอให้คอยเดือนอย่าให้เปลี่ยนความคิด
 ใหม่ ๆ ำไป โทรเลขเชียงใหม่ที่ต้องสอบถามไปนั้นตั้งแต่ข้าหลวงของ
 เราปราศจากสติไม่รู้จักใจความแลผลความ เมื่อถูกบ่นใครเลขจะเชื่อว่า
 ไม่เจ็บ ยังบอกพิโรธไปได้เป็นหนักเป็นหนา แต่เรื่องซางอ้อเหินเป็นพล
 ความไปเสีย

ร่างโทรเลขที่จะมีไปถึงพระยาอนุชิต เป็นคำสั่งเรื่องกองพระ
 สุรฤทธินั้นชอบแล้วให้ไป

เรื่องขอพระยาโลเปลออกว่าเป็นพญาลาชนั้นถูกแล้ว ที่ส่งไปให้
 ทำคุ้นเคยกันไว้นั้นดี เว้นแต่ไม่ควรจะทำเป็นพวกเดียวกันแท้ ก็ถึงส่ง
 ข่าวนัดหมายบอกกำหนดสู้รบอุปอกกำลัง เพราะอภัยพญาลาชนั้น อาจ
 จะเป็นหัวกโมขเหมือนกันก็ได้ เพราะเมืองชายแดนเหล่านี้คนที่แข็งแรง
 ก็เป็นหัวหน้ากโมข

อนึ่ง ในโทรเลขเชียงใหม่ว่าพญาศรีสองเมืองเงี้ยวแก้วของด้วย
 ได้สังเกตฤกษ์ไม่ ตรงกันกับโทรเลขอังกฤษเมืองพม่า ไม่ใช่พญาอะไรที่
 พระยานริศกัเทินจะไม่วิเคราะห์นามคงไม่บอก พระยานริศรคงไม่ถาม ควร
 จะขยิกขะยี่ตามเมืองเชียงใหม่ ว่าพญาศรีสองเมืองเงี้ยวที่กล่าวในโทร-
 เลขที่ ๕๗ นั้น เป็นคนฝ่ายเราฤกคนฝ่ายเชียงตุงคนเดียวกันกับที่เป็น
 เจ้าเมืองขวมฤกคนอื่น.

อินทพร

วันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๒๓
ที่กรุงเทพมหานคร
ข้าพเจ้า นาย...
มีความยินดีที่จะขอรับ
มอบหมายให้ไปปฏิบัติ
หน้าที่...
ตามที่...
ขอแสดงความ
นับถือ

ก็เพื่อความที่สิ่งกมลมาศ
ทั้งนั้น ที่ตัวพระยาวิเศษ
จึงเป็นไปของกมลมาศ
ทั้งทนต์และอณูหรือสิ่ง
ออกโดย ๑๐๐ คนกว่าแล้ว
ซึ่งว่าเมืองนี้เองที่นั่น
แต่ก็กลัวว่าคนจะไป
จึงมีให้คนไปทำ
ในที่สุดของเรื่องนี้
จะเป็นที่ใจของมาก ๆ
พระยาวิเศษก็คิด
จะคิดที่จะไป
มากแล้วแต่ยังไม่
ถึงที่นั้น ลมก็พัด
มาความกลัวนั้น
ก็ยิ่งมาก
จึงเป็นไปของ
ทั้งนี้

เอาทหารมาไปรุกไล่แห่งละ
๔๐ คน ๕๐ คน ทุกช่วงทุก
ทางตลอดแถวเมืองหุ่นที่
ผ่าหลวงพ่างบาง ค้างเขา
เขนารออัน เป็นแผ่นดิน
สุวิกรมจินทรวิชัยพม่า ไชย
เกษไชย วิกรมวิชัยพม่าที่ไชย
ศักดิ์ทรงขึ้นไว้ซึ่งข้ากร
รพบกำลังให้แตกหนีออก
เสีย ถึงกองทัพทั้งชาติของ
นพอยู่จริง ความดีชาติ
อันลวง ใตงว่าเราเห็นมา
เมืองหุ่น ความพ่ายสุวิกรม
ยกทัพไปทันตไปตองแตก
แก่ทัพไชยงใหม่ ไชยมีกอง
วิกรมยกจากกองทัพของไชย
ซึ่งทัพไชยงใหม่ทัพไชย

ซึ่งเธอตอบเรื่องทพชาติชกร
ขอให้ทพสุรทุกทั้งที่มา
ข้อบ แล้วเรื่องทำระกาทรง
ทรพานันนี้ข้อบแล้ว คำ
ตอบเรื่องข้อบเทพองค์
แล้ววิไลจนมีสันนิก ขอให้
ตอบเรื่องข้อบให้ไปล้อมความ
ลึกใหม่ ๆ ที่ไป ทพเลขเข็ญ
ใหม่ที่ได้บวบรวมตามไปนั้นดี
แต่ที่หลวงของเงา ปทศกต
สติไม่รู้จักใจความแล้วผลความ
เมื่อถูกเป็นใครเลขารเป็นข้อ
ไว้กับ ยังบอกพิไรไปก็
ฝนหมกฝนหมก แต่เรื่อง
ช่วงอันเป็นผลความ
ไว้แล้ว
หลังพิทพเลขที่ระสีไปดั่ง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

เสด็จไปทอดพระเนตร
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
ที่วัดโพธิ์ท่าเตียน กรุงเทพมหานคร
เมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๕๐๖
ที่ประทับทอดพระเนตรวัดพระเชตุพน
ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา
นอกกำแพงเมืองรัตนโกสินทร์
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
มีพระอารามแห่งเดียวใน
กรุงเทพมหานครที่พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น

ทรงเป็นหนึ่งเดียว
อันในนิทานเล่าถึงพระโพธิสัตว์
ว่าทรงมีวิญญูญาณอัน
ไพศาลอันดลใจ ได้สติปัญญา
ได้ ทรงปฏิบัติธรรมการของกฎ
อันสูงยิ่ง ได้โปรดญาติ
ที่ทุกข์ยากยาก ให้พ้นทุกข์
อันมีที่ระเหิดตนแล้ว มีที่
วิเศษอันไม่บอก ที่อันมีที่
คงไม่ยอม ของราชบัณฑิต
ที่อันมีที่อันสูงยิ่ง ทรง
วิเศษอันสูงยิ่งอันที่กล่าวไว้
ที่ทรงที่อันมีที่ เป็นอัน
อันมีที่อันมีที่อันสูงยิ่ง
อันมีที่อันมีที่อันเป็นอัน
อันมีที่อันมีที่อันมีที่

สมเด็จพระเจ้า



พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เกษะบางปะอิน

วันที่ ๕ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

โทรเลขเจ้าพระยาสุรศักดิ์ตอบเรื่องทีคัดพระราชหัตถ์นั้น ใจความ
แก่ก็เห็นด้วย แต่เฉไปเข้าใจว่าเหมือนเราจะไม่ยอมให้นายร้อยเอกบุตร
เข้าร่วมกองกับพระยาตัญกร อันที่จริงซึ่งเราจะสั่งให้นายร้อยเอกบุตรไป
ทางอื่นนอกจากไปทางเดียวกันกับพระยาตัญกรนั้นไม่ได้ ต่างกันแต่เพียง
ใจฉันเอานายร้อยเอกบุตรกับตำรวจภูธรเป็นกองนำประมาณสัก ๑๕๐ คน
พระยาตัญกรเป็นกองใหญ่ประมาณคน ๓๐๐ ทั้งเสบียงอาหารแลคน
ชาวเมืองอีก ๔๐๐ เป็น ๗๐๐ แต่ต้องเดินทัน ๆ กัน ดีกว่าส่งกองนำขึ้น
ไป ๕๐ แต่ส่งก็ไม่ทัน แลถ้าพระยาตัญกรไม่หนุนก็ยาก ต้องเอาเป็นเชื่อ
ว่าพระยาตัญกรจะไปตามโทรเลขที่ ๒๖๘ ซึ่งเจ้าพระยาสุรศักดิ์เห็นว่า
ความคิดคน ๆ เดียวดีกว่าความคิดคนมากนั้นก็จริง ที่พูดกันนั้นสงสัย
ความคิดพระยาตัญกรว่าจะผัดจึงได้เตือน

ซึ่งเจ้าพระยาสุรศักดิ์ร้อนไปถึงกองตัวเองนั้น ฉันยังไม่เห็นว่าเปน
การจำเป็นจะต้องไป ด้วยหวังจะเอาไว้วังทางเมืองน่านแลตามโทรเลข
พระยาเทพา(๑)ความคิดน้อยเทพวงษจะกลับเข้ามาตีเมืองแพร่ นั้นฉันเชื่อ
ว่าจริง แต่ไม่ใช่เวลากองทัพใหญ่อยู่ ถ้าเข้ามาไม่ไปทางเมืองน่านคงจะ
เข้ามาทางปากลายตรงมาเมืองแพร่ เพราะรู้ที่อยู่เราไม่ได้รับวังทางนี้ แล

(๑) พระยาเทพาธิบดี (อ้อม เทพานนท์)

ระยะทางก็ใกล้ ที่มานั้นก็ไม่ใช่ความคิณ้อยเทพวงษฤก่าล้งฝรั่งเศส
 เปนความคิดเงี้ยว ฉันทนจนกระทั่งถึงเมืองอุตรดิตถ์ควรจะให้มีกำลัง
 ประจำไว้ ไม่ควรจะทิ้งอย่างแต่ก่อน

ในข้อซึ่งเจ้าพระยาสุรศักดิ์ เลื่อนนายทหารจะให้ขึ้นไปประจำเมือง
 แพร่นั้น พระยาอุทธรังค์^(๒) ทราบว่าซี้ชลาดอย่างยิ่งกว่าใคร ๆ หมด จะ
 เท็จจริงอย่างไร ไม่ทราบ เจ้าพระยาสุรศักดิ์ก็ดูเหมือนจะนับถือภูมิปัญญา
 มากกว่ากล้าหาญ แลถ้าไปนั่งอยู่เมืองแพร่ จะเข้ากันได้กับพระยาพิไชย^(๓)
 อย่างไร ฉันทแลไม่เห็น เพราะยศศักดิ์ก็มากกว่า ปัญญาที่คงจะถือว่า
 มากกว่า กลับจะเกิดลอยแพกันขึ้น ความนับถือของพระยาพิไชย คงจะ
 ไม่เท่าเจ้าพระยาสุรศักดิ์ ปัญญานั้นฉันทก็มีความสงสัยหนักกว่าจะถูกกับ
 เวลาฤไม่ พระยานรินทนนั่งวางการงานคืออยู่ เกรงแต่เรื่องลอยแพกับ
 ทหาร จะหนักขึ้นไปกว่าเจ้าพระยาสุรศักดิ์แลพระยาศรัยกรหลายเท่า
 พระยาเทพานันต์^(๔) เชื่อว่าอย่างไร ๆ ก็ไม่สู้ แต่ใครจะแทนเทศา ถ้า
 พระยาศรีมาถึงแล้วพระยาสุรสีห์^(๕) กลับขึ้นไปเช่นนั้นใช้ได้ ถ้าเป็น
 ทหารหัวเมือง ฉันทยังชอบใจพระยาศรีสีหามาโดย^(๕) มาก เห็นท่วงที่
 งามอาจสมเปนทหารมากกว่าเปนผู้ว่าราชการเมือง เรื่องนี้จะต้องคิดกัน
 ต่อไป

เรื่องสเบียงซึ่งจดส่งทางเมืองแพร่เสียได้ เปนที่เบาใจขึ้นเปนอัน
 มาก การซึ่งเงี้ยวมาตั้งสกัดอยู่ที่ฝายนั้น จำนวนที่วาก็ ๖๐ คนที่พระยา
 ศรัยกรก็เห็นจะไม่กลัวดอก เมืองออยตามแผนที่ไทย ๆ คูใกล้เชียงคำ

(๒) พระยาอุทธรังค์รณเลท (สุก ชูโต)

(๓) พระยาพิไชยรณรงค์สงคราม (ดิศ นามะสนธิ) ต่อมาเป็นพระยาวังจัตยารักษ์

(๔) พระยาสุรสีห์ (เชย กัลยาณมิตร) ต่อมาเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์ ฯ

(๕) พระยาศรีสีหามาโดย (เลียง)

แต่แผนที่ป่าว่าไม่สู้ไกล พระยาศรีกรมี่แต่แผนที่ไทย เหนจะพอหลง
 ขนไปเชียงคำได้ไม่ช้า

เรื่องที่ว่าทหารแย่งชิงของนายแคว้นแก้วบ้าน เป็นที่เสียใจอยู่เวลา
 ชูลมุนเช่นนั้นมันจะพลอยฟ้าพลอยฝนอย่างไรกันบ้าง ข้อซึ่งว่าสู้บ่
 นั้นก็คงจะเป็นได้บ้าง แต่ที่ว่าถอดจากคุกจากตรานั้น นายทหารจะไป
 ถอดคนจากคุกไม่ได้ เราก็ไม่ได้จัดทัพอย่างขุนแผนไปตีเชียงใหม่ แต่
 เรื่องตรงนั้นแน่ ไม่ใช่ตรงอันคือตรงของทหารเองที่จับคนหนีมาซึ่ง
 คำที่ว่านี้จะต้องกล่าวเหมือนเจ้าพระยาอภัยราชาว่าเธอเมื่อกล่าวไทย ว่า
 ร้อยห้องสองสลึง ที่จริงนายร้อยเอกบุตรคนนี้เป็นคนเคยอยู่ในบังคับ
 พระยาศรีกรมี่ในกองทหารบ้านนั่นเอง เหนว่าความที่แลเหว(๑)เก่าจะ
 ชักนำให้ไม่ถูกอารมณ์กันในระหว่างทหารใหม่กับทหารเก่า แต่ขออย่าให้
 มากหนักไปกว่านี้ได้จะเป็นการดี หากไม่จะเสียราชการ

ขอให้โนติส่วนนายเงินคนนี้ ซึ่งเดิมไปเป็นลูกเขยใครที่เมือง
 เชียงแสนเดี๋ยวนี้กลายเป็นลงมาอยู่ปากลาย

เรื่องที่ส่งผ้าห่มขึ้นไปนั้นก็ดี แต่ผ้าจะมีอย่างไรบ้างก็ไม่รู้ แต่
 ก่อนอุณาโลมแดงเคยจัดส่ง แต่ออกจะเป็นผ้าสำหรับคนเสว ถ้าครั้ง
 นี้จะแจกผู้มีบรรดาศักดิ์ด้วย ก็เหนจะต้องให้ผ้าดีขึ้น ขอให้คิดกะพุดจา
 กับสภาอุณาโลมแดง ถ้าจะให้พระยาวิสุทธิ(๒)จัดการเป็นเรื่องเดียวกัน
 ไปกับเขาก็เหนจะได้.

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

(๑) หีแลเหว : ทรงหมายถึงความชอบขอ

(๒) พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว. เปี้ย มาลากุล) ต่อมาเป็นเจ้าพระยาพระเสด็จฯ



พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เกษะบางปะอิน
วันที่ ๕ พฤศจิกายน ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันได้ส่งต้นหนังสือสำเนาโทรเลขซึ่งกรมหลวงเทววงษ์ส่งมากับ
สำเนาคำตอบออกมาให้ดู แล้วจะได้พูดกันต่อไป

ฉัตรทิพย์

Handwritten text in a cursive script, likely a letter or document. The text is written in a dark ink on a light-colored paper. The script is dense and fills most of the page. The text is written in a cursive script, likely a letter or document. The text is written in a dark ink on a light-colored paper. The script is dense and fills most of the page.

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ตั้งกรมพระมหาดไทย
ขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๓
โดยมีพระยาพิชัยดาบหัก
เป็นแม่ทัพใหญ่
และพระยาสุรสีห์
เป็นแม่ทัพน้อย
เพื่อไปตีเมืองเวียงจันทน์
และเมืองเชียงทอง
ในรัชกาลที่ ๓
ซึ่งมีเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์
เป็นกบฏ

มากทว่าเป็นผู้รับทราบเรื่องราว
เรื่องนี้มีรายละเอียดดังนี้ต่อไป
เรื่องสืบเนื่องขึ้นจากวัน
ทางเมืองแพร่ซึ่งได้เป็นที่
เขาไร่นั้นเป็นอันมาก การซึ่ง
สืบมาจนถึงบัดนี้ที่สืบ
นี้ จำนวนที่วัดวัด ๖๐ คน ที่
พบขาดซึ่งกรักหมั้นไปมากแล้ว
ตก เมืองออกตามแผนที่
ไทยทุกไกลซึ่งยังดี แต่แผน
ที่บริวารไม่สู้ไกล พบขาดซึ่งกรัก
แต่แผนที่ไทย เหนือพอ
ทลงขึ้นไปซึ่งยังดีได้ไม่พอ
เรื่องที่ว่าทหารแย่งชิง
ของนางเสดคนนี้แต่บ้าน เป็น
ที่สืบไร้อยู่ แต่เดี๋ยวนี้ผู้คน
เช่นแผนนี้จะมีผลของฟ้าพลอย

ฝนนองในอกนันท คุ้มชอ.
ซึ่งว่าสวสันเหม่มักดังระแปน
ได้ขึ้น แต่ที่อู่ถอดรากดู
รากตรงนันท อกนันทระแปน
ถอดคณรากดูไม่ได้ เหนือ
ไม้ไคร้ที่พออยู่จนแปน
สี่สิบของใหม่ แต่เรื่องสว
มนันท ไม่ใช้ตงอื่นคือ
ตงของทพทระแปนที่รับคณ
หน่มภาช คำที่ว่ามีจะตง
กล่าวเหมื่อนนเรทพทระแปน
ทพทระแปนมือกล่าววิททระแปน
รอบหัวสองสลึง ที่รัง
นคบรอบนคบตงคณนันท ไม้
คณคบอยู่ในขังคปทพทระแปน
กรในคองทพทระแปนเอง
เหมื่อนว่าความนี้แลทพทระแปน

ระชกน้ำให้ไม่ผูกอาชวณคณ
ในของท่งท่งในปากปากน
แต่ แต่ของให้มากทนต์
ไปกว่านี้ได้อรเป็นคณรสี ท
ไม่ระเสียบราชคณ

ขอให้มีคณรคณคณคณ
ซึ่งเดิมไปเป็นคณคณคณ
ที่เดิมใช้ของเดิม เดิมคณ
กลางเป็นคณคณคณคณ
คณคณ

เรื่องที่จะส่งคณคณคณ
คณคณ แต่คณคณคณคณ
คณคณคณ แต่คณคณคณคณ
คณคณคณคณ แต่คณคณ
คณคณคณคณคณคณ คณ
คณคณคณคณคณคณคณ
คณคณคณคณคณคณคณ

พระยาพิชัยดาบหัก
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ

ขอให้เลิกกะหยุดจากบับสวทจตุต
โถมแดง ท้าวให้ทพทวิวิวิ
รัตนกรเป็มซึ่งเสวยคนไป
กบ่ทกนิพนธ์ไว้

สละพันนา



พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เกษะบางปะอิน
วันที่ ๖ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

คำปรึกษาเรื่องน้อยเทพวงษเหน็บก็จะพอใช้ได้อยู่แล้ว

เรื่อง ม. แแบกเทศมีโทรเลขมาถึง ม. อาเซอ ควรจะให้เจ้าพระยา
สุรศักดิ์ทราบจะได้รื้อใจขึ้นอีก

ถ้าหากว่าการซึ่งพระขานูชิตจะยกขึ้นไปเชียงใหม่ข้ายู่ ถ้าจะ
ต้องการคนไปเพิ่มเติมกองพระสุรฤทธิรักษาเชียงใหม่ ฉันทได้สอบสวน
ดูจำนวนทหารลาว ซึ่งผู้แทนผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการสอบสวน
จากพระขานูชิตได้ความว่า มีจำนวนอยู่ที่เชียงใหม่ ป่วย ๒๒ รักษาหน้าที่
ต่าง ๆ ๘๒ นอกจากหน้าที่ต่าง ๆ ๒๒๑ รวม ๓๒๕ คน รักษาสาขา ๓๗
รวม ๓๖๒ ทหารกรุงเทพ ฯ อีกกองร้อยหนึ่ง เห็นว่าก็มากอยู่ ถ้าจะชัก
ขึ้นไปเติมพระสุรฤทธิอีก ๑๐๐ ก็ยังจะพอรักษาการเมืองเชียงใหม่บอก
มาสำหรับเป็นทางความคิดเพราะทหารที่เชียงใหม่ตามจำนวนยากนัก
เขาคอยแต่จะร้องว่าไม่พออยู่เสมอ

ฉันท



พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เกาะบางปะอิน

วันที่ ๘ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๕

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

โทรเลขว่าด้วยตำบลตามที่พระยาดำรงบอกมานั้น ไม่เข้าใจชัดเจนได้ ด้วยสี่ปีนั้นเขาจะหมายความว่าตรงแห่งใด บางทีจะเป็นปางสองพี่น้องซึ่งมีในแผนที่จึงได้ขึ้นไปรักษาเมืองงินกันไม่ให้ได้สเบียงแต่ตำรวจภูธรจะให้ขึ้นไปกันสกัดหลังที่แห่งใด ถ้าหากว่าเงี้ยวที่เชียงคำมี มันอาจจะมาตีกระทบหลังได้ น่ากลัวจะต้องไปตั้งรกรากอยู่

ฉันไม่เข้าใจว่าหนังสือพระยาราชนูตรที่มีไปมานั้น เป็นอุบายอย่างไร ซึ่งพระยาดำรงจะต้องการให้เป็นประโยชน์

เรื่องทหารเมืองที่จะส่งเพิ่ม พระสุรฤทธิจิตส่งคนเมืองพะเยานี้ดี แต่การที่เมืองพะเยาตามที่ได้สืบมาได้เท็จจริงอย่างไรทั้งไม่เข้าใจเวลานี้จะเป็นด้วยหาหนอนฤาอย่างไร

เรื่องเจ้าพระยาสุรศักดิ์ ยังได้ถามชายบัวไหลพิริพโรยู่อีก ไม่เห็นว่าจะได้ความอะไรออกไปอีกนอกจากให้แกขู่เรื่องเมงกูนซ่า ๆ ซาก ๆ แต่ก็อยู่อย่างที่ทำให้ไม่ประมาทเสียอยู่อย่างหนึ่งที่ทำให้ดีผื่อ การเรื่องเงี้ยวถ้าเราปราบปรามได้เร็วเพียงใด จะป้องกันความคิดที่จะทำลายพิริได้ทั้งเงี้ยว ทั้งฝรั่ง ทั้งลาว ซ้ำไปเพียงใดความลำบากคงจะทวียิ่งขึ้น พอที่จะไม่เกิดก็จะเกิดขึ้น การที่ส่งคนเพิ่มเติมขึ้นไปนั้นเป็นเครื่องมั่นใจดี

อินทพร



พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เกษะบางปะอิน

วันที่ ๕ พฤศจิกายน ๑๙๒๑

ขอให้กรมตำรวจแก้ไขโทรเลขซึ่งจะมีไปถึงพระยาสุริยา มีเรื่อง
ป่าไม้เป็นสำคัญแล้วส่งคืนมาให้ทันเวลาที่จะได้เขียนตอบ

ฉ. ย. พ.



พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เกษะบางปะอิน

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

หนังสือหลุยเลโนวินที่มีมานั้น เป็นการชอบกลมาก สงสัยว่า
ในการที่เจ้าหน้ประพฤติก่อนเป็นที่ขัดขวางกันกับพวกฝรั่งกันเองบ้าง
แต่คงจะเป็นพอลเลหายกัน เพียงชั้น ม. แแบกเกตตักเตอน จึงได้เป็นอัน
นิ่งหายเงียบไปคราวหนึ่ง ข้อที่มารับอาสาทำการของเราครั้งนี้ ไซ้จะเหิน
แก่ลากแลยสอั้นจะได้ตรง ๆ จากเรา ถ้าไม่ปราดณาร้ายต่อเรา ก็ปราดณา
จะหาประโยชน์ให้ยิ่งขึ้นในทางป่าไม้ ทำนองความคิดอ่านทั้งปวงนั้น ก็
จะลงรอยกับ ม. แแบกเกตตักฝรั่งทั้งปวง ก็จัดการปรานี่ปรานอมใน
รหว่างเรากับเงี้ยว การที่ตามขึ้นไปถึงพระขานริสรให้้ออกความเห็นนั้น
เห็นจะยากที่จะได้ความเห็นจากพระขานริสร เพราะพระขานริสรไม่
อยากพูดให้กระทบกระเทือนผู้ใด แต่ความเห็นพระขานริสรโดยทางอ้อม
นั้น ได้ทราบแล้วโดยโทรเลขที่มาถึงพระยาอุไทยว่าเลโนวินเป็นน้ำหนึ่ง
ใจเดียวกันกับเจ้านคร ถ้าเจ้านครรู้หรือใครป็นรู้ถึงเลโนวิน ถ้าเลโนวินรู้หรือ
ป็นรู้ถึงแบกเกต เห็นจริงอยู่คำเดียวแต่ที่ว่าห้ามขอมเบป็นพวกเงี้ยว
แต่ความซ้นนั้นเป็นอันยังจับเหตุผลไรไม่ได้ ส่าย ๆ อยู่เปล่า ๆ ครั้งนี้
ได้เรื่องทำฟ้าแล้วเห็นจะเปลี่ยนเรื่องหมด คงจะมาเป็นพยุบุญแกมอังกว้า
ที่เราจะคาดเห็นได้ ในการที่จะเล่นกับพวกป่าไม้ต้องขอเตือนให้ระวัง
มาก การที่เมืองพม่าเป็นศึกแลเสียเมืองก็เพราะพวกป่าไม้

วันที่ ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๑๖
ถึงกรมหลวงทักษกษัตริย์
หนังสือขอขมาและขออภัย
เป็นพระขอบคณา
ลงชื่อไว้ในพระที่เก็บที่
พฤษภาคม ก่อนเป็นที่ขัดขวาง
กษัตริย์ขอขมาและขออภัย
แต่คงจะเป็นพอแล้วขอขมา
เพื่อขมาและขออภัย
เรื่อง จึงได้ขอมอบ
สิ่งของโปรดขมาและขออภัย
ขอขมาและขออภัย
นี้ ขอขมาและขออภัย
ขอขมาและขออภัย

ถ้าไม่ปรารถนาที่จะทำอะไร ก็
อย่าทำอะไรเลยดีกว่า
ฉันในทางนี้ไม่มี ทำนองความ
คิดอ่านทั้งนี้ฉันมี ก็เลย
รองกับฉันแบบเด็ดขาด
ทั้งนี้ฉัน คือรักการปฏิบัติ
หม่อมในระหว่างเราทั้งสอง
คนที่เหมือนกันไปถึงพบพานมิตร
ให้ออกความเห็นฉัน ฉัน
ยากที่จะได้ความเห็นจากพ
พานมิตร เพราะพพานมิตร
ไม่ออกพูดในใจเราทั้งสอง
เหมือนผู้ใด แต่ก็ตามที่
พพานมิตรได้บอกทางอัน
ฉัน ได้ทุกข์แล้วโดยวิธี
เลขที่มีมากก็พพานมิตร
ว่าฉันนั้นฉันนั้นฉันนั้น

เสียดคนกับกษัตริย์นกร กษัตริย์
นครยูโรปเป็นหญิงที่เลือนเกิน
ที่เลือนวิญญูโรโรเป็นหญิง
แยกกเขต เหนือวังอุยคำ
เสียดแต่ที่ผ่านทางบอมเบ
เป็นพวกเบ้งชด แล่ความ
ข่มขืนที่เบ้งชดอันจับใหญ่
ผลอะไรไม่ได้ สักๆอยู่แต่
กับมีได้เรื่องทำพิธีแล้ว
เทพจะเปลี่ยนเรื่องหมด
คงระบากรบเพชฌัญญุแควมอัน
กว่าที่เรารวศาดเห็นได้
ในทางที่จะเล่นกับพวกขี้
ไม้ทองขอเพื่อนให้ร้องรับ
มาก ทางที่เมืองพม่าเป็น
ศึกแลเสียเมืองก็เพราะ
พวกขี้ไม้

พระยาอนุชิตนันทสาร
พระยาแก้วมรกต ความ
ที่ส่งคนรับของทั้งพระยา
ซึ่งมาทูลเรื่อง ให้ความตาม
ความที่รับสั่งไปนั้นดังที่
หรือของพระยาอนุชิตนันท
เช่นตามเมืองนั้นแล้ว
อันจะรับไปแต่ที่ที่
เช่นว่า ด้วยความที่
ไม่อาจออกเงินไปซื้อ
ได้ของถวายไว้กับ
ใจ เช่นที่หกลบแต่
เคยทำมา ทว่าที่
อันนี้ที่รับสั่งลงมา
หาไปแต่เงิน
อันนี้ที่รับสั่ง
แล้ว คนซึ่งได้ทำ

เรื่องโปรดเกล้าฯ ความรู้สึกในใจ
เจ้าอาตาทูลเกล้าฯ ถวาย
น้อมเกล้าฯ

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

พระขานนุชิตนั้นคงจะรู้การมากแต่ไม่กล้าพูด ความเกลียดฝรั่ง
ของพระขานนุชิตมีมากก็จริง แต่ความเหนียว จะไม่ผิดไปหมดทีเดียว

เรื่องถวายของหุ้ม ๆ หิม ๆ เช่นอานม้า อานลา ให้ส่งไสยว่า
จะยังเกณท์ทักันเรื่อยอยู่เสมอ ด้วยความเข้าใจว่าเราไม่ยากออกเงินใช้
อะไร ถ้าได้ของถวายเสียก็เป็นถูกใจ เช่นข้าหลวงแต่ก่อนได้เคยทำมา
การที่เกิดเหตุครั้งนั้นก็เพราะโลกมากลาภหาย ไปเก็บเงินหุ้ม ๆ หิม ๆ
มีแต่จะเอาอย่างเดี๋ยว คนจึงได้พากันเต้อดร้อนไปหมด ความรู้สึกในใจ
เจ้าลาวฤพวกลาวคงเป็นเช่นนี้.

ดิฉันพิท



พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เเกาะบางปะอิน
วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรง ฯ

พิเคราะห์ดูตามโทรเลขพระยานริศร ว่าบรรดาเรือนทั้งปวงที่ทำ
ทำซกซงข้างบอมเบเบอมาก็ด้วยประสงค์จะแสดงว่าเป็นพวกทำป่าไม้
แต่เห็นจะเป็นด้วยพื้นเพื่อเหลือเกิน ทหารเราจึงได้ถอนทิ้งเสีย นึก ๆ
ก็ออกแค้นขึ้นมา เมื่อถึงเวลาพวกคนในป่าไม้มาปล้นเมืองแพร่ พวก
ฝรั่งเหล่านั้นทำแก๊ง ๆ ก้าง ๆ จะไม่ให้ว่ากระไรให้เป็นเล็กแล้วกันไป ครั้น
ถึงที่มันถูกบ้างมันจะเอาปรับ ที่ว่าไม่รู้แล้วว่าทหารเป็นคนของรัฐบาล จะ
เอาอย่างเงี้ยวที่เป็นคนโง่ไม่ได้ แต่ฝรั่งนั้นถ้าพลาดจากหัวโหมงก็สม
ใจ

พระสุรฤทธินั้นเห็นจะอยากกลับเชียงใหม่ เห็นว่าควรจะรอให้
เดินถึงกันกับเมืองเทิงเสียสักหน่อย การที่ล่อว่าเงี้ยวจะเข้ามาตีเชียงใหม่
ทางแม่ฮ่องสอนหลวงพระบางนั้นเกือบจะเท่ากันกับเงี้ยวจะยกขึ้นจาก
กรุงเทพฯ ฯ จะว่าเป็นกลอุบายก็ไม่ใช่ เป็นแบบของพม่าตั้งแต่ครั้งตีกรุง
มาแล้ว หลอกว่าจะมาทางโน้นทางนั้นมาก ๆ จนเราจัดไม่เชื่อแล้วจึงแอบ
เข้ามาสัก ๓๐ คนคนโง่ได้สมประสงค์แล้วยังให้พอให้ตกใจแล้วก็หนี การ
ขู่ของพม่าไม่ควรเชื่อแต่ไม่ควรจะประมาทให้จริง

อินทพร



พระที่นั่งบรมพิมานมณฑล

วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ด้วยเรื่องเรื่องขึ้นที่จะเข้ามาเปล่า ๆ นั้น ฉันได้รับคำอธิบายหม่อม
เจ้าพร้อม(๑)ว่าเขมรก็เป็นที่พอใจเสียแล้ว อย่าพูดกับราชทูตขึ้นเลย
แถมจะว่าเราตน.

ฉัตรทิพย์

(๑) หม่อมเจ้าพร้อม ต่อมาเป็นพระองค์เจ้าพร้อมพงษ์อริราช



พระที่นั่งบรมพิมานมหาราชวัง

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ตามที่พระยาศรีภักดิ์ ถ้าจะให้ถ่วงกันกับข้างอังกฤษ ที่เจ้าพระยา
สุรวงษ์ไภย์ก็คือนั่ง แต่ฉันไม่รู้เบาะแสว่าคนใหม่อย่างไร ครั้งก่อนเป็น
การที่เขาเชิญกลาย ๆ เพราะดูแม่รู้จะมา ครั้งนี้ถ้าเราไปแล้วใครจะมาตอบ
มันไปยากอยู่ชั้นรับตอบ จะต้องขอพูดกันด้วยปากก่อน.

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งบรมนาคมสรณีย์

วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

เรื่องความคิดถอนทหารกัน ดูอยู่ข้างจะออกเป็นธรรมเนียม ถ้าเวลาไม่มีราชการสลักสำคัญก็ไม่เป็นไร ถ้ามีการสำคัญน่าจะทำให้เกิดวิวาทกันได้อย่างหนึ่ง เสือราชการได้ด้วยกำลังน้อยข้างหนึ่งนั้นอย่างหนึ่ง

ก็ทหารปืนใหญ่ไปทางแพร่ ๒ บก เชียงใหม่ ๒ บก นายเท่ากัน ข้างเชียงใหม่แบ่งขึ้นไปเชียงใหม่บอกหนึ่ง แพร่แบ่งขึ้นไปเชียงคำบอกหนึ่ง แต่แพร่เอานายไว้เสียทั้ง ๓ ให้แต่นายสิบขึ้นไปแล้วจะไปถอนเอานายข้างเชียงใหม่ซึ่งมี ๓ คนเท่ากัน แต่บางทีก็จะมีขึ้นไปเชียงใหม่คนเดียว อยู่เชียงใหม่ ๒ ที่ไหนจะส่งคนเมืองแพร่ที่เป็นสำหรับเดียวกันไปได้ การอันนี้เป็นอย่างความคิดที่ไคว่เขวไม่เห็นทางที่จะได้ประโยชน์

ส่งกองทัพที่ ๖ ไปลำปางแทนกองทัพที่ ๘ กองทัพที่ ๖ นี้กระจายเสียหมดแล้ว ถ้าจะเก็บคนเข้ากองร้อยนายจางจะได้สัก ๕๐ กระมั่ง ถ้าหวังจะเอากองพระสุรฤทธิไปช่วยโคขล ส่งกองร้อยเอกขึ้นขึ้นไปเปลี่ยนที่เชียงใหม่ ทางพะเยาลงบกพร้อม เพราะจะถอนคนนครลำปางขึ้นไปอีกกองร้อยหนึ่ง นายร้อยเอกจางจะไปอยู่ลำปางคนคงน้อย พระยาอนุชิตก็จะไม่มีกำลังไปเชียงใหม่ แต่ที่รอดที่การข้างนอกได้กันเข้าไว้แล้ว หวังใจว่าการข้างในจะเรียบ

ทว่านเพื่อจะให้กรมดำรงมะนะสิการะไว้ใจ เพื่อจะมีการขบขัน
 ขนอกรวิธอย่างนไม่สู้ดี.

ฉันทิเทพ



พระที่นั่งบรมนาคมสรณีย์

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ด้วยเจอดีความส่งบาญชีข้อภรรยาแลมารดาข้าราชการที่ผู้ร้ายฆ่า
หัวแลบุตรตายที่เมืองแพร่มานั้น ได้ตรวจดูแล้ว

มีความสงสัยว่าเธอจะเข้าใจผิดจากความประสงค์ของฉันทน์ บาญชี
ที่ทำมานั้นเหมือนอย่างบาญชีบำเหน็จที่ได้ส่งอนุญาตไปแล้วทางคลัง ก็
ว่าผู้ที่ไปตายนั้นบุตรภรรยาฤมารดาคงจะได้รับบำเหน็จคนหนึ่ง จะได้
ขึ้นไปเมืองแพร่ฤไม่ได้ขึ้นไปก็ตาม

ส่วนเงินที่ฉันทน์จะให้ครั้งนี้ จะให้แก่ภรรยาของข้าราชการซึ่งได้ขึ้นไป
ไปอยู่ด้วยสามี ต้องเสียทรัพย์สินสมบัติถูกผู้ร้ายปล้น ตัวเองก็ต้องหลบหนี
รกรเหินได้ความลำบากฤถูกจับกุมกักขังเป็นส่วนปรานีข้างฝ่ายผู้หญิง
ซึ่งได้รับความลำบาก ผู้ที่ได้ความลำบากเช่นนั้นมารดาเหนจะไม่ได้พาขึ้นไป
ไปด้วย เพราะฉันทน์จึงมีความสงสัยอยู่ว่าจะไม่เข้าใจความประสงค์ ใน
บาญชีนั้นขอให้ได้ความด้วยว่าได้หลบหนีไปอยู่แห่งใดผู้ใดรับรองเลี้ยงดู
ไว้.

ฉันทน์



พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงราชานุภาพ

ฉันเห็นด้วยพระยาบรมม(๑) ว่าน้อยเทพวงษ์คงจะดวงสักที่หนึ่ง
พระยาเทพาจะหัดปืนใหญ่เหตุใดจึงไม่อนุญาต สั่งให้เก็บไว้
เปล่า ๆ

ปืนใหญ่ยิงที่สี่ปืนน้ำ เข้าใจว่าไม่ถูกอันใด แต่ข้างเชียงรายนมีพยาน
ว่าถูก ทั้งนี้ เป็นด้วยเรื่องชักถอนสับเปลี่ยนคน ทำให้การครั้งนี้
ปรากฏว่าพวกมอญยังอยู่ บางที่จะจริงแต่พิการ พระสุรฤทธิเห็นจะเข้าใจ
แล้ว ไม่คิดตั้งศาลเช่นพระยาศักดิ์นกร

เรื่องเชียงรายนตามที่แบกเกิดกล่าวได้สอบถามแล้วฤยัง ขออย่า
ให้ทอดธุระทางปากกลายมาอุดรดิฐ ซึ่งฉันวิตกอยู่ว่าผู้ร้ายจะตัดตัดหลัง ไม่
ใช้ต้นโพ้แลไม่ใช่กลัวว่าผู้ร้ายจะทำการใหญ่โตสำเร็จ แต่คาดเห็นว่าความ
คิดคนเหล่านั้นจะเห็นว่าเราประมาท แลหมายจะมามากกำลังเมืองลับแล
ด้วย เรื่องนี้โดยไม่เห็นด้วยอย่างใดก็ตาม แต่ขอให้บอกพระยาสุรสีห์
ให้ทราบไว้ ถ้ารู้ว่าเราวังบางที่จะไม่กล้า ก็กลายเป็นคนค้าขายไปเท่า
นั้น แต่ถ้าเผื่อให้มีเหตุแม้แต่เล็กน้อย จะเป็นที่ตื่นตกใจกันยิ่งกว่าเกิด
เหตุในมณฑลพายัพมาก.

สมเด็จฯ

(๑) พระยาบรมม — พระยาบรมบาทบุร่ง (แหม่ม)



พระที่นั่งบรมนาคมสรณีย์

วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

พระยาสุริยาส่งหนังสือสัญญาภาษาไทยเข้ามาแล้ว ฉันเห็นว่า
เป็นเวลาที่ควรจะสอบสวนตำบลชื่อเมืองให้ชัดเจน เมื่อกลาดเคลื่อน
อย่างไรจะได้บอกให้เขารู้สำหรับแก้ไข ด้วยฉันมีความประสงค์อยาก
จะส่งราตีไฟ(๑) ออกไปเสียโดยเร็ว อย่าให้ไปมีเต็มคูทั้งฝ่ายของเรา
ออกไปไม่ทัน ได้ส่งสำเนาหนังสือสัญญาซึ่งพระยาสุริยาส่งมาให้เฉพาะ
ตัวฉันออกมาให้ดูก่อน เมื่อจะต้องแก้ไขอย่างไรต้องพูดที่กรมหลวง
เทววงษ์ ราชงานอ่านยังไม่หมด แล้วจึงจะให้ดู

เรื่องกล่าวว่าเมืองมโนไพรจะไม่เต็มถึงเส้นที่ขีด ฝรั่งเศสเขากลับ
แล้ว จึงถือเอาเส้นที่ขีดเป็นหลัก มันก็ตรงกันกับฝ่ายปาศักดิ์ซึ่งจำจะ
ต้องถือเอาเส้นที่ขีดเป็นหลักเหมือนกัน.

ฉัตรทิพย์

(๑) ratify สัตยาบัน



พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

เรื่องหลุยเลโนวินนั้น ถิ่นเห็นร่วมด้วยพระยานริศร ไม่เห็นตาม
ความคิดเธอ แต่ในผลที่สุดตามความคิดของพระยานริศรก็เปนฟังไว้
บ้าง ถิ่นไม่เห็นควรจะได้รับให้เป็นผู้สืบข่าวคราวอย่างหนึ่งอย่างใด ด้วย
มีหนังสือซึ่งประกอบไปด้วยถ้อยคำที่เขาจะยกขึ้นอ้างเป็นบุญคุณสำหรับขอ
เอาป่าไม้ซึ่งมีราคาซึ่งกว่าการที่เขาได้ทำหลายร้อยหลายพันเท่าได้ ขอ
ให้หวังจงมาก.

ดิฉันพิทักษ์

๑๗๕



พระที่นั่งบรมพิมานมณฑล

วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันได้รับหนังสือกรมหลวงเทววงษ์วันนี้ ว่า ม. แปะเขต(*) ไม่ได้
ได้ขึ้นมาเมื่อวานนี้ เป็นแต่มีหนังสือขึ้นมาว่ารัฐบาลอังกฤษอนุญาตให้
ม. แอมโบรน รับราชการอีกปีหนึ่ง

เรื่องที่จะเตือนนั้นก็เห็นจะเป็นอันเล็กเพราะไม่อยากจะเตือน

ดิฉันพิทักษ์

(*) Sir Ralph Paget ราชทูตอังกฤษ



พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันส่งหนังสือกรมหลวงกับทั้งสำเนาว่าด้วยเรื่องผู้ตายโหงมาช่วย
ให้ผูกคอตาย ซึ่งจะหาตัวอย่างอันมาเทียบให้ดีกว่านั้นนั้นหายาก

ขอให้สังเกตว่าเจ้านครลำปางได้ไปพังกศพเค็ดอะไรไว้ในนั้น เพราะ
เหตุฉนั้นฝรั่งจึงกล่าวพูด เหตุที่มันได้ขึ้นแก่หุมนเองอยู่เสมอ.

ดิฉันพิท



ดำรง นึกเดือดร้อนด้วยเรื่องเมืองกลันตัน เกรงพระยาสรี่จะไป
 ถูกเกณฑ์ไม่ชอบกับรัฐบาลอังกฤษเสีย จะใช้ต่อไปไม่ได้ประโยชน์เต็มที่
 ทั้งเราก็จึงจะพอบอยู่ด้วยจะแก้เอาพระยาสรี่ไว้อย่างไรได้บ้าง กลัวว่า
 จะตกเป็นพวกเกลียดอังกฤษ แลทางที่ตกลงทำตามฤๅไม่ยอมนั้นคงไม่
 ค้ำข้างผู้พูดทั้ง ๒ ทาง รับมาก็ร้อนใจ เปิดไปก็เป็นเอาพระราชอาณาเขต
 ไปยกให้เขา กรมหลวงเหนนเปนอยากปราศหัวใคร รักษาชื่อไว้ใน
 พงษาวดารเล่มที่แล้ว ขอให้ตรีตรองดูให้มาก.

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

กรมหลวงเหนน



พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

อยากจะขอแย้งเรื่องที่เกิดจะต่อสู้เรื่องหม่าพม่า ๒ คน ข้อซึ่งว่า
ผู้ร้ายไม่ให้การ จึงได้ฆ่าเสียนั้นไม่สู้จะเพราะกับที่ว่าไม่รู้จักว่าชาติใดนั้น
ได้เห็นหนังสือข้างฝ่ายปรปวาทเขากล่าวว่าไทยชมชาน ไม่รู้จักว่าเงี้ยว
เป็นอย่างไร หม่าเป็นอย่างไร ชมุเป็นอย่างไร เหนเป็นชาติเดียวกันเสีย
หมด จึงทำให้วุ่นมาก เพราะฉะนั้น ข้อที่แก้ว่าไม่รู้มันไม่ดี เว้นไว้แต่ถ้า
เป็นการจำเป็นแล้วก็ต้องขอมชชาน ข้อที่ไม่สำแดงหลักฐานว่าเป็นคน
ในบังคับเป็นสำคัญ

อนึ่ง ความคิดเจ้าพระยาสุรศักดิ์เจ้าเอาหัวเมืองที่เกณฑ์เป็นทหาร
มาทำทาง ออกวิตกอยู่บ้าง กลัวจะเป็นที่เข็ดขยาดว่าเพราะเป็นทหารจึง
ต้องทำการหนัก ขอให้ตรีภตรองดู จะควรประการใดก็ตาม

อนึ่ง เรื่องโทรเลขนั้นใจเดือนกรมขุนนริศไปแล้ว.

เสนาบดี



พระที่นั่งบรมพิมานมสรมณเฑียร

วันที่ ๓ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

เรือรบอังกฤษชื่ออัลเบียนแอดมिरาล เกรนเฟล จะมาถึงอ่าวสยาม
วันที่ ๑๒ เรือบริเตนมีกจะมาถึงวันที่ ๑๑ ล่วงหน้าวันหนึ่ง
การที่จะมานั้นมาทำไมนึกดูเถิด.

ฉะเชิงเทรา

ใครบอกเตอป่าสจัว ฝรั่งเศสมาถึงแล้ว เหนในหนังสือพิมพ์

ฉะเชิงเทรา



วันที่ ๗ มกราคม เวลา ๗ ทุ่ม

ฟังได้ทราบข่าวว่ากรมหลวงดำรงปวดยเป็นไข้มีสำ แลซัดกเตียง
ด้วย มีความวิตกกังใจให้มหาดเล็กมาทักอาการที่แม่ชุ่ม(๑)

ฉัตรทิพย์

(๑) แม่ชุ่ม : คือเจ้าจอมมารดาชุ่ม ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว



พระที่นั่งบรรณาคอมสรวณีย

วันที่ ๒ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

(๑)

ฉันมีความเสียใจเป็นอันมาก จะออกพู ๆ ด้วยเรื่องคนเรานั้นเวลา
หนังสือกรมหลวงซึ่งตีบตีตราลงวันมาเสียเสร็จ ข้างเราก็ไม่ต้องลงวัน
ว่ารับเมื่อไร ลงวันมาว่าหนังสือส่งวันที่ ๑ แต่ที่แม่เมือกินนิจนยาม ๑
แล้วกรมหลวงยังไม่มาในที่ประชุม เป็นพันวิสัยที่จะส่งได้ในวันที่ ๑
ก็แปลว่าส่งวันนั่นเอง แต่คนเรารับเข้าไว้ว่าส่งแต่วันนี้ ตัวหนังสือ
ส่งเข้ามา ก็ไม่สังเกตสักว่าเป็นหนังสือสลักสำคัญเช่นเลขสังเกต ถือ
เอาเสียเป็นอ้ายหนังสือถวายพระราชกุศลตามเลข ซึ่งสำหรับดูตอนค่ำ
จะปฤกษาหารือไรกันก็ไม่ได้ปฤกษาเพราะได้เห็นต่อกินเข้าแล้ว คัดก็ไม่ได้
ไหว เรื่องฝรั่งเศสพลิกแพลงกลับกลายไป ได้ส่งไปที่จิริให้นำมาให้เธอ
ดูแลกเปลี่ยนกัน เรื่องอังกฤษการทำให้เรือลง ไปนั้นก็เห็นจะไม่สำเร็จ
กรมหลวงร่างตอบว่าอะไรฉันก็ไม่เข้าใจ ได้ส่งออกมาให้ดูด้วย เพราะ
นึกว่าจะยังไม่รู้ ด้วยพบกันวันนั้นถึง ๒ เวลาไม่เห็นเธอพูดถึงเลข ทั้ง ๒
เรื่องนั้นขอนัดเวลาบ่าย ๔ โมงให้จิริแลพระยาสุริมาด้วย กรมหลวงนั้น
จะนัดให้มาเวลาบ่าย แต่จะมาได้ฤาไม่ไม่รู้ เรื่องที่พระยาสุริมาลงไป
กลันตันนั้นเห็นจะไม่สำเร็จ โดยสำเร็จขึ้นมาหนังสือสัญญาจะเป็น ๒ ฉบับ

(๑) พู ทรงหมายถึง วิกัลจรีหรือบ้า

จะเกิดขึ้นว่าฉบับไหนจะใช้ได้ มันขลุกขลัก นึกอไรไม่ออกเวลาน
ขอให้ตรึกรตรองดูให้ดี มันเดินสกัตสแกงเราอยู่จะไปตกลุมนอก ซึ่งส่ง
มาเสียก่อนเพื่อจะได้มีเวลาตรึกรตรอง.

ฉัตรทิพย์

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..



1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

Handwritten text in a cursive script, likely a letter or document fragment. The text is written on a rectangular piece of paper pasted onto a larger page. The script is dense and difficult to decipher due to its cursive nature and the angle of the image. The text appears to be organized into several lines, with some words or phrases possibly being underlined or emphasized. The overall appearance is that of a historical or archival document.

Handwritten text in a cursive script, possibly a list or a series of entries, written on a piece of paper with a vertical crease. The text is oriented vertically on the page.

Handwritten text at the bottom of the page, possibly a signature or a date, oriented vertically.

Handwritten text in a cursive script, likely a letter or document fragment. The text is written on a piece of aged, yellowed paper and is oriented vertically. The script is dense and difficult to decipher due to its cursive nature and the fading of the ink. The text appears to be a single paragraph or a list of items, but the specific words and their meaning are illegible.

Handwritten text in a cursive script, likely a letter or document fragment. The text is written on a rectangular piece of paper pasted onto a larger page. The script is dense and difficult to decipher due to its cursive nature and the angle of the handwriting. The text appears to be a single paragraph or a list of items, but the specific words are illegible.

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is written on a single sheet of paper, oriented vertically. The script is dense and characteristic of early modern handwriting. The text is written in a single column, starting from the top left and moving downwards. The paper shows signs of age, including some discoloration and a vertical crease down the center.

Handwritten text in a cursive script, likely a letter or document. The text is written on a piece of paper with a vertical crease down the center. The script is dense and difficult to decipher, but appears to be a continuous block of text. The word "L'Amour" is clearly visible at the bottom right of the page.



พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๒๐ มกราคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

วันนี้ได้พูดกับพระยาพิพัฒน์^(๑) เข้าใจง่าย แลเห็นจริงจนฉันเชื่อว่า
จะพออธิบาย จึงได้จดหมายเป็นแต่หนังสือสั้นๆ ว่าความเห็นต่างกันอยู่
ให้พระยาพิพัฒน์มาอธิบาย

ครั้นเวลา ๒ ขามประวิตรกลอดกอกเข้ามาก่อน แล้วพระยาพิพัฒน์
ตามมา สังเกตได้ว่าแข่งเปลี่ยขาเปลี่ยทั้ง ๒ คน ถ้าเวลานั้นผู้ใดจะรับเขียน
หนังสือที่ฉันจะเขียนเดี๋ยวนี้ ๒ ชั่งจะจ้างให้เขียน ไม่ว่าจะเก็บความอะไร
แต่รวมหมดว่าไม่เหน็ดด้วย แลได้ความตามที่ใครฟังจะคิดเห็นว่ากลัวคำ
ที่พูดผิดกับ ม. เป็ชยิต แต่ว่าว่าไม่กลัวมีทางแก้ แต่ก็ไม่มีแก้ เพราะเห็น
เสียถึงที่สุดว่าถ้ามีคำ “ไม่” คำเดียวก็โกรธ ความประสงค์ที่จะให้เป็นนั้น
จะนิ่งให้เตื่อนไปอย่างนี้ ตัวจะรับเอาเอง ถ้าโทรเลขไปนอกบางที่ข้าง
นอกเขาจะไปพูดจาติดพันกันเข้าได้ ทางนี้ก็จะเลิกไปเอง ข้อที่ยกขึ้น
ตัดคำพูดทั้งหมดนั้น ว่าฝรั่งเศษกับอังกฤษเขารู้กันแล้ว แลอะไรต่ออะไร
ซึ่งเป็นคำจะดำสำหรับจะไม่ทำอะไร แลพูดคนเดียวตามแบบ พระยา
พิพัฒน์อินชิส^(๒) ในการที่จะให้ร่างหนังสือแลร่างโทรเลขไม่ร่าง ตกกลง
เป็นพระยาพิพัฒน์ร่าง ไม่ยอมเห็นชอบด้วยแต่แก้หนังสือ พระยาพิพัฒน์ว่า

๑ พระยาพิพัฒน์ (ดิโน ซาเวีย) (๒) insist

เพราะต้องอ้างช็อกอเวอนแมน^(๑) ถ้าไม่เหนด้วยเขามิไปไม่ได้ ก็เวียนไป
รับสั่งให้ทำอไรก็ได้ทั้งนั้น พระยาพิพัฒน์ชวนให้มาเฝ้า กลายแปลมาจะถูก
ฎาไม่ถกก็ไม่รู้ ประวิตรจึงได้ยื่นว่าคงถูกแปลแต่ก็ไม่มา รวบรวมใจความ
ทั้งหมดประวิตรว่าเป็นเวฟเรสปอนสิเบอลลิตี^(๒) อย่างเดียว พระยาพิพัฒน์
เห็นว่าได้ใช้สติปัญญาแลคำพูดในเวลาเวลานั้นสั้นกำลังจริง ๆ จนถึงหมด
ความคิดเข้า ขอฝัดว่าพรุ่งนี้จะไปวิ่งตาม ม. กาแนกแลใคร ๆ ซึ่งเขาหลง
อยู่ตามเดิมว่าเป็นศัตรูของกรมหลวงที่ฉันได้ห้ามเสีย ว่าคิดผิดทั้งสิ้น ก็
เหนด้วย

ฉันได้ว่ากับพระยาพิพัฒน์ว่าถ้าหากว่าจะตอบขึ้นตามปรินสิเปอล^(๓)
ไม่ได้เพราะกลัวคำที่พูดออกไป แล้วจะเสียจะทนนิ่งเสียไม่ตอบอย่างเช่น
ที่คิด แต่จะให้พูดไปพูดข้างนอก ถ้าไม่บอกให้พูดเขารู้เสียว่าเราได้พูด
จากนั้นไปอย่างไรแล้ว น่าจะเสียที่อยู่ตรงไหน ที่ว่ามีทางแก้จะแก้อย่างไร
ไม่ให้เขารู้เสีย ไปยื่นผิดทางเข้าก็เกิดความเหมือนกัน ถ้าไม่เอาอย่างเช่นที่
พระยาพิพัฒน์ร่างขอให้ร่างมาใหม่ ฉันก็ทิ้งฉะฉ่า^(๔) ไว้เพียงเท่านั้นที่ นอก
จากเอาตัวเข้ามาไม่มีอย่างอื่น แลให้เทวดา ๑๖ ชั้นฟ้ามาชักนำไปเปลี่ยน
ความคิดก็ไม่เปลี่ยนเป็นอันขาด เราจะคิดจะสั่งให้ทำอะไร ถ้าไม่สั่ง
ก็เชือดเนื้อเมืองไทยทั้งเส้นสรวงทิฐิอันหนึ่ง ซึ่งเกิดมาเป็นน้ำใจมนุษยย์ผู้
ใดจะอดทนไม่ได้ ฉันสมักพูดกับ ม. เดลกาส์เขามากกว่าพูดกับ เสนา
บดีว่าการต่างประเทศเมืองไทย ขอให้ช่วยนึกหาทำทางที่จะออกได้อย่าง
ไร โดยนี้กว่า เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ได้ทำการบตันเดอ^(๕) ใน
เรื่องนี้แล้ว แต่หากปากไม่รับเท่านั้น ฉันเกรงว่าในการที่จะพบพูดกันนั้น

(๑) government (๒) wave responsibility

(๓) principle (๔) ฉะฉ่า: ทรงหมายว่ารอจังหวะไว้เพียงเท่านั้น (๕) blunder

จะเป็นเรื่องใหญ่ ได้ส่งร่างที่พระยาพิพัฒน์ร่างมาให้ดู พ่วงนี้ เวลาบ่าย ๔ โมงครึ่งให้พาเข้ามาด้วย ฉันทัดกรมหลวงไว้ท่อม ๑ ลืมไปอีกอย่างหนึ่ง กรมหลวงที่จะอยากให้ตกลงทางเอา ม. แคมเบลมารับราชการเรา แต่พระยาพิพัฒน์ไม่เห็นด้วย เหนไม่สิ้นร้ายข้างทางฝรั่งเศส.

พระยาพิพัฒน์



พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ๒๔ มกราคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ขึ้นชื่อว่าอายฝรั่ง มันได้ยื่นอะไรเข้ามาให้เกิดขยักขยอนกลืนใส่
กลืนพุ่งขึ้นมา คิดไม่หยุดพูดไม่หยุด เหมือนอย่างเรื่อง ม. สโตรเบล
ดูเหมือนหูจะแตกปากจะลึกด้วยกันทุกคนที่จะไม่อยากจะรู้ชากันก็ อยาก
ให้อไรมันแตกดังล้าง ๆ ให้อไรมันหล่นดังโครม

ตาคาแก่กรณเอง แก่นักทางปากเสียเป็นนาน จนเกิดรำลือกันว่า
จะออกฝั่งมานักลงด้วยหนังสือเปลี่ยนทำนองใหม่ เช่นหนังสือที่ส่งมา
ให้ดูนี้ แปลใจความก็ว่าเมื่อแรกนี้หมายจะเอาที่เจ้าพระยาอภัยราชา แต่รู้
ข่าวว่าเราจ้าง ม. สโตรเบล ก็เกิดปั่นป่วนขึ้นจะอยู่กล้วจะเป็นผู้น้อย
กว่าเขาไป ครั้นจะไปเสียทีเดียวกลัวฝรั่งเศษจะเข้าถึง จึงเที่ยวได้นึก
ด้วยปากให้เป็นที่สุดสเทือนกันมากไป พังมาตกลงครั้งนี้

ถ้าจะนึกข้างไม่ดี ก็เป็นวิธีอย่างใหม่เกิดขึ้น ซึ่งเราเคยยอมให้
แต่เจ้าพระยาอภัยราชา นับว่าเป็นการเปลืองพระราชทรัพย์นั้นอย่างหนึ่ง
ถ้าจะมือไรอีกบ้างยังไม่เห็นในเวลานี้ ถ้าจะว่าข้างดีก็ดีไปอย่างหนึ่ง
ที่ไม่ต้องหาตัวผลัดตัวเปลี่ยน แลไม่ต้องมีฝรั่งใหญ่มาบังคับอยู่เสมอ
แต่การคลังจะโทรมฤไม่ก็เป็นที่น่าใจ ขอให้ลองช่วยนึกต่อไปอีกสักที.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาอภัยราชา



สวนกุหลาบ

สวนกุหลาบ

วันที่ ๒ เม.ย. รัตนโกสินทรศก ๒๔๖๒

ถึง กรมหลวงดำรง

เรื่องไปบอกพระยาสุริยาว่าด้วยขอทำทางรถไฟ ซึ่งกรมหลวง
เทววงษ์เล่าแล้วเล่า ๆ ยังไม่ได้ส่งมา บัดนี้^๕ได้สำเนาจากพระยาสุริยาซึ่ง
ฉันได้ส่งมาในซองนี้ด้วย ควรจะอ่านรู้เรียกว่าทราบมูลเหตุได้ พระยา
สุริยาสันตต์เล่นข้างทาง ถ้าอยากได้มากทำเป็นไม่อยากได้ เสียคายมาก
ทำเป็นไม่เสียคาย เพราะรู้ใจเดลคาส์เซชอบเช่นนั้น แต่เมื่อเขียนบอก
ฉบับนี้ พระยาสุริยายังไม่ทันคิดมากเดลคาส์เซเองก็ยังรั้ว ๆ แต่เขาก็เห็น
การตลอดเหมือนกัน เว้นแต่ยังไม่หมด ขอคำตอบให้เลียดฉันนั้น เหน
จะคอยเปล่า ฉันนี้คิดว่าฉันจะเขียนหนังสือถึงอ่านแล้วขอให้ส่งฉันมา.

สุริยา



สวนกุหลาบ

สวนกุหลาบ

วันที่ ๖ เมษายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรง

ได้ส่งสำเนาใบบอกพระยาสุริยาที่มีมายังกระทรวงต่างประเทศ
ฉบับหลังที่สุดมาให้ดู สำเนาครั้งนี้ติดมาเสียในซองหนังสือกระทรวง
ต่างประเทศจึงพลอยได้รับเข้าไปด้วย อยากจะใครให้อ่านใบบอก ที่ ๑๗๕
ที่ ๑๘๐ สองฉบับนั้นให้ตัดออกก่อน ถ้าหากว่าไม่ได้ไปนครไชยศรี เวลา
พรุ่งนี้เห็นพบกันที่ในวังจะได้พูด บางทีจะได้พบกับกรมหลวงเทเว-
วงษ์

ฉัตรทิพย์



๑๑๑

บันทึกข้อความ

วันที่ ๑๑ / ๑๑ / ๒๕๖๓

เรื่อง
 กงปรอท
 บันทึกข้อความของกองการต่างประเทศ
 เรื่องการขอความร่วมมือจาก
 ประเทศต่าง ๆ ในการ
 ร่วมมือกันในการ
 ควบคุมการลักลอบ
 ขนส่งยาเสพติด
 และของผิดกฎหมาย
 อื่น ๆ

การขอความร่วมมือ
 จากประเทศต่าง ๆ
 ในการร่วมมือ
 กันในการควบคุม
 การลักลอบขนส่ง
 ยาเสพติดและ
 ของผิดกฎหมาย
 อื่น ๆ

Handwritten text in a cursive script, likely a list or account. The text is written on a rectangular piece of paper pasted onto a larger page. The words are difficult to decipher due to the cursive style and fading.

Handwritten text in a cursive script, continuing the list or account from the first block. The text is written on a rectangular piece of paper pasted onto a larger page. The words are difficult to decipher due to the cursive style and fading.



Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is written on a rectangular piece of paper with a light beige background. The script is dense and fills most of the page. The characters are dark and appear to be ink on a slightly textured surface. The text is arranged in approximately 15 horizontal lines, with some lines starting with a small decorative flourish or initial. The overall appearance is that of an old, handwritten document.

मल्लिकार्जुनस्य

संस्कृत



ส่วนกุสิต

ลับเฉพาะตัว

สวนกุสิต

วันที่ ๑๑ เม.ย. รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๒

ถึง กรมตำรวจ

วันนี้พระยาศรีมาบอกเรื่องมิสเทอแมลิก มาพูดเรื่องพบมิสเทอแปดยิด^(๑) จะรับเป็นคนกลางจัดการกับอังกฤษ ซึ่งพระยาศรีคงจะบอกให้เชอทราบลเอียดแล้ว

ความรู้สึกในใจฉันเห็นเป็นไมสเทอเรียคไร^(๒)อยู่ จะเป็นด้วยเสียงพระยาศรีตกใจ ฤจะจะเป็นจริงประการใดไม่ทราบ เรื่องราวมันน่าจะต้องมีอะไรแลกที่สำหรัประโยชน์ข้างเขา เขาจึงจะมายอมก็ไม่ได้ความ แต่ประโยชน์มิสเทอแมลิกส่วนตัวนั้นเรื่องเงินเดือน แลโตขึ้นนั้นอีกนั้นเห็นได้กรมศิริ^(๓)ก็เล่าว่าเขาว่าต้องช่วยราชการถึง ๓ กระทรวงไม่มีเวลา

การที่ดิลิเกท^(๔)เช่นนี้ฉันมีความประสงค์จะเตือนเชอเฉพาะตัว เป็นความลับว่าฉันเห็นว่าถ้าเธอทำเองฤพึงเอาดีกว่าพระยาศรี ด้วยตามความสังเกตของฉันเห็นว่าพระยาศรี เหนอเวฮิส^(๕)มาก ในเวลาพูดการ

(๑) Sir Ralph Paget—ราชทูตอังกฤษ (๒) mysterious (๓) กรมศิริ : พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนศิริราชสังกาศ (๔) delicate (๕) nervousness

สำคัญเช่นนี้ แลมักตกใจฤทธิชอบใจก็ชอบมากเกินไป จนมักจะล้ม
ทางข้างเสีย แลเรามากไปสักหน่อย

การที่วันนี่เป็นการติอาการของพระยาศรีลวงนำ ซึ่งฉันไม่อยากจะ
ให้เขาเสียใจจึงไม่อยากจะให้รู้ แลเกิดเพราะความเชื่อเชื่อว่าเหรอบคอบ
กว่าชักนำไปให้จดหมายนี้

เรื่องเมืองพุเก็จบอกพระยารัชฎา^(๑) ที่ว่าด้วยกินเนสเส^(๒) ไปนั้น
ฉันตอบไปไม่หมดตามที่นึกในใจ แต่บางที่เธอจะยังไม่ได้เห็นหนังสือตอบ
นั้น ความรู้สึกในใจฉันเห็นว่าเป็นไมสเตอร์^(๓) อยู่เท่าที่ทราบ หนังสือที่
มีมาเกือบไม่เข้าใจ แต่ความรู้สึกในใจเวลาอ่านเห็นว่าเมืองพุเก็จนั้นอยู่ใน
มืออังกฤษ พวกฝรั่ง ๆ เหล่านั้นก็บ่าวอังกฤษ พระยาตรังก็ออกจะเป็น
บ่าวอังกฤษ ดดีฤรายเท่ากันอยู่

ครั้นพระยาศรีได้อรรถกล่าว่ากุดขี้ฝรั่ง ก็เห็นไปอีกว่าฝรั่งมันจะ
แค้นว่าพระยาตรังอยู่ป็นบ่าว มาพุเก็จจะนี่ก็อย่างอื่นก็ไม่ใคร่ออก
จะทำให้แค้นมากก็ได้

ฤอีกในขหนังสือฝรั่งเข้าถึงผู้ใหญ่ในกระทรวง อาจจะทำให้เป็นที่พระ
ยาตรังบังคับขากก็ได้

การที่เห็นเป็นไมสเตอร์ไปได้ดังนี้ เพราะว่าหนังสือเข้าใจไม่พอ
คำอธิบายพระยาศรีก็ออกจะไม่พอ ทำไมจึงเกิดรำคาญก็ไม่รู้

หวังใจว่าจะไม่ไปขยันตากแดดจนจับไข้

อินทนิล

(๑) พระยารัชฎาประคินฐ (กอกิมบี่ ณะระนอง) (๒) Kindnessly (๓) mystery



สวนกุหลาบ

สวนกุหลาบ

วันที่ ๑๓ เม.ย. รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๒^{๓๖}

ถึง กรมตำรวจ

เรื่องป่าไม้กิมเซ่งหลี่นั้น ดันมีความเสียใจนี้กว่าไม่ใช่อื่นไกลเลย เพราะความลำเอียงของกรมป่าไม้ ข้างจีนเขาเห็นจู้จี้ไม่ขึ้น ป่วยการ เพราะแก่นบริษัทบอมเบอมา จึงได้ไปขายให้เสียกับฝรั่งเศษ ทางที่จะห้ามปรามนั้นก็ไม่มีจริง แต่ความที่จะทำไม่รู้หุนส่วนนั้น เชื่อว่าจะทำไม่ตลอด มันก็ลักษณะเดียวกันกับพระปฏิบัติ(๑) ในเรื่องบริษัทกุนา แต่หากพระปฏิบัติเป็นคนเรากันเอง จึงไม่ไปเอากงชุลกงบาเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่กระทรวงก็ไม่ปฏิเสธในการที่จะพูดกับพระปฏิบัติ แต่เรื่องนั้น กงต่างกัน กระทรวงจะไม่ได้พูดกับกิมเซ่งหลี่เลย คงจะต้องพูดกับ ม. อารต์มาผู้ใดซึ่งจะเป็นหัวหน้าบริษัทนี้ เพราะกิมเซ่งหลี่เป็นผู้มีทุนน้อย ทั้งจะได้รับความร้อนใจในการที่ราชสวี่จะกีดกัน กล่าวคือบริษัทนี้กับกรมป่าไม้ แต่ก็ไม่มีทางจะแก้ให้ดีกว่านี้ นับว่าทำการอัปมงคลในปี

(๑) พระปฏิบัติราชาประสงก์ (แฮร์ เอ็ดวิด มิถเลอ)

ใหม่ จึงได้ส่งอนุญาตไปยังพระยาศรีเสียก่อน วันเถลิงศก ถ้าไม่มีทาง
แก้จริงแล้วก็ปล่อยไป ถ้ามีทางแก้จะรอหนังสืออนุญาตกลับคืนมาก็ได้.

ฉัตรวิไล



สวนกุหลาบ

สวนกุหลาบ

วันที่ ๑๐ พ.ศ. รัตนโกสินทรศก ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรง

ฉันได้รับหนังสือกรมหลวงเทววงษ์ ซึ่งได้ส่งมาในหนังสือฉบับนี้ แต่สำเนาหนังสือพระยาสุรียานัน ได้ส่งฉบับที่มีมาถึงประวितร์(*) แทนมา เนื้อความอย่างเดียวกัน

ความรังตัวกลัวพงษาวดารเขาจะจดของกรมหลวงเทววงษ์นั้น ต้องคัดเอาบรรทึกที่เธอร่างส่งออกไป แต่ไม่ใช่จะหลีกเลียง เพราะในร่างตราไม่บอกว่าเธอร่าง ถ้าหลบเต็มยศแล้วจะต้องบอกว่าเธอร่าง นี้ยอมรับว่าเป็นความเหินเสนาบดี เพราะเหตุว่าจะต้องการผูกพันเธอ ไม่ให้ไปออกตัวกับผู้แต่งพงษาวดารว่าฉันไม่รู้ไม่เห็นด้วย แต่เรื่องหัวเมืองชายทะเลก็ไม่ร่างมา ซึ่งฉันได้ตอบไปให้ร่างแล้ว แต่คงไม่ร่าง กำหนดว่าจะได้พูดกันอีกครั้งหนึ่งในวันจันทร์ ขอให้รีบส่งร่างตรากลับมาเถา มาด้วยในวันนั้น

(๑) พระองค์เจ้าชายประวितร์วัดโสมนัส กรมหมื่นปรมาธิบดีกิติบดี

อนึ่ง ได้ส่งจดหมายกรมหลวงเทววงษ์แลบรรทมก็เรื่องอุปทูตเขอร-
มันมาไม่พูดเรื่องคนเขอรมันที่รับราชการ แลเรื่องอุปทูตขี้ปุนนั้นด้วย.

ฉ. ๒๒๒



ศวนคติ

ศวนคติ

วันที่ ๒๒ พ.ศ. รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรง

ด้วยฉันอ่านโทรเลขเจ้าพระยาสุรศักดิ์ที่มีไปมาเกิดขึ้นเพื่อเหลือ
ปัญญาขึ้นหลายเรื่อง คือ

๑. เรื่องจัดลาวเป็นตำรวจภูธร เดิฉันได้อนุญาตไปแล้วเพียงเท่า
ใด ความคิดที่เกินมาโดยลำดับลงรูปว่าเป็นอย่างไรแน่

๒. เรื่องความคิดถอนทหาร ทั้งถอนตัวเจ้าพระยาสุรศักดิ์แลตัว
พระยาอนุชิตเอง เข้าใจว่าเป็นแต่หารื้อขึ้นไปยังไม่ได้สังขาด ความเห็น
เจ้าพระยาสุรศักดิ์ก็รับครบคิด ถ้าได้ข่าวจากเมืองน่านฤฯ เชียงคำ ว่าผู้ร้าย
ยังมีชุมแห่งใด ก็ว่าไว้ใจยังไม่ได้ ถ้าได้ข่าวกระจัดกระจาย ก็เหมือน
หนึ่งจะไว้ใจถอนทหารได้ ถ้าพูดถึงป่วยเจ็บก็ดูเหมือนหนึ่งว่าจะต้อง
รีบถอน การไม่สู้เป็นยุติลงนัก ในข้อนี้ฉันอยู่ข้างมีความวิตกมาแต่เห็น
ร่างโทรเลขที่จะมีขึ้นไปหารือนั้นแล้ว ความคิดที่เห็นว่าควรจะถอนทหาร
ได้ แลควรวางทหารไว้แห่งนั้นเท่านั้นเท่านั้น เอาจริงคิดเป็นหลัก แลตาม
ความเห็นผู้ใด

๓. ตัวเจ้าพระยาสุรศักดิ์เองนั้น ไม่เข้าใจว่ามีความปราถนาอย่างไร อยู่ก็ไม่อยากอยู่จะกลับ การที่จะจัดจัดตำรวจกรมเมืองลาวก็ดูเหมือนจะเป็นผู้คิดจัดตลอดทั้งมณฑล ให้จัดทหารเมืองเหนือ ๒ เมืองก็ไม่เอา แปลไม่ออกว่ามีความปราถนาอย่างไร

๔. เรื่องป่าไม้เมืองแพร่ที่เกี่ยวข้องแก่ห้างอิสเอเซียติก ดูป่วนปั่นหันเหียนพุดกันคนละที่ ไม่เป็นที่ตัดใจกันลงได้ เห็นว่าวิธีทำป่าไม้อย่างโง่ ก่อลักษณะที่ให้เจ้าครองเมืองเป็นผู้รับอนุญาตแล้วเอาไปขายให้ฝรั่ง ก็แปลว่าเจ้าผู้ครองเมืองเป็นผู้ได้ออกใบอนุญาตนั้นเอง ครั้นแล้วกลับไปรับเป็นลูกจ้างฝรั่งอีกชั้นหนึ่ง เป็นหนี้สินกัน ลงปลายกลายเป็นรัฐบาลต้องจำใจให้ป่าไม้แก่บริษัทฝรั่ง ทำนองนี้ซึ่งเป็นที่ให้เกิดความลำบากน่าที่จะคิดป้องกันต่อไปภายหลัง

ข้อความทั้งปวงนี้เป็นที่ป่วนปั่นวนเวียนอยู่ในใจฉันเป็นอันมาก ถ้าไม่คิดอย่างตลอดรอบคอบ เป็นแต่พุดกันไปพุดกันมา จะเกิดได้รำลึกหลังขึ้น เพราะการที่มีโทรเลขไปมานั้นสับสนอลหม่านนัก ตัวฉันเองรู้สึกนึกเรื่องนี้ได้ ลืมเรื่องโน้น ตั้งใจไว้ว่าจะพุดเช่นนั้น กระทบเรื่องอันมาหลายไปเป็นอย่างอื่นหลายครั้งแล้วจึงนึกวิตกขึ้นมา ว่าการยุ่งเช่นนั้นจะมีแก่ตัวเธอบ้างฤไม่ เพราะฉันจึงขอเตือนให้คิด จะพุดกันได้ในเรื่องเหล่านี้เวลาใด พุ่งบ้างที่จะเป็นเวลามีการอันมาก จะเป็นวันอาทิตย์ ฤวันจันทร์เวลาบ่าย ๕ โมงก็ได้ จะมาแล้วให้เอาจิรมาด้วย

อนึ่งเรื่องสมิไปล์ เป็นการทำวันไม่พอแก่เรื่องเกิดขึ้นแปลไม่ออกเรื่องนี้ฉันได้ให้พระยาสุริยเสนาบดีความแล้ว แลได้กำชับให้คอยระวังสืบสวนอยู่ รุ่งขึ้นกรมมณฑลมาเวลาขามเสศฤ ๔ ทุ่ม ดูตลกอกตลกใจเป็นอันมาก ว่าพระยาศรีไปขอให้จับกรมมณฑลก็ไม่อยู่ พระยารองเมือง

สั่งจับไปแล้ว กรมมหรสพเห็นจะเกิดข้อรื้อความควรพิจารณาเสียก่อน
ให้ปรากฏแก่คนทั้งปวง จึงก่อกองโทษ ฉนั้นเห็นว่า การที่พระยาศรีสั่ง
ให้ไปลีสจับอย่างตึงตัง ก็ไม่ควรจะทำ เหตุว่ามันมาร้องฎีกา คงต้อง
คอยฟังฎีกา โดยจะส่งไปฐานให้มาฟังฎีกาก็จะได้ บัดนี้เห็นหนังสือพิมพ์
ลงว่าไปเกิดนางนองจับไม่ได้อะไรขึ้น จะทำให้อายวันไปล่เป็นผู้วิเศษ
เสียให้ได้แน่แล้ว การที่ทำโดยไม่คิดให้ตลอดเสียก่อนเช่นนี้ เป็นเรื่อง
ที่ทำให้สำหรับเสีย

ฉ. ย. พ. ท. ร.

ป.ล.

ยังขาดอยู่อีกหน่อยหนึ่ง กรมมหรสพเมื่อมาหาฉนั้นว่า ได้สั่งห้าม
ไว้แล้ว ไม่ให้จับแต่จะทันๆ ไม่ไม่ทราบ ฉนั้นจึงได้ให้กรมมหรสพไปพูด
กับพระยาศรีเสียให้เข้าใจ ตั้งแต่ฉนั้นมาก็ไม่ได้ยินอะไรต่อไปอีก

ฉ. ย. พ. ท. ร.



พระที่นั่งบรมพิมานมณฑล

วันที่ ๑๐ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันได้รับหนังสือเจ้าพระยาสุรศักดิ์ ว่าด้วยเรื่องพระชาติยกรณับ
๑ ขกความชอบความดีเก่าแก่แลได้ทานหมดแล้ว ลงปลายก็เป็นอันรับ
ว่าพลาดไป แต่ยังอ้างกฎหมายผู้มีบำเหน็จควรจะได้ยกโทษ แล้วหวน
กลับว่าเพราะเรื่องนี้เกี่ยวแก่ต่างประเทศ จึงจำเป็นต้องทำ เลยกกล่าวถึง
ความยากจนของพระชาติยกรณ แลได้อุดหนุนอยู่อย่างไร บัดนี้บำนาญที่
เคยได้จะไม่ได้ ก็จะไม่มื่อไรเลี้ยงบุตรภรรยา ความอันนั้นก็จริงอยู่ เรา
จะควรทำอย่างไร

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาสุรศักดิ์



ถวัลย์

ถวัลย์

วันที่ ๒๓ ต.ค. รัตนโกสินทรศก ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรง

ฉันเห็นหนังสือบางกอกไทมส์ตัดอาติเกอล (*) ในลอนดอนแอนไซนา-
เอกษเปรสมาลงเรื่องถ้อยคำของมองซีเออชอเร็กซ์กล่าว จึงปรึกษาปรารภ
กับกรมหลวงเทววงษ์ กรมหลวงมีความเห็นตอบมาแลส่งตำเนาหนังสือ
ไทมส์ปูนมาด้วย ฉันมีความร้อนใจอยู่ในเรื่องนี้ เห็นผิดสังเกตมาก
จ. ม. บัวชอนนาช้อออกไปครั้งนี้ มีหนังสือมาลากรมท่าไม่บอกว่าจะไป
แห่งใด เป็นแต่ว่าลงเรือไปเท่านั้น กลับมาครั้งนี้น่าจะมีอะไรมาเป็นแน่
เพราะฉันจึงไม่อยากจะลงงาน

ฉันไม่อยากจะคัดตำเนาให้มากฉบับ จึงส่งแต่ต้นหนังสือกรมหลวง
มาให้ต่ออยากจะให้จิริระดูด้วย แต่เพื่อจะให้เป็นการง่าย ฉันให้จิริระดูหนึ่ง
สื่อนที่เธอ ได้จดหมายไปฉบับหนึ่งแล้ว เมื่อดูเสร็จขอให้ส่งกลับคืนมา

ถวัลย์

(*) article



ส่วนกุสัล

สวนดุสิต

วันที่ ๒๖ ต.ค. รัตนโกสินทรศก ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรง ฯ

เจ้าพระยาสุรศักดิ์เห็นจะต้องให้อไร แก่ก็ได้หมดแล้วจะให้อไร
ถ้าไม่ให้อไรเกรงจะหูกมาก

การ^๔เลื่อนยศพระยาอนุชิตนั้น จิระไม่เห็นด้วย เพราะกลัวจะ
กระเทือนมาถึงต้อง^๔เลื่อนขน^๔เป็นพลเอก ขอให้ช่วยนีกสักหน่อย

อินทพร



พระที่นั่งบรมพิมานมณฑล

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันได้ส่งสำเนาหนังสือพระยาสุริยามณีมาที่กรมท่าออกมาให้คุณลับ ๑
แต่เรื่องหนังสือพิมพ์อีกฉบับ ๑ นั้นมาแทนหนังสือนำฉบับอื่นซึ่งว่าด้วย
เรื่องเงินอันเธอไม่มีอินเตอเรต^(๑) อย่างไรจึงไม่ได้ส่งมาด้วย

อนึ่งมีความเสียใจที่ได้ทราบข่าวว่าเธอ^(๒)เจ็บมาก พึงได้ทราบ
เมื่อคนเอง เมื่อกลับเข้ามาจากสวดมนต์แล้ว.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

(๑) interest (๒) หม่อมเธอ ดิศกุล



พระที่นั่งบรมพิมานมหรณาลัย

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

วันนี้ได้รับโทรเลขพระยาสุริยาแลมิสเตอร์เบลดเรื่องสัญญา
ฝรั่งเศส อากาเรนก็ได้ส่งออกมาให้ดูด้วยแล้ว

ปงใหญ่เป็นสำเนาหนังสือเก่า ๆ มีที่จะต้องอ่านอยู่แต่หนังสือ
ไปรเวต กรมหลวงเทววงษ์ซึ่งหมายด้วยดินสอดแดงเลข ๕ ฉันรีบส่งหนังสือ
ทั้งนั้นออกมาเพื่อจะให้ได้มีเวลาอ่าน โทษต้องถึงหยุดงานอื่น ๆ อ่าน
เพราะเป็นการรื้อน ฉันได้บอกจระไปให้ไปอ่านที่เธอด้วยแล้ว เวลาพรั่ง
นยาคำขอให้มาปรึกษาพร้อมกัน เพราะจะรอวันกว่านั้นก็เห็นจะไม่ได้
ด้วยได้รับหนังสือ ๓ ยาม อ่าน ๑๐ ทุ่มจึงหมด เวลาเสนออกขุนนางแล้ว
จะไม่ไปสวน เลขปรึกษาทันทีเดี๋ยวนั้น

เสนาบดี



พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

วันนี้เป็นวันอาทิตย์จึงมีช่องว่าง ได้อ่านความหลวงหิริญกว่า ๓ ชั่วโมงเป็นอันมากจึงจบ ต่ออ่านสำนวนเสร็จแล้วจึงได้อ่านหนังสือนำของคลัง ฉนั้นเห็นว่าตามที่กรมมหิศรเขาเก็บความขึ้นกล่าวนั้นถูกต้องหมด มีน้ำจะสังเกตอยู่แห่งหนึ่ง แต่ข้อซึ่งศาลยกกำหนดานปีนตาขึ้นว่าขัดแย้งไปกว่าในสำนวน ในข้อที่ว่าหนานปีนตาได้จ่ายเงินตามตัวให้แก่ผู้ขายของทั้ง ๘ คนไปอย่างเดียว เหมือนหนึ่งหลวงหิริญไม่ได้เกี่ยวข้องกับ การที่มารับเงินไปจากหนานปีนตาเลย ข้อนี้เป็นน้ำหนักในฎีกาอัยการอยู่ข้อเดียว

ในการที่ชำระชั้นคโมยสำนวน ทำให้ความเสียไปเป็นอันมาก เห็นว่าเป็นการที่ทำผิดทาง ถึงจะสืบสวนประการใดตามฎีกาคงแก้ไม่รอด ฎีกาลบชั้นนี้จะมีราคาน้อย ถ้าจะว่าที่ศาลฎีกา กลัวจะไม่มีข้อที่จะแก้ไขไรมากนัก

เหตุซึ่งเป็นการเสียชั้นในราชการข้างเหนือครั้งนี้เป็นที่น่าเสียคาย แต่ผู้ที่เป็นต้นแก้วของการเสียทั้งปวงนั้นคือหม่อมอุดม ไม่ใช่ว่าด้วยมือ โกง ว่าด้วยฐานเหลวไหลในชั้นต้น ครั้นมาถึงชั้นจลาจล ว่าตกใจก็ควร

(๑) พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย

จะเป็นชั่วคราว แล้วปล่อยเพื่อเลอะเทอะมาอีก ผู้ซึ่งจับถือก็ใหม่ ๆ
 กว่าไม่มันแต่ที่น่าเสียดายยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ก็เพราะปลูกความไม่ชอบ
 พอกัน ซึ่งคือวอดแก่ในหมู่ข้าราชการไทย จะเกิดขึ้นเพราะความเรื่องนั้น
 เป็นอันมาก กล่าวที่ข้าหลวงและผู้พิพากษาจะไปชิงรัศมีกันขึ้น เป็น
 ธรรมเนียมต่อไปคนในพื้นที่เมืองก็คาดไม่ถูก ถ้าการเรื่องนี้ไม่ตลอดไป
 รัศมีข้าหลวงจะเศร้าหมอง ข้าหลวงพิเศษจะแขงมืออดกันรำไป จะแก้
 อย่างไรก็ดีจะยาก เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็มีแต่ฝรั่งจะเข้าหลุมอย่างเดียว
 จะคิดแก้ไขอย่างไรก็ยังไม่เห็น ขอให้ตรีตรองดูให้ดี ได้คัดสำเนา
 หนังสือคลังส่งมาให้ดูด้วย.

ส. ๒๒๒



พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

วันนี้พระเสนาพิพิธมาขึ้นเรื่องราวอีก ได้ส่งมาให้ดูด้วย คนๆ นี้
 สังกัดคูใจคอเหมือนเจ้าเขมร ต่อไปภายหน้าคงจะทำความลำบากให้เรา
 ได้มาก ๆ ที่เดียว จะนึกหาทางใดให้เป็นการสงบก็ยังไม่แลเห็นเลย แต่
 จะคิดอย่างแต่บัดพอให้พ้นหน้าเหินจะไม่ได้ ขอให้ตริตรงให้ดี แลให้
 จำไว้ดูภายหน้าเถิด

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งบรมพิมานมณฑล

วันที่ ๒๘ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันได้รับหนังสือกรมหลวงเทเวศย์ที่ส่งมาเมื่อเวลาเย็น(๑) จึงยังไม่ขอพูดอะไร เป็นแต่อดไม่ได้คำหนึ่ง ว่าเรื่องผู้หญิงที่พระตบองมันชอบกลอย ตามที่พระยาพิพัฒน์ได้พูดในท้องเรื่องนั้น เธอพอจะบอกพระยาภททธรไม่ให้เสียเกียรติยศได้

ขอให้จิระดูหนังสือทั้งนี้ด้วย ครั้นจะเอารพีเข้ามาเกรงจะรุ่มกาง(๒) ขึ้นเสียแล้ว หุบไม้ลง คิดกันเสียก่อนดีกว่า ให้เข้ามาพร้อมกับจิระเวลาหุ้ม ๑ จะจดหมายไปถึงจิระอีกฉบับ ๑ ก็ดีก็เหลือทนแล้ว

หนังสือฉบับเล็ก กรมหลวงตอบฉันมีไป ๒ ฉบับ ก็เรื่องพระตบองเป็นความลับฉบับ ๑ ความจริงได้เกี่ยวข้องกัน ได้ส่งมาให้รู้ตลอดด้วย.

สมเด็จฯ

จดหมายนี้เห็นว่ากรมดำรงจะตื่นสายกว่าจิระ จึงแกล้งสลักหลังของถึงจิระ อย่าตกใจให้จิระอ่านแล้วนำไปให้กรมดำรง ฯ

(๑) ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีถึงเป็นเวลา ๔ น. เพื่อบอกวันใหม่

(๒) รุ่มกาง ทรงหมายถึง ดึงดันหรือค้ำคั่ง



พระที่นั่งบรมนาคมสรณีย์

วันที่ ๒๘ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๒^{๒๓}

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

จดหมายมาด้วยเรื่องความหลวงหิริญนั้นได้ทราบแล้ว

การที่จะให้เขียนหนังสือถึงพระยาสุรสีห์^๑ไม่ยาก แต่ที่จะให้เตือนพระจรรยา^(๑)นั้นเตือนยากนัก เหตุว่าฉันเป็นคนแก่พูดกับคนหนุ่ม ยากที่จะให้เขาเห็นว่าไม่เรอรำ อีกประการหนึ่งมันมีก้อนยุติธรรมก็อยู่ในนั้น เขาต้องถือว่าเราไม่รู้รากง้าวของกฎหมาย จะรู้ก็แต่การเก่าเกินเวลา

อีกประการหนึ่งถ้าจะมีที่ตีในคำตัดสินนั้น ก็จะมีอย่างเดียวแต่ว่าเขาดูข้ามความไปบางแห่ง ไม่พอที่จะไม่ให้เขาแก้ได้ว่าลงข้อความถูกต้องแล้ว ถ้าจะเอาราชการเข้าไปปน ก็จะไปเกิดเถียงกันด้วยเรื่องปรีนตีเปอลว่าไม่รู้จะทำอย่างไร ฉะนั้นยังไม่เห็นทางที่จะพูดกับเขาอย่างไร พระจรรยาก็ลากลับขึ้นไปเสียหลายวันหนักร่นแล้ว

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานุภาพ

(๑) พระจรรยาขุดกฤช (จำนง)



ส่วนกุสิต

สวานกุสิต

วันที่ ๑๑ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรง

เรื่องพระเสนาพิพิธที่พูดกันวันนี้ ฉันได้รับหนังสือจिरซึ่งส่งมาให้
 ดูด้วย เรื่องนี้ก็สมกับที่ฉันมีความสงสัย ไม่เป็นแต่ก่อนรำคาญอยู่
 เปล่าๆ เป็นนอนอยู่ภายในด้วยดังนี้ ฉันได้บอกให้จिरรู้เรื่องที่เธอโยน
 ไปให้ที่ฉันเห็นว่าไม่ได้นั้น เรื่องนี้ไม่เป็นแต่การที่จะโยนกันไปกลับมา
 เป็นเรื่องที่จะต้องช่วยกันคิดเสียแล้ว ขอให้นั่งปลุกษาคูกับจिर สักวัน
 หนึ่งจะมีทางออกอย่างไรได้บ้าง



พระที่นั่งบรมพิมานมณฑล

วันที่ ๑๔ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันได้ส่งหนังสือกรมหลวงเทเวศร์วงษาให้คุณ มีความเหนียงท่ายให้สืบเรื่องคำล่อจะให้ใครเป็นผู้สืบ ฉันเห็นที่จะหมาย ๓ แห่ง คือ ให้กระทรวงยุติธรรมเอาเตลิกะมาถาม มันไม่ใช่ข้าราชการ มันเป็นแต่ลูกจ้างรับเหมาว่าความ กระทรวงยุติธรรมคงย้อนสัจ อีกในขหนึ่งจะกว้างลงหลุมกลิ้งซึ่งเกี่ยวแก่หนังสือพิมพ์ ๆ มันก็คงแก้ว่าไม่จริงเสียแล้ว ฟ้องมันไม่ได้ ถ้ามันทำเองฤาใครเพาะมา มันก็คงไม่บอก อีกในขหนึ่งก็จะให้ ม.ลอสันเขาสืบ ฉันก็ได้บอกโกลไปแล้วทั้ง ๒ แห่ง ถ้าจะเป็นมีที่ ๔ ก็คงเป็นกระทรวงมหาดไทย แต่เหลือที่จะตั้งว่าให้ชำระอย่างไร แต่บอกมาให้รู้เสียเผื่อจะไปรู้อะไรมาบ้าง

อนึ่งพรุ่งนี้ ถ้าอาการเฉื่อยชงไม่ซับซ้อน จะพบพูดเรื่องตาคาแนก (*) เวลาทุ่ม ๑ ได้ส่งหนังสือไซยันต์นำหนังสือตาคาแนกอีกฉบับ ๑ มาให้คุณด้วย.

ดิฉันพิท

(*) Mr. Rivet Carnac ที่ปรึกษาราชการคลัง ร. ๕



พระที่นั่งบรมมหาราชวัง

วันที่ ๒๒ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ทำไมจะคิดอ่านสืบสวนว่าอ้ายพวกฝรั่งเศษที่เข้าไปไหนบ้าง ทำ
อย่างไรบ้างได้ กลัวคนเราจะเซอะเสียโดยมาก ที่พูดเวลานี้เพราะอ่าน
เรื่องขี้ปุ้นตรวจสไป(*) ชาวรุตเซี่ย

อินทนิล

(๑) spy



พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ๒๒ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ได้ส่งโทรเลขพระยาสุริยามาให้ดู มันกลับยิ่งไปกว่าที่ได้เคยกล่าว
มาแล้วแต่กาลปางก่อน.

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งบรมพิมานมณฑล

วันที่ ๒๕ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันได้ส่งสำเนาหนังสือกรมหลวงเทววงษ์ถึงพระชาสุริยาตามที่ได้ไปถูกยากันในเวลากลางคืน วันที่ ๒๓ ไม่ได้ส่งร่างก่อน เพราะหนังสือต้องส่งในวันที่ ๒๔ สำเนาฉบับนี้เป็นตัวที่มาจากกรมทำแล้วให้ส่งคืน.

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๒๒ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันได้ส่งจดหมายบรรทัดกับขีดแผนที่ของกรมหลวงทำขึ้นไว้ ได้พบกันในเวลาอีก ความเห็นของกรมหลวงซึ่งที่ท้าวว่ามันจะตกลงอย่างไร เหนว่าคงจะไม่เป็นอาลติเมตัม^(๑) แต่ไม่เป็นรบ จะเป็น ม. เดลกาส์เซไป ขอดอนสัญญาที่ได้ยื่นเซมเบอไว้แล้วตั้งกองกวมมีขอให้ถอนข้าหลวงใน ๒๕ กิโลเมตรเดอเซนครังป่าว่าฤาไรทำนองนั้น ข้อที่กรมหลวงเห็นไม่รบนั้นเพราะเหตุว่ามันยอมถอนตอนกลางคืนที่ ๑ ตำบลในริมแม่โขง แลยังไม่ขอแห่งใดในตอนกลาง เพราะไทยจะมีกำลังอยู่ที่โคราช ถ้าไม่ขีดลือก็อาจเกิดวิวาทกัน ถ้าจับปลายข้างเหนือปลายข้างใต้ไทยจะไม่มีความกำลังไปทำอะไร ต่อเหตุที่ค้นหาในรหว่างนั้นพอ จึงจะถึงการรบ ข้อที่จะไปขอแรงให้ชาติต่าง ๆ ช่วยพูดตามสัญญาเมืองเฮกนั้น ได้เลียงดูความแน่ใจกรมหลวงเทววงษ์ก็แน่แต่รัสเซีย เพราะเออมีมามา ยังไม่ถึง ก็อยากจะกันขาอังกฤษไว้ไม่ให้ไทยวิ่งเข้าโปรเตกชัน^(๒) ส่วนอังกฤษนั้นถ้าจะตกลงในเรื่องเขตแดนข้างเหนือ ก็มีอย่างเดี๋ยวกแต่คิดจะเอาตำบลตองซินซึ่งกันออกไว้นอกกรันตี นอกนั้นก็จะมีขุ่นซึ่งพูดมาวันนี้ได้ตาม แต่กรมหลวงยังไม่บอกเพราะยังไม่ได้กราบทูล กรันตูด

(๑) ultimatum (๒) protection

ถึงถ้าหากว่าประเทศทั้งปวงช่วยพูดไม่สำเร็จ จะขอแรงกว่านั้นขึ้นไปอีก
 ฤๅไม่ก็เห็นว่าแข็งแรง ฉันทก็เป็นหมดความคิดที่จะยอมลงไปอย่างไรได้
 กรมหลวงเองก็ร้องว่าถ้าให้ที่ ๗ แห่งเสียยังดีกว่านี้ มีข้อความกวัดขัน
 อไรให้ชัดเจน แต่พูดขึ้นก็ไม่ได้พูดขึ้นก็เอาอีกอันหนึ่ง อ้ายเก่าก็ไม่วาง
 ถันบังเกิดใจชั่วขึ้นมาอย่างหนึ่ง นึกขึ้นว่าไหน ๆ จะต้องถกรีดแรง
 จนหมดตัวอยู่เช่นนั้น นานไปก็อยู่แต่ลำพังไม่ได้ หากที่พึงเมอหมดตัวแล้ว
 จะป้องกันอะไรได้ เพราะไม่มีอะไรจะป้องกัน ถ้าหากเสียเวลานี้จะไม่ดีกว่า
 ฤๅ แต่ความเหน็ดเหนื่อยกันก็ว่าไม่สำเร็จ เพราะคงไม่อาจรบ ที่พูดเวลานี้
 พูดโดยแลไม่เห็นอะไร เพราะมันมีแต่เติมมาเสมอ ถ้าไม่ตกลงครั้งนี้พูด
 กันเมื่อใดก็เติมอีกเมื่ออื่น

รู้สึกขาดจิริไปเสียคนหนึ่งแล้ว ไปถึงไหนรู้ฤๅไม่ อยากให้โทร-
 เลขที่จริงก็ไม่ใช่เหตุที่จะเรียกกลับ คงไม่ใช่เวลาที่จะรบ เป็นแต่ขาด
 ผู้ช่วยคิดอ่านกันไป พรุ่งนี้ขอให้มาพูดปลุกขากัน รู้สึกอดทำงานอื่นไม่
 ได้เสียแล้ว

กรมหลวงเทววงษ์มีความคิดอย่างหนึ่งว่าในเรื่องข้อเจ๊ก ถ้าเราถูก
 เข้าอย่างจริงจัง ๆ คิดอ่านทำสัญญากับเจ๊กอย่างยุโรปเป็นขุดดึง^(๑) ให้มีพูด
 เข้ามาจะยังดีกว่าให้เจ๊กอยู่กับฝรั่ง เขาขุ่นเป็นนายหน้า ฉันทก็ยังแลเห็น
 ไปไม่ตลอด กลัวมันจะเลขหนักไป ด้วยว่าฝรั่งยังมีเจ๊กที่จะเลือกเป็น
 คนเราได้ ถ้าเจ๊กเองแล้วมันจะเลือกไม่ได้ที่เดียว ถ้าไม่มียूरิสดิคชัน^(๒)
 เขาก็ขุ่นเข้ามาช่วยทางดิโปลมาติก^(๓)ได้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานุรักษ์



พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ๒๖ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันได้ส่งโทรเลขพระชาสุริยชาติอบมาให้คุณ รูปความจะกลายเป็น
 อย่างอื่นไปเสียแล้ว โทรเลขเข้ามาดีก็สำเนาแลแผนที่แลหนังสือบอกติด
 กุญแจ พรุ่งนี้จึงจะกันได้.

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๒๘ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒^{๓๖}

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

เรื่องไปบอกพระยาสุริยาที่กรมหลวงเทววงษ์ เอาแต่เมมโมเรนต์^(๑) มาอ่านวันนั้นฉันได้รับเหมือนกัน หนังสือนำพระยาสุริยาฉบับนี้ โทษเอากรมว่ามีเวลาเกินไป ซึ่งจะส่งเสียให้แจ่มแจ้ง จะได้มีเวลาพูดมาก็ไม่ได้รับคำสั่ง ความก็ต้อกันกับที่ ม.เดลคาเซว่า ว่าเพราะเราไม่ตั้งใจจะปลุกษาความอันนี้อะว่าแต่ข้างฝ่ายเขาฤฝ่ายเราที่นอก ฉันก็ถูกเปนผู้กริ้วเหลว ๆ ไหล ๆ มาก เพราะเรื่องนี่ แต่ความจริงนั้นเราก็รู้อยู่ด้วยกันว่าไม่ใช่ไม่อยากจะปลุกษาสัญญา ไม่ใช่ไม่มีเวลาจะทำเป็นเพราะไม่อยากจะรับผิดชอบ จะบอกพระยาสุริยาไปเช่นนี้ฤประการใดมันก็ขัดอยู่

ขออย่าให้ข้ามหนังสือพระยาสุริยา มีไปมากับพระยาวิสูตร ล้วนแต่เป็นความเฉพาะมาโดนกับความคิดซึ่งฉันพูดวันนี้ จนออกจะเกื่อง ๆ กันขึ้นแล้ว ฉันเห็นเป็นอย่างเดียวกันกับคิดสถาปนาภูเขาทองขึ้นเป็นพระเจดีย์ฤใช้คำเธอเอง ว่าเมื่อจดพงษาวดารเขาจะได้กล่าวว่ามีฝรั่งเศส โกง ผลที่ขกขึ้นพูดก็ขึ้นน้อยเต็มที ถึงข้อที่เปรียบว่ามีดีกว่าไม่มีก็เป็นความจริง แต่คำแดงความท้อแท้อยู่ในนั้นซึ่งมิตรสหายชาวเกลอผู้ใดจะไม่ว่าขอมเขาเสียเถอะเพื่อนเอ๋ยช้อรำคาญ ใครเลยจะขันมือเข้ามาถึงช่วยขึ้น

(๑) memorandum

ฉันไม่แฉแต่ เรื่องนี้เธอก็มีความคิดอยู่บ้างเหมือนกันทั้งเรื่องทีพูด
กับอังกฤษแลเรื่องทีบอกประเทศทั้งปวง แต่เห็นอันนี้สงขมน้อยกว่ากัน
ซึ่งฉันก็อยากจะเถียงกันเสียให้ตลกสักเวลาหนึ่ง

แต่ข้อทีจะหาโลกกันเองอย่างหนึ่งอย่างใด ฉันก็ไม่อยากจะกล่าว
นัก ด้วยเห็นว่าฝรั่งเศษมันไม่อยากจะตกลงจริง ๆ ถึงความเหนพระยา
สุริยาก็เหนตรงเหมือนทีเราพูดกันวันอื่นแล้ววันนี้ หนังสือยังอยู่อีก ฉัน
ยังอ่านไม่ตลอด เพราะหัวเสียเต็มทีนอนตอนบ่ายไม่ใคร่จะหลับ นอน
น้อยเหลือเกินไป.

อินทิรา



พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๓๑ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒^{๓๖}

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันได้ส่งร่างหนังสือถึงเอมเปโร ซึ่งกรมหลวงร่างมาให้เห็นอนตรีก-
ตรองจะแก้ไขอย่างไรบ้าง เพราะเป็นการสำคัญอยู่

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งบรมพิมาน

วันที่ ๑ มกราคม ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

วันนี้พระยาสุริยามีโทรเลขมาฉบับ ๑ ได้ส่งมาให้ดูด้วย

ความไม่ถูกต้องที่คาดว่า เฟื่องเสขจะต้องการเลิกหนังสือสัญญาสำหรับทำใหม่ ต้องว่าเป็นอันเร่งจะทำให้ได้ตามที่พอใจ ถ้าไม่ได้ทำเป็นอันจะต้องวิวาท แต่ข้อซึ่งพระยาสุริยาธิบดีไว้ กงจะได้ถึงเซนซอพร้อมกันกับเลื่อนเวลา แต่คำที่รับนั้นคงว่าเป็นตัวพระยาสุริยาขอมารับถ้ารัฐบาลไม่รับก็ต้องเปลี่ยนทูต

สังเกตดูตามเวลาซึ่งพระยาสุริยาขอผิดถึงเดือนครั้งนั้น จะไม่ใช่ถ้าเด็ดขาดอย่างอาลติเมตัม กงมีทางผ่อนผันให้เบาๆ ว่างเวลาออกไปกว่าที่เขาบังคับจะเอา ฟรุ้งนกงจะได้โทรเลขพระยาสุริยา ทางที่กรมหลวงเดาซึ่งฉันเห็นว่าดีเกินไป ก็อสัญญาไว้ตามเช่นนั้น แล้วเขียนหนังสือผ่อนให้ เช่นเรื่องเมืองเงินในสัญญาวันที่ ๗ ตุลาคม

เมื่อจะแจกตามข้อ ก็คือไม่ออกข้อเมืองตราด ปลอ่ยให้คอมมิชชันบักเขตรแดนกว้าง เรื่องจันทน์ลงเพียงคนทวีปไว้แล้ว ถึงไม่มีหลักฐานอย่างอื่น เพียงแต่คำขายเกี่ยวข้องกับเขา ต่อไปไม่รับอีก เรื่องไปลิสกันลงเพียงตัวนาย ตั้งขึ้นเป็นต้น การที่เลื่อนออกไปถึงเดือนครั้งนั้น กะตาม

อัตราโทรเลขที่พระขาสุริยาเลขกะว่าวิกหนึ่ง ก็เป็นอันพูดได้ตอบกันได้ ๔
 คราว ที่จะมือไรต้องคิด ไม่ใช่แต่เพียงให้บอกรับญาไม่รับ ซึ่งต้องการ
 โทรเลขฉบับเดี๋ยวนั้น.

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งบรมพิมานมสธณัย

วันที่ ๘ มกราคม ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

จดหมายส่งร่างหนังสือถึงพระยาภทธรมานัน ได้อ่านตรวจดูแล้ว
 ลองตั้งตัวเป็นพระยาภทธรคุณ คำที่พูดไปนั้นเห็นจริงได้ทั้งนั้น
 เว้นไว้แต่ข้อที่จะเอาฝรั่งเศษมาเป็นนายโปลิศ นักหน้าฝรั่งเศษไม่โกง
 ไม่ออก อีกอย่างหนึ่งถ้าจะใช้กลอุบาย อย่างเช่นอ้ายเมือกราวเด็กบ้า
 ที่ไปล่อเอามาจากที่ว่าการกงซุล อ้ายนายโปลิศนี้มีมาเป็นเครื่องขวางคอ
 อยู่ๆ จะกลับเป็นพยานทั้งฝ่ายกงซุล

อีกอย่างหนึ่งการที่เราหลบ ๆ เลี่ยง ๆ เช่นเรื่องทาส ถ้าโปลิศไป
 อยู่ในอำนาจคนฝรั่งเศษเสียแล้ว พระยาภทธรจะใช้วิธีลิด ๆ เลี้ยว ๆ ไม่
 สนั่น กงจะรู้สึกเป็นที่อดอดใจเวลาแรกได้ทราบความ จะแข็งแรงเพิ่มเติม
 ลงไปอย่างไรให้หายอดอดได้ก็ตามแต่ใจแลตามทางที่รู้รักษาไสรภัยกัน
 ได้ตั้งต้นร่างกันมา.

ฉ. ๒๒๑



พระที่นั่งบรมนาคมสรณีย์

วันที่ ๑๕ มกราคม ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ด้วยในเรื่องที่อุปทูตฝรั่งเศสมาหากรมหลวงเทววงษ์เรื่องอื่น ๆ นั้น กรมหลวงเทววงษ์ได้จดหมายไปถึงพระยาสุรสีห์หมดแล้ว แต่เรื่องหนึ่งซึ่งเป็นการสำคัญนั้น ไม่เกี่ยวข้องกับมหาดไทยอย่างเดี๋ยวจึงไม่ได้มีไป คือ เรื่องที่มาพูดด้วยการตรวจบัญชีคนในบังคับ

เรื่องนี้ฉันคิดเห็นแต่วันแรกที่มาแย้งพรายกับกรมหลวงเทววงษ์ แล ได้จดหมายตอบกรมหลวงเทววงษ์ไปว่าคง จะมาพูดโดยได้รับคำสั่งจากรัฐบาล หาได้พูดแต่ลำพังตัวไม่ ก็เป็นอันถูกต้องที่ขนิมาพูดอีกในครั้งหลัง ที่กรมหลวงเทววงษ์ได้จดหมายบรรทมที่ไว้ที่ส่งออกมาให้ดูนี้ พอเห็นวันนั้นฉันให้ไปเรียกกรมหลวงเทววงษ์มาถามถึงการงาน กรมหลวงเล่าให้ฟัง ฉันจึงได้เตือนว่าควรจะบอกให้พระยาสุริยารู

การที่เขาคิดมาพูดจาทางนี้ จะเป็นด้วยความปรารถนาอยากจะได้ตกลงจริง ๆ ถูกลงก็ช่าง ไม่ตกลงก็ช่าง มาลัทธิเค้าทำสำเร็จไปได้ทางนี้ ก็เป็นการดี อย่างไรก็ไม่ทราบ เป็นการที่ควรจะปรึกษาหารือกัน ถึงกรมหลวงเทววงษ์ก็ล้งเลอยู่ แต่เหตุโดนโทรเลขถึงพระยาสุริยา ข้างท้ายจึงเป็นคำสั่งให้ไปพูดกับเสนาบดีว่าการต่างประเทศฝรั่งเศสเสียทีเดียว ซึ่ง

ฉันเห็นว่าควรจะหาหรือกันเองก่อน แต่จะทักท้วงก็ไม่ทันด้วยโทรเลขมี
ไปเสียแล้ว

ก. เหน่า เธอจะมาถึงในพรุ่งนี้ จึงส่งหนังสือทั้งปวงนี้ออกมาคอย เมื่อ
มาถึงจะได้อ่าน แล้วจะได้พูดคุยกันในเวลาค่ำ

สบายมาได้สัก ๓ วัน เสด็จออกได้ ๒ วัน วันนี้กลับบัดขับไปอีก
แล้ว คุยอยู่ข้างจะขี้เขินมาก.

ฉ. ๒๒๓



พระที่นั่งบรมนาคมสรณีย์

วันที่ ๑๘ มกราคม ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ไซยยันต์จดหมายมาว่าตาคาแนกจะไปในวันพฤหัสบดีนี้ จะเฝ้า
 ทูลลา ฉันมีความอด้อยู่ด้วยเรื่องตรา แก่ตั้งทำไว้มันสูงมาก มีสเตอ-
 เวอนี้ก็ได้เพียงชั้นที่ ๓ ข้างเสือกประดับเพชร ถ้าจะนั่งเสียดจะแค้นๆไม่.

อินทนิล



พระที่นั่งบรมมาศมณี

วันที่ ๒๒ มกราคม ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

เรื่องขาล้อมนนั้น^(๑) ฉันทได้พูดกับพระยาวรวงเมือง ๆ ^(๒) ทราบ
เรื่องอยู่แล้ว หนังสือที่ว่าเปนโทษกรรมนั้นมันออกจะเหลว ๆ อยู่ ฉบับ
แรกเมื่อเสียบหุออกไปเมืองจีน ทำให้เหมือนหนังสือจะมอบทรัพย์สิน
ทั้งหมดให้ลูกคนใหญ่ ครั้นออกไปคราวหลังทำหนังสืออีกฉบับ ๑ มอบ
ให้แก่ ๓ ตำบล ศาลฝรั่งเศสจึงขูไม่ให้ยอม พระยาวรวงเมืองรับจะไป
ไต่สวนพุดจาตุ

ครั้นเวลานั้นมาแจ้งว่ามีผู้ใหญ่หลายคน คือพระยาภักดีเปนผู้
หนึ่งในพวกนั้น ได้ว่ากล่าวปรองดองกันทั้ง ๒ ฝ่าย ล้อมยอมยกโรงสี
(แทนจะเป็นตำบลบุคโล) ตำบล ๑ วันตำบลวัดเกาะ ดูเหมือนจะเป็น
ฮะเสง ท้องมาแล้ว แต่พูดเรื่องอันลิมเสี กับโรงขายหื้อแทนจะเป็น
ฮะเสง ข้างฝ่ายลูกเสีจะยอมใช้เงินให้ล้อมก่อไรต่างๆ แม้เสร็จเป็น
เงิน ๔๗ หมื่นบาท เปนอันแยกต่างคนต่างทำมาหากิน ข้าง ๒ ฝ่ายยอม
ตกลงกัน ครั้นไปแจ้งต่อกองชูลฝรั่งเศส ๆ ห้ามไม่ให้ยอม ให้เก็งขอ

(๑) นางล้อม เถมชะดูชาติ ดูประวัติในนิบาตชาดก เล่ม ๑๔ (ฉบับราชบัณฑิตยสถานพิมพ์
เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๒)

(๒) พระยาวรวงเมือง-พระยาอินทราชวิศิษัทรราชรวงเมือง (ม.ร.ว. ลพ สุทัศน์) ต่อมาเป็น
เจ้าพระยาอภัยราชา

แบ่งเงิน ๔๗ หมื่นนั้นเป็น ๓ คราว ชื่อ นายชุ่ม เขมร ซึ่งเป็นพระอโรเป็น
ตัวสำคัญในเรื่องนี้

พระขารองเมืองรับว่าถ้าล้อมขอมตกลงตามที่จัดนี้ จะไปพุดจา
กับลูกเส็งล้อมนั้น ให้ขอมเสียเงิน ๔๗ หมื่นคราวเดียวเป็นเสร็จโดย
ให้ไปชี้แจงว่าการที่จะใช้ ๓ คราวนั้นไม่สู้มีคุณอันใดนัก บัวยการทำมา
หากินทั้ง ๒ ฝ่าย จะขอใช้คราวเดียวเป็นเสร็จ พระขารองเมืองเห็นว่า
จะตกลงต้องขอม ไม่เห็นยวหน่วงไปได้อีก เพราะตัวผู้จะเสียเงินเขา
สมักเองแล้ว พระขารองเมืองเชื่อใจว่าถ้าล้อมตกลงแล้ว จะว่า
กล่าวข้างฝ่ายหนึ่งให้ขอมดังนี้ได้เป็นแน่

ให้เธอจัดการพุดจาแก่ขยาล้อมตามที่เห็นว่าจะเป็นการสำเร็จได้
ถ้าไม่ ถ้าเห็นจะสำเร็จแล้ว จะบอกให้รู้ว่าฉันเป็นผู้ช่วยจัดการด้วยก็ได้.

ฉะเชิงเทรา



พระที่นั่งบรมนาคมสรณีย์

วันที่ ๒๕ มกราคม ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันได้ส่งหนังสือพระยาสุริยาตบหนังสือฉัน ซึ่งได้เขียนไปสั้น
 ในเมื่อเกิดความจงใจสนเท่ห์ใจ เมื่อ ม.บัวสอนนาสต์ออกไปเมืองไซ่ง่อน
 แต่เป็นหนังสือสำคัญอยู่ที่บอกกำลังเราไม่พรักร้อม พระยาสุริยาจึงมี
 ความวิตกวิจารณ์มาก ในหนังสือฉบับนี้ ปรากฏว่าความที่เรากลัวว่า
 ฝรั่งเศสจะล่อลวงอย่างไร มีโผล่ไม่ออกจากจันทบูรเป็นต้นนั้น เป็น
 ความจริงทั้งสิ้น.

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งบรมพิมานมณฑล

วันที่ ๓๐ มกราคม ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ขอให้เปนพยานในความเที่ยงธรรมฤทธานุภาพของฉันทัน ซึ่ง
จะพูดวันนี้แต่กำลังเสียงไม่ออก ในเรื่องความพระยาสิงห^(๑) ไม่ใช่ฉันทันไม่
เห็นทางที่จะสงเคราะห์ แต่เขาไม่ว่าก็หนึ่งเสีย ขอให้มองดูพระราชบัญญัติ
เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ถ้าพุ่งชานนักก็ใช้ได้ แต่ฉันทันจะไม่เห็นต้องตีเตือน
ฤทธานุภาพ แต่ตัวอย่างก็มีมามาก ข้อที่เธอว่าถ้าถึงเจ้าพระยาสุรพันธ์^(๒)
จะต้องคิดอ่านป้องกันนั้นทางนี้มีอยู่แล้ว.

(๑) พระยาสิงหเสนี (สอาด สิงหเสนี)

(๒) เจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ (เทศ บุนนาค)



พระที่นั่งบรมมาศมณี

วันที่ ๓๑ มกราคม ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันมีความยินดีที่จะแจ้งให้ทราบว่าวันนี้ได้พบรพี พุดกันด้วย
เรื่องเงินในบังคับฝรั่งเศสที่จะให้ใช้กฎหมายไทย แต่ต้องมีหมอบความ
ฝรั่งเศสซึ่งเราจ้างมาสำหรับศาลนั้น รพียอมตกลงว่าเป็นใช้ได้ แลเห็น
ต้องขึ้นไปว่า จะทำให้คนในบังคับน้อยลง ยังอยากให้ชวนเป็นเช่นนั้น
ด้วย ข้อซึ่งตั้งศาลสำหรับพวกนี้ก็ไม่มีความรังเกียจ ด้วยนึกเสียว่าเหมือน
ตั้งศาลเชียงใหม่ จะมีความลำบากก็แต่ด้วยอุทธรณ์ ฉันยังกลัวไว้ว่าการ
เรื่องนี้ได้ตามข้อออกไปอีก อย่าเพื่อให้ถือเอาเป็นแน่

ความที่จะขัดขวางกันเองนั้น ก็ไม่มีข้อที่จะรำคาญแล้ว แต่วิตก
อยู่อย่างเดียวว่ามันดีเกินไปจะไม่ได้ราติไฟเพราะข้อนี้ ถึงว่ารัฐบาลจะ
เห็นเป็นการฉลาดข้างฝ่ายเขา ที่ใช้ให้เราตั้งศาลเสียเงินแทนได้ อำนาจ
กงซุลก็ไม่เสื่อมทราบนั่นใดลงมากนัก แต่ผู้อื่นนอกจากรัฐบาลจะเห็น
เป็นเสียเกียรติยศแลอำนาจไปได้ถ้าข้อใดที่เราพอใจ นำที่จะเป็นเหตุให้
ไม่ตกลง ด้วยความปรารถนาพวกที่จะข่มเหงนั้น ไม่ว่าข้อเล็กข้อน้อยอะไร
พยายามตัวโก่ง ๆ อยู่เสมอ

แต่อย่างไรก็ดี เราจะต้องรับพุดจากกันให้สำเร็จแน่น ๆ อย่าให้ร้อง
ว่ามาติดค้างอยู่ในนี้ได้ ถ้าเรากิจหาทางตกลงตามความคิดของเราขึ้นไว้

อีก อย่าคอยฟังแต่เขาข้างเดียว ให้ตกลงกันเสียได้ในวันอังคารวันพุธ
บอกพระยาสุริยาออกไปถ้าพอจะสำเร็จได้จะได้สำเร็จ ถ้าไม่สำเร็จเรา
จะขยับเขยื้อนไปอีก ก็อย่าให้มาติดอยู่ที่เราได้ ขอให้เธอพยายามจงมาก.

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ๓๑ มกราคม ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

นึกได้ว่าลาไปเที่ยว แต่ก็คิดว่าเผื่อจะแวะศาลาไม่ได้ตัว กรมหลวง
เทววงษ์ร่างโทรเลขที่ฉันคิดว่ามีไปก่อนก็จะได้ส่งมา ผู้ทรงพระอุสาห
เขียนหนังสือเองเพราะเสียงแห้ง แต่หาร้อรฟี่ๆ ก็ตกลง แล้วได้เขียน
เองไปถึงกรมหลวงว่าโทรเลขนั้นมีไปได้ ครั้น ๒ ขามเสศกรมทำส่ง
โทรเลขพระชาสุริยาที่ส่งมาด้วย ให้คิดเหนไปว่าเขาเตรียมการจะไม่
ตกลง แต่บางที่จะเป็นรีดให้ตกลงตามกรมหลวงก็ไม่มา ให้นึกสงสัย
ว่าจะนอนเที่ยงคืน ๔ ทุ่มฤ ๕ ทุ่ม ร้ายกาจเต็มที่ แต่ฉันนัดไปให้มา
พรั่งนับาย ๕ โมงครึ่ง

วันนี้กินยาถ่ายไปมากแลช้ดขาว ไม่ร้ายรองอันใด เป็นการควร
จะมีคุณ แต่อย่างไรมันช่างอ่อนใจเสียจริงๆ เหนจะเป็นเพราะนอนน้อย
ด้วย เป็นลมล้มไปทั้งบนทั้งล่าง เสียงแห้งก็ไม่หาย มีลมอไรอีกอย่าง
หนึ่งนอกจากหัดเพราะเรื่องอุจาระกั่งเกินประมาณ พอเ็นราชการก็มาชุก
ได้ความเดือดร้อนเต็มที่

ให้อาหานั่งที่ส่งไปนี้มาด้วยสำหรับจะให้รู้ที่ดู.

อินทพร



พระที่นั่งบรมพิมานมสรมณเฑียร

วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันได้รับสำเนาออกพระยาสุริยา ได้ความลงมาถึงชั้นที่เลื่อน
สัญญา แต่บรรทัดคำพูดมีอยู่อีกส่วนหนึ่ง ยังไม่ได้อ่าน เหนว่าไม่สำคัญ
อันใด ในขณะนี้ได้ใจความตลอด.

ดิฉันพิทักษ์



พระที่นั่งบรมพิมานมณฑล

วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

วันนี้พระยาสุริยาโทรเลขเข้ามาอีก เรื่องฝรั่งเศสขอเติมข้อสัญญา
อีก ๒ ข้อ ว่าด้วยเรื่องชำระน้ำมูนแลน้ำพระตบองซึ่งไม่ต้องก็ต้องการ
อะไรจะกล่าวในสัญญาเลข กรมหลวงแปลมาก็ถูกแต่ฉันเห็นว่ามากกว่า
นั้นต่อไปภายหน้าจะเอาไว้ใช้ในคำแปลหนังสือสัญญาว่ากระไร ๆ ที่สุดจน
ถึงว่าเราทให้ก็ได้ เพราะมันก็ขึ้น ถ้าเป็นแต่เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ทำไม
จึงจะต้องถึงลงในหนังสือสัญญา ทำนองทางเดินก็อย่างเดียวกันกับว่า เรา
รับไว้ในสัญญา ๑๘๘๓ ว่าจะไม่ลบล้างโอโตโนมี่^(๑) ของเมืองพระตบอง
แลเมืองเสียมราฐ ถึงจะไม่หนักไว้แต่ขงนี้มีใครนึกเดาขึ้น พูดออกมาครั้ง
หนึ่งแล้วพูดต่อ ๆ กันไป จนกลายเป็นเหมือนจริงไปได้ เรื่องนี้ก็ไม่มี
อย่างอื่นนอกจากที่เราจะต้องยอมเท่านั้น เพราะเหตุว่าเพียงมาพูดปาก
เปล่าก็ยอมกันเสียแล้ว.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

(๑) autonomy



พระที่นั่งบรมนาคมสรณีย์

วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

โทรเลขพระยาสุริยามาอีก อ่านแล้วเป็นที่มึนคนอนธการไปทั่ว
ทิศ แปลว่าเอาไว้มากก็ป่วยการคนป่วยการเงิน เอาไว้แต่ ๒๕ คน ก็
เป็นอันไม่ได้ถอน บีกเขตรแดนก็ไม่บีกทำเล่นตามชอบใจ เดือดดาน
เต็มทีนี่ก็อะไรไม่ออก พรุ้งนี้จึงให้มาพูดกันมันก็ขึ้นเป็นเรื่องพระสังข์
เวลาเขนชื่อน่ากลัวจะขอเชือดใบหูฤๅตัดจมูกพระยาสุริยาเสียก่อน

สมเด็จพร



พระที่นั่งบรมพิมานสรณีย์

วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันได้รับหนังสือกรมหลวงเทววงษ์ส่งโทรเลขพระยาสุริยาบอก
แก้คำฉบับหนึ่ง หนังสือกรมหลวงตอบฉันฉบับหนึ่ง ได้ตรีตรองดูไม่เห็น
มีทางอื่น จึงได้ยอมใหม่ไปแล้ว.

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งบรมพิมานมหาราชวัง

วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

โทรเลขพระยาสุริยาเหนือจะสวนทางกันกับที่เราไป อธิบายแจ่มแจ้งดี แต่กรมหลวงเทววงษ์ลงเหนือเหนือเอาอย่างที่ ๑ ตามที่ได้ส่งมาให้ดูด้วยแล้ว

แต่เรื่องนั้นฉันขอสารภาพว่าใจคอโหด เหนว่อย่างไร ๆ ก็ถึงใบหู โดยเราจะรับเข้าไปอย่างที่ ๒ คำรับรองของ ม.เดลคาสเซอ์ก็เชื่อไม่ได้

ถ้าหากว่าจะรับอย่างที่ ๑ เพราะพวกเซมเบอ(๑)หมายว่าจะตกให้เราขอมเมืองตราด ไม่เห็นด้วยในการที่จะให้อยู่แต่ ๒๕ คน แก้วให้อยู่ให้เต็มตามเดิม ที่สุดจนถึงไม่ยอมเซมที่เดยวก็ได้เหมือนกัน จึงไม่แลเห็นทางสำเร็จอย่างใดนอกจากเสียจุมกกับใบหู

โทรเลขฉบับนี้ ดูเป่นมาถึงแต่เวลานั้นเวลายามหนึ่ง กรมหลวงเหนือจะไม่ได้มาออฟฟิศจนดึก จึงได้เขียนหนังสือนำลงวานนี้ ส่งวันนั้นเพือนถูกเวลาที่วานาสีกลงสรง ฉันทไม่ได้อาบน้ำมานาน ได้ความเดือดร้อนต้นขนอน้ำแล้วพอกินเข้าก็เกิดไม่สบาย โรคเรื่องเสมหะนั้นกำเริบขึ้นต้องเชี่ยวชาญจนยาม ๑ จึงได้ปรกติ จะเอามาพูดกันก็เห็นเป็นไม่มีเวลาตริตรองจึงได้ส่งออกมาให้ดู พวุงนี้จึงมาพูดกัน

(๑) Chamber

อนึ่ง ได้รับหนังสือกระทรวงยุติธรรม ว่าได้รับโทรเลขพระยาเจริญ
ว่า หลวงหิรัญถอนฟ้องแล้วทั้ง ๓ ฉบับ.

ฉัตรทิพย์



พระที่นั่งบรมพิมานมณฑล

วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ได้เห็นหนังสือพิมพ์บางกอกไทม์วันที่ ๑๑ ลงรายงานคอฟีโน เรื่อง
 คำขายของฝรั่งเศส พอเห็นก็นึกว่านี่โกหกหรือเรื่อง แต่ไม่ช้กโกหก เรื่อง
 สัมเขกฝรั่งเศสเป็นความขากมันพูดตามจริง ถ้าจะมีล่าวว่ามาเป็น
 ที่ศาลไทย ศาลไทยแกล้ง คงไม่กล่าวถึงอังกฤษเป็นตัวอย่างว่า เพราะ
 เขาชอบตามความเห็นข้างไทย เพราะเหตุฉนั้นเองฝรั่งเศสจึงได้ยอมเรื่อง
 บุริสติกชัน(๑).

ดิฉันไท

(๑) jurisdiction



พระที่นั่งบรรณาคอมศรีณีย์

วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ได้รับหนังสือวันนั้นแล้ว ข้อที่ตัวเวลานั้น เหมือนเจ้าของบ้านผู้หนึ่ง
ทำการโกนจุก พอทำขวัญแล้ว ต่างคนต่างอยากไปเที่ยว ไม่เก็บเจ้าของ
แลไม่ส่งของที่ข่มเขาเสียให้เสร็จพากันไปไม่อนุญาต ขอให้หรือจัดการ
พอให้ลงรูปสัก ๗ วันเป็นอย่างช้า ฉันทก็อยากจะไปเหมือนกัน

ได้รับโทรเลขพระยาสุริยาลงวันที่ ๑๓ ได้เซนชื่อในหนังสือ
สัญญาวันนั้นเวลาทุ่ม ๑.

ฉะเชิงเทรา



ส่วนคลีต
๑

สวนคฺลิต

วันที่ ๑๑ มิถ. รัตนโกสินทรศก ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรง ฯ

เรื่องที่เธอพูด ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง ด้วยรถไฟทำเงิน ไม่ได้รู้ความคิด
พระชาตฺทริรงค็อย่างไรงนกระทั่งวันนี้ เมื่อได้อ่านแล้ว ฉันจะต้อง
สารภาพว่าเกิดความเสร์วใจถึง ๔ ประการ

ประการที่ ๑ นั้น ข้อซึ่งไปกล่าวโทษเจ๊กว่ามันต่างคนต่างถือเปน
คนอื่นกันนั้นไม่ควรเลย ไทยเราจนถึงเสนาบดี ข้างไม่มีความกรุณา
เห็นไทยด้วยกันเลย ไปพูดปรับทุกข์ขอให้ช่วยเหลืออย่างหนึ่งอย่างใด
ไม่แต่ไม่ช่วยแนะนำหนังสือก็ไม่ต้องตอบ ต่อเมื่อฝรั่งมันมาเร่งเมื่อไร
ก็บีบคอกันลงไป

ข้อ ๒ มีความเสียใจว่าฉันเชื่อว่าคนที่เปนฝรั่งแล้วที่จะเชื่อว่ากลับ
เปนไทยนั้นไม่ได้ ถ้าหมั้นประมาทกันได้เมื่อไร จนกิริยาดีของฝรั่งก็ไม่
ต้องใจ

ข้อ ๓ ฉันเชื่อว่าฝรั่งแล้วมันหมั้นประมาทคนไทยเหลือกำลัง ให้
คู่ต่านวนหนังสือเอาเถิด

ข้อ ๔ นั้น คนไทยเอ๊ยคนไทย ใจคอมันข้างเขือกเขิน ไม่มี



วันที่ ๑๑ เดือน ๑๑ ปี ๒๕๒๕

ข้าพเจ้าขอเรียน
เรียนคุณผู้ว่าราชการ
จังหวัดเชียงใหม่ ว่า
ข้าพเจ้าขอเรียน
เรียนคุณผู้ว่าราชการ
จังหวัดเชียงใหม่ ว่า
ข้าพเจ้าขอเรียน
เรียนคุณผู้ว่าราชการ
จังหวัดเชียงใหม่ ว่า
ข้าพเจ้าขอเรียน
เรียนคุณผู้ว่าราชการ
จังหวัดเชียงใหม่ ว่า

เรียนคุณผู้ว่าราชการ
จังหวัดเชียงใหม่ ว่า
เรียนคุณผู้ว่าราชการ
จังหวัดเชียงใหม่ ว่า
เรียนคุณผู้ว่าราชการ
จังหวัดเชียงใหม่ ว่า
เรียนคุณผู้ว่าราชการ
จังหวัดเชียงใหม่ ว่า
เรียนคุณผู้ว่าราชการ
จังหวัดเชียงใหม่ ว่า

ကုသလ်ကုသလ်ကုသလ်
ကုသလ်ကုသလ်ကုသလ်
ကုသလ်ကုသလ်ကုသလ်
ကုသလ်ကုသလ်ကုသလ်
ကုသလ်ကုသလ်ကုသလ်
ကုသလ်ကုသလ်ကုသလ်
ကုသလ်ကုသလ်ကုသလ်

ကုသလ်ကုသလ်ကုသလ်
ကုသလ်ကုသလ်ကုသလ်
ကုသလ်ကုသလ်ကုသလ်
ကုသလ်ကုသလ်ကုသလ်
ကုသလ်ကုသလ်ကုသလ်
ကုသလ်ကုသလ်ကုသလ်
ကုသလ်ကုသလ်ကုသလ်

ကုသလ်ကုသလ်ကုသလ်
ကုသလ်ကုသလ်ကုသလ်
ကုသလ်ကုသလ်ကုသလ်
ကုသလ်ကုသလ်ကုသလ်

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is written on a rectangular piece of paper pasted onto a larger page. The script is dense and difficult to decipher due to its cursive nature and the fading of the ink. The text appears to be organized into several lines, with some lines starting with a capital letter. The overall appearance is that of an old, possibly Latin or Germanic, manuscript.

อะไรกระตุ้นก็สบายเรื่อยไปได้ ได้ละการซึ่งควรจะทำควรจะทำเรื่อง ตั้งอยู่ในขั้นศีลธรรม ฤาโมหาคติ มัวเมาอยู่ได้ จนจะไม่มีทางช่วยแล้วจึงได้ร้อง

ฉันเชื่อว่าคนซึ่งมีเอดูเคชัน^(๑)อย่างสูง เป็นเสนาบดี ๒ ตำแหน่งนี้แล้ว จะต้องร้อใจที่จะช่วยตามแต่จะช่วยได้ แต่เอดูเคชันอย่างสูงนี้ ต้องว่าเอดูเคชันในยุโรป ซึ่งเป็นเหตุให้รู้สึกความรักชาติ

แต่ข้อแค้นที่กล่าวมาแล้วนี้ ขอรับสารภาพว่าไม่ใช่จะเข้าใจผู้กาพระยาฤทธิรงค์ชัดเจนนัก ถึงว่าโวหารจะอ่อนลงกว่าที่เคย ก็ยังประกอบไปด้วยเอกชนแลบ่ณาอไรขลุขลักเข้าใจไม่ได้ เรื่องนี้จะสอบก็เกือบจะไม่มีอะไรสอบ เพราะมันแจ้งอยู่ในตำนานหมดแล้ว ข้อความนั้นมาถ้าเกินไปติดจะอีกอีก จึงส่งมาให้ดู เพื่อจะช่วยนึกทางออกได้บ้าง.

ฉ. ย. พ. ท.

(๑) education



สวนกุหลาบ

สวนกุหลาบ

วันที่ ๑๓ มิ.ค. รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงฯ

ได้รับสำเนาหนังสือบอกพระยาสุริยา ๒ ฉบับ กับจดหมายบรรทักคำพูดจาก ม.เคลคลาส์เซ ซึ่งฉันยังอ่านไม่ไหว แต่ไม่สำคัญอันใดนัก ได้ส่งออกมาแต่ใบบอก ๒ ฉบับกับหนังสือ ม.สโตรเบลถึง ม.เคลคลาส์เซ

สังเกตดูเรื่องทหาร ๒๕ คน พระยาสุริยาเจ็บแสบเหมือนอย่างฉันเจ็บในเวลากำลังเป็นหืด ซึ่งยังรู้สึกอยู่จนเดี๋ยวนี้ ดูเขารู้สึกเบากว่าฉัน กรมหลวงเทววงษ์นั้นได้เคยบ่นเสียดาว่าไม่ตกลงกันในข้อนี้ ถ้ามีข้อตรงถึงพระยาสุริยาจะเกิดความกัณอีกเรื่องหนึ่ง

แต่ฉันยังรู้สึกเมื่ออ่านใบบอก พระยาสุริยาแล ม.สโตรเบล ภาระก็ทำนองอย่างเดียวกับที่ข้างเราละ ก็ว่าข้อสัญญาอัน ๆ ที่ตกลงกันคงจะเป็นอันใช้ได้เว้นไว้แต่เรื่องเขตรแดนเมื่อไม่ได้ตกลงปักปันกัน เขาก็ไม่ถอนทหารจากจันทบุรี เราก็ไม่ต้องให้เมืองท่าว่าจะให้ ข้อนี้ฉันเห็นเป็นไปไม่ได้ แต่เพียงเมื่อพูดกันขึ้นจะกำหนดเขตรแดนก่อนตั้งข้าหลวงนั้น ถ้าไม่ได้ตั้งใจก็จะเกิดวิวาทเสียในชั้นนั้น อาจะชกสัญญาข้ออื่น ๆ ซึ่งมีส่วนตัวแก่เราบ้างเช่นข้อคนในบังคับ ไห้งดไว้ก่อนหมด ด้วยชกเหตุ

ว่าอะไร ยกเว้นยังไม่เห็นเรามีน้ำใจจะทำหนังสือสัญญาจริงซึ่งเมืองอื่น
พอจะเชื่อได้ว่าไม่ทำ ถ้าไม่เช่นนั้นอีกอย่างหนึ่ง จะห้ามกันเข้ามาดอ ๆ
ให้ขึ้นไว้ ไม่ยอมก็ต้องเขียนหนังสือโต้ตอบกันเปลืองกระดาษเปล่าไป
เท่านั้น ถ้าหากว่าไม่ตีตราบังคับสงครามจะขู่เชิญอะไรเล่นบ้างก็จะได้ใน
เวลานี้ ส่วนเมืองที่เราบอกให้สัญญานั้น ไซ้ให้อ้ายมองสิเอออไรต่ออะไร
ไปเที่ยวรับ ถ้ารับยังไม่ได้ก็บังคับบัญชาไปพลาง อ้ายลาวเหล่านั้นก็เสี่ยง
ไม่เป็น ข้างเราได้รับบอกก็จะมีแต่โปรเตส(*) กระดาษตั้งร้อยริมพันริม
ไม่มีผลอันใด การที่จะให้เป็นผลได้จริงก็แต่ถ่วงถ่วงเข้ามาต้องห้าม
การที่ห้ามนั้น คงต้องห้ามด้วยอาวุธ จะยิงก็ไม่ยิงก็ที่จะหยุด ถ้าเวลา
เป็นศึกอยู่เช่นนี้ แต่ถ้าพอว่างคงหาว่าเราเป็นผู้ก่อการรบ เป็นอันสม
ความปรารถนา ฉันทไม่แลเห็นเลยว่าเรากับฝรั่งเศสต้นต่อไปจะทะเลาะ
เบาะบางกันลงอย่างไรแม้แต่เสมอ ๕๐ ปีที่ถ่วงมาแล้วก็จะมีไม่ได้ เพราะ
ความคิดมันสุกเสียเต็มที่แล้ว กลัวว่าเหตุการณ์จะรุกรันเข้ามาเร็วกว่าที่เรา
คาดเป็นอันมาก ม. สโตรเบลก็เห็นจะไม่เป็นเทวดาไรที่จะมาแอดไวส์
เราอย่างอื่นนอกจากว่ายอมเสียดี ความเห็นฉันไปถึงเช่นนี้แล้วจึงบอก
มาให้ทราบ เพื่อจะได้ทานอย่างไรบ้างจะได้คิดมาได้พระยาสุริยาดูแลก็
หมดตำราลงแข่งให้มันขุ่นอยู่แล้ว นำตามจริง ๆ ว่าแกลได้นักฤไม่ว่า ถ้า
ขุ่นแล้วเราจะทำอย่างไรบ้าง เป็นแต่แกลเขยหนักแต่ก่อนเมื่อยังไม่รู้เรื่อง
เมืองโคเรช เมื่อรู้เรื่องเมืองโคเรชเข้าแล้วจะได้หนักอย่างไรบ้าง.

อินทนิล

(*) protest



ส่วนกุสิต

สวนกุสิต

วันที่ ๑๕ มิ.ก. รัตนโกสินทรศก ๑๒๒^{๓๖}

ถึง กรมหลวงดำรง ฯ

ฉันได้ส่งหนังสือพระยาสุริยาแลตำเนาไปบอก ซึ่งเป็นข้อสำคัญ
ควรอ่านให้หมด ทันทุดกับมิสเดอสโตรเบล

วันนี้ฉันพลั้งเอ๋ยถึงเรื่องที่ ม. เดลคาส์เซพูดถึงเรื่องท่งทุนไป
ในการที่มาอยู่จันทบุรี อันมีในบอกพระยาสุริยามายังกระทรวงต่างประ-
เทศครั้งก่อน ซึ่งกรมหลวงยังไม่ได้ส่งเข้ามาเลย แต่คุณก็พลอยคุยอะไร
เรื่อยไป จะรู้ว่าพระยาสุริยาคัดส่งๆไม่ทันนี้ ก็ถ้าจะว่ารู้ก็ยังไม่ถึงเรื่อง
ม. สโตรเบลมีหนังสือไปถึง ม. เดลคาส์เซซึ่งเหมือนบอกให้ทราบ บางที
จะเป็นผลอะไรไป

ฉันจะมีหนังสือถึงพระยาสุริยาฉบับ ๑ ตามเขาเอาจึ่ง ๆ พรุ่งนี้จะ
ส่งตำเนาไปให้ทราบ.

ฉัตรทิพย์



สวนกุหลาบ

สวนดุสิต

วันที่ ๒๐ มิ.ค. รัตนโกสินทรศก ๑๒๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงฯ

ได้พบการปลาดเรื่องหนึ่ง ก้อบ้านรนองที่แฟรงสวิดเตนมฮัมซื่อ ๓๐๐๐๐๐ เหรียญนั้น เดียวรัฐบาลเมืองนั้น กลับเอามาเจาะจงบอกขาย พระทวี่ปให้บอกมาบางกอก จะขายเท่าทุนเดิมที่ซื่อ พระทวี่ปนั่งเสี่ย ก็มีหนังสือมาเตือน แกจึงบอกมาที่กรมสมมต เรื่องนั้นมันเกี่ยวแก่การมุ่งของอ้ายคนนั้นอย่างไรเปนแน่ น่าจะคิดเห็นว่าเสี่ยทวงที่แก่พวกเรา จึงเอามาบอกขายกันให้เรา ฤจะสงไสยไปว่าแฟรงสวิดเตนมฮัมซื่อด้วยได้ ค่าน้ำใจจากพวกเราอย่างไร จึงเอามาขายกัน ถ้าสืบดูเห่นจะได้ความ แต่หวังใจว่า ม. แพชชิตจะไม่มีหนังสือขึ้นมว่าถ้าเรารับซื่อทั้นไว้ จะเปนอันได้ทำความพอใจให้แกรัฐบาลอังกฤษ ถ้าตอบไม่ซื่อ จะมีมาอีกฉบับหนึ่งว่ายังไม่ได้บอกไปยังลอดแลนชเดานด้วยเห่นว่าจะไม่เป็นที่พอใจรัฐบาลอังกฤษ ขอให้พิจารณาดูอีกก่อน ถ้ามีมาเช่นนั้นก็จะเป็นที่ยินดีเหมือนอย่างได้เห่นแฟรงสวิดเตนมฮัมซื่อเป็นขึ้นจากหลุมไปขึ้นสวรรค์เหมือนพระเชชูอิกสักครั้งหนึ่ง.



ส่วนกุสิต

สวนดุสิต

วันที่ ๑๑ เม.ย. รัตนโกสินทรศก ๑๒๓

ถึง กรมหลวงดำรงฯ

ฉันได้ให้ส่งโทรเลขพระยาสุริยามีถึงฉันทบับ ๑ บัดนี้ขอส่งฉบับ
ที่มีมาถึงกรมทำอีกฉบับ ๑ กับตำเนาหนังสือฉันทตอบกรมหลวงเทววงษ
ฉบับ ๑ เวลานี้กรมหลวงเทววงษขอหยุดราชการ เพราะแม่เปี่ยม(๑) เจ็บ
มาก แต่เมื่อเป็นราชการสำคัญ ก็คงต้องเป็นอันยกเว้นจากอนุญาตให้
หยุดนั้นได้

ความเหนของฉันทปรากฏในหนังสือกรมหลวงเทววงษแล้ว แต่
ยังมีอีกข้อหนึ่งซึ่งไม่ได้กล่าว กล่าวจะเป็นสัมพัลลาปวาทมากไป ก็คือคิด
เห็นว่าถ้าหากว่าพวกโกโลเนี่ยนป่าตีที่มีความคิดอย่างแรง มีอำนาจอยู่
ในเมืองฝรั่งเศส จะขอมราตีไฟหนังสือสัญญาฉันๆไม่ ถ้าขอมราตีไฟ
หนังสือสัญญาฉบับนี้ หนังสือสัญญาเราก็คงได้ราตีไฟ แต่ถึงตั้งนั้น
การที่จะออกจากจันทบูรก็คงเป็นคนละเรื่องอยู่นั่นเอง

ได้คัดค้านำเสนอchemแปลของ ม. เดลกาส์เซส่งมาให้ดูอีกฉบับ ๑
ด้วย

(๑) สมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา

ข้อที่เธอจะกำหนดจะกลับเมื่อไรจำไม่ได้ บางทีพูดไปกับกรม
หลวงจะเป็นการฟัง.

ฉะนิพัทธ์



ส่วนกุลิต

วันที่ ๑๖ เม.ย. รัตนโกสินทรศก ๑๒๓

ถึง กรมหลวงดำรง ฯ

ฉันได้ส่งสำเนาหนังสือบอกพระยาสุริยาที่มายังกระทรวงต่างประเทศมาให้ดู เป็นข้อที่จะเล็งเห็นเหตุได้แล้วว่าข้อซึ่งฝรั่งเศสพูดจากับอังกฤษในครั้งนี้ เป็นความคิดของพวกโกโลเนียลปาร์ตี้^(๑)ถือเอาโอกาสที่อังกฤษอยากจะตีกับฝรั่งเศสขึ้นเป็นที่ตั้ง ด้วยความคิดจะไม่ราติไฟหนังสือสัญญา การทำสัญญากับอังกฤษก็ได้สมประสงค์ ถึงจะมีข้อตกลงกันว่าจะไม่เอเนกส์^(๒)ก็กล่าวไว้เสียเปล่า เพราะฝรั่งเศสไม่ได้คิดจะเอเนกส์สัญญาอังกฤษกับฝรั่งเศสครั้งนี้มีโทษแก่เราเป็นอันหนัก จะหาคุณมิได้เลย แลเป็นเหตุที่จะให้หนังสือสัญญาไม่ได้ราติไฟ ฤราติไฟแล้วก็ขอทำเพิ่มเติมในทันที อังกฤษไม่ใช่แต่นั้นเพิกเฉยเสีย ได้ทำอันตรายแก่เราเป็นอันมาก จะพนันบุหรืสัก ๑๐ หีบก็พนันได้ จะได้วันใหญ่เป็นแน่.

ดิฉันพิท

(๑) colonial party (๒) annex



สวนกุหลาบ

สวนกุหลาบ

วันที่ ๑๘ เม.ย. รัตนโกสินทรศก ๒๓๓๓

ถึง กรมหลวงดำรงฯ

อยากจะจําหน่ายสิ่งนี้ว่าเมื่อไรหนอ เราจะสิ้นความหลงว่า
อังกฤษเป็นมิตร เพราะคิดจะเป็นนายไม่เหมือนฝรั่งเศษเป็นศัตรูเพราะ
คิดจะเป็นนาย ขอให้ดูหนังสือที่ส่งมาด้วยนี้เถิด ถ้าเรานิ่งเฉยไม่ช่วย
ราษฎรของเราที่ต้องนอยหน้าเช่นนี้ มันจะร้องว่าเมื่อไรหนอเมืองจะเป็น
ของอังกฤษ ถ้าเรายอมให้ทูตอังกฤษมัดมัดตีน ทูตอังกฤษมันจะร้อง
ว่าเมื่อไรหนอรัฐบาลจะเอาเมืองไทยเสีย เพราะบัดซบถึงเพียงนี้จะเอาเมื่อ
ใดก็ได้ หากว่าจะถูกกดขี่ด้วยประการใด ๆ เราจำจะต้องแสดงความเอื้อ
เฟื้อต่อราษฎรของเรา ขอให้หาทำทางไว้ให้เสียเถอะ ได้บอกไปให้กรม-
หลวงเทววงษาทราบด้วยแล้ว ข้างขานนั้นแลไม่เห็นเหมือนกันว่าจะเสีย
ประโยชน์อย่างใด แล้วจะใช้เงินบาทในเมืองเหล่านั้นอย่างไรได้ เพราะ
การค้าขายติดต่อกับสเตรต ซึ่งใช้เงินเหรียญแต่มีความหวังใจว่าสเตร-
เบลลงจะไม่ยอมเขลา เว้นไว้แต่แกลจะเห็นเราพอมันก็แกลจะสั่งให้ถอดขา
เขาไปเถิดจะเป็นได้
พินยังไม่สู้ดี

ฉัตรทิพย์



ส่วนกุสิต



สวนกุสิต

วันที่ ๑๕ เม.ย. รัตนโกสินทรศก ๑๒๓

ถึง กรมหลวงดำรง ฯ

กระทรวงยุติธรรมเขาคิดจะจ้างหมอความฝรั่งเศษโดยให้มิตเชล-
อินนิสหากำหนดปีละ ๘๐๐ ปอนด์ สัญญาเหมือนหมอความทั้งปวง การ
ที่คิดเช่นนั้นขึ้นกันกับหนังสือพระยาสุรียาที่รับเข้าไปไว้ แต่เขาตั้งท่าจะ
เล่นทางเกรแฮมว่าหมอความฝรั่งเศษเรามีอยู่แล้ว จึงเร่งรัดจะให้ได้เช่น
สัญญาส่งไปหาหรือกรมท่า

กรั้นเมื่อเปิดหนังสือพิมพ์ออกดูพบเรื่องนายโปลิสเมืองพระตบอง
เตรียมกันออกข่งไปแล้ว จึงได้ตัดมาให้ดู เรื่องนี้ น่าจะได้รับความร้อนใจ
จะไม่เป็นไปเช่น ม. สโตรเบลเชื้อฝรั่งเศษ จะคิดอ่านประการใดขอให้คิด
จะไปนวดตา สโตรเบลลองดูก็ตาม.

ฉันทนา



ส่วนกุสิต



สวนดุสิต

วันที่ ๓๐ พ.ค. รัตนโกสินทรศก ๑๒๓

ถึง กรมหลวงดำรง ฯ

จิรจดหมายมาว่าด้วยเรื่องจุดติศอยากเป็นทหาร ได้พูดกับเธอแล้ว
เธอเห็นคงอยู่ตามเดิม

ฉันเห็นว่าเจ้านายไปเป็นตำรวจภูธรมันออกจะเสียเกียรติยศ จุดติศ
ก็เป็นลูกใหญ่ใคร ๆ ก็รู้จักเธอแล่น้ำที่ของตัวเธอ คุณมันไม่สมควรกัน แต่
เห็นว่าควรจะต้องถามเธอเสียอีกครั้งหนึ่ง จะเป็นที่ตกลงทุกขัง.

ฉ. ๒๕๑



สวนกุหลาบ

สวนกุหลาบ

วันที่ ๓ มิ.ย. รัตนโกสินทรศก ๑๒๓

ถึง กรมหลวงดำรงฯ

จดหมายขออธิบายความคิดในเรื่องจุดดีสมานนั้น ได้ทราบแล้ว
 ความที่คิดรว้งอยู่นั้นก็เป็นความจริงแก่ในราชการทุกวันนี้ ที่จะ
 ไม่ให้มีผู้เกี่ยวข้องเป็นญาติกันอยู่ในหมู่เด็ชวก็เกินไปไม่ได้ การซึ่งจะมี
 ผู้ตัดสินนิทานก็ห้ามไม่ได้เหมือนกัน ฉันทเห็นว่าตามใจมันสมควรดีกว่า ได้
 สั่งให้จจรเอาไปแปนทหารแล้ว.

ฉัตรทิพย์



คอนฟีเดนเชียล (๑)

วันที่ ๑๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๓

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ฉันมีความในใจอยู่เรื่องหนึ่ง ซึ่งเป็นการในส่วนตัวแท้ จะพูดกับใครก็มีความลอายได้เลขพูดแต่กับกรมสมมติ แต่ยังไม่เป็นการตกลงแน่นอนกันอย่างไร ก็ขอประดาเจ้าจอมที่เป็นคนโปรดปรานของฉัน มีลูกหมดทุกคน การภายนอกของคนเหล่านั้นคิดประกอบกันกับลูก ก็พอเห็นทางที่จะทำไปไม่ยาก แต่มามีไม่มีลูกอยู่ ๒ คน ก็อนางเอี่ยมกับนางเอิบ (๒) ถ้าจะคิดไปตามราชประเพณีก็ไม่ควรจะเป็นห่วงอันใด ถ้าลวงแผ่นดินไปแล้วเขาก็ทำราชการต่อไป เป็นเจ้าจอมฤพนักงาน ถ้าไม่ทำราชการก็ออกไปมีลูกมีตัวข้างเขา

แต่การทุกวันนี้เปลี่ยนแปลงไปชอบกลอยู่ จะบ่นอย่างพระพุทธรูปเลศหล้าห้วงท้าววรคณามาโดย ว่ากลัวเขาจะไม่เลี้ยงเองต่อไป (ซึ่งภายหลังเห็นว่าท่านวิตกเปล่า ๆ) ก็ไม่ได้ ที่ก็น่าจะเอาเป็นเจ้าจอมออกหน้าต่อไปไม่ได้จริง ๆ ข้อที่จะคิดว่าให้เป็นพนักงานต่อไปนั้น คนที่เคยโตเสียมากเช่นนั้น เหนจะทนไปนั่งกับพนักงานไม่ได้ผลประโยชน์ที่เจ้าแผ่นดินจะสามารถให้แก่พนักงานก็คงไม่พอกิน เมื่อทางที่จะอยู่ทำราชการไม่แลเห็นเช่นนั้น ก็ยังมีแต่จะอยู่กับหลานเลข ๆ ในวัง ทางนั้นก็แลไม่เห็น เพราะการไปในอนาคตคงจะต้องย้ายเข้าเรือนร่นเล็กลงแคบ

(๑) confidential

(๒) เจ้าจอมเอี่ยม เจ้าจอมเอิบ ซิดาเจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ (เทศ บุนนาค)

ลงตามทีคิดใหม่ ฤๅความไม่พอใจทั้งทิงกันเพราะว่าไม่ต้องอาไศรยกินอย่างใดอย่างหนึ่งคงทำให้ไม่อยากอาไศรยเรือนเขาอยู่ ลงปลายคงต้องเปนไปอยู่นอกวัง การอยู่นอกวังนั้นถึงเวลาที่ควรฉันจะทอดธุระ ว่าเราตายไปไม่ได้เลยงเขาๆ ไม่มีลูกเต้าก็ต้องมีตัวอยู่เองไม่อัศจรรย์อะไร เช่นนี้จะชอบ ฉันก็ได้พยายามที่จะทอดธุระเช่นนั้นอยู่บ้าง แต่ไม่พ้นจากความนึกหวงแหน แล่นึกกลัวว่าเราเลขคู่ออกน้ามาก ถ้าเปนเช่นนั้นจะโด่งดังเสียจริง ขวนให้คิดเหินไปว่าเผื่อจะแก้ไขรับได้บ้าง แต่ไม่ได้มีน้าหมายเปนแน่เลย

แต่กลับคิดอีกทางหนึ่งได้ว่า นางเอี่ยมอยู่มากับฉันถึง ๒๐ ปีแล้ว ถ้าอีก ๑๔ ปีฉันตายอายุเขาถึง ๔๖ ออกจะอันไปมากแล้ว นางเอี่ยมอยู่มา ๑๒ ปีแล้ว ถ้าอีก ๑๔ ปีฉันตายอายุก็ ๓๘ ปีอยู่ข้างจะเกินควรอยู่บ้าง ถ้าทอดธุระเสียว่าเขาคงหาตัวได้ ถ้าเขาหาไม่ได้ฤๅเขาไม่หา เปนอันเราทำความลำบากให้เขาเมื่อภายหลัง เพราะไม่คิดอ่านหาทุนรอนที่อยู่ให้เขาเลย

ถ้าลงจนตอต้องไปเที่ยวเปนข้าเจ้านายเขาใช้แล้ว ๆ ก็เปนที่น่าสงสารใจหายเต็มที่ นับว่าเป็นการเสียพระเกียรติยศด้วย

ถ้าคิดเช่นนี้หักโหมให้มันแลต้องเตรียม จนคนเขาเห็นว่าฉันเชื่อว่าจะไม่มัว เปนการหลงไปเช่นท่านรัตนาริเบศ เขาไปมีตัวเข้าเช่นนั้นก็ออกจะเสียๆ เปนการรุ่มง่ามหลงไหลไปอีก จึงเปนปัญหาขัดข้องอยู่ในใจฉันนานมาแล้ว ได้คิดหลายอย่างได้พูดกับกรมสมมติบ้าง ชิมดูที่ตัวเขาบ้าง

สังเกตดูโฉมหน้าจะออกไปอยู่เพชรบุรี เพราะจะให้หายหน้าในเวลา รศมีตก ทั้งเป็นที่เคยอยู่สบายมาแล้ว ทองก็ถูกแลอะไรต่าง ๆ แต่มีวิตก

อยู่บ้างว่า ถ้าไม่มีพี่น้องอยู่ที่นั่นเลขจะไปอยู่ได้ๆไม่ แต่ความคิดพวกนี้
เช่นแม่เขาก็คิดอยู่เพชรบุรีต่อไป คิดจะหาบ้านใหม่เพราะกลัวว่าบ้านเก่า
ที่ดินเป็นของหลวง แต่ไม่มีทุนก็คิดไปไม่ตลอด เมื่อเคยทดลองกันมา
นานแล้วเช่นนี้

กรั้นเกิดคิดทำบ้านต้นขนิกราวนี้ จึงนึกกว่าถ้าหาบ้านต้นไว้ที่
เพชรบุรีสักแห่งหนึ่งก็จะดี เอาเด็กขนาดบ้านคนธรรมดาที่จะปกครองได้
เวลาไปเที่ยวเตร่อยู่ก็รักษาไว้เป็นบ้านต้น เมื่อจะยกให้เมื่อใดก็ยกให้ได้
ถึงจะพลาดพลั้งเขาก็มีลูกสาวไปก็จะไม่สู่น่าอาย เหมือนก่อสร้างดีกรรม
อะไรไว้ในบางกอก ไหลกันไปตามกันสูๆ ขำ ไปตอมกันบ้านนอกชอกนา
จะเสียพระเกียรติยศน้อยลง ถ้าเขาซอตรงอยู่ที่นั่นได้ให้บำเหน็จรางวัล
เลียงตลอดชีวิตสมความที่รักใคร่ เมื่ออยู่ไม่ได้เขาจะย้ายมาบางกอก
ก็ย้าย เป็นอันฉันทให้แล้ว

ขอจบข้อปรารภโดยย่อเพียงนี้ เธอคงจะคิดได้มากกว่านี้พอตลอด
ถ้าเห็นว่าเปนความคิดที่จะไม่เป็นไปได้ขอให้ทักท้วง ถ้าเห็นว่าชอบกลดี
อยู่จะต้องขอให้ช่วยบ้าง

ที่นั่นฉันนึกว่าเอาเหื่อน้ำให้พื้นที่ลงไปเที่ยวกันจ้อแจ ราวๆ วัด
เกาะฝั่งใดฝั่งหนึ่ง ไม่ไกลไม่ไกลตลอด ได้ที่ริมน้ำสัก ๔๐ วาเท่านั้นก็
จะพอ ขอให้ช่วยนึกแลตอบให้ทราบด้วย นี่เป็นการแก้เผดที่เอาพิษยั-
กรรมมาให้ช่วยคิด |

อินทิรา

พระตบอง ซึ่งถ้าหากว่าเขาเกรงใจ น้ากลัวที่เขาจะห้ามไม่ให้ไปพระตบองโดยไม่เกรงใจมากกว่า

ถ้าข้อ ๒ นี้ไม่สำเร็จก็ได้แต่ข้อ ๑ ซึ่งไม่ผิดกันกับพระยาศรีไป แต่ผลลงจะมีเหมือนอย่างพระยาศรี ก้อเคานเวอนเนอเซเนราล ก้อเปนเหตุที่จะมาเยี่ยมตบอง การที่เขามาเยี่ยมตบองนั้น จะมีแต่เพียง สุนทรภดา ไม่น่าที่เขาจะเสียเงิน คงต้องมีความมุ่งหมายในประจจุบัน แลภายน่าที่จะเกิดเปนตำราว่าใครมาเปนเคานเวอนเนอเซเนราลต้องเข้ามาเมืองไทย เข้ามาแล้วจะพูดการอันใดก็พูดได้ก็กลายเปนเราต้องพูดกับ พวกกอลโลนี่อีกขาหนึ่ง ซึ่งอาจจะไปบีบบอกกระทรวงต่างประเทศได้โดยง่าย ฉันไม่มีความคิดเหน่ปลอดโปร่งอย่างใดเลย เหน่เปนแนใจว่าได้ น้อยเสียมาก การที่จะได้นั้นก้อให้เหน่หรุหระ แต่เขาก็รู้ว่าเราไม่ให้หรุจริง รังับแต่การวิวาทเล็กน้อชชายเขตรแดนคงได้

การที่จะเสียนั้นจะเปนครั้งแรกที่ฝรั่งเศสห้ามไม่ให้เจ้าเราเข้าไป เมืองพระตบอง นับว่าเปนอีกกันหนึ่งซึ่งได้กันเมืองนั้นออกไปได้ ถ้าหากว่าไปเมืองเขมรเจ้าแผ่นดินเขมร ทำศออย่างเจ้าแผ่นดินกับเจ้านาย สามัญก็น่าอาย ถ้าเราไปจัดการอะไรลงไปเ็นพระตบอง ฝรั่งเศสจะหิบบชกั้นพูดภายหลัง ถ้าไม่ไปทำอะไรเลย ชั่วแต่ไปเท่านั้น ม.คิลองเกอคงจะชกเปนเหตุขึ้นติเตียนรัฐบาล ให้ต้องเดินอไร ๆ ต่ไปอีกเปนเดือน ก้อนใส่สันหลัง ในที่สุดเคานเวอนเนอเซเนราลคงต้องมาเยี่ยมตบอง ซึ่งจะมีผลประการใดเหลือที่จะทายถูกณันถ้วน

เพราะเหตุฉะนั้นได้คิดโดยสุดปัญญา เห็นว่าการที่เธอไปนั้นไม่มีดี
 เว้นไว้แต่ถ้าหากว่าได้ล้าลาออกไปแล้ว ก็คงจะเป็นที่ร้าวราน ก็จำ
 เป็นจะต้องปล่อยไปด้วยความเสียใจเป็นอย่างมาก เวลานั้นฉันเห็นอย่างอื่น
 ไม่ได้ หมดความคิดเพียงเท่านั้น ขอให้ตรีตรองดูให้จงมาก

ส. ย. พ.

ป.ล. การที่ฉันว่า ว่าคงจะมีอะไรนั้นไม่ได้คิดจะพูดเพื่อยกจนขึ้นว่า ออก
 ให้ชัดไม่ได้ความหมายของฉนั้น ในระหว่างที่เธอไป ฤๅในเวลาที่เขา
 มา คงจะได้ว่ากันในเรื่องรถไฟ รีบให้ตกลงสัญญาโดยเร็ว เพราะมี
 เวลานั้นอยู่ เป็นอันเราต้องพูดกับพวกกอลโลนี่ ฤๅถ้าอยู่ในจะต้องพูดอยู่
 แล้ว ก็จะต้องเร่งจนหืดขึ้นคอไม่ทันนึกว่าอะไรก็ต้องตกลง หากไม่ก็จะ
 หมองหมางทางไมตรี ข้อนี้ฉันเชื่อว่าไม่มีผิดเลยเป็นอันขาด อย่าเพ่อ
 รูด่านนักเลยเป็นไร พอให้มีกำลังหายใจได้บ้าง.

ส. ย. พ.



ส่วนกุศล

เรือนต้น

วันที่ ๒๑ เมษายน ๑๒๔

ถึง กรมหลวงดำรงฯ

พระยาประชาชนีพินหนังสืออีก ที่เคราะห์ดูทางเดินของกรมนา-
พันส์ด ๆ ไป แต่กรั้นจะไปตักเตือนกร่าว ๆ จะไม่มีผลดี บางทีจะร้ายไป
ขอให้ไปพบพูดกันที่พระที่นั่งจักรกรีเวลาเขาก่อนไปหึ่งเทศน์ที่หอ เพราะ
จะพูดกับกรมมหิศร^(๑)ด้วย จะเรียกเขามาที่น้เขากำลังนั่งบประมาณ
อยู่ จะบ้วยการเวลา

ฉัตรทิพย์

(๑) กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย เสนาบดีคลัง



พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๑๕ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๔

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

อนุสนธิในเรื่องเจ้าพระยาสุรศักดิ์ต้องการเงิน หาเสร็จสิ้นเรื่องไม่
 บัดนี้ได้รับหนังสือฉบับหนึ่ง นำกล้วนอันตรายมาก แลมีฝอย ๘ ข้อมา
 ที่กรมสมมตด้วยอีกฉบับ ๑ ให้รู้สึกว่เหมือนจีนแบด^(๑) ไปขึ้นที่เกาะถูก
 ตาแก่คนบ้าจ๊กอ จะเอาตัวรอดได้ด้วยประการใด ขอให้เป็นที่พึ่งช่วยนิก
 คำที่จะบอกไม่ตกลงให้สักทีหนึ่ง จะนับว่าเป็นสหายอันประเสริฐ

(๑) เป็นบุคคลในเรื่องอาหรับราตรี



ส่วนกุสิต

สวนกุสิต

วันที่ ๑๗ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๔

ถึง กรมหลวงดำรงฯ

ฉันพึ่งได้รู้เรื่องเดี๋ยวนี้ว่าแม่กลาง(๑)คิดจะไปศรีราชา ต้องพูด
อย่างไรว่าหัดเดิมเริ่มแรกมีจดหมายมาบอกว่าที่พระยาราชเสนา(๒) ซึ่ง
รับจ่านำหลุดวันนั้น หลวงสุนทรมาว่าขอ ใ้ว่าราคาถนแล้วแต่ไม่อยากจะ
ขาย เพราะเห็นว่าเปนที่ดี จะขอยกให้ฉันทำบ้านขายอูรพงษ์(๓) ฉันจึงว่า
ที่นั้นต่ออยู่จะรับไว้ แต่ได้ลงทุนไปเท่าใด แลควรจะได้เท่าใด ขอให้รับ
เอาเงินไว้ไปใช้การอื่น ที่นั้นคงจะยังถือว่าเปนที่ ๆ แม่กลางได้ให้ แล้ว
ได้รับหนังสือวันนั้นว่าที่จะให้เงินนั้นไม่เอา อยากจะขอเรืออรรถเรศซึ่ง
ออกทะเลไม่ได้แล้วนั้น ไปซ่อมแซมไว้สำหรับไปศรีราชา เพราะมีโรคภัย
อะไรต่าง ๆ ฉันไม่เข้าใจว่าอยากจะไปมาแต่แรกเลย การอันนั้นเห็นจะ
เกี่ยวข้องกับด้วยเรื่องทหารที่ถอนด้วย เรื่องเรื่อยังหาฤกษ์กับบริพัตรอยู่ แต่
เรื่องผู้คน ถ้าหากว่าได้ออกไปจะทำยังไรขอให้ช่วยคิด นี้กว่าเจ้าพระยา
สุรศักดิ์จะเข้ามากระตุนยังไรด้วยอีกขาหนึ่ง เธอจะพบในวันอาทิตย์
บางที่จะพูดจะได้รู้เค้าเงื่อนไว้ จึงได้บอกมาให้ทราบเสียก่อนดังนี้

อินทิรา

(๑) สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า (๒) พระยาราชเสนา (วัน)

(๓) พระองค์เจ้าชายอูรพงษ์ศรีธรมโกษ



ส่วนคดี

สวนดุสิต

วันที่ ๑๘ ต.ค. รัตนโกสินทรศก ๑๒๔

ถึง กรมหลวงดำรง

ได้รับความจากชายบริพัตรว่าเรือรกรเรสนั้น ถ้าไม่วิดน้ำ ๒ วันก็จม เพราะตัวเรือคู่ที่ยังอยู่ในทหารเรือนั้นเพราะไม่มีผู้ชื้อ ด้รื้อเครื่องเหล็กเครื่องทองเหลืองจนหมดแล้ว ถ้าจะต่อเรือใหม่ใช้เครื่องเก่าก็ไม่คุ้มกับเงินที่จะลงทุนทำเรือ เพราะเป็นเครื่องโบราณเหลือเกินเสียแล้ว ถ้าไปก็ต้องเอาเรือมาหาจักรกริไป ตามที่เข้าใจกันว่าเธอจะแนะนำมาให้รอดอนจากศรราชามาตั้งเสียที่ปฐมเจดีย์ ทำไมจึงยังไม่ได้ตกลงกัน เดียวนทหารก็ยังรักษาอยู่ ฉันได้บอกแม่กลางไปตามเหตุนี้ แลได้แนะนำว่าบางที่พระปฐมเจดีย์จะสะดวก แม่เล็ก^(๑) ก็ควรจะกลับๆจะทำเรือนในที่ซึ่งฉันได้ชื้อไว้ก็จะแบ่งให้ ไปวันอาทิตย์จะพบกับเธอให้พูดกัน ความจริงผู้หญิงที่ประพุดิตัวเป็นผู้ใหญ่ ไม่มีแอปเปอไตส^(๒) ในการเที่ยวซึ่งขชะข่อนกลอนกาย ความพอใจที่จะไปเที่ยวต้องการนิสัมมุดิถึงจะอยู่บางกอกทำอะไรก็ได้ แต่ให้รู้สึกว่าจะต้องถอนิสัขอยู่ ไม่สะดวกใจ ถ้าได้ออกไปในที่กว้างขวางเช่นนั้น รู้สึกมีอสรแก่ตัวก็เป็นยาโรคได้

(๑) สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ

(๒) appetite

พอแล้วโดยจะสร้างบ้านอยู่อย่างเช่นคุณแพ^(๓) ค่าค้ำเท่านั้นก็รู้สึกสบาย เพราะบริโภคอิสระเป็นอาหาร ถ้าจะทำแขนแปลตอเริ่มขึ้นที่มุมสวนดุสิต ข้างนอกจะคุ้มค่าบ่ขการ ซึ่งต้องเปลืองผู้คนพาหนะออกไปหัวเมืองลง ได้เป็นอันมาก การที่แม่เล็กไปพระปฐมเจดีย์คราวนี้ก็ปรุฟได้ว่ามีคุณ แก่ร่างกายขังไรบ้าง.

เจ้าคุณพระ

(๓) เจ้าคุณพระประจวบคี



วันที่ ๑๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๔^{๓๘}

ถึง กรมหลวงดำรง

ด้วยฉันได้รับคำสารภาพของเจ้าฟ้ากรมขุนนริศว่า วันหนึ่งไม่มีใคร
 มาบอกที่กรมวัง พระยามหิบาลขับรถโมเตอคาเข้ามาในวังรับแม่เล็กขึ้น
 นั่ง อันเป็นคนขับ พระยามหิบาลนั่งกับพันรถ ที่นั่งข้างหลังถูกหญิง
 วไลยก์กับท้าวเปลี่ยนนั่งไป ทราบว่าไปบ้านกรมนครไชยศรี แลไปบ้าน
 พระยามหิบาล^(๑) ด้วย ความจะเท็จจริงประการใดไม่ทราบ ความกำเริบ
 กล้าหาญ เหน็ดแน่นเป็นหัวหลักหัวตอมากขึ้นทุกที การแกว่งกวัดสละสะ
 ธรรมเนียม ล้วงข้ามปรีวิเลช^(๒) ของเจ้าแผ่นดิน ที่ลองทำสำเร็จได้เช่นนี้
 ก็มีแต่จะท้วมมากขึ้นไป จนถึงราชการในภายหน้า พระยามหิบาลก็รับ
 ตำแหน่งใหญ่ เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลเขากงเหน่ว่าทำได้จึงทำเช่นนี้ ไม่
 รู้ว่าการภายหน้าจะเป็นอย่างไรต่อไป ว่าเป็นการจำเป็นก็หาจำเป็นจะขัด
 พระยามหิบาลซึ่งใคร ๆ ก็รู้ว่าวิเศษปานใดไม่ กรมดำรงเห็นควรฤ

ฉะอุทัย

(๑) พระยามหิบาลบริรักษ์ (สวัสดิ์ ภูมิรัตน์) (๒) privilege



ไปรเวต

พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ๑๘ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

พระเสนาพิพิธน์ออกจะนิวเซิน^(๑)เต็มที่แล้ว ได้ส่งเรื่องราวมานให้ดู
จะทำกระไรดี.

ฉัตรทิพย์

(๑) nuisance



พระที่นั่งบรมมาศมสรณีย์

วันที่ ๒๓ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๔

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

กรมขุนนริศรได้ส่งโปรแกรมมาแล้ว เข้าใจว่าเธอจะได้อ่านหนังสือ
ที่ฉันมีไปถึงพระยาสุริยา เรื่องหยุดรถไฟในทุ่งใกล้ท้องพรหมมาศนั้น
แล้ว โปรแกรมเลื่อยจะต่อมีต่อไปคือ วันที่ ๓๑ เวลาบ่ายเธอจะไ้
แล้ว เวลาจะพอฤกษ์ไม่นานสงไสย วันที่ ๑ แลวันที่ ๓ จะต้องให้พระยา^(๑)
ยื่นบาญชีว่ามีอะไรบ้าง อยู่ที่ไหนทางไหน จะได้จัดเป็นพวก ๆ ไปทั้ง
เข้าทั้งเข็น วันอยู่ข้างจะกระชั้น กระฐินพระราชทานเสียบ้างก็จะได้
เช่นวัดมณีชลขันธ์ วัดนิเวศ วัดชุมพล ฉันทคงแต่ไปถ้ำรูป วัด
กระวีสารามเป็นการจำเป็นด้วยสมการใหม่ จะต้องไปอุดหนุนเจ้างาน
การเจริญที่กรุงเก่าก็อยากทอดวัดน้ำพระเมรุ วัดสุวรรณก็อย่างนั้นเอง

กระฐินข้างในไม่ได้พระราชทานมาช้านานแล้ว พระราชทานเสีย
สักทีหนึ่งก็จะดี

สมเด็จพระบรมราชินีนาถ วัดสุวรรณาราม ล่องจากลพบุรีทาง
พเนียด แวะทอดแล้วจึงลงไปบางปอิน แยกออกจากกระบวรใหญ่ก็ได้
วัดนิเวศธรรมประวัติสมเด็จพระบรมราชเทวี ยังไม่เคยทอด

(๑) พระยาขุ คือ พระยาโบราณราชธานินทร์ ทรงล้อ - กุ = กุหลาบ



ส่วนกุสิต

สวนดุสิต

วันที่ ๒ มกราคม ร.ศ. ๑๒๓

ถึง กรมหลวงดำรง

ด้วยความคิดที่เธอจะไปเมืองไซ่ง่อนนั้นมีที่หมายอยู่ ๒ อย่าง ก็อย่างหนึ่งจะแสดงให้เห็นว่าเราตั้งใจจะเป็นไมตรีกับฝรั่งเศสแท้จริง การอันนี้ก็เป็นอย่างเดียวกับที่ให้พระยาศรีไปครั้งก่อน ผลที่จะได้นั้น อยู่ใน การปลายเขตแดนจะเข้าใจกันฉันใดบ้าง แต่ซึ่งจะเป็นเครื่องหย่อน โปliceของฝรั่งเศสลงอย่างใดนั้นไม่มี

ประโยชน์ที่ ๒ ซึ่งเป็นสำคัญนั้น เธอคิดจะกลับทางพระตบอง เพื่อจะให้เห็นการแลทำอไรในที่นั้นบ้าง ในข้อ ๒ นี้ ฉันเห็นห่างเหินนัก ในการที่ฝรั่งเศสจะขอม เวลางำลังคิดจะปิดมือปิดตีนเราให้ห่างจาก เมืองเหล่านี้ ไม่ใช่จะทวงในการที่เราจะไปพนมเปญ ด้วยการห่างเหิน กันมามาก เจ้าแผ่นดินก็เปลี่ยนใหม่ เขามีบุญคุณต่อเจ้าแผ่นดินเดี๋ยวน เราเป็นผู้ยึดมือยึดตีนเจ้าแผ่นดินเดี๋ยวนให้โรดม^(๑) ถึงโดยจะพบปะที่หวังใจว่าเขาจะยังนับถือข้าเกรงอยู่นั้นไม่มี ถ้าโดยจะไปจริงก็ถึงไม่ควร จะพบ เพราะฉนั้นฝรั่งเศสเขาไม่หวัง อาจะชกขึ้นหวังได้แทนเมือง

(๑) นโรดม คือ พระเจ้าศรีสวัสดิ์นโรดม กษัตริย์เขมร

เมื่อเขียนมาถึงนี้ จะถึงข้อสรุปมาด ขอโทษอย่างกระทัดกระหอบ
จนฉันไม่รู้ว่าเรื่องอะไร แลถามก็ไม่ได้ความจนกระทั่งเดี๋ยวนี้ เพราะฉัน
กฐินข้างในเหนจะมีซั้มซิงรอก(*) ซึ่งฉันเหนว่าโคมลอย แต่เอาเปนยก
เล็กเสี่ยที่เดี๋ยว เพราะความรู้ไม่มีถึง เอาเปนเสด็จทั้งนั้น เมื่อไปไม่ไหว
ก็ให้ใครเขาไป.

ฉันทนาพร

(*) something wrong



ส่วนคลิต

สวนดุสิต

วันที่ ๑๐ ธ.ค. รัตนโกสินทร ศก ๑๒๔

ถึง กรมตำรวจ ฯ

ฉันมีความลับอยู่อย่างหนึ่ง ไม่อยากให้ใครรู้ไปถ่ายลวงนำเอา
 อย่าง ก็ผู้หลักผู้ใหญ่เขาเล่ากันมา ว่าลาวอาบน้ำเล็กชั้นคล่องนั้ก ถ้า
 ถ่ายรูปได้เห็นจะดี แต่ต้องการโมเดล(*) ที่สวยหน่อยหนึ่ง จึงจะพาให้รูป
 ได้ดี ถ้าเธอจะไปตรวจทาง ขอให้หาที่ที่เหมาะสมควรถ่ายรูปนี้ คือเป็นรูป
 โกล้ไม่ใช่วิว(๒) ที่ท่าจะลงอาบต้องมีพื้นที่งาม เข้าได้ใกล้ด้วย ในที่สุด
 ถ้าหาจ้างคนไว้ได้ด้วยยิ่งดี แต่อย่าให้มันลือว่าท่านต้องพระประสงค้
 อย่างพระปิ่นเกล้า ฯ ขอให้พยายาม และปิดความที่จะถ่ายรูปให้มืดด้วย.

ฉัตรทิพย์

(๑) model (๒) view

ພະກະສັດທະເສຍາ

ພະທາມສັມເຕັຈພະຈຸລະຈອມເກຕ້າເຈົ້າວຽງຊ້າງ

ພະກະສັດກາຍ

ເຈົ້າພະຍາກາດຸນສັມທາໄກຊາວິຍດີ (ກັ້ມ ຫຼຸມທາດ)

ເສຍາວິຈຽສັດມັກກະມາ

ວະທາງ

ພູກວສັກກະສັ ໑໔໑໑ ຕິຈ ພູກວສັກກະສັ ໑໔໑໙



เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี
เสนาบดี จตุสดมภ์ กรมท่า



ร. ท. ๓๒๑
๔๐

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยกงสุลเยอรมันแจ้งความขึ้น มาว่าเจ้าหญิงมาเรียเมืองปรัสเซีย
กับเจ้าเฮนรีเมืองนิเทอแลนด์แต่งงานกัน เธอคัดสำเนาส่งมาให้ฉันแต่ก่อน
นั้นยังหาได้ตอบไม่ ให้เธอตอบยินดีให้พรไปเหมือนอย่างเลขมาแต่
ก่อน

จดหมายมา ณ วัน ๒๑^{๑๒} มีนาคมสัมฤทธิศก^๒ ศักราช ๑๒๔๐
๒

Stulankhan B.S.



ร. ที่ $\frac{๑}{๔๑}$

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยราชทูตที่จะเชิญเครื่องราชอิสริยยศ ทรงยินดีไปกับกวันนั้น
ฉันได้ร่างพระราชสาส์นขึ้นไว้แล้ว ให้เธอทำหนังสือถึง สิกเรตารีออฟ-
สเตรต เป็นหนังสือนำราชทูตตามเคย และมีหนังสือถึงกงซุลสยามที่เมือง
สิงคโปร์ เมืองบัตัง เมืองปารีส ล่วงนำให้เขาทราบความเสียก่อน
จะได้จัดการรับรอง

อนึ่งหม่อมเจ้าปฤษฎางค์นั้น จะให้เป็นล่าม เหมือนครั้งหม่อม
ราชไทย^(๑) ให้เธอมีหนังสือคำสั่ง ถึงพระยาสยามรพาทะ^(๒) แลหม่อม
เจ้าปฤษฎางค์ ว่าราชทูตออกไปถึงแล้ว ให้หม่อมเจ้าปฤษฎางค์มารวม
ด้วยพวกราชทูต รับการตามตำแหน่ง จำนวนคนนอกนั้นแจ้งอยู่แก่
พระยาภาษากรวงษแล้ว ให้เธอไล่เสี่ยงคุเสียให้ตลอด จะได้มีหนังสือ
ไปถึงกงซุลนั้นให้เสีย

อนึ่งเงินที่จะใช้ในการราชทูตครั้งนี้ เหน้แมจัน^(๓) ป่นออกแอดด้วย
เงินทองมาก กลัวจะเรียกใช้สรวอยไม่สะดวก ให้เธอคิดกับพระยาภาษากร

(๑) หม่อมราชไทย (ม.ร.ว. กระต่าย อิศรางกูร)

(๒) พระยาสยามรพาทะ (Mr. D.K. Meyson) เป็นกงซุลเขนเนอราลสยามที่ลอนดอน

(๓) พระยาสยามรพาทะ (Mr. D.K. Meyson)

วงษ์ ควรจะใช้จ่ายเงินทั้งได แบงก์ได ก็ให้เธอกิดว่ากล่าวให้ได้ใช้เงิน
ไปได้โดยสะดวกพอสมควรแก่ทางราชการ

จดหมายมา ณ วัน ๓๑^๓ ๒๑๕ คำปี่เตาะซังเป็นสัมฤทธิ์ศักดิ์ ศักราช ๑๒๔๐

Phulakorn B.S.



ร. ที่ $\frac{๔๕๕}{๔๑}$

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยเธอจดหมายมาเรื่องเรือ ได้ทราบแล้ว วันนีพระยาประภา(๑)
มาลาฉัน ฉันทก็ได้ถามว่าถ้าเรือฝรั่งเศส ไม่มีห้อง จะทำอย่างไรต่อไป
พระยาประภาว่าไม่ได้สั่ง ตัวเขาคิดว่าจะไปดูทั้งเรือฝรั่งเศส เรืออังกฤษ
และเรือออสเตรเลีย ฉันทเห็นว่า ถ้าเรือฝรั่งเศสเรืออังกฤษไม่ได้แล้ว ก็คง
ต้องตกลงเป็นเรือออสเตรเลีย เห็นว่าถ้าให้ริชแมนออกไปได้ด้วย จะเป็น
การดี ที่พระยาประภาเห็นจะไม่สู้พูดจาขานัก ถ้าเธอนัดแนะเสียก่อน
บ้างก็ได้ แต่อย่าเพื่อให้ไปตกลงกันทีเดียว ต่อได้คำตอบของเราว่าจะ
เอาแน่จึงให้ตกลงดังเช่นว่าไว้ ถ้าตกลงกันเสียก่อน ไม่ได้ไปจะเสียเงิน
มากเปล่า ๆ เหนออาการผันแปรอยู่

จดหมายมา ณ วัน ๑๖ กَابเถาะเอกศก ๑๒๔๑
๕

ฉันท

(๑) พระยาประภากรวงษ์ (ชาย บุณนาค)



ร. ๗ $\frac{๑๖}{๔๑}$

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยท่านเลข(๑) จดหมายบอกมาถึงฉันว่า การที่วังสราญรมย์ใน
วันนี้เป็นไม้ทันทึบแน่ ต้องขอให้ฉันบ้านต่อพุงนี้ให้ได้ ให้เธอคิดอ่าน
ขยับขยาย อย่างไรสุดแต่อย่าให้มาขึ้นบ้านได้วันนี้จึงจะไม่ขายน่า

จดหมายมา ณ วัน ๒๗๕ ค่าไปเถาะยังเป็นสัมฤทธิ์ศึก ศักราช ๑๒๔๐
๖

Abul Kalam B.S.



ร. ท. ๑๑

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยเรื่องจดหมาย บอกความเหินคุณสุรวงษ์^(๑)เข้ามาว่า ไม่อยากให้มีสเตนออกซ์เข้ามาหา เพราะมาก็มาชู้^๕นั้นชอบแล้ว แต่ซึ่งจะบอกเขาไปว่ามีชู้^๕นั้น การตั้นถูกหนักเบาอย่างไรเขาก็ทราบทุกอย่าง ถ้าจะบิดเบือนไปเสียอย่างนั้น ก็ดูเหมือนหนึ่งเป็นการโกธรซึ่งต้อ^๕ตรอนเร็วแรงไป กลัวจะเป็นคนโกธรกันเสีย เหนว่าจะยอมให้เขามาก็ได้ ถ้าพูดถึงราชการอย่างไร ฉันจะบิดให้ไปพูดกับเสนาบดีเสียด้วย เขาขอมาหาฉัน เปนไปปรเวต มิได้เป็นทางราชการ ให้เชื่อแจ้งความให้คุณสุรวงษ์ทราบตามความเห็นของฉันด้วย ถ้าคุณสุรวงษ์แลเธอเห็นชอบตามที่ ฉันว่าแล้ว ให้นำ^๕มิตเตอรันออกซ์^(๒) ขึ้นมาเวลาพຽ^๕นี้บ้าย ๔ โมงตามเคย ถ้าพร้อมกันเห็นการที่จะให้เข้ามา จะเปนเหตุเสียมากกว่าที่ไม่ให้เขามาแล้ว ก็ให้เธอทำหนังสือตอบเขาไป

จดหมายมา ณ วัน ๓๑๖ ค่ำปีเถาะเอกศก ศักราช ๑๒๔๑

Stulabon B.S.

(๑) คุณสุรวงษ์—เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค)

(๒) มิตเตอรันออกซ์ เปนกงสุลเซเนอราลอังกฤษ ที่กรุงเทพฯ



ร. ท. $\frac{๑๓}{๔๓}$

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยฉันเรื่องมินิตเพิ่มเติมความลงบ้าง ส่งมาให้เธอแปลไปให้
พระยาภาณุกรวยชทราบ แต่ผู้ลงชื่อนั้นจะต้องให้กรมหมื่นอดิศรเป็น
ผู้ลง เหมือนอย่างภาพย์^(๑)คราวก่อน

กับฉันได้ส่งคำพระพิเรนทร^(๒) มาให้เธอตรวจดู จะแก้ไขอย่างไร
บ้าง ก็แก้มา แล้วจะให้เขาเขียนลงชื่อมาแปลส่งไปให้พระยาภาณุไว้
สำหรับตัว เมื่อเขาถามจะได้ตอบเพราะฉันเห็นว่า คำซึ่งมีสเดอนอกซ์
มาพูดกับฉันนั้น เป็นการกล่าวโทษว่าผู้คุมทำเลื่อเกิน ฉันทราบแล้วจะ
นั่งเสี้ยก็ไม่ว่า จึงได้สอบถามไว้ ถ้าจะใช้ได้มีสเดอนอกซ์ในนี้ก็ได้ด้วย
ทำเพื่อไว้ตามแต่เวลาจะต้องการ

จดหมายมา ณ วัน ๕ ๑๖ ค่ำ^{๑๒} เถาะเอกศก ศักราช ๑๒๔๑
๐๐

Chulabhanu B.S.

(๑) พระองค์เจ้าชายภาพย์กนกรัตน์

(๒) พระพิเรนทรเทพ (เวก ขมาภัย) ภายหลังเป็นพระยาอภัยภทรณฤทธิ



ร. ท. ๔๔
๔๑

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยเธอส่งหนังสือกงซุลอังกฤษมานั้น ได้ตรวจดูแล้ว

ขอซึ่งว่าเดิมไซ่นั้น ฉันสอบถามพระพิเรนทรคู่อีก ก็ว่าไม่ได้เดิม
ทำมาแต่เดิม แต่ฉันเห็นว่า ฉันจะถามพระพิเรนทรให้ จดหมายมาให้
มันคงดีกว่า แล้วจึงจะบอกไปให้เธอทราบ

แต่หนังสือมิสเดอนอกซ์นั้น ให้เธอไปศึกษาสมเด็จพระยา,^(๑)
แล้วท่านเสนาบดี ให้เห็นพร้อมกันตามสมควร

ฉันได้ส่งต้นหนังสือ กงซุลอังกฤษทั้งไทย ทั้งอังกฤษกลับออกมา
ด้วยแล้ว

จดหมายมา ณ วัน ๕ ๑๖ ค่ำ^{๑๒} เดือนเอกราช ๑๒๔๑
๑๐

Abul Kalam B.A.

(๑) สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)



ร. ท. $\frac{๘๕}{๔๑}$

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยเธอร่างคำพระพิเรนทรกับคำเตเลแกรฟมานั้น ได้ตรวจดูแล้ว คำพระพิเรนทรนั้น ยังเห็นว่าเป้นคำแข็ง ๆ เกินกว่าสำนวนพระพิเรนทร จะกราบทูล ซึ่งพวกกงซุลอังกฤษในนี้เขาจะจับได้ มีอยู่บ้าง แลคำ ซึ่งเป็นที่สงสัยว่าจะกลับเข้าตัวบ้าง ครั้นจะแก้ก็จะจดหมายมา ฉันทัก คิดทำหนังสือถึงพระยาเกษกรวงษ์ แล้วแลกรันทัวไม้ไคร้สบาย เหมือน หนึ่งจะจับไข้ จึงได้ให้เทวัญ(*) มาชี้แจงความเห่นแก่เธอ ขอให้เธอ ช่วยแก้ไขเสียให้เรียบร้อยด้วย ขอให้ฉันทักสักกินหนึ่ง จอมเต็มที่แล้ว กลัวจะเจ็บไปเสียจริง ๆ

จดหมายมา ณ วัน ๖๑๖ ค่ำปีเถาะเอกศก ๑๒๔๑
๑๑

Chulalongkorn B.S.



ร. ที่ ๓๐๐
๔๑

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยเขจจดหมายมาสองฉบับ ฉบับหนึ่งว่าด้วยทูตญวนจะขอพระ
ญวนออกไปเป็นครูสอนหนังสือ ฉบับหนึ่งส่งคำราชทูตญวน แจ้งความ
การซึ่งจะรับทูตไทย และขอให้ให้มีพระราชสาส์นตอบ เธอส่งสำเนา
หนังสือราชทูตญวนฉบับหนึ่ง คัดพระราชสาส์นเก่าเป็นสมุดคำเล่มหนึ่ง
นั้นได้รับทราบความแล้ว

ข้อซึ่งราชทูตญวนอ้างพระนามพระเจ้ากรุงเวียดนาม ให้ขอรู้ออก
ไปเป็นผู้สอนหนังสือเมืองญวนนั้น ฉันทนขอมอนุญาตให้ เพราะจะได้
เป็นประโยชน์ ในทางพระราชไมตรีเจริญต่อไป

ข้อซึ่งราชทูต แจ้งความด้วยจะรับราชทูตไทยนั้น ถ้าเมืองท่าที่จอด
แลการรับรองนั้น เหมือนกับเมืองที่เป็นเอกราช ฝ่ายยุโรปทั้งปวงแล้ว
ก็เป็นใช้ได้ ขอรุ้อ่าให้เป็นการแปลกลประหลาดจากธรรมเนียมใดธรรมเนียม
หนึ่ง ซึ่งญวนได้ยอมลดให้แก่ประเทศอื่นแล้ว ต้องขอให้ไทยได้
เหมือนกันอย่างนั้น ราชทูตจึงจะไปได้

ข้อซึ่งว่าจะขอให้ให้มีพระราชสาส์นตอบฉบับหนึ่ง แล้วว่าพระราชชนนี
ของเจ้ากรุงเวียดนามทำการแซ่ซิดใหญ่ ราชทูตเห็นว่า ถ้ามีราชสาส์น
ให้พร ตามเคยอย่างแต่ก่อนเจ้ากรุงเวียดนามจะมีความยินดีนั้น คำที่
เขาวานี้ ฉันทนเห็นว่าชอบอยู่ จะมีพระราชสาส์นสองฉบับ ๆ หนึ่ง ตอบ

ด้วยการได้รับทูต แลจะตบแต่งราชทูตไป ฉบับหนึ่งอวยพรในการ
พระราชชนนีทำการแซ่ชิดมอบให้ราชทูตไปทั้งสองฉบับ แต่ยังไม่ส่ง
เครื่องราชบรรณาการก่อน

แต่ในการซึ่งจะให้พรแซ่ชิดนั้น จะควรมีของสิ่งใดกำนับด้วยฤ
ฤจะมีไปแต่หนังสือเปล่า ๆ

อนึ่งราชทูตของเรา ซึ่งจะให้ไปในเดือน ๘ นั้น กลัวแต่จะไม่มีเรือ
เรือคิดว่าจะจัดให้ไปเมื่อไร ขอให้ฉันทราบจะได้รับจัดเครื่องบรรณาการ
พระราชสาส์นนั้น ถ้าฉันทราบแล้วจะส่งออกไปที่หลัง

จดหมายมา ณ วัน ๕^๒ ค่ำปีเถาะเอกศก ศักราช ๑๒๕๑

Abul Kalam A.S.



ร. ที่ $\frac{๑๐๒}{๔๑}$

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยเธอจดหมายมาวันนี้ ทราบความแล้ว

ซึ่งจะมีหนังสือสอส่วน ในการรับทูตที่เมืองญวนเสียให้เป็นการตกลงเรียบร้อยแล้ว จึงจะส่งทูตออกไปนั้น ชอบแล้ว

ของที่จะส่ง เป็นการทำขวัญแซยิดนั้น ฉันได้จัดเข้ฆาบาม ๒ พับ เข้ยราบับ ๒ พับ อัดลัด ๓ พับ รวมเป็น ๗ พับ แต่เห็นว่าธรรมเนียมพวกเหล่านี้ เขาชอบของโต ๆ ไม่มีราคาแพงวอไรเป็นคำก่อนสิ่งใดสุดแต่ให้เป็นกองใหญ่ ๆ แล้วถือว่าเปนต์ ของที่เราจัดจะส่งไปนั้นดูกองเล็กอยู่สักหน่อยหนึ่ง ถ้าหาอะไรเพิ่มเติมให้กองโต ๆ ได้ก็จะดี ให้เธอช่วยคิดอีกบ้าง ฉันก็จะจัดเพิ่มเติมอีก แล้วจึงจะส่งบาญชีไปให้

จำนวนของบรรณาการเก่า เคยมีพินเสน น้ำนันหอม ครึ่งนี้จะมีก็ได้ ถูกกลัวว่าจะไปเลวกว่าวังน่า จะเอาไว้ต่อเมื่อเวลาทูตไปจึงค่อยมีอย่าให้เป็นที่ธรรมเนียมที่เดิยก็ได้

กำหนดที่จะให้เขามาเวลานั้น ถ้าจะให้ราชสาส์น แลสิ่งของพร้อมเสร็จดี ก็อยู่ในชั้น ๑๐ } คำ ลาแล้ววันหนึ่งสองวันก็ไป แต่ที่จะออกนั้น ต้องออกอนันตสมาคม^(๑)อีก ถ้าออกอมรินทรวินิจฉัยโย ฝนตกลงมา จะขายน้าเขา ด้วยรู้ว่าเป็นตะแกรงที่เดิย

(๑) อนันตสมาคม พระที่นั่งองค์นี้อยู่ในพระบรมมหาราชวัง สมัยในรัชกาลที่ ๔ บัดนี้ได้รื้อไปแล้ว

ฉันได้ส่งสำเนาพระราชสาส์นทั้งสองฉบับ ออกมาให้เธอด้วย ต้อง
 แปลเป็นภาษาญวนแล้วให้มาเรียก กระดาษราชสาส์นไปเขียนทั้งสอง
 ฉบับ

แต่สิ่งของซึ่งจะช่วยการแซ่ชิตนั้น ฉันไม่ได้ลงบาญชีไปในพระราช
 สาส์น เพราะยังไม่ตกลงแน่ทีเดียว ถ้าตกลงกันประการใด มีบาญชี
 ไปในหนังสือเธอด้วย ก็เห็นจะได้ ฉันยังสงสัยอยู่หน่อยหนึ่ง แต่
 ธรรมเนียมที่ช่วยการชายชิตกันดังนี้ เดิมเราจะเคยช่วยเขาบ้าง ฤๅไม่เคย
 ก็ไม่รู้ แต่เมืองขึ้นของเขา เขาเกณฑ์กันให้สมโภช ตลอดจนถึงเมืองพวน
 ถ้าเราไปสมโภชเข้าบ้าง จะเป็นอ้ายพวกนั้นฤๅไม่เป็น

อนึ่งพระราชสาส์นครั้งนี้ ฉันเห็นว่าตราโลโตสำหรับประทับราช-
 สาส์นไปเมือง

จีน	}	แต่ก่อนนั้นจะขกเสี่ย ด้วยเราก็ไม่ได้เกี่ยวของ
ญวน		

 อันใดกับเมืองจีน ถึงธรรมเนียมแต่ก่อน ถ้าเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ยังไม่ได้
 หองมาแต่เมืองจีน พระราชสาส์นบอกราชาภิเศกสวรรคต ก็เคยใช้ตรา
 อัยราพตแทนตรา โลโตทุกครั้ง ครั้งนี้คิดว่าจะใช้ตราอัยราพตใหญ่
 ดวงหนึ่ง ประจำต้นพระราชสาส์นตรามังกรคาบแก้ว ที่เคยใช้ประจำ
 ต่อแต่ก่อน จะมาใช้ประจำสกแทนตราโลโต ตรามังกรหก กับตรา
 อัยราพตฤๅนารายณ์ทรงสุบรรณี่ จะประทับครั้งงบบ พอให้เขาเห็นว่า
 ดวงตราเดิม ที่เคยใช้

ไป	}	ยังคงอยู่ครั้นจะเปลี่ยนแปลงไปตามอย่าง
มา		

 ราชสาส์นประเทศยุโรป ก็กลัวว่าเขาจะมีแบบแผนไว้เทียบเคียง ไม่เลอะ

เดอะเหมือนอย่างเรา ก็จะเป็นการเปลี่ยนแปลงมากนัก จะเป็นเดอะ
 เดอะขายหน้าเขาไป ถ้าทำราชสาส์นครั้งนี้ แล้วต้องจดหมายไว้ ให้
 มันคงเป็นแบบอย่างในกรมท่า ให้เป็นคู่กันกับห้องอาลักษณ์ ด้วย

จดหมายมา ณ วัน ๖^๓ ก่ำปีเถาะเอกศก ๓๒๔๑

Stulankam BS



ร. ท. ๑๐๓
๔๐

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยเรื่องหนังสือพระยาอภัยภูงค์^(๑) ๒ ฉบับ โทรเลข ๒ ฉบับ
ได้ทราบแล้ว

ในท้ายโทรเลขเนชั่น ถามว่าเรือรบมาถึงเมื่อใด พระยาอภัยภูงค์
จะได้ตอบไปแล้วฤยัง ความในหนังสือไม่ชัด ควรจะต้องบอกวัน
ถึงกรุงเทพ ไปให้พระยาอภัยภูงค์ทราบ

ฉันได้ส่งต้นหนังสือ ๒ ฉบับโทรเลข ๒ ฉบับคืนมา

อนึ่งอาลาบาสเตอร์^(๒)ว่า จดหมายความย่อ ซึ่งนับว่าผู้กล่าวโทษ
นายปรีชากรเรื่องนั้น ควรยื่นคอเวอนเมนต์อังกฤษด้วย

ฉันก็วิตกอยู่ กลัวว่ามีนิตกับจดข้อใจความในพระยาภาชนะระอให้
คอเวอนเมนต์อังกฤษเรียกเอาจึงจะส่ง ถ้าคอเวอนเมนต์อังกฤษไปทาง
มิสเตอร์รีด^(๓)ว่าจะไม่เรียก พุดที่เดี๋ยวก็เสียที่ฤโทรเลขกำชับพระยา
ภาชนะระอเสียพร้อมกันได้จะตัดดอกกระมัง

(๑) พระยาอภัยภูงค์ทศรักษา (ต้นกิมเจ็ง) กงซุลสยามที่สิงคโปร์ ต่อมาเป็นพระยาอนุกล
สยามกิจ

(๒) ม. อาลาบาสเตอร์ รัวราชกรมที่หน้าที่มาคอยมีการไปรษณีย์เป็นต้น ฉนั้นเมื่อท่านถึง
แก่กรรม จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดการศพเท่ากับพระยาที่ได้รับพระราชทานพานทอง และ
ได้สร้างอนุสาวรีย์ที่ฝั่งศพไว้ที่ป่าช้าโปรเตสแตนต์ ยังปรากฏอยู่จนบัดนี้ ท่านเป็นต้น
สกุลเสวตศิดา

(๓) ม. รีต ผู้นี้เป็นนายห้างใหญ่ที่สิงคโปร์ เคยเข้าเฝ้าและเป็นที่ยอมรับพระราชอัธยาศัย
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

อนึ่งของช่วยในงานแซยิดนั้น คงเป็นระดับเข็มขาวอิตาลี ๓ พับ
เท่าที่บอกเธอมาแต่ก่อน

อนึ่งเตเลแกรฟร่างกุญ ที่ฉันได้รับวันนั้นนั้น มาแต่ไปรษณีย์กระทรวง
ของมหाराชาวีเชียรนาครำ บอกว่ามหाराชานาครำ เจ็บที่หัวใจตาย
ฉันจะให้เทวัญตอบเตเลแกรฟคอนโดเลนซ์^(๑)ไป แต่หนังสือที่จะมี
คอนโดเลนซ์นั้น ยังไม่รู้ว่าจะมีถึงใครเลย ลูกชายคนใหญ่ของเรา
ก็รู้จักแต่ไม่รู้ว่าเขามีชื่อเรียงเคียงไร จะต้องคิดดูก่อน

จดหมายมา ณ วันที่ ๙^๑ ๑๒^๒ ๑๙๑๑

Subulanka B.S.



ว. ๗ $\frac{๑๐๖}{๔๑}$

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยเธอส่งหนังสือสมเด็จเจ้าพระยาฯ สองฉบับ กับคำแปลหนังสือ
มิสเตอร์ดี แลคำแปลเตเลกราฟมานั้น ได้รับแล้วหนังสือสมเด็จเจ้า
พระยาฯ นั้นฉันได้ส่งคืนออกมา คำมิสเตอร์ดี ซึ่งพูดกับพระยาภา
ษานั้น ให้เธอส่งออกไปให้สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ท่านทราบเสียด้วย

กับได้รับหนังสือของเธอเรื่องเกาะคนใหญ่ฉบับหนึ่ง เลกฉบับหนึ่ง
ที่เธอว่ามานั้นชอบอยู่แล้วจะงดรอไว้ แต่จะต้องให้พระพิเรนทร์บังคับ
ล้างหนังสือที่ขัดขวางมาเสียอีกคำหนึ่ง พยายามให้เสียเวลาแต่ให้เป็นชั้น
กันด้วย เมื่อไม่ส่งจะได้เกาะได้ที่เดียว

อนึ่งนางแฟนนี่^(๑) ทำเรื่องราวมายื่นที่สมเด็จพระ^(๒)ฯ ฉบับ
หนึ่ง ฉันได้ส่งออกมาให้ดูด้วยในซองนี้

สมเด็จพระ^(๒)ฯ นั้น ท่านคิดจะตัดเสียทีเดียวไม่รับเรื่องราว
ด้วยว่านางแฟนนี่ไม่ใช่ตัวความ แต่ความเห็นของฉัน เห็นว่าถ้าตัดไป
ดังนั้น ก็คงจะมาร้องฎีกาเป็นแน่ ด้วยการเรื่องนี้ ก็เห็นจะคิดจะร้อง
ฎีกาแต่ไม่ร้องอธิบดีก่อน จะถูกกันจึงได้ร้องสมเด็จฯ เสียพอเป็นที่
จะรับถามไว้ ฤฯจะตัดสินว่าอะไรก็คงจะร้องฎีกาจนได้

ซึ่งสมเด็จท่านคิดจะตัดเอาเป็นไม่ว่าเกี่ยวข้องกับตัวนางแฟนนี่นั้น
ถ้าตัดไปได้เป็นดีด้วยมันจะหาทางแซกขวางเข้ามา พอให้ว่าความยาก

(๑) นางแฟนนี่เป็นชื่อนามมิสเตอร์เดอช็อง เป็นภรรยาพระปรีชาภักการ (เจ้าอาภ อมาตย์คุณ)

(๒) สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาบรมมหาราชวัง

De vinarum aciem
in partibus

in vinarum aciem
in vinarum aciem
in vinarum aciem
in vinarum aciem

in vinarum aciem
in vinarum aciem
in vinarum aciem
in vinarum aciem

in vinarum aciem
in vinarum aciem
in vinarum aciem
in vinarum aciem

Abraham



ถึง ท่านกรมท่า ด้วยฉันได้
ข่าวสมกับคำที่เชอร์รี่

ข้อ ๑ ว่าเรือฟอกซ์เฮนด บันทุก

ถ่าน จะไป ไปวันอังคารฤาวันพุธ

ข้อ ๒ ว่ามิสเตอร์นอกซ์ เจบหนัก

ข้อ ๓ ว่ามิสเตอร์นอกซ์ โกรธ

มิสเตอร์กูด ที่ตักเตือนเร่งรัดใน

การเรือนนัก

ความสามข้อนี้ ได้มาจากมิสเตอร์

กลาก บอร์เนียวกำปนี

Chulabhorn B.S.



ร. ท. ๑๒๒
๔๑

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยคุณแพมาแจ้งความ ว่าเธอจะมีหนังสือแจ้งความ ไปถึงมิส
เตอนอกซ์ ด้วยเรื่องพระยาเจริญราชไมตรี(*) กลับลงมาจากเชียงใหม่
ราชการที่เมืองเชียงใหม่ไม่มีอันใดนั้นชอบแล้ว แต่ฉันเห็นว่าไม่ต้องส่ง
ไปบอกพระยาเจริญราชไมตรีไปด้วย ถ้าจะมีใจความไป ก็ควรเก็บเอา
ในไปบอกพระยาเจริญราชไมตรีก่อน ข้อที่เมเยอสตรีตเข้ามาถึงเมืองเชียงใหม่
บังคับให้พวกโจทมาร้อง มีผู้มาร้องเท่านั้นเรื่อง เมเยอสตรีตได้ตั้งรอน
ไปเสียว่าเป็นความเก่าบ้าง คงให้ชำระอยู่แต่เท่านั้นเรื่อง เมเยอสตรีต
ออกไปสืบความ มองไปที่เมืองขวม พระยาเจริญจะออกไปก็ป่วยเสีย
จึงให้ขุนพิศณุแสนไปแทน เมเยอสตรีตว่าไม่ต้องการ ขุนพิศณุแสน
ก็กลับเข้ามา การไปลิสนั้นเธอจะว่าไปด้วยๆ ไรว่าก็ตาม แต่ฉันได้ไ้
เลี้ยงพระยาเจริญดูว่า เมเยอสตรีตไม่ได้พูดจาถึงการไปลิสเลย พระยา
เจริญได้ถามแลขอคำรากฎหมาย ก็พูดโลๆ เลๆ ไป การอันนี้เขาจะ
ทอดธุระเสีย ฤจะกลับไปคิดอ่านอย่างไรข้างนอกก็ไม่ทราบ พระยา
เจริญราชไมตรี ได้ไปปรึกษาพระยาเทพประขุน(๒)ว่า ไปลิสเดิมมีอยู่
๔ กอง พระยาเทพประขุนให้เจ้าราชสัมพันธ์วงษ์เกลี้ยกล่อมคนอยู่
คิดว่าจะตั้งขึ้นอีกสองกอง ข้างป่าเมืองขวมต่อเขตรแดนยางแดง กอง

(๑) พระยาเจริญราชไมตรี (ตาด อมาตยกุล) ต่อมาเป็นพระยาธรรมสารนิต์

(๒) พระยาเทพประขุน (พุ่ม ศรีไชยันต์) ภายหลังเป็นเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์

หนึ่ง กับตำบลไร่อกทองหนึ่ง ฉันจำชื่อไม่ได้ ถ้าตั้งโปลิศขึ้นได้อีกสอง
 กองนี้แล้ว เหนว่าจะรักษาโจรสู้ร้ายได้ถนัด ด้วยพวกขางแดงมักเป็น
 โจรสู้ร้ายชุกชุมนัก การเรื่องโปลิศนี้ พระยาเจริญได้มีใบบอกลงชื่อ
 พร้อมกับพระยาเทพประชุน แจงอยู่ในบอกลบับก่อนนั้นแล้ว แต่ซึ่ง
 จะพูดไปกับเขาจะรับสัญญามั่นคงนั้นก็ไม่ใช่ชอบกล แต่ต้องกันไว้ให้
 เป็นของเราจัดเองบ้างอย่าให้เขาต้องมีมูลนาย เข้ามาร่วมเหนจะดี การ
 เรื่องป่าไม้นั้นเห็นว่าตัดเสียอย่าพูดถึงเลขดีกว่า ด้วยเป็นแต่การขอเช่ากัน
 มิใช่ราชการแผ่นดิน ฉันได้ส่งกรมมหาดไทยคัดบอกลบับใหม่มาให้เชอ
 คุณด้วย

จดหมายมา ณ วัน ๒๕๑ ถ้าบเถาะเอกศีก ๑๒๔๑
 ๒

Stulunban P.



ว. $\frac{๒๐๕}{๔๑}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยฉันได้ส่งครีเดนแนล^(๑) พระขากษกรวงษออกมา ขอให้เธอมี
หนังสือนำส่งออกไปให้ทันเรือบางกอกเวลาพรุ่งนี้ให้ได้

อนึ่งคำเตลิกราฟ^(๒)ที่จะมีไปถึงพระขากษนั้น^(๓) ฉันคอยดูร่าง
ของเธออยู่

จดหมายมา ณ วัน ๕ ๑๘ กัปเถาะเอกศก ศักราช ๑๒๔๑
๑๕

Abulnabi B.A.

(๑) Credential (๒) telegraph

(๓) เจ้าพระขากษกรวงษ์ (พร บุนนาค) เป็นทูตพิเศษไปประเทศอังกฤษครั้งนี้ ไปเจรจาทำ
ความเข้าใจกับรัฐบาลอังกฤษเรื่องคดีมีเตอรันออกซ์



ว. พ. ๒๐๑
๔๑

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยขอจดหมายสั่งตั้งร่างเตเลกราฟสองฉบับ ได้ตรวจดูแล้ว
เตเลกราฟที่เธอร่างมานั้น เห็นว่าดีอยู่แล้วขอเติมที่เตเลกราฟเปิด
เสียอีกหน่อยหนึ่งว่าส่งมาด้วยเรือเมล์นั้น เติมลงว่า ๑๘ ยูไลยพอให้ได้
กะวันออกได้

อนึ่งเตเลกราฟวันนี้ เติมฉันคิดว่าไม่ต้องตอบ แต่บัดนี้เห็นว่า
ตอบให้พระยาภานุรัฐเสียสักหน่อยหนึ่งก็ดี จึงได้ร่างเตเลกราฟเป็นไขเพื่อ
แปลแล้วเสร็จส่งมา ให้เธอออกไปพอรู้อไว้

อนึ่ง ฉันได้ส่งเกรเดนเซ็ลฉบับหนึ่ง คอมมิชชัน(๑) ตราตั้ง
ฉบับหนึ่งรวมลงของเดียวกันให้เธอส่งไปยังพระยาภานุกรวงษ์

จดหมายมา ณ วัน ๕^{๑๕} กับเกาะเอกสก ๑๒^{๑๒} ๑๘๔๑
๑๔

Abul Kalam A. Khan

(๑) Commission คือ ตัญญาบัตร



ร. ท. ๒๒๓
๔๑

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยสมเด็จพระ ๑ ส่งใบบอกทางปราจีนบุรี กับข้าหลวงพลอย
ลงชื่อด้วยมาฉบับ ๑ ว่า นางแฟนนี่(*) ใช้อ้ายแซมแขกลูกจ้างไปเอาหีบ
เพลงที่เมืองปราจีนบุรี ทางปราจีนบุรี ขอผิดหาฤๅเข้ามากรุงเทพฯ ๑ ก่อน
ความแจ้งอยู่ในสำเนาใบบอก แลต้นหนังสือแฟนนี่กับคำตอบนั้นแล้ว

ฉันเห็นว่ามันไปทั้งนี้ ก็เห็นจะมีประสงค์ที่จะฟังความที่ข้าหลวง
จะไปจัดการอย่างไรบ้างแลจะเกี่ยวข้องกับเมืองปราจีน ให้เป็นของมัน
มีตกค้างอยู่ ต่อไปจะกันรับฤๅจะหาว่าหายก็ได้ ดูเหมือนหนึ่งอยู่ด้วย
กันมาช้านาน จนเข้าของก็ขนออกไปไว้ได้หลายสิ่ง ให้เธอตรีตรอง
ดูจะควรอย่างไรที่จะตัดความคิดมันได้ อย่าให้เอิบอาบต่อไปอีก

อนึ่งตระลาการทำคำขัดข้องมาขึ้นที่สมเด็จพระ ๑ ฉบับ ๑ กับ
มินิตที่พระปรีชาพูดกับตระลาการ ฉันได้ส่งต้นมาให้เธอด้วยแล้วจะเห็น
การควรทำประการใดต่อไป ก็ให้ตรีตรองดูเถิด

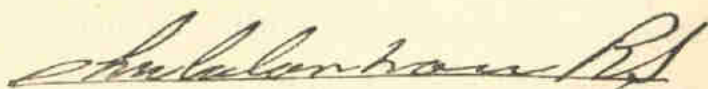
ฉันได้จดหมายถึงสมเด็จพระเจ้าพระยา ๑ ด้วยฉบับ ๑ แต่จะคัดสำเนา
ส่งไปก็ไม่ทัน ขอให้เธอคัดส่งตามออกไปด้วย

(๑) นางแฟนนี่ เปนธิดา มิสเตอร์น็อกซ์ เปนภรรยาพระปรีชาภคการ (สำออง อมาตยกุล)

๒๕๕

แต่การเรื่องทีไปเอาเป็ยโนนี้ ถ้าเห่นว่เป่นแต่การเลกน้อย จะไม่
ต้องส่งไปถึงสมเดจเจ้าพระยาทีได้ เชนเห่นการประการใด ให้บออกเข้ามา
ให้ทราบ จะได้ให้สมเดจกรมพระ ฯ ท่านตอบเขาไป

จดหมายมา ณ วัน ๓^๔ ๑๕^๔ กัปปเถาะเอกศก ๑๒^{๑๒} ๑๒๕๑





ร. ท. ๒๓๕
๙๑

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยเรือเตลแกรมเรือส่งมาเมื่อเช้านี้สองฉบับ เป็นชื่อเทวัญอยู่
ฉบับหนึ่งนั้น เป็นด้วยเข้าของไคว่กันไป บัดนี้เทวัญได้รับเตลแกรม
ของนอกถึงเทวัญ ข้างในถึงเธอเป็นคำไซเฟอ(*)ปนกับคำตามธรรมเนียม
เร่งให้ความแล้ว ฉันทได้ส่งสำเนาคำแปลมาให้เธอดู

ความเห็นเรื่องนี้ ฉันทเห็นว่า พระยาภายเร่งความมาคราวนี้ กับที่
เดือนมาครั้งก่อน ให้ปลุกยาโทษเสียให้เสร็จส่งไปนั้นความก็ลงกัน ซึ่ง
พระยาภายเร่งคำปลุกยาดังนี้เห็นว่า เดิมคอเวอนแมนต้องอังกฤษว่ามา
ให้ขอให้ปล่อยนายปริชากเสียก่อน เพราะยังไม่ทราบว่าคุณนั้นได้ชำระ
บัดนี้พระยาภายไปถึงแจ้งความว่า ความได้ชำระและมีข้อสำคัญมาก
คอเวอนแมนต้องอังกฤษจึงคอยยังไม่ตัดสินใจ เพราะถ้าจะให้
ปล่อยอีก ก็คงจะเป็นข้อยุ่งเหยิงกันมาก ด้วยความยังชำระ จึงอยาก
เร่งให้ความนั้นชำระแล้วปลุกยาโทษ ตกลงเป็นประการใด จึงจะขอ
ผ่อนผันโทษนั้น ต่อที่หลังอย่างใดอย่างหนึ่ง ฝ่ายเราก็คงจะไม่มีคำเถียง
ด้วยเป็นรักษาเกียรติยศของอังกฤษ แลเป็นการกรุณาต่อเมื่อนายปริชา
ด้วย ฉันทเห็นว่าทางความจะไปทางนี้เสียแล้ว ขอให้เธอตริตรองทางที่
จะปลุกยาโทษนั้นจะทำประการใดดี.

(*) Cipher



ร. ท. $\frac{๒๔๐}{๔๓}$

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยเธอส่งเตเลแกรมพระยาเกษมมานั้นได้ทราบแล้ว

เห็นว่าเธอความ ก็ถึงแก่ที่ฉัน จดหมายมาถึงเธอเมื่อวานนี้ ถ้าตัดสินนั้นถ้าจะส่ง ก็จะต้องคิดเรื่องให้ดี กระบวนความของเราที่กับของเขา ก็ผิดกัน ตระลาการลูกขุนของเรากลัวลูกความมาก ถ้าจะว่าออกความ เหนไปอย่างไร ให้พ้นจากทางความแต่สักคำเดียวก็ไม่อาจว่า ข้างฝ่าย เขาว่าขอร้องให้โทษคดีได้เหมือนหนึ่งความเรื่องนี้ พระยาเกษมไปให้ รอเขอว่าที่สิงคโปร์ เขาก็ว่าขอร้องจัดเงินที่เดียว ถ้าเราจะว่าไปบ้าง อย่างนั้น กลัวจะไม่ใคร่จะพร้อมกันลงได้ถ้าจะให้ลูกขุนว่าตามอย่าง ไทยไทย ไปจนถึงเห็นพิรุณข้อนั้น ควรจะต้องให้ผูกถามตามจารีต นครบาล ใจความตามที่ลูกขุนจะยกขึ้นว่านั้น ก็คงจะพอใช้ได้บ้าง การเรื่องนั้นจะต้องตริตrongให้ดี ทั้งฝ่ายไทยฝ่ายฝรั่ง ที่จะให้แต่ตระลาการ การแลลูกขุนว่าไปตามธรรมเนียมนั้น เหนจะไว้ใจไม่ได้ เธอต้องเป็น ชุระให้มาก ๆ จึงจะได้ เธอตริตrongเหนการประการใด ให้บอกมาให้ ฉันทราบ

จดหมายมา ณ วัน ๑๓ ! ๓ ๑๒
๕ ๖ ๕ กาบเกาะเอกศก ศักราช ๑๒๔๑

Stulankon B.S.



ร. ท. $\frac{๑๕๑}{๔๑}$

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยได้รับเตเลแกรฟ เป็นการประหลาดจริง ๆ เหนเป็นสำเร็จหมด
ทุกอย่าง

แต่เหตุใดพระยาภาฯ จึงยังไม่บอกมาโดยคำตรง ๆ การเหนจะยังไม่
แล้วที่เดี๋ยว คือเป็นหนังสือมั่นคง จะเป็นแต่เขาบอกกับพระยาภาฯ
เป็นคำแนะนำ จะต้องมืเตเลแกรฟสอบถามออกไปเสียอีกครั้งหนึ่ง พอจะได้
ดีใจให้แน่ ๆ

ฉันจะทำคำไซเฟอ^(๑)ส่งมาให้เธอต่อที่หลัง เตเลแกรฟฉบับที่ได้
คัดเป็นคำอังกฤษส่งมา ให้เธอเรียกมิสเตอร์อาลมาสต่อไปแปลเหนเขาจะ
เข้าใจคำแลที่หมายของความเข้าใจในความนั้น ดีกว่าแปลกันไทย ๆ
เองด้วยเป็นความสำคัญอยู่

จดหมายมา ณ วัน ๒๑^{๑๐} ก่ำ ปีเถาะเอกศก ๒๒ ตักกราช ๑๒๔๑

Chulalongkorn B.S.

(๑) Cypher = Cipher



ร. ท. ๓๘๐
๔๑

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยเธอจดหมายส่งร่างหนังสือที่จะมีไปถึงพระยาอภัยภูงค์ ให้
ปลุกษา^(๑)คอลลอนเนลแอนซันมานั้น ถิ่นได้ตรวจดูแล้วมีความวิตกอยู่ว่า
หนังสือนี้เป็นหนังสือทางราชการ จะมีไปปลุกษาให้แนะนำ การซึ่ง
จะไปพูดกับคอเวอนเมนต์ของเขาเอง ถิ่นกลัวคอลลอนเนลแอนซันจะไม่พูด
ประการหนึ่งอ้อแฟนนีเป็นคนเกี่ยวข้องกับอยู่ในกงซูล เขาเป็นโคโลเนียล
ออฟฟิศต่างหาก ไม่ได้คำรับคำปิดจากคอเวอนเมนต์อย่างใดอย่างหนึ่ง
จะพูดมากับเราก่อนก็ไม่ได้ กงจะต้องมีบอกไปถึงโคโลเนียลออฟฟิศ
เพราะเป็นคนมาอยู่ในเมือง มันจะเป็นเราเดินข้ามเส้นไปดอกกระมัง
การเรื่องนี้ถิ่นเห็นว่าหากอยู่ ที่จะติดตามกลัวจะไม่ใคร่จะส่งเพราะหนังสือ
สัญญาของเราไม่มีขีด แลการเกิดขึ้นครั้งไร ก็เห็นไม่ส่งสักคราวหนึ่ง
ที่ตัวอ้อแฟนนีเราไม่ต้องการ จะต้องการแต่คนกับของกิน ของนั้นเห็น
พอจะพูดไปได้บ้าง อาลาบาสเตอก็ได้พูดกับถิ่นเมื่อวันมาหาวันนั้นว่า
ควรจะต้องผู้ที่เป็นผู้เก็บของของนายปรีชาแล้วต้องมีประกาศอัยต์ ตาม
บันดาที่นายปรีชาที่ลงทุนไว้ ดูเหมือนหนึ่งว่าให้บอกอัยต์ข้อที่อ้อแฟนนี
เอาสิ่งของไปให้จับได้แต่ถิ่นฟังความไม่สู้ถนัด ถ้าเป็นอัยต์ได้อย่างนั้น
หนังสือฉบับนี้เป็นหนังสืออัยต์ก็ได้ อาลาบาสเตอช่วยคิดแข่งแรงใน
เรื่องนี้ เพราะแกมันเขี้ยววิสตอนอกซ์มาก แต่ถิ่นโกรธเรื่องอันเสีย
ก็ทำให้ห่างตลอดทีเดียวไม่

(๑) Colonel กือ พันเอก

มานั้นก็ควรอยู่ ด้วยมันมีเงินเก็บของอยู่แก่ตัวถ้าชำระกัน ไทยไทยไม่พูด
กับฝรั่ง อ้ายฝรั่งคงจะไม่รู้กันว่าเราทำกันอย่างไรด้วย ไม่มีใครไปขูไปแหย่
แต่ทั้งจะไปพูดกันจ้งหน้านั้น ฉันทรำคาญอยู่หน่อย ๆ หนึ่ง

การที่จะให้พระยาอภัยภูงค์ต ไปเทียบดูเสียก่อนพอให้รู้ทางนั้นก็ดีอยู่
แต่ถ้าให้พูดปากเปล่า อย่าเพื่อให้เอาหนังสือไป เหนจะดีกว่าดอกกระมัง



ร. ท. $\frac{๓๗๔}{๔๑}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยราชการที่พระยาภาณุกรวงษออกไปครั้งนี้ เห็นว่าแม่ชันทั้งใจ
ช่วยเหลือจริงๆ จนราชการสำเร็จตลอดมาได้แล้ว ฉะนั้นจึงมีหนังสือยก
ย่องความชอบและชอบใจไปถึงตัวแม่ชันทั้งเองฉบับหนึ่ง แล้วจะให้เธอมี
หนังสือยกย่องความดีไปเป็นทางราชการอีกฉบับหนึ่ง ขอให้เธอ
มีหนังสือชอบใจไปในส่วนของฉันทั้งแล้วส่วนกอเวอนเมนต์สยามด้วยฉบับ
หนึ่ง

จดหมายมา ณ วันที่ ๗๑๑ ค่ำ ปีมะเส็งเอกศก ศักราช ๑๒๔๑

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว



ว. ท $\frac{๔๓๘๒}{๔๑}$

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยเธอจดหมายเรื่องท่งซุลเซอร์มันมาพูด มานันได้ทราบแล้ว
เห็นว่าท่งพูดนั้นก็จะเป็นด้วยเคียรรับเครื่องเช่นมาแต่ก่อน ดูล้อยคำที่พูด
ก็อ่อนลง เห็นพอจะพูดจาข้แจงกันได้ เวลาพ่รุงนี้เป้นวันทำขวัญลูก
ต้องจดไว้วันหนึ่ง วันศุกร์จึงให้มิสเสสิกเกลซ้มา วันเสาร์ให้ท่งซุล
เซอร์มันมา

อนึ่งเมื่อวานนี้เบเชอสตุดเอ(๑) มาหาฉัน ขอพูดด้วยกับฉันสอง
ต่อสองในใจความนั้น ที่หนึ่งว่าด้วยการที่คอเวอนเมนต์ใช้ให้มาสู่บการ
เรื่องท่งซุลประพฤติในกรุงเทพ ๆ แล้วได้พูดกับเธอ เธอเป็นผู้ช่วยข้าง
ท่งซุลซิกเกลซ้ แลเห็นว่าถ้าจะให้มิสเดอชกรี้รับการแต่คนเดียว จะ
เหมือนกับปาดริช ฉันรับว่าคำที่เธอว่านเป้นการถูก ฉันเห็นด้วยเหมือนกัน
ว่าตามความเห็นของฉ้เอง ฉ้เห็นว่ามิสเดอชกรี้ตั้งใจจะเป้นคน
ประพฤติการดีมาก แลเป้นเฟรนด์กับตัวฉ้แลคอเวอนเมนต์สยามด้วย
แต่ที่มีผู้ฟ้องนั้น ก็เป้นการจริงบ่ทั้ง เพราะมิสเดอชกรี้ เป้นคนใจ
ไม่แน้นหนา แลเป้นคนกล้บ ถึงดั่งนั้นเขาก็ไม่ได้ประพฤติการผิด
สำคัญอันใดเลย กับตัวฉ้เองที่ได้มีเหตุเล็กน้อยเหมือนเรื่องหมอแมก
ฟ้าแลด้นั้น ฉ้ไม่ได้ถือเลย เพราะฉ้รู้จักใจมิสเดอชกรี้ ๆ ยังคง
เป้นเฟรนด์สนิทของฉ้อยู่นั้น แลความดีของมิสเดอชกรี้ที่ควรจะยก

(๑) Major ก้อ พันตรี



ว. พ. ๓๘๓
๔๑

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยกัปตันเกรฮาน^(๑) ที่จะตั้งให้เปนกงซุลสยามเมืองปารีสนั้น ฉัน
เห็นว่า ตำแหน่งที่ก็เรียกเปนคอนซุลเจเนออรอล อยู่แล้ว เมืองฝรั่งเศส
ก็เปนประเทศใหญ่ ได้เคยตั้งกงซุลเจเนออรอลครั้งหนึ่งแล้ว จะลดลง
เป็นกงซุลเสี่ยก็ดูไม่สู้ควร เหมือนโปรตุเกสเขาตั้งกงซุลเจเนออรอลเข้ามา
เมืองเรา เขาก็ตั้งต่อ ๆ กันมาเสมอ ขศกงซุลกับกงซุลเจเนออรอลก็ดู
ไม่ผิดอะไรกันมากนัก พระยาสยามธรรพาทิ ก็เปนพระยา ข้างนี้เปนพระ
ผดกันอยู่แล้ว ฉันจึงได้เขียนตราตั้ง.....เจเนออรอลเสี่ยที่เดียว.....
พร้อมหนังสือนำส่งออกไปตามธรรมเนียม

จดหมายมา ณ วัน ๔^๑ ค่ำ^๒ เดือน^๓ เอกศก ศักราช ๑๒๔๑
๕

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานุรักษ์

(๑) กัปตันเกรฮาน - พระยาสยามธรรพาทิ กงซุลสยามที่กรุงปารีส



ร. ๗ $\frac{๓๕๔}{๔๐}$

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยเรอจดหมายตอบให้ความเห็นเรื่องที่จะจัดการเรื่องนี้ ให้เสร็จ
ไปได้โดยเร็ว นั้น จึงได้ตรวจดูตลอดแล้วเห็นว่าความเห็นของเธอ
ถ้าจะจัดการไปอย่างนั้น ก็คงจะพอตลอดไปได้ ฉะนั้นก็เห็นด้วยกับความ
คิดของเธอมากหลายอย่าง

แต่ทางความที่จะจัดไปเดี๋ยวนี้ มีความเห็นได้เป็นสองอย่าง ๆ อยู่
บ้างหลายอย่าง จึงต้องจดหมายฉบับนี้มา ขอความตรึตรองแลคำตัดสิน
ของเธออีกชั้นหนึ่ง

ความเห็นคู่แรกนั้น อย่างหนึ่งเห็นว่า การเรื่องให้อ้ายสำอาง กิดต่อสู้
อำนาจแผ่นดิน แลถือทองลื้อเงิน พวกสามคนรู้เห็นเป็นใจด้วยควร
ให้ถูกขุ่นปลุกชาวบางทลงไทย ให้เป็นแล้วเสร็จกันไปในชั้นนี้ ความ
อื่น ๆ ที่บ่าวไพร่มาว่ากล่าวฟ้องร้องขึ้นประการใด ให้ยกเสียดีเดียว
อย่าชำระ ครั้นว่าจะเอามาชำระสะสางเพิ่มเติมเข้าอีก คนทั้งปวงจะพา
กันว่า จับความผิดเขาไม่สนัดๆ จึงต้องไปเอาบ่าวไพร่ที่อยู่ในอำนาจ
ตระลาการแล้วมากล่าวไทย ชำระเล็ก ๆ น้อย ๆ เพิ่มเติมลงให้มาก
ความเห็นอันนี้ เป็นความเห็นฝ่ายหนึ่ง

ความเห็นอีกฝ่ายหนึ่งต่างหาก จะเห็นไปว่าการที่พวกนี้ต้องเป็นโทษ
ลงด้วย เพราะรู้เห็นเป็นใจให้อ้ายสำอางลื้อ ไทยก็จะไม่สู้หนักหนา

อันใดนัก ข้าระก็ไม่ได้คิดว่าอายตำอางได้มาแบ่งปันให้เจ้าสามคนน^๕
 ได้เสียอันใดด้วย เปนแต่คนพลอยผิดเพราะเหตุที่อายตำอางไปได้ถูกฝรั่ง^๕
 จึงได้ผิดด้วยเท่านั้น ถ้าฝรั่งจะมาไล่ถามว่าคนสามคนน^๕ ทำโทษด้วยอะไร^๕
 ก็จะต้องว่ารู้เหนเปนใจในการฉ้อด้วยอายตำอาง แต่การที่รู้เหนเปนใจน^๕
 ก็ไม่ได้ชำระไต่สวนให้เหนเท็จแลจริงว่า รู้ด้วยฤไม่รู้ด้วย เปนแต่รู้กัน^๕
 เอาในใจ คนภายนอกที่ไหนจะรู้ได้อย่างเช่นพวกเรารู้ กรันจะชกว่าเจ้า^๕
 แผ่นดิน ปฤชากับท่านเสนาบดี เหนว่าไม่เปนที่ไว้ใจได้จึงรอดอนเสีย^๕
 ไม่ไว้ใจนั้นเปนเหตุด้วยอันใด ก็เพราะเหตุที่คบฝรั่ง ถึงดั่งนั้นก็ดี^๕
 ควรแต่เพียงจะให้ออกเสียจากออฟฟิศราชการ หากควรจะต้องถึงทำโทษ^๕
 ทำทัณฑ์อันใดไม่ แลการที่พูดทั้งนี้ ก็เปนการเสทอนในการเดิมไม่รู้^๕
 จบด้วย ถ้าจะชกเอาความที่ควรจะชำระชนได้ในชั้นหลัง ข้าระเสียด้วย^๕
 ให้ได้ความชัดว่า ชนที่รู้เหนเปนใจเจ้าแผ่นดินแลเสนาบดี ไม่ไว้ใจนั้น^๕
 ก็ถอดเสียจากที่ชนหนึ่ง โทษที่ทำชั้นหลังน^๕ เปนโทษที่ส่วนตัวลื่อเอง^๕
 ด้วยอีกต่างหาก ก็ลื่ออันนั้น ๆ ข้าระได้ความ ถึงจะพูดกับฝรั่งก็เปน^๕
 การงามไม่สคั้งเสทอนถึงการเก่าแล ไม่เปนแล้งทำโทษเกินกว่าความผิด^๕

กู่ที่ ๒ ความเหนเปนสองฝ่ายอีกอย่างหนึ่ง ก็ฝ่ายหนึ่งเหนว่า^๕
 ความชงจะชำระนอกจากน^๕ต่อไป มีอยู่สองสามเรื่อง คือเรื่องหนึ่งชำระ^๕
 ด้วยการประสมเงินการที่ประสมเนอเงินน^๕ ต้องเอาไศรยทดลองด้วย^๕
 เครื่องมี้อย่างฝรั่ง พระยาภษกรวงษได้ส่งเงินไปที่คอเวอนเมนต์ (๑)^๕
 แอสเซ่เมืองอังกฤษ ทดลองได้ความว่าเนอเงินที่ทำชนหลัง มีเงินน้อย^๕
 กว่าที่ทำแต่ก่อนเพราะเจือแรอน ๆ ลงมาก การชอนควรจะชำระได้^๕
 เพราะพิกัดกำไรในหลวงว่าชงละสิบสลึง เหมือนหนึ่งบังคับว่า ให้เนอ^๕
 เงินชอนอยู่มีส่วนเงินเพียงเท่านั้น ข้างฝ่ายเจ้าน^๕ ไปกิดเบียดบังเอาเงิน^๕

(๑) Government Assay ก็คือการตรวจแร่ของรัฐบาล

ออกเปนก่าไรเสียอีกชั้นหนึ่ง เหมือนล่อคนทั้งปวงทั่วไป ผู้ที่ชั้นชั้นก็มักจะชำระได้ข้อหนึ่ง อนึ่งการที่จับจ่ายเงินเดือนในโรงกระสาปน์ แลเบิกจ่ายสิ่งของต่าง ๆ ก็ทำเหมือนอย่างเช่นบ่อทองเมืองปราจิณ ที่เจ้าพระยามหินทรจักษบาญชั้นายสุดใจมาตั้งแต่จ้อเพราะเบิกเงินเดือนไปเต็มเดือน ไปจ่ายไม่เต็มเป็นต้น ถ้าจะให้ชั้นบาญชั้คนแลสารบัญชีเงินเดือน ก็คงจะได้ความเป็นแน่ อีกประการหนึ่งนายเจิมทำการโรงกระสาปน์ เบิกแต่เงินล่องนำไปหลายพันชั่ง ยังหาได้ตั้งฎีการายเลื่อยจดจำนำยาวว่า ไปใช้ทำการสิ่งใดบ้างไม่ จนทุกวันนี้ แลการอื่น ๆ ที่ควรจะชำระได้ ก็คงจะมีอยู่อีกบ้างจึงเห็นความว่า การที่จะชำระเรื่องทำการโรงกระสาปน์ ยังไม่ได้ตั้งฎีกาเสร็จ แลชำระเรียกบาญชั้ของนี้คงจะต้องชำระ เพราะเหมือนอย่างจะกัวยโรงกันครั้งหนึ่ง แลการที่ทำโรงกระสาปน์นั้นก็เปอนอันสำเร็จเสร็จแล้ว ต้องชั้นอยู่เองจึงลงเปอนความเหน้อยู่สองอย่าง ๆ หนึ่งจะชำระเสียก่อนลงโทษ เอาโทษนี้ไปบวกโทษที่มีอยู่แล้วให้เหนว่าเป็นโทษของตัวเขาก็มีเหมือนกัน มิใช่แต่โทษรู้เหนเป็นใจเท่านั้นเสียชั้นหนึ่ง ฤจะยกไว้ข้ออย่างหนึ่งให้เปอนทำโทษชั้นนี้ เพราะรู้เหนเป็นใจเสียชั้นหนึ่ง การที่ชำระต่อไปนั้นเมื่อไปเบ็ดช่องชั้นจึงค่อยว่าโทษใหม่อีกชั้นหนึ่ง การสองอย่างนี้ข้างต้นจะมีผู้ติเตียนได้ว่าโทษเขาไม่พอจึงต้องหาโทษอันเดิมข้างปลาย จะมีผู้ติเตียนได้ว่าทำโทษแล้วไม่รู้แล้ว ความสองอย่างนี้ ก็เช้อชั้นไปถึงข้อบนที่ว่ามาในคู่ที่หนึ่งซึ่งจะเหนไปว่าเป็นการเกี่ยวข้องกับฝรั่งนั้น ข้อความข้อนี้ต้องคัดสินให้เดจขาดลงเสียอีกชั้นหนึ่ง

คู่ที่สาม ความซึ้งจะชกเสียไม่รีบราชาทว่านายเจิมนายแลล้มเพราะ
 เหนว่าเปนแต่ผู้เบิกเงินรับเงิน และจะให้เห็นว่าเราไม่ได้เป็นคนโลกโมหี
 โทสันอีกประการหนึ่ง จึงจะรีบก็จะไม่ได้อันใดนัก เพราะเขาตระเตรียม
 ตัวเสียแล้วความซึ้ง ก็มีผู้ซัดขวางไม่เหนด้วย จะซัดตัวก็ไ้ซัดเหมือน
 อย่างเจ้าพระยามหินทรเปนต้น ด้วยความที่อ้ายพวกนี้ทำนั้นเปนความ
 กินใจ ใคร ๆ ก็เห็นว่าเปนขบถ โทษแรงกว่านายอนุชอาหารบริรักษ์^(๑)
 ควรที่จะตัดกำลังลงเสียให้อ่อนแอไร ๆ ต่าง ๆ ไป ความซึ้งนั้นฉันก็
 ไม่สู้อยากจะพูดนัก ให้เรื่องราวเจ้าพระยามหินทรพูดเองเถิด

ข้อความที่รวมทั้งสามคู่ฉันฉันว่ามาตามที่ใจฉันคิดเห็นว่าเปนการ
 ก็ถูกอยู่คนละอย่างทั้งสองฝ่ายจึงเดือนมา ขอให้เธอตริตรองโดยเลื่อยด
 ให้จึงมาก ต้องซึ้งดูข้างไหนจะมีน้ำหนักรมากกว่ากัน ให้ได้ประโยชน์
 ทั้งการภายในภายนอกจะได้ตอบกับคนต่างประเทศ ขอให้ได้พูดเต็มปาก
 อย่าให้ต้องกระดากสตุต ๆ ได้ จึงจะเปนการดี

อนึ่ง การที่จะชำระทรัพย์สินสมบัติแลชำระทราบสงวนในเรื่องรู้เห็น
 เปนใจแลยกขอกต่าง ๆ เธอก็ลงเนื้อเหนมมากกับฉันเสียแล้ว แต่เจ้าพระยา
 มหินทรได้ยื่นความเห็นไว้ข้อฉบับหนึ่ง ฉันได้สั่งให้พระยามหามนตรี^(๒)
 นำมาให้เธอดูกับหนังสือด้วย เหนว่าที่จะเอาทราบสงวน^(๓)เข้าเกี่ยว
 เปนผู้ลือด้วยนั้นไม่ได้ ได้แต่ยื่นยกขอกทรัพย์สินโฉมด การนั้นถึงจะชำระ
 ต่อภายหลังไปก็ได้ ด้วยเปนกระบวนการของตระลาการจะเก็บทรัพย์สิน
 สมบัติตามพนักงาน

(๑) พระยาอาหารบริรักษ์ (นุด บุญ-หลง) ที่เกษตราธิบดี ถูกถอดเพราะขัดขึ้นไม่ยอม
 ส่งเงินรายได้นำหรือราชการที่พัฒนา ตามคำสั่งขององคมนตรี

(๒) พระยามหามนตรี (อ้าย อัมรานนท์) ภายหลังเป็นพระยาพิไชยสงคราม

(๓) คุณหญิงทราบสงวน ธิดาพระยาตากสินถึงโกส (โหมศ อมาตย์กุล)

ซึ่งฉันให้พระยามหามนตรี ถอนหนังสือมานี้ จะได้ชัดเจนตามความ
 เหนงของฉัน ในเรื่องชั้นหลัง ให้เธอทราบความตลอดแลจะได้ชักใช้
 การอื่น ๆ บ้าง

จดหมายมา ณ วัน ๕^๑ ๖^๒ ค่ำปีเถาะเอกศก ศักราช ๑๒๔๑

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว



ว. ๗ $\frac{๔๔๔}{๔๑}$

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยเรื่องหนังสือกงซุลอเมริกันที่มีมานั้น ถ้าตกลงเปนจะไปแน่แล้ว
เธอต้องมีหนังสือเปนคำตอบหนังสือฉบับนี้เสีย เนื้อความก็ด้ายตามที่มี
ไปถึงเมืองทั้งปวง แต่ต้องมีแปลก ที่กงซุลมาพูด ตามแต่เธอจะว่า
ให้สมควรแก่ทางราชการ

กำหนดที่จะไปนั้น มีแจ้งอยู่ในระยะทางนั้นแล้ว

อนึ่ง หนังสือที่มีลงไปถึงกงซุลเยอรมันคราวก่อน พระยาพิพัฒน์^(๑)
ให้หมอบจันดเลแปล เขาตีเตียนว่า คำที่ว่าลงไปไม่สู้ถูกต้อง หนังสือ
เปนหนังสือสำคัญ บางทีจะต้องถวายเจ้าแผ่นดินดู ฉะนั้นจึงให้อาลบาสเดอ
แปลเสียให้ถูกต้อง แล้วได้คัดส่งมาให้เธอด้วย ถ้าสงสัยจะเพิ่มเติม
สิ่งใด ขอให้เรียกอาลบาสเดอไปให้

จดหมายมา ณ วัน^{๑๓} กัปปะเอะเอกศก ศักราช ๑๒๔๑
๑-๑๔

พระยาพิพัฒน์

(๑) พระยาพิพัฒน์โกษา (ทัฬหี จาคีรัตน)



ว. ๗ $\frac{๔๕๗}{๔๑}$

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยคุณสุรวงษ์เข้ามาบอกแก่ฉันว่า สมเด็จพระเจ้าพระยา ท่านว่า
ที่จะไปเรือกงซีนั้น ไม่ยอมเป็นอันขาด แลคุณสุรวงษ์ขอเองให้ฉัน
มอบการเรื่องที่จะจัดนี้ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยา ฉันเห็นว่าจะได้เถียงชี้ดยาว
กันไป ก็วุ่นวายเปล่า ๆ แต่ยังไม่ได้ฟังความเห็นของเธอว่าจะเห็น
อย่างไร เห็นว่าท่านรับทิดอ่านเข้ามาแล้ว ก็ปล่อยไปเสียตามที่ การจะ
ตลอดไป มิตลอดไป ประการใด ก็ซึ่งท่าน แต่เห็นว่าพระยาภาษ-
กรวงษ์จะต้องให้ออกไป อย่าให้เป็นปดเสียแต่ต้นมือ จะต้องมีราชสาส์น
ถึงกวีน^(๑) ด้วย ฉันได้ร่างราชสาส์นแล้ว ให้อาลบาสเดอแปลเสร็จแล้ว
คัดสำเนาส่งมาให้เธอด้วย โดยว่าการจะเปลี่ยนแปลงอย่างไรต่อไป
ก็เห็นจะชักย้ายได้ด้วยความโน้มนั้นไม่แน่ แต่เธอต้องมีหนังสือนำฉบับ
หนึ่งเดินความคล้าย ๆ กับพระราชสาส์นว่า ฉันให้พระยาภาษกรวงษ์
ราชทูตสำหรับเมืองอังกฤษรับความขอบใจ ซึ่งกอเวอนเมนต์อังกฤษ
ได้ประทุติในทางพระราชไมตรีในความเรื่องนี้ แลจะมาปรึกษาจัดการ
เรื่องที่จะนามอบตรากวีน แลคอยรับฉันด้วย ความประสงค์ที่ฉันจะไป
(๒) วิตอิงแลนด์ ได้มีหนังสือไปถึงผู้ว่าการแทนเอเจนต์แลกงซุล
เยเนอราลอังกฤษ ความประสงค์ที่จะออกไปนี้ ฉันได้คิดมานานแล้ว

(๑) Queen Victoria

(๒) visit England

แต่ครั้งนั้นเห็นเป็นการดี ที่จะได้ให้ทางพระราชไมตรีสนิทสนมขึ้น จึงได้
คิดจะทำตราขังเผือกไปให้แก่กัวนเองตาม ที่กัวนได้ยอมยินดีจะรับไว้
แต่ก่อน ขอให้ช่วยพระยาภยกรวงษ์ให้ได้จัดการตามที่ได้รับคำสั่ง
ออกไป ตามแต่เธอจะเรียบเรียงความให้เพราะ แล้วให้อาลบาสเตอแปล
เป็นอังกฤษเห็นจะดีกว่าคนอื่นแปล

อนึ่งถ้าจะไปเมดิ ท่านองที่คุณสุรวงษ์ว่าวันนี้ เหมือนหนึ่งจะขอ
แก่ระยะทางให้ไปมาเซส แต่ฉันเห็นว่าแก่ไม่ได้เป็นแน่ ด้วยได้นัดแนะ
ไปตลอดแล้ว ถ้าแก่ก็เกิดอันตราย จะต้องให้พระยาภยกรวงษ์ไปจัดหาเรือ
คอนนอกมารับให้จึงได้ ให้ตัวพระยาภยกรวงษ์มารับเอง ถึงอาเล็ก(*) ซานเดอ
ฤปอตเสดก็ได้อีก(๒) คงจะสำเร็จเป็นแน่ขออย่าให้ต้องชักช้าอย่างอื่นเลย
เรือเมดิฉันพูดกันหลายปากว่าจะไปหาห้องไม่ได้ แต่ฉันไม่ชอบทำ
ทำเหิน ถ้าไม่ได้เรือเมดิ จะมีต้องตกลงเป็นค้ำฤ จะบอกเขาว่าไม่มี
เรือจะไปฤอย่างไร ดูกระไรอยู่ ด้ร้ายจะต้องใช้เรือออกสตรีช

จดหมายมา ณ วัน ๑๖^{๑๔} กَابเถาะเอกศก ๑๒๔๑

ฉัตรทิพย์

(๑) Alexandria

(๒) Port Said

พระราชสาส์น

สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม เป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ ในรัชกาลที่ ๕ ในพระบรมราชวงษ์ ซึ่งได้ประดิษฐานแลดำรง กรุงรัตนโกสินทรมหินทรายุทธนา ในประเทศ บางกอกนี้เป็นบรมราชธานีมหานครใหญ่ ในแผ่นดินสยามทั้งฝ่ายเหนือ } แลเป็นราชาธิราชของมลาวประเทศ มลายูประเทศเกร็งขง แลอื่น ๆ

ขอเจริญทางพระราชไมตรี มายังสมเด็จพระนางเจ้ามหาราชินี พระเจ้ากรุงบริเตนใหญ่ แลไอริแลนด์ แลกอลอนิประเทศต่าง ๆ เป็นราชาธิราชนี้ฝ่ายอินเดีย ผู้เปนมหามิตรอันประเสริฐ ๆ ล ๆ ๆ ล ๆ ๆ ล ๆ ด้วยพระขากษกรวงษ์ ข้าราชการอันเป็นที่รักใคร่สนิทซึ่งของ กรุงสยาม แลเป็นผู้ได้รับเครื่องราชอิสริยยศ อันมีเกียรติคุณยิ่งสุด มงกุฎสยามซ็อมหาสุรารัถ์ ราชทูตของกรุงสยาม ณ สำนักนี้ ของ กรุงเกรตบริเตน ได้นำคำตอบของผู้ครองแห่งกรุงเกรตบริเตน โดยทางพระราชไมตรีอันเป็นที่ยินดีมายังกรุงสยาม บัดนี้กรุงสยามจึงได้สั่งให้ พระขากษกรวงษ์ กลับออกไปยังกรุงลอนดอนอีก นำความขอบ พระไทยของกรุงสยาม ซึ่งกรุงเกรตบริเตนแลท่านเสนาบดีของกรุงเกรตบริเตน ได้รับรองราชทูตของกรุงสยามโดยทางพระราชไมตรี แลมีความปรานี เอนดูอนุญาติให้ได้ชี้แจงข้อความต่าง ๆ ตามความประสงค์ของกรุงสยาม

บัคินกรุงสยาม ได้เห็นความปรากฏแล้ว ว่ากรุงเกรตบริเตนมีความเมตตาปรานีทรงนับถือกรุงสยาม แลกรุงสยามเชื่อพระไทยว่าโดยทางพระราชไมตรีแลน้ำพระไทยอันดีของกรุงเกรตบริเตนกรุงสยามคงจะมีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป

อนึ่งกรุงสยาม ได้มีคำสั่งให้พระยาภาวกรวงษ ปฤกษาหาฤกษ์กับท่านเสนาบดีของกรุงเกรตบริเตน ให้ตกลงกันด้วยเรื่องที่จะนำเครื่องราชอิสริยยศอย่างสูงสุดข้างเผือกสยาม เป็นของทรงยินดี ที่กรุงเกรตบริเตนจะทรงรับนั้น แลเพื่อจะได้ทรงยินดีมอบ โดยเกียรติยศอันประเสริฐ แลความนับถือฝ่ายกรุงเกรตบริเตน กรุงสยามมีความประสงค์โดยแข็งแรงว่า ถ้าราชการในแผ่นดินสยามไม่มีเหตุขัดขวางอย่าง ^{หนึ่ง}ใด } แลจะเป็นที่ชอบที่ยินดีแห่งกรุงเกรตบริเตนด้วยแล้วพระองค์ของกรุงสยาม จะเสด็จพระราชดำเนินให้ถึงสำนักนี้ ของกรุงเกรตบริเตน แลทรงยินดีมอบเครื่องราชอิสริยยศนั้น ต่อพระหัตถ์ของกรุงเกรตบริเตน โดยทางยศฤกษ์ ทางไปรเวต ตามแต่ธรรมเนียมราชการ ซึ่งเคยใช้ในกรุงเกรตบริเตน

แลถ้าจะมีเหตุอย่าง ^{หนึ่ง}ใด } ซึ่งจะเป็นที่ห้ามมิให้พระองค์ของกรุงสยาม เสด็จพระราชดำเนิน ณ สำนักนี้กรุงเกรตบริเตน เพื่อจะทรงยินดีมอบเครื่องราชอิสริยยศแล้ว กรุงสยามจึงจะมีคำสั่งมายังพระยาภาวกรวงษต่อไป เพื่อจะได้จัดการให้สมควรตามเหตุผล

กรุงสยามขออาราธนาแก่ผู้ซึ่งตั้งซึ่งเปนใหญ่เปนประธานในสากลโลกย์ จงได้อนุเคราะห์อภิบาลรักษากรุงนครบริเตน ให้ทรงพระเจริญพระชนมายุอยู่ในศิริราชสมบัติสืบกาลนานเทอญ

ส่งไปแต่พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร ณ วันเสาร์ คดีที่ ๔ ข้างแรมของจันทรมาส ชื่อ ผกคุณ เดือนที่ ๔ แต่ต้นฤดูหนาวของปีเถาะ เอกศก ศักราชโหรสยาม ๑๒๕๑ ตรงกับสุริยคติกาลอย่างยุโรป ก็ือวันที่ ๒๘ เพ็ญวาริปีกฤตศักราช ๑๘๘๐ เป็นวันที่ ๔๑๒๗ ฤกษ์ที่ ๑๒ ในราชกาลปัจจุบันนี้



ร. ที่ $\frac{๔๕๑}{๔๓}$

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยออกแขกเมืองสะเปนถนัดได้วัน ๑๑^{๑๑} คำก็จะดี เกี้ยวแต่ตั้งนา
วงด้วยพิธีตรุษ ฤถั่วจะบาดหมายจัดการไม่ทัน เลื่อนไปเปวัน ๒๑^{๑๑}
คำก็พอจะออกได้

แต่เครื่องราชบรรณาการนั้นเคยให้เวลาหนึ่งต่างหาก แต่ครั้งนี้ถ้าจะ
ตั้งไว้เสียที่มุกพระที่นั่งอนันตสมาคมข้างใต้ เวลาออกบนโทรน^(๑)แล้ว
จึงค่อยกลับออกไปดูของเครื่องราชบรรณาการ ให้ทูตคอยอยู่ด้วย พอ
อย่าให้เป็นของถวายเป็นไทย ๆ ที่จะให้เป็นที่รังเกียจก็ได้ ฤถั่วจะชกไว้
ให้มวันกำหนดเข้ามาให้ ในพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารอีกวันหนึ่ง
ก็ตามแต่จะตกลงกัน ถ้าจะวันหนึ่งต่างหากอย่างนั้นต้องรอไปวัน ๑๑^{๑๕}
คำ สิ้นเดือนได้อีกวันหนึ่ง

อนึ่งราชทูตเข้ามาหาวันนี้ พูดว่ารู้ว่าฉันจะไปยุโรป เขาพูดในชื่อ
เจ้าแผ่นดินของเขา ขอเชิญให้ฉันไปเมืองมัตริค ถึงอาลฟองโส^(๒)
จะมีความยินดีรับรอง

จดหมายมา ณ วัน ๔๑๔ คำบ่เกาะเอกศก ๑๒๑๑

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

(๑) throne : ราชบัลลังก์

(๒) King Alfonso



ร. ๗ $\frac{๔๕๔}{๔๓}$

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยเธอจดหมายมาเรื่องจะรับแขกเมืองได้ทราบแล้ว

การรับแขกการเข้าออกอย่างเช่นที่เธอคิดนั้นดีแล้ว จะให้มาอีก

วันหนึ่งก็พิโยกพิเคนมามากนัก ให้บาดหมายสั่งการให้ทันในวันแรม ๑๑ ค่ำ

จดหมายมา ณ วัน $\frac{๕๑๔}{๕}$ ปีเดาะเอกศก สักราช ๑๒๔๑

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว



ร. ท. $\frac{๔๘๕}{๔๐}$

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยขอจดหมายมาเรื่อง สัตตอพนั้^๔พระพุทธรูปรางค์ปราสาท^(๑)
ได้ทราบความแล้ว เห็นว่าส่งไปเมืองจีนดูกว่าทำที่แหลมแท่นมาก
ให้เธอส่งออกไปที่เดี๋ยวเถิด จะได้มาทันการ

จดหมายมา ณ วัน ๒๔^๑ ๒๒^๒ ๑๒๔๑^๓ ๑๐

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

(๑) พระพุทธรูปรางค์ปราสาท คือ ปราสาทพระเทพบิดร บัณฑิต



ร. ท. $\frac{๔๑}{๔๒}$

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยฉันทัดหมายเตือนเธอมานี้ กลัวว่าจะล้มเสีย เพราะเธอไม่ได้
จดหมายไป

ข้อ ๑ ว่าด้วยเขตแดน ที่จะเป็นที่สงไสยเกิดขึ้นทั้งสองฝ่าย
จะแต่งคอมมิสชันเนอร์^(๑)ออกไปปักปันกันตามสมควรแก่ทางพระราช-
ไมตรี

อีกข้อหนึ่งที่ว่าด้วยจะตั้งกฎหมาย ฉันทัดจดหมายไปถึงเธอ เมื่อ
วัน ๒๖ จึง คำด้วยข้อสัญญาที่อาลมาสเตอร์ร่าง ข้อ ๒๔ ฉันทัดว่าไปในนั้น
ว่า เราตั้งกฎหมายนั้น ไม่เป็นการขัดขวางต่อหนังสือสัญญา ไม่ต้อง
ปลุกษาทงซุลได้ ก็จะได้ ความข้อนี้ฉันทัดเห็นว่า ถ้าจะว่าก็ต้องว่าอย่าง
เช่นที่ฉันทัดจดหมายไปฉบับก่อนนั้นเป็นดี

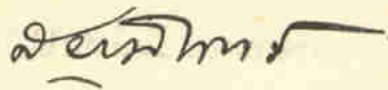
อนึ่ง การภาษีที่ท่านกลาง^(๒)ร่างมา เป็นข้อที่จะต้องลงใน

(๑) Commissioner

(๒) ท่านกลาง—สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมพระจักรพรรดิพงษ์

หนังสือสัญญาที่มี เป็นแต่ระบุเลขที่^(๔) ที่มีที่เป็นชื่อหนังสือสัญญา ต้องลงในสัญญา เธอต้องเรียกที่ท่ามกลางไปคู่มือ

จดหมายมา ณ วัน ๔๓๖ คำ ปีมโรงโทศก ศักราช ๑๒๔๒



(๔) Regulation



ร. ท. $\frac{๔๓}{๔๒}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยเรื่องจดหมายมาวันนี้ ฉันได้รับแล้ว ซึ่งมีสเตอปีลเกรฟ^(๑) จะขอให้ส่งข้อสัญญาไปตรวจไปพลางนั้น ส่งได้จะได้ย่นเวลาปลุกษาของเราเร็วเข้าด้วย ถ้าส่งเป็นข้อ ๆ ทีละสองข้อสามข้อยิ่งดี แต่ข้อใดที่จะเป็นของเราจะขอ ซึ่งจะเข้าใจยากต้องมีคำอธิบายด้วยจึงจะดี ถ้าไม่มีคำอธิบายเขาไม่เข้าใจขอตัดเสีย ก็จะต้องอธิบายช้าลงไปอีกช้าเวลาฤถ้าได้ว่าไม่เอาแล้ว จะเป็นพิธีมานะต่อไปก็จะเสียการ ขอให้เธอคิดทำเสียให้ได้ทุกข้อในข้อที่สำคัญ แลการที่จะอธิบายให้ฝรั่งเข้าใจง่ายขึ้นลองที่อธิบายกันไทย ๆ เข้าใจ แต่ฝรั่งจะเข้าใจเขื่อนไปอย่างหนึ่ง ถ้าเธอจะแต่งคำอธิบายนี้แล้วลองเอาสอบถามอาสาเสียดีก่อน ให้รู้ว่าแกเข้าใจอย่างไร ใจแกฝรั่งอยู่ด้วยกัน เหนจะใช้เป็นเครื่องทดลองได้

ฉันจะนัดประชุมเวลาพรุ่งนี้บ่าย ๒ โมงตามเคย

จดหมายมา ณ วัน ๑๔๖ กำปัมโรงโทศัก ศักกราช ๑๒๔๒

ส. ภิบาล

(๑) เรื่อง ม. บัลเกรฟ มาทำสัญญา^๓ ต้องการทราบราชการมากกว่านี้ ทั้งดูจดหมายเหตุ พระราชกิจจานุเบกษาวันพระราชทานขึ้น ร. ๕ ภาค ๕ แต่หน้า ๔๘ ไป



ร. ท. $\frac{๔๕}{๔๒}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยมิสเดอบิ้ลเกรฟมาพูดกับฉันวันนั้นด้วยเรื่องสัญญาหลายข้อ

ข้อ ๑ ซึ่งว่าด้วยเรื่องภาษนั้น ฉันได้ชี้แจงโดยย่อว่าภาษี่ปลาทุเป็นตัวอย่างเดิมเก็บ ๑๓ ซัก ๑ ครั้นทำหนังสือสัญญา กลัวว่าลูกค้าจะเถียงด้วยราคาปลาทุ จึงคิดเอาราคาปลาทุเวลานั้นราคามันละ ๑๓ บาทจึงคิดเอาว่าเป็นภาษี่หมื่นละบาท บัดนี้ราคาเงินก็ขึ้นกว่าแต่ก่อนปลาทุก็ขายกันแพงกว่านั้นบ้างถูกลงบ้าง เราควรจะได้ประโยชน์เสียประโยชน์พร้อมกับลูกค้า คือ เก็บตามราคาเหมือนภาษี่เมืองพะม่า ที่ฉันแปลสัญญาให้ดู ถ้ากลัวลูกค้าจะเถียงกับเจ้าภาษี่ด้วยราคา จะออกพิถัดคิดเอาตามราคากลางให้เป็นกำหนดแน่ เหมือนอย่างเช่นกำหนดหมื่นละบาท ในครั้งที่ปลาทุขายอยู่หมื่นละ ๑๓ บาท ฉะนั้น พิถัดนี้ ให้ออกสามปีครั้งหนึ่งก็ได้

มิสเดอบิ้ลเกรฟเห็นด้วยในคำที่ฉันพูด ว่าควรจะขึ้นลงได้ตามราคาสิ่งของดังนี้ จะต้องตรวจดูภาษี่ให้ตลอด บางทีจะมีสิ่งที่จะเป็นอย่างอื่นบ้าง แต่เขาเห็นว่า ภาษี่เข้า ซึ่งเป็นภาษี่ใหญ่เป็นประโยชน์ของบ้านเมืองเขาจะยอมให้เลิกกำหนดเกวียนละ ๔ บาทได้ ให้เก็บตามราคาขึ้นลงเหมือนอย่างภาษี่ปลาทุได้เหมือนกัน

ฉันเห็นว่า ที่ตกลงกันได้แบบนี้ เป็นการได้เสียโดยยุติธรรมแลประโยชน์แก่บ้านเมืองเราเป็นแน่ ขอให้เธอส่งจดหมายท่านกลาง ลงไปให้มิสเดอบิลเครฟทราบเสีย ด้วยว่าเรื่องภายในนี้ เขาว่าจะต้องว่าในสัญญาด้วยสักข้อหนึ่งสองข้อที่เป็นใจความ จะได้เป็นอำนาจที่จะทำรีคูเลชั่นต่อไป

อนึ่ง การที่จะปฎิภาในข้อสัญญานั้น ฉันได้พูดกับมิสเดอบิลเครฟตามที่เธอขอให้พูด เขารับว่าจะตรวจทำขึ้นมาอีกฉบับหนึ่ง แต่ข้อใดข้อหนึ่งที่เขาเห็นว่าเหลืออำนาจเขาจะขอมได้ เขาจะโน้ตจดหมายลงไว้เพื่อว่าจะไปสำเร็จได้ที่อังกฤษ แต่ข้อสัญญาอันที่ได้ปรึกษากันนั้น เป็นข้อที่ฉันสงสัยบางเขาสงสัยบาง ถามกันพอเข้าใจ แลขอให้เขาขอมตามที่ใดเรื่องกันไว้บ้าง ที่เขาขอมบ้างก็มี ยังไม่ขอมบ้างก็มี ฉันจะแก้ไขข้อสัญญาที่ได้พูดกับเขา เขาจะแจ้งความประสงค์ให้เข้าใจนั้น ให้ถูกต้องตามประสงค์ ที่เขาว่ามา ซึ่งเห็นลวว่าจะขอมได้ แต่ข้อที่เป็นส่วนประสงค์ของเรา เขายังไม่เห็นด้วยนั้นจะทิ้งไว้ให้เขาว่ามาด้วยหนังสือ ครั้นจะจดหมายที่พูดกับเขามาให้ตลอดก็ขัดยาวเสียเวลา ถ้าแก้ไขหนังสือสัญญาแล้ว จะได้ส่งมาในพรุ่งนี้เวลาค่ำฤาพรันเช้า

จดหมายมา ณ วัน ๒๖ คำ บีมโรงโทศกักราช ๑๒๔๒
๓

อินทพร



ร. ๗ $\frac{๔๖}{๔๒}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยหนังสือสัญญาว่าด้วยความขังขาดอยู่สองข้อ ข้อ ๑ ว่าด้วย
หนังสือสัญญาเก่า จะใช้เพียงข้อใดฤๅไม่ใช่ก็ได้ ขอนี้เห็นว่าเราไม่ต้อง
ว่า เขาก็คงจะว่ามาเอง ข้อหนึ่งว่าด้วยเขตแดน ถ้าจะว่าสามธรรมเนียม
สัญญา ก็เพียงที่เขตแดนแห่งใดเป็นที่สงสัย ก็จะแต่งกรมมิสชันเนอ
ไปตรวจปักปันเขตแดน ความข้อนี้ในสัญญาเบอร์นี้ชัดทีเดียว แต่ถ้า
ว่าจะปักปันกันเสร็จแล้วไม่ต้องว่าก็ได้ แต่ถ้าต้องยกหนังสือสัญญาเปอนี
แล้ว สัญญาข้อนี้เป็นขาดไม่มีในข้อปัญหา เพื่อว่าการเกี่ยวของเรื่อง
เขตแดนจะมีไปข้างนำบ้างดอกระมัง บางทีถ้าทิ้งไปอย่างนี้เขาก็จะเติม
ให้ แต่ที่จริงเป็นธุระของเราแท้ ๆ เมื่อเห็นว่ายังไม่ควรจะพูดแล้วก็รอ
ไว้ฟังเขาดู

อนึ่งที่ฉันจดไว้ทั่วหัวสมุด ว่าจะต้องมีริกละชั้นเรื่องนั้นเรื่องนั้น ขอ
ให้จดคิดไว้ในข้อที่จะคัดส่งมิสเดอบัลเดรทด้วยจะได้เข้าใจในการที่จะต้อง
กำหนดต่าง ๆ จะมีริกละชั้น ให้ทราบความประสงค์กันง่ายขัน

อนึ่ง หนังสือสัญญาที่จะแปลนั้นขอให้ส่งเขาเสียในมรณนี้เข้าได้จะดี
จดหมายมา ณ วัน ๓๑๖ ถ้า ปีมะโรงโทศิก ศักราช ๑๒๔๒

อินทพร



ร. ที่ $\frac{๔๗}{๔๒}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยเขจรจดหมายมาเรื่องหนังสือสัญญา นั้น ได้ทราบแล้ว ซึ่งกัน
 ได้ความท้ายข้อ ๔ ในสัญญาเก่าขาดข้อที่ว่า ข้อที่ไว้สามปีคนได้นั้น ก็
 อยู่ควรจะต้องเติมลง

แต่ฉันสงสัยอยู่ว่า ในข้อที่ที่กำหนดด้วยที่สองร้อยเส้น เหนจะ
 จะแป้นข้อ ๓ นั้น ได้ว่ากระไรไป ในแผ่นกระดาษที่เปลี่ยนความเดิมกำหนด
 สองร้อยเส้นมีอยู่ ให้เขตรวจดูที่นั่นเถิด ถ้าควรจะต้องเพิ่มเติมฤจะว่ากระ-
 ไรก็ตาม

อนึ่งเรื่องข้อกฎหมายนั้น ถ้าไม่มีข้อเพิ่มเติมอะไรแล้ว ก็คงจะใช้
 ของเดิม แต่เรื่องเมืองมลายูที่จะพูดว่าจะขอใช้สัญญาเบอร์นั้นนั้นต้องพูด
 ให้ดี บางทีจะเข้าใจกันไปว่า กระทบกระเทือนเรื่องเมืองเปรักที่อังกฤษ
 ทำการเกินสัญญาฉบับนั้นไปแล้ว การที่จะเอาสัญญาเก่าใหม่ไว้อย่างไร
 ฉันก็ยังไม่ได้พูดจากับเขาเป็นเดจขาด ที่ฉันบอกว่าเขาจะเลิกสัญญาเก่า
 เมื่อกันนั้น ตามความเข้าใจของฉันที่เขาจะมาพูดวันแรก ซึ่งได้จดหมาย

ถ้อยคำไว้ แลในคำพูดได้ถามกันบ้าง แต่ยังไม่เป็นการมั่นคงอันใด ถ้า
จะเอาอย่างไรก็ให้เธอพูดจากับเขา ให้ตกลงกัน

จดหมายมา ณ วัน ๕๙๖ ค่ำปีมโรงโทศก ศักราช ๑๒๔๒
๔

ฉัตรทิพย์



ร. ท. $\frac{๔๘}{๔๒}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยเธอจดหมายมาเรื่องหนังสือท่านกลาง แต่ที่มีสเดอบิ้ลเกรฟ
มาหาได้ทราบแล้ว

เรื่องภายใน นี้ ฉันก็ได้พูดชี้แจงกับมิสเดอบิ้ลเกรฟเข้าใจกันตลอด
แล้ว ยกเสียไม่ต้องมีลงไปทีเดียวก็ได้ พระยารัตนโกษา^(๑) นั้นโดยจะ
เป็นราชทูตอยู่ลอนดอนก็เป็นได้ เขาก็เป็นคนมีสติปัญญาใจอกหมั่นคง
เป็นที่ควรวางใจ ฉันไม่ขัดขวางอันใด

จดหมายมา ณ วัน ๔^๖ ก่ำป๋มโรงโทศก^{๑๓} สักกราช ๑๒๔๒
๕

ฉ. ย. พิ. ท. ร.

(๑) พระยารัตนโกษา (จีน จารุจินตา)



ร. ๗ $\frac{๕๐}{๔๒}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยพระราชสาส์น แลตราตั้งอะไร ๆ สำหรับเธอจะไปในั้น ฉันได้
ตระเตรียมไว้แล้ว จะเอาในวันหนึ่งสองวัน ก็คงได้เสร็จหมดทุกอย่าง
แต่หนังสือนำกรมท่านั้น จะต้องคิดเสียแต่ในบางกอก เธอไปจะต้องเป็น
ราชทูต^(๑) ตราสำหรับตำแหน่งผู้ว่าการต่างประเทศ จะต้องอยู่กรุงเทพฯ
เธอจะมีหนังสือนำตัวเธอเอง ต้องมีล่วงหน้าเสียก่อนว่าจะไปเมื่อนั้นถึง
เมื่อนั้น หาไม่จะต้องให้ผู้อื่นนำ

อนึ่งการที่จะบอกเปลี่ยนหนังสือสัญญานั้นก็จะต้องเป็นหนังสือผู้
ว่าการต่างประเทศด้วย ทุก ๆ ประเทศดอกกระมัง เธอจะไปบอกที่นอก
เมื่อเป็นราชทูตกลัวจะขัดอยู่ ด้วยเธอเป็นราชทูตสำหรับเมืองอังกฤษถ้า
มีหนังสือนำผู้ว่าการต่างประเทศไปถึงประเทศที่ไป ด้วยเรื่องจะแก้
หนังสือสัญญาแล้ว เธอจึงจะพูดการตลอด ฉันเห็นอย่างนี้ แต่ธรรมเนียม
ราชการข้างฝรั่ง เขาจะอย่างไรแน่ไม่ทราบ ให้สืบสวนดูเสียให้
แน่ ทำอย่าให้ไปผิดทางขึ้นได้ อนึ่ง มีสเตอปลั้ลครุฟ จดหมายมาเมื่อ
วานนั้นว่าด้วยเรื่องพระยารัตนโกษาด้วยว่า เมื่อเวลาเธอกลับมาแล้ว
ขอให้ตั้งพระยารัตนโกษาเป็นราชทูตอยู่นอกที่เดี๋ยวนั้น จะได้เหมือนประ-

(๑) เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ฯ ไปต่างประเทศคราวนี้ มีรายละเอียดในหนังสือจดหมายเหตุ
พระราชกิจราชวัน พระราชนิพนธ์ ร. ๕ ภาค ๘ หน้า ๑๖

เทศทั้งปวง ให้เธอเรียนสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ^(๑) ท่านเสด็จตามที่เขาพูดมา
กับเธอ เมื่อตกลงกันประการใด ขอให้ฉันทราบด้วย

อนึ่งรายละเอียดพระยามหารรถนิกร^(๒) ที่เธอขอให้นายทัดนายเดิม^(๓)
นั้น ฉันทได้สั่งมาในท้ายจดหมายตามธรรมเนียมให้ผู้ที่ได้รับเลขนำ
จดหมายนี้ไปรับที่กรมพระสุรัสวดี ตามธรรมเนียมเถิด

จดหมายมา ณ วัน ๖๔๖ ก่ำ ปีมโรง โทศก ศักราช ๑๒๔๒
๗

สมเด็จพระเจ้า

-
- (๑) สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)
(๒) พระยามหารรถนิกร (เหม็น ลางกุลเสน)
(๓) พระยามหารรถนิกร (เดิม ลางกุลเสน)



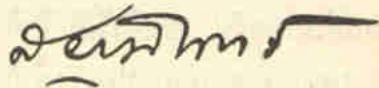
ร. ที่ ๕๓
๔๒

ถึง ท่านกรมท่า


ด้วยเธอจดหมายบอกความเหินสมเด็จเจ้าพระยามานั้น ได้ทราบ
แล้ว ที่ท่านเหินนั้นก็ชอบอยู่ ฉันทักแล้วแต่ว่าเธอเป็นทูตออกไปแล้ว จะพูด
กับราชทูตด้วยเรื่องราชการที่เขาไม่ได้มีคำสั่งให้พูด เขาจะไม่ใคร่พูด การ
ที่จะเปลี่ยนหนังสือสัญญากับอังกฤษนั้น คงได้เปลี่ยนเป็นแน่ เขาคงจะ
ไม่ปล่อยให้คนเขาเสีย เว้นแต่เขาจะยอมให้มากให้หน่อยถ้าเปลี่ยนกับ
อังกฤษแล้ว ต้องเปลี่ยนกับชาติอื่นเหมือนกัน โดยว่าจะบอกขอเปลี่ยน
ไว้เดี๋ยวนี้ เขาจะพูดต่อกรกับตามสัญญา เธอก็จะได้พูดทาบตามทั้งคู่นี้
ถ้าเขายอมเปลี่ยนจะได้เปลี่ยน เหนว่าเปนความคิดพร้อมกัน กับที่จะทำ
ที่อังกฤษ จะแบ่งความหึงหวงน้อยลง กว่าที่จะทำกับอังกฤษเสียหนึ่ง
แล้วจึงจะรือพูดกับคนอื่นความเหินของฉันทันไปทางนี้ ต่อพรุ่งนี้จึงจะ
ชี้แจงให้เธอทราบ จะได้ปรึกษากันให้ตลอด การเรื่องที่จะตั้งทูต จะตั้ง
ในเวลานั้นนั้นยังไม่ควร แลการที่จะเป็นอย่างไรเราก็ยังไม่เข้าใจชัดจริง
แต่ฉันเห็นว่าเมื่อเธอออกไปถึงนอกแล้วก็คงจะเข้าใจการเรื่องนี้ตลอดจึง
จะตัดสินใจได้ว่ามีคุณ ไม่มีคุณอย่างไร

ร่างหนังสือนั้น ฉันตัดความข้างต้นออกเสีย ให้เป็นแต่เรื่องใหม่
 ที่เดียวกับหนังสือบอกกลางชุดในกรุงเทพฯ ๑ ที่เธอจะออกไปราชการนั้น
 จะต้องมีบอกเขาทุกกองชุดด้วย

จดหมายมา ณ วัน ๗ ๑๖ ก่ำ ปีมโรงโทศกักราช ๑๒๔๒



อนึ่งหนังสือแจ้งความที่เธอจะเป็นทูตออกไปซึ่งอ้างว่าบอกบิลเกรฟ
 แล้วนั้น เธอได้ทำหนังสือถึงมิสเตอร์บิลเกรฟด้วยเหตุไฉน เหนจะบอก
 ปากเปล่าไม่ได้จะต้องเป็นหนังสือจึงจะควร





วิ, ที $\frac{๕๓}{๔๒}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยหนังสือที่เธอร่างมานั้น ฉันได้ตรวจดูแล้ว ขึ้นความตันตาม
 อาสาบาสเตอว่าเหนเปน มีความประสงค์แต่ที่อังกฤษแห่งเด็ชวเมือง
 อันเปนแต่พลอยไป ฉันจึงได้แก้เสียใหม่ แต่ข้อซึ่งจะขอแก้ไขหนังสือ
 สัญญา เพราะที่เธอออกไปคราวนั้น ฉันเห็นว่า จะขอเพียงว่าให้ได้จัด
 การล่วงหน้าที่จะเปลี่ยนหนังสือสัญญาเท่านั้น แล้วจึงไขความออกไปว่า
 เธอมีอำนาจที่จะปลุกยานั้นตกลง ไม่จู้จ้อมออกไปขอเปลี่ยนหนังสือ
 สัญญาที่เด็ชว ถ้าชาติใดเขาจะยอมเปลี่ยนที่เด็ชวก็เปลี่ยนได้ เมื่อเขายัง
 ไม่เปลี่ยนก็ไม่เสียหายอันใดเพราะเธอเปนแต่ผู้ปลุกยาในการที่จะเปลี่ยน
 เท่านั้น ไม่ต้องพูดถึงกำหนดปีหนึ่ง ฤๅไม่กำหนดความกินกันอยู่ในนั้น
 แล้ว ซึ่งมีหนังสือฉบับนี้ไป เพราะจะให้เธอมีอำนาจพูดกับใครพูดได้
 เท่านั้น ข้างทำขนั้นเหนจะต้องลงเปนเมืองๆ ตามเช่นอาดาบาสเตอ พอได้
 เพราะหูของฝรั่ง

กับหนังสือที่ถึงกงซุลนั้น เหนว่าได้คัดสำเนาหนังสือถึงผู้ว่าการ
 ต่างประเทศ ส่งไปด้วยแล้ว ความที่อนกลางนั้นไม่ต้องว่า ฉันวงมาใน
 ฉบับที่เธอร่างนั้น แล้ว

จดหมายมา ณ วัน ๑๖ กุมภาพันธ์ ค่ำปีมโรงโทศก ศักราช ๑๒๔๒

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว



ร. ท. $\frac{๑๐๑}{๔๒}$

ถึง พระยาพิพัฒน์โกษา^(๑)

ให้พระยาพิพัฒน์โกษา ทำท้องตราคัดสำเนา หนังสือมี^๔ไปมาเรื่อง
ความมอญคณะ ซึ่งยังไม่ได้ส่งไป แลกงชุลอังกษตามด้วยเรื่องเมือง
เชียงแสนแลคำตอบ กับให้มาขอสำเนาสุภอักษรเมืองเชียงใหม่ แลต้น
หนังสือเมืองเชียงตุง เมืองเชียงแขง ซึ่งว่าด้วยราชการเมืองเชียงแสน
จากกรมมหาดไทย ให้คัดสำเนาหนังสือทั้งนี้ส่งออกไปยังเจ้าพระยาภาณุ
วงษ์ให้ทันในเวลานี้

ตั้งแต่วันที่ ๖ ๑๔ คำ ปีมโรงโทศก ๑๒๔๒

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

(๑) พระยาพิพัฒน์โกษา (ทับ จาคกรรัตน์)



ร. ท. $\frac{๑๔๖}{๔๖}$

ถึง พระยาพิพัฒน์โกษา

ด้วยรายเงินค่าเรือโคมและหุ่น ซึ่งกัปตันลอฟตัส^(๑)ทำใส่ปากน้ำ
ได้บอกให้พระยาพิพัฒน์ตรวจดูแต่ก่อนครั้งหนึ่งนั้น บัดนี้กัปตันลอฟตัส
มาเตือนว่าของนั้นจะแล้วเสร็จหมดแล้ว ท่านกรมทำได้ให้เงินล่องนำไป
แต่ห้าสิบชั่ง จะขอเบิกเงินให้ครบ ตามที่ได้กำหนดไว้แต่เดิมนั้น ให้
พระยาพิพัฒน์ตรวจดูบัญชีราคาสั่งอันใดอันหนึ่ง ซึ่งท่านกรมทำได้ตกลง
กับกัปตันลอฟตัสถูกต้องแล้ว ให้เบิกเงินให้เขาเสีย อย่ารอช้าให้เขาขาด
ประโยชน์

จดหมายมา ณ วัน ๑๖ ค่ำ ปีมโรงโทศก ศักราช ๑๒๔๒

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

(๑) กัปตันลอฟตัส - ต่อมาเปนพระนิเทศขลชี



ร. ที่ $\frac{๒๒๐}{๔๒}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยฉันได้ส่งต้นหนังสือพระชาสยามรุรพาท์ เรื่องที่ว่าท่าน
 กงซุลกลับกันออกมาให้เธอ ขอถามความเห็นเธอเป็นผู้ได้ไปเห็นการ
 จะเห็นประการใดบ้าง เมื่อทราบความเห็นของเธอแล้ว จะได้จัดการ
 ให้ทันก่อนเธอไปจันทร์

จดหมายมา ฅวัน ๑๑๑๑ คำ ปีมโรงโทศัศ ๑๒๔๒
 ๖

ฉ. ๒๒๑๑



ร. ท. $\frac{๒๒๕}{๔๒}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยเธอจดหมายมาในการที่จะสักเลขนั้น ได้ทราบแล้ว

เธอจะออกไปจัดการเองนั้นดีแล้ว แต่ที่จะสักคนเปนส่วยเงินให้
 มากนั้น ถ้าคนเปนหมู่ไพร่กึ่งเมือง ฤๅหมู่ใดหมู่หนึ่งต้องให้คงตามหมู่
 ต่อเปนคนจร ฤๅไพร่สังกัดพัน^(๑) ไพร่ไม่มีหมู่ จึงควรเกลี้ยกล่อมตั้งขึ้น
 เปนกองส่วย เพราะซึ่งจะเกลี้ยกล่อมมาเปนไพร่กึ่งเมืองนั้น ไพร่มักจะ
 รังเกียจมาก

อนึ่งราชการกรมท่าในกรุงนี้มาก ถ้าเธอออกไปจัดวางการแล้ว
 ให้กลับเข้ามา เมื่อจะออกไปตรวจตราการ จึงให้ออกไปเปนครั้งเปนคราว

จดหมายมา ณ วัน ๔^๑ ๑๑ ค่ำ ปีมโรงโทศก สักราช ๑๒๔๒

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

(๑) ไพร่สังกัดพัน : ไพร่สังกัดพรรค



ร. ที่ ๒๐๖
๕๒

ถึง กรมพระราชวังบวรสถานมงคล

ด้วยเจ้าพระยาภาณุวงศ์ออกไปเป็นแม่กองสักเลขเมืองจันทบุรี มีหนังสือบอกข้อราชการสักเลขมาฉบับหนึ่ง ว่ามีข่าวพุดจาเล่ากุกกัน เปนที่ไพร่นิยมว่า ถ้าเลขผู้ใดสมัคเปนเลขวังนำ จะให้เสียส่วยปีละหก บาท ถ้าผู้ใดเกลี้ยกล่อมเลขสมัคมาเป็นส่วยได้ ๕ คน ยกให้เป็นนายหมวดไม่ต้องเสียค่าราชการคนหนึ่ง ถ้าผู้ใดอยากเป็นนายกองเกลี้ยกล่อมคนได้ แต่เพียง ๕ คนขึ้นไปจะให้รับตัวเป็นขุนหมื่นคนหนึ่งไม่ต้องสักข้อมือ

อนึ่ง คนที่ได้รับหนังสือประทวนของพระยากระลาโหมราชเสนา^(๑) พระยาวิสุตรโกษา^(๒) ออกไปจากกรุงเทพ ฯ ก็มี ที่รับหนังสือประทวนของพระยาวิสุตรโกษาในเวลานี้ก็มี แต่ได้รับประทวนต่อนายหมวดนายกองตั้งให้เป็นขุนหมื่นก็มี แต่ไปสักข้อมือเป็นไพร่ส่วยเสียแล้วก็มี คนเหล่านี้เป็นลูกหมู่ขุนหมื่นกรมการบ้าง เป็นหมู่ไพร่สมบ้าง ไพร่ส่วยบ้าง จะขอตัดสินกันมาลงหมู่ กองกรมตามขุนหมื่นแล้วไพร่คงเดิม

(๑) พระยากระลาโหมราชเสนา (กรับ บุญรอดพันธุ์)

(๒) พระยาวิสุตรโกษา (เทศ) ต่อมาเป็นพระยาไกรโกษา

๓๔๒

เจ้าพระยาภาณุวงศ์ มีหนังสือมาดังนี้ จันจึงแจ้งความมาให้เธอ
ทราบ เธอจะได้ไต่สวนดูแล้วแลจัดการให้เสมอ ๆ เหมือนกัน ให้เรียบ
ร้อยตามแบบอย่างซึ่งเลขมาแต่ก่อน

จดหมายมา ณ วัน ๑๑ ๑๒ กำป้อมโรงโทศก ๑๒๔๒
๑๒

เจ้าพระยาภาณุวงศ์

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or letter. The text is written on aged, yellowed paper and is arranged in several lines. The script is dense and difficult to decipher without specialized knowledge of the language or dialect used. The text appears to be a formal or official communication, possibly a decree or a report, given the structured nature of the lines and the use of some symbols that might represent specific terms or titles.

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is arranged in several paragraphs, with some lines starting with a large initial letter. The script is dense and difficult to decipher without specialized knowledge of the language.

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is arranged in several paragraphs, with some lines starting with a large initial letter. The script is dense and difficult to decipher without specialized knowledge of the language.



ร. พ. ๒๕๑
๔๒

ถึง กรมพระราชวังบวรสถานมงคล

ด้วยฉันได้รับหนังสือตอบของเธอนั้น ทราบความทุกประการ
ซึ่งจะให้ฉันสรีร์รักษออกไปกำชับ พระยาวิสูตรโกษาให้จัดการตามสม
ควร แลตามแบบอย่างเคยมาแต่ก่อนนั้นดีแล้ว ฉันจะแจ้งความออกไป
ให้เจ้าพระยาภาณุวงษทราบเสียด้วย พระยาวิสูตรโกษาจะได้ไปปรึกษากับ
เจ้าพระยาภาณุวงษ จัดการให้เรียบร้อยด้วยกันทั้งสองฝ่าย

จดหมายมา ณ วัน ๔ ๑ ๑๒ ๕๕
๕๕

ฉะฌาโท

๒๕๕

ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้

พระยาบดินดีเดชาวิเศษเจ้าพระยา

พระยารัตนาธิเบศร์เจ้าพระยา

พระยาศรีสุทโธปการเจ้าพระยา

พระยาศรีสุทโธปการเจ้าพระยา

พระยาศรีสุทโธปการเจ้าพระยา

พระยาศรีสุทโธปการเจ้าพระยา

พระยาศรีสุทโธปการเจ้าพระยา

พระยาศรีสุทโธปการเจ้าพระยา



ร. ๗ $\frac{๒๕๒}{๔๒}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยท้าวราชกิจนำหนังสือของเธอมาส่งสามฉบับ ฉบับหนึ่งให้
ส่วนบุญทอดกฐิน ฉบับหนึ่งว่าด้วยบ่อทอง ฉบับหนึ่งว่าด้วยการสักเลข
ได้ทราบความแล้วทั้งสามฉบับ ขอซึ่งเกี่ยวข้องกับด้วยรายเลขวังนำนั้น
เห็นว่าวังนำจะทราบฤมิตราบ ฤจะเปนแต่ชั้นข้าราชการก็ดี ควรจะพูด
กับเธอเสียตรง ๆ จึงได้มีหนังสือขึ้นไป เธอก็มีตอบลงมาว่าให้จมนศรี-
บริรักษ์ออกไปกำชับพระยาวิสูตร ความแจ้งอยู่ในสำเนาหนังสือที่มีไป
มากับวังนำ ๓ ฉบับที่ฉันทัดส่งออกมาด้วยนั้นแล้ว ควรจะจัดการตาม
อย่างเช่นเธอคิดได้โดยสะดวกทุกประการ

ซึ่งเธอจะขอผิด ไปจนเดือนอ้ายกลางเดือนจึงจะกลับเข้ามานั้น
ถ้าไม่มีราชการก็อยู่ได้ ถ้ามีราชการจะให้เธอออกไปตาม ขอให้กลับมา
โดยเร็ว

เรื่องบ่อทองนั้น สมเด็จพระท่านจะทำความเห็น อนึ่งต้น
โสกดอกสองชั้นที่เห็นเมื่อคราวไปพลั่วแต่ก่อนงามดี ให้เธอคิดอ่านหา
เข้ามาเล่นบ้าง เมื่อเวลาจะกลับมากองเทพ ฯ

จดหมายมา ณ วัน ๔ ๑ ๑๒ ก่ำ ปีมโรงโทศก ศักราช ๑๒๔๒

๑๕

อินทพร



ร. ท. $\frac{๒๗๓}{๔๒}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยเรื่องส่งเรื่องความไปลิสจับทนายเงินบุตรพระยาวรรคราชนารถ
ภักดี^(๑) ซึ่งไปเปนลูกจ้างกงซุลวิลันดานั้นเรื่องหนึ่ง

ต้นหนังสือมีศเตपालเกรฟขอปรับพระยาเทพประชน^(๒) เรื่องมอง
มันดอเรื่องหนึ่ง

สำเนาครีเตนแซน มีศเตอญูเกอเปนกงซุลอิตาเลียเรื่องหนึ่ง ได้ทราบ
ความแล้ว

เรื่องต้นเห็นว่าถ้าไปลิสจับในบ้านจริง แลได้รู้ว่าเป็นลูกจ้างจริง
ไปลิสผิดข้อหนึ่ง ส่วนกงซุลที่จ้างคนซึ่งเป็นทนายเขาก็มีความผิดต่อ
หนังสือสัญญาข้อหนึ่ง แต่บัดนี้กงซุลคงจะยกเอาข้อจับล่วงเกินขึ้นกลบ
ลบไม่พุดถึงความชั้นหลัง เห็นว่าให้เซอหาตัวพระยาราชรองเมือง^(๓) ไป
เอาตัวไปลิสไปสอบถามให้แน่นอนว่าจับที่ไหนแน่ แลมันได้บอกเล่า
อย่างใดถ้าควรจะสืบพยานก็สืบได้ด้วยกงซุลแลเราก็ได้ยื่นคำบอกเล่าทั้ง
สองฝ่าย

ความเรื่องนั้นต้นเห็นว่าคนฝ่ายเราอยู่ข้างจะแรงไปจริง ถึงจะจับ

(๑) พระยาวรรคราชนารถภักดี (เนตร เนตรายน)

(๒) พระยาเทพประชน (พุ่ม ศรีไชยันต์) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาวัดนาขิเบศร์

(๓) พระยาราชรองเมือง (เนียม)

ในบ้านฤๅมิจับในบ้าน ถ้าไปลิสภามาถึงนายควรจะต้องให้ไปบอกเล่าให้เขารู้ ฤๅจะส่งตัวกันไปแต่อาชดไว้ก่อน แล้วจึงบอกเล่าขอร้องขึ้นมาก็ได้ การที่จับคนลูกจ้างฝรั่งทำการค้นต่ออย่างนี้ ภาให้เป็นการว่าจับลูกจ้างฝรั่งไม่ได้มาหลายเรื่องหลายราวนักหนามาแล้ว การหมิ่นนิตเดียวเพียงว่าถ้าเป็นการร้องจับได้ ไม่เป็นการร้องนให้บอกก่อนเหมือนอย่างการจับทาสอย่างนี้ จะแก้ตัวว่าเป็นการร้องก็ได้ เพราะทาสนั้นหนีอยู่แล้ว แต่เมื่อจับแล้วก็ควรจะต้องบอกเล่าให้เขารู้เสียบ้าง การก็จะไม่ก่อเป็นไรนัก ให้เธอกำชับกำหาพระยาราชนองเมืองให้ทำการเป็นแง่เป็นเคล็ดเสียบ้าง คนที่เที่ยวแอบอิงอยู่กับฝรั่งจึงจะไม่กำเริบ

แลการเรื่องนี้ เห็นว่าจะต้องผ่อนปรนไปเสีย เสียสักคราวหนึ่ง ถ้าจะเป็นแต่เพียงให้ก้าตัวทาสลงไปส่ง แล้วบอกให้รู้ว่าเป็นทาสเขาอย่างนั้นแล้วขอตัวมาก็เห็นจะแล้วไปได้ แต่เธอจะต้องมีหนังสือ ขกข้อหนังสือสัญญาข้อเดียวกันกับที่เขาขมา ทว่าด้วยห้ามมิให้จ้างคนที่เป้นทาสเป้นที่ลงไปเสียให้ตรง ๆ บ้างจึงจะดี

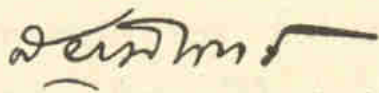
เรื่องความมองบันดอนั้น ขอให้ค้นคอเรศ^(๑) ปอนเดนเก่า ที่ได้พูดกันถึงเรื่องนมกฉบับ จะได้ดูเกล้าที่พูดไปแต่ก่อนบ้าง ส่วนพระยาเทพประชน ดันให้สมเด็จพระ^(๒) าทัวมาถามให้แจ้งความที่ได้ทำดูแล้ว เมื่อได้ความประการใดควรจะตอบประการใดจึงค่อยคิดต่อไป

(๑) Correspondence คือจดหมายโต้ตอบ

(๒) สมเด็จพระ - สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาบำราบปรปักษ์

เอกษกวาเตอ(๓) มิสเตอยูเกอนั้น จะให้รับทำส่งไป ได้ส่งต้น
หนังสือมิสเตอปาลเครฟคืนออกมาสำหรับออฟฟิศแล้ว

จดหมายมา ณ วัน ๗ ๑ ๒ กำปมโรงโทศัก สักราช ๑๒๔๒





ร. ท. $\frac{๑๔๔}{๔๒}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยฉันมีความวิตกเรื่องหนังสือสัญญา ที่จะทำกับประเทศอื่นๆ
ต่อไป บางเมืองที่รับว่าจะปลูกขากี้มี แต่เป็นค้ำกงชุลหุด ยังแต่จะให้
ไปถึงเมืองอย่างเดี๋ยว ฝ่ายคอเวอนแมนต์อังกฤษรับว่าจะส่งหนังสือสัญญา
ให้ราชทูตประเทศทั้งปวงบอกต่อคอเวอนแมนต์ต่างประเทศ ก็ยังหาได้
ความมาว่าอย่างไรไม่ การที่บอกกำหนดข้อแก้หนังสือสัญญา ก็เกือบ
จะถึงรอบบออยู่แล้ว การเรื่องนั้นเธอได้คิดอ่านไว้อย่างไรที่จะให้หนังสือ
สัญญาดตกลงกับประเทศทั้งปวงได้ ขอให้ทราบความแลได้ปลูกขากี้
กันไว้เสียก่อนเนิ่น ๆ จะดี

จดหมายมา ณ วัน ๑๑๒ ค่ำ ปีมโรงโทศิก ศักราช ๑๒๔๒

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว



ร. ๖ ๒๕๐
๔๒

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยเธอจดหมายมาเรื่องความเหนในการที่จะทำหนังสือสัญญาให้
ตลอดนั้นได้ทราบแล้ว การเรื่องนั้นจะต้องปลูกยา สมเด็จพระยาบรมม-
มหาศรีสุริยวงษ์ แต่เมื่อก่อนฉันได้พูดกับท่านครั้งหนึ่ง ท่านก็ว่าให้หนึ่งไว้
ก่อน ได้อังกฤษประเทศหนึ่งคืออยู่แล้ว แลคำเตลิแกรฟ ที่ท่านมีไปถึง
เธอนั้น ภายหลังท่านก็ได้ส่งสำเนาเข้ามาให้ฉันทราบ

อนึ่งเรื่องที่จะประกาศให้ผู้ซื้อของทำหนังสือให้แก่ผู้ขาย ซึ่งเธอ
ให้พระยาเจริญราชไมตรี^(๑) เรียงนั้น- ถ้าจะเป็นแต่ประกาศศาลกลัวจะไม่
ตลอด จะต้องเป็นหนังสือกรมท่าถึงกงสุลต่างประเทศ เหมือนครั้ง
ประกาศสั่งของดอกกระมัง

จดหมายมา ณ วัน ๒๖ ๒ ค่ำปีมโรงโทศกั ๑๒๔๒

ฉะดิศกร

(๑) พระยาเจริญราชไมตรี (ตาด อมาตยกุล) ต่อมาเป็นพระยาธรรมสารนิติฯ



ว. ท $\frac{๒๘๑}{๔๒}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยเธอจดหมายส่งร่างหนังสือตอบกงสุลอังกฤษ เรื่องความ
มองบันคอป็องพระยาเทพประขุนมานั้นได้ตรวจแล้ว ซึ่งเธอเรียงความ
แลตัดเสียข้างนั้นตัดตลอดแล้ว เว้นแต่ท้ายความ ฉนั้นขอตัดออกเสียหน่อย
หนึ่ง ด้วยเห็นว่าข้างต้นมีอยู่แล้ว อยากรจะฟังความดูสักหน่อยหนึ่งก่อน
ได้ส่งต้นร่างหนังสือกลับออกมา ถ้าไปแล้วขอให้คัดสำเนาส่ง
มาไว้ในนี้ด้วยฉบับหนึ่ง

จดหมายมา ณ วัน ๕๑๒ ถ้า บีมโรงโทศึก ศักราช ๑๒๔๒
๑๓

สมเด็จพระเจ้า



ร. ท
ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยเรือส่งหนังสือกงซุลอเมริกันมานั้น ได้ทราบแล้ว เขาบอก
มาอย่างนี้ ก็ควรจะเชิญเขาเสียด้วย แต่เวลานี้ไม่มีเวลาที่จะให้น้ำหาฉันทัน
เมื่อเวลางานเมรุ(*) จึงให้เข้าไปหาในเมรุสักวันหนึ่ง ขอเสียแต่วันเผา
อย่าให้ต้องรับฝรั่งในเวลากลางวัน

จดหมายมาณ วัน ๑๙ ค่ำปีบโรง โทศก ศักราช ๑๒๔๒

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

(๑) งานพระเมรุสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์



ร. ท. $\frac{๓๒๒}{๔๒}$

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยเจตนาหมายมาเรื่องฝรั่งเศสว่า ขอทำเตเลกราฟนั้น ได้ทราบ
แล้ว

ให้เธอนำความไปเรียนปรึกษาสมเด็จพระเจ้าพระยา ๆ ท่านจะเห็น
ความประการใด แต่ฉันเห็นว่าเตเลกราฟทางนี้ คงเป็นอันในต้องทำคราว
หนึ่งเป็นแน่ แต่ที่จะยอมให้เขาทำสัญญาส่งเสาฤๅตัดทางฤๅให้คนทำ
การแล้ว จึงจะซื้อสายตอนในเมืองไทย เหมือนอย่างเห็นว่าคราวก่อน
เห็นจะไม่พ้นความลำบากหยุกหยิกเป็นแน่

อนึ่งในเวลานี้เราก็กำลังตกลงจะทำกับอังกฤษ ถ้าจะทำสองทาง
พร้อมกัน ลงทุนรอนก็เห็นจะมาก ฉันเห็นว่าจะต้องผิดไปก่อน แต่ถ้า
เขาจะทำแล้ว ยอมให้ทำมาเพียงต่อเขตแดนตามแต่ใจ ถ้าเรามีทุนรอน
จะทำ จึงจะทำไปต่อ แต่ที่จะรับสัญญาเป็นผู้รับผิดชอบตลอดไป
จนถึงสายของเขาด้วยนั้นยากนัก ฉันเห็นดังนั้นให้เธอฟังที่สมเด็จพระเจ้า
คุณเถิด ได้ส่งแผนที่กันออกมา

จดหมายมา ณ วัน ๒๔ ค่ำปีมโรงโทศก ศักราช ๑๒๔๒

สมเด็จพระเจ้า



ร. ที่ ๕๗
๔๓

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยฉันได้ส่งหนังสือกงสุลวิไลนดา ที่ได้บอกเธอเวลาวันนี้ ออกมา
ทั้งสำเนาอังกฤษแลคำแปล ขอให้เธอตรวจดู มีอันใดค้างค้างอยู่บ้างแล
ควรจะตอบได้ประการใด ก็ให้คิดตอบ

จดหมายมา ณ วัน ๑๑ ก่ำ ปีมเสงตรีศก ศักราช ๑๒๔๓

ฉ. ๕๗

คำแปล

ที่ว่าการกงซุลนิเทศแลนด์

นับเบอ $\frac{๒๐๒}{๐}$

กรุงเทพฯ ๑๑ วัน ๕ ๑๖ คำ บมเสงตรศก

ศักราช ๑๒๔๓ (วันที่ ๑๑ เม ๑๘๘๑)

ข้าพระพุทธเจ้า บีเอสฮาเมล กงซุลเชเนอราล ของกรุงนิเทศแลนด์
ว่าการแทนกงซุลในกรุงสยาม ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณา
ได้ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้า ได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตได้เข้า
เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเป็นไปรเวต เพื่อจะได้กราบบังคมทูลพระกรุณา
ความจริง อนึ่งนั้น ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้
เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทแล้ว

ข้าพระพุทธเจ้าไม่ประสงค์จะเฝ้าอยู่ให้เสียเวลาราชการของใต้
ฝ่าละอองธุลีพระบาทนาน ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต
ให้ได้เขียนเป็นหนังสือ ตามข้อความที่ข้าพระพุทธเจ้าคิดจะกราบ
บังคมทูลพระกรุณาในเวลานั้น บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระ
บรมราชานุญาตทูลเกล้าฯ ถวายหนังสือเรื่องความนั้น เพื่อจะได้ทรงพระ
บรมราชวินิจฉัย

เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้ข้าพระพุทธเจ้าได้
เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท เมื่อเดือน ๑๑ ปีกลายนี้ ได้ทรงพระกรุณา
โปรดพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้ข้าพระพุทธเจ้ารับการแทน
กงซุลในพระราชอาณาจักรของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทไปพลางก่อน จน
กว่าคอเวอนแมนต์ของข้าพระพุทธเจ้าจะได้ตั้งมาเป็นตกลง

เพราะการที่ทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตนี้ ข้าพระพุทธเจ้ามีความยินดีขอบพระ^{เดช} ^{คุณ} เป็นล้นเกล้าฯ ภายหลังข้าพระพุทธเจ้าก็ได้รับการตามตำแหน่งมา

ข้าพระพุทธเจ้ามีน้ำใจปรารถนาจริง ที่จะได้ทำการซึ่งเป็นพนักงานของข้าพระพุทธเจ้าในทางซึ่งจะเป็นการเต็มใจแลพอใจของคอเวอนแมนต์ของข้าพระพุทธเจ้าแลทั้งคอเวอนแมนต์ ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้ตั้งมาอยู่แล้ว ด้วยข้าพระพุทธเจ้ามีความเสียใจที่จะได้พบการอันหนึ่งซึ่งเป็นการในกงซุลนี้ มิได้เป็นไปได้ดังที่ควรจะเป็น คือว่าคำสั่งซึ่งมีมาจากคอเวอนแมนต์ของข้าพระพุทธเจ้านั้นเป็นที่เข้าใจผิดกันไปฤๅไม่ได้กระทำให้สำเร็จ อีกประการหนึ่ง ถึงแม้ในความที่เป็นยุติธรรมอย่างยิ่งแล้ว เจ้าพนักงานฝ่ายสยามก็หากกระทำให้สำเร็จได้ไม่ แลการมีหนังสือไปมากับกรมท่าก็เป็นการละลิมเสียมาก หนังสือแลเรื่องราวหลายฉบับที่มิไปจากที่ว่างซุลนี้ ก็ไม่ได้ตอบตั้งหลายเดือนฯ

การที่เป็นไปได้ดังนี้ ไม่ต้องสงสัยจะเป็นไปบ้างเพราะกงซุลคนก่อนข้าพระพุทธเจ้าได้เป็นคนโรคเบียดเบียนนาน เหลือที่จะเอาใจใส่ในการของตัวแล้ว แลไม่ได้มีข้าราชการว่าการกงซุลสมควรแก่การมาช้านาน ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้คิดว่าทางที่ดีที่สุดที่ควรจะเป็นปฏิบัติตาม เหตุอันมีอยู่ที่จะชี้แจงอธิบายการที่เป็นไปดังนี้โดยตรง ขอท่านเสนาบดีผู้ว่าการกรมท่าทราบแล้ว จะขอให้ท่านช่วยเพื่อจะให้การสำเร็จดีกว่าคราวก่อน ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ทำคั่งที่คิดไว้ เมื่อ ๓๑ ธันวาคม ๒๕ เดือนออกโตเบอร์ แลภายหลังยังอีกหลายครั้งฯ

ข้าพระพุทธเจ้าได้ชื่อว่าได้ตั้งใจไว้ว่าจะตรึตรองโดยจริงแลเถี่ยชด
ข้อความต่าง ๆ ซึ่งเจ้าคุณกรมท่าปราดนาจะบอก แลได้ชื่อว่าต่อไป
ข้างนำอย่าให้ละล้ม ไม่ตอบหนังสือที่มี ไปจากที่ว่าการกงชุลนเป็นอันขาด

เจ้าคุณกรมท่าได้ลั่นวาจาว่าจะช่วยทุก ^{ตั้ง} } แล้วว่าต่อไปข้างนำ
อย่าง }

จะตอบหนังสือที่มีไปจากที่ว่าการกงชุลนโดยเร็ว

ส่วนกงชุลนเขนราลาของกรุงนิเทศแลนด์ ข้าพระพุทธเจ้าคิดว่าจะ
อวดได้โดยจริงที่ได้ทำทุกประการ สมดังประสงค์ของเสนาบดี ในใต้ฝ่า
ล่องธูลีพระบาท แลข้าพระพุทธเจ้าไว้ใจได้โดยจริงจะทั่วได้ทุกคนให้
แต่กราวเคี้ยว เมื่อข้าพระพุทธเจ้าไม่ได้ประพฤติดตามยุติธรรมตาม
ธรรมเนียมผู้ดีและโดยฉันทามนัถ์รักใคร่ สมควรกับทางพระราช-
ไมตรีที่มีในรวางใต้ฝ่าล่องธูลีพระบาท แลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฝ่าย
ข้าพระพุทธเจ้า

แม้ข้าพระพุทธเจ้า ต้องยอมว่าการที่ได้มีในรวางเสนาบดีอื่น ๆ
ในใต้ฝ่าล่องธูลีพระบาท แลข้าพระพุทธเจ้าได้ทำโดยซนใจยินดีเสมอจน
กราบเท่าทุกวัน แต่ข้าพระพุทธเจ้ามีความเสียใจที่การในรวางเสนาบดี
ผู้ว่าการกรมท่า แลข้าพระพุทธเจ้านั้น ไม่เป็นสมดังประสงค์ เป็นความ
จริงจนถึงอย่างนั้น ที่ข้าพระพุทธเจ้าจะทำการตามตำแหน่งไม่ได้

หลายหนแล้วข้าพระพุทธเจ้าได้เตือนท่านทั้งด้วยปาก ไปหาท่าน
เองทั้งด้วยหนังสือ แต่หาได้รับคำตอบหนังสือที่มี ไปจากที่ว่าการกงชุล
นไม่ช้านานแล้ว แลเพราะเหตุนี้ ได้เกิดการโต้ตอบกันเป็นอันมาก ใน
รวางข้าพระพุทธเจ้าแลกรมท่าด้วยหนังสือที่ ไม่ชอบใจทวิโท โทษ ทหนึ่ง ๆ
ต้องเขียนหนังสือถึง ๑๒ ฉบับ ในเรื่องเคี้ยวส่งไปจากที่ว่าการกงชุลน
แลไม่โปรดตอบแต่สักฉบับเดียว

บัดนี้กงซุลเยเนอราลของกรุงนิเทอแลนด์ ไม่ปรารถนาที่จะให้ใฝ่
ฝาลองรูปที่พระบาทต้องทรงเหนือ ด้วยจะกราบทูลพระกรุณาเรื่องความ
ทั้งหลายโดยละเอียด เพราะความซัดซึกของเจ้าพนักงานต่าง ๆ ที่ยังไม่
สำเร็จที่กรมท่าแลศาลต่างประเทศเป็นต้น ข้าพระพุทธเจ้าประสงค์แต่
จะกราบทูลพระกรุณาให้ทราบความเป็นไปครั้งนั้น แลไว้ใจว่าใฝ่
ฝาลองรูปที่พระบาท คงจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มีพระบรมราช
โองการอย่าง หนึ่ง } ซึ่งจะทำให้การนี้สำเร็จดีกว่าคราวก่อน ๆ
ใด }

แต่ยังมีความอีกประการหนึ่งสำคัญมากกว่าที่ได้กราบบังคมทูลพระ
กรุณาแล้วนั้น แลข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต
กราบบังคมทูลพระกรุณาความนั้น เพื่อจะได้ทรงพระบรมราชวินิจฉัย
นานแล้วเมื่อเดือนออกโตเบอร์ที่ล่วงแล้วนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้
ไปพูดขอร้องทำ แลได้บอกแก่ท่านว่า ที่ข้าพระพุทธเจ้าจะถามคำสั่ง
ของคอเวอนแมนต์ฝ่ายข้าพระพุทธเจ้า ในเรื่องจีนซึ่งเข้ามาร่วมชน
ภายหลังเมื่อได้พบปะกัน ณ วันที่ ๓ เดือนมาที่ล่วงไปแล้วนั้น
ข้าพระพุทธเจ้าได้ชี้แจงคำสั่งที่ได้รับในคราวนั้น ให้กรมท่ารู้แลได้บอก
กับท่านว่าจะส่งหนังสือเป็นราชการถึงที่ว่าการกรมท่าว่าด้วยเรื่องนั้น เมื่อ
การพระเมรุจะแล้วสำเร็จบริบูรณ์

หนังสือนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งเมื่อ ณ วันที่ ๒๕ เดือนมาที่
ล่วงไปแล้ว กอปีหนังสือนี้ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้าฯ
ถวายด้วยกับหนังสือ แล้วยังได้ขอร้องทำให้มีคำตอบว่าได้รับหนังสือ
นั้นแล้วฤาไม่แล้ว ได้เชิญท่านให้แสดงความคิดของท่านในเรื่องนี้ ตาม
แต่ที่จะเห็นควร ข้าพระพุทธเจ้าจะมีหนังสือบอกความนั้น ออกไปถึง
เสนาบดีของสมเด็จพระเจ้ากรุงนิเทอแลนด์ ที่เมืองฮาเก(*)โดยเร็ว ๆ

(*) Hague

ในหนังสือว่าด้วยเรื่องสำคัญดังนี้ ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่ได้รับคำตอบ แต่ข้าพระพุทธเจ้าต้องเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าท่านจะตั้งใจดูหมิ่นคอเวอนแมนต์ ของสมเด็จพระเจ้ากรุงนิเทอแลนด์ แต่เพราะเหตุไร ข้าพระพุทธเจ้าหาทราบไม่ ซึ่งเป็นการดูหมิ่นจริง ๆ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นแน่ด้วยเมื่อวันที่ ๒๖ เดือนเอปริลที่ล่วงไปแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าไปหากรมทำเอง และได้บอกท่าน ข้าพระพุทธเจ้าจะต้องกราบบังคมทูลความเรื่องนี้ ให้ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท แต่ถึงอย่างนั้นยังหาได้รับคำตอบไม่

ข้าพระพุทธเจ้ามีความเสียใจ ที่ต้องทูลฝ่าละอองธุลีพระบาทด้วยคำอธิบายยืดยาวดังนี้ แต่ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า จะไม่ประพฤตินสมควรแก่ที่ควรกระทำ ถ้าจะไม่กราบบังคมทูลพระกรุณาก่อนที่จะให้ทราบความนี้ ถึงคอเวอนแมนต์ของสมเด็จพระเจ้ากรุงนิเทอแลนด์ บางทีซึ่งจะไม่ต้องทำถึงอย่างนี้ ก็ว่าได้รับคำตอบตามสมควรแต่คำขอสมาชิกในการที่ไม่ได้ประพฤตินผู้ติดต่อเสนาบดี ของสมเด็จพระเจ้ากรุงนิเทอแลนด์ แลต่อผู้ที่ว่าการกงซุลนี้ โดยประจักษ์แก่ตาตั้งนี้ ผู้ซึ่งว่าการกงซุลก่อน ข้าพระพุทธเจ้าได้ลาออกนอกราชการ เมื่อ ณ วันที่ ๑ เดือนเอปริลที่ล่วงไปแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดด้วยเกล้า ๆ จะได้รับตราตั้งมาเป็นตกลงในเร็ว ๆ นี้ แต่ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท คงจะเข้าพระไทยที่ข้าพระพุทธเจ้าไม่ใครจะทราบว่าควรจะทำอันใด ซึ่งจะได้หาเอกเชกวาตริ์นั้นเพราะการที่เป็นไปดังนี้

ด้วยเพราะการที่เป็นไปดังนี้แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าจะเขียนในเรื่องนี้ถึงกรมทำไม่ได้กว่าความต่าง ๆ ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณาในหนังสือนี้จะตกลงสำเร็จโดยดี

แต่ข้าพระพุทธเจ้าไม่ได้ตั้งใจจะเป็นเหตุแห่งความลำบาก ซึ่งไม่ต้องการฤกษ์จะเป็นเหตุแห่งความเศร้าหมอง ในราววงคอเวอนแมนต์ทั้งสอง ได้ฝ่าล่องธูลีพระบาท จึงต้องไว้พระทัยว่า ข้าพระพุทธเจ้าอยากจะประพฤติกตามความซื่อแจ้ง ซึ่งได้ฝ่าล่องธูลีพระบาท จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ทรงแนะนำในเรื่องนี้ ถ้าแม้ว่าสิ่งนั้นจะสมควรกับพระเกียรติยศ คอเวอนแมนต์ฝ่าข้าพระพุทธเจ้า แลกับตำแหน่งของข้าพระพุทธเจ้า

ข้างปลายหนังสือนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจะขอรับพระราชทาน พระบรมราชานุญาตทูลเกล้าฯ ถวายความพระ^{เดช}คุณ^{คุณ} เป็นล้นเกล้าฯ ที่ข้าพระพุทธเจ้ามีจริงในได้ฝ่าล่องธูลีพระบาท ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้กราบบังคมทูลพระกรุณา ความทุกข์ของข้าพระพุทธเจ้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้าปรารถนาจะกราบบังคมทูลพระกรุณาอีกหนหนึ่ง ที่ข้าพระพุทธเจ้าจะกระทำทุก^{สิ่ง}อย่าง^{อย่าง} { ตามกำลังของข้าพระพุทธเจ้า เพื่อจะรักษาทางพระราชไมตรีอันประเสริฐ ในราววงคอเวอนแมนต์ได้ฝ่าล่องธูลีพระบาท แลคอเวอนแมนต์ของสมเด็จพระเจ้ากรุงนิเทศแลนด์ ให้จำเริญยิ่งขึ้นทุกที

ขอให้ผู้ซึ่งสิ่งซึ่งเป็นใหญ่เป็นประธานในสากลโลกย์ จงบันดาลให้ฝ่าล่องธูลีพระบาท ดำรงอยู่ในศิริราชสมบัติสันกาลนาน เทอญ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทาน พระบรมราชานุญาตเกียรติยศ
 ซึ่งจะเขียนชื่อข้างท้ายนี้ ด้วยความเกรงขามมีความนับถือเป็นที่ยิ่ง
 ข้าพระพุทธเจ้า
 บี เอ็ด ฮาเมล
 กงซุลเชเนอรัลของกรุงนิวยอร์ก

Royal Netherlands Consulate

Copy

Bangkok, 11 th May 1881

No 202/1

Sire

The Consul General of the Netherlands, acting Consul for the Kingdom of Siam, requested the favor of a private audience in order to lay certain facts before Your Majesty, which audience Your Majesty was graciously pleased to grant him yeaterday.

Not wishing to occupy too much of Your time, he asked Your Majesty's permission to embody, what he intended to say, in writing, and he now takes liberty to submit this document to Your Majesty's most earnest consideration.

When Your Majesty was pleased to receive him in a private audience on his arrival in October last, You graciously allowed him to exercise temporarily and until a parmanent appointment should have been made by his Government, the functions of Netherlands Consul in Your Majesty's dominions.

For this permission he was very thankful and shortly afterwards he assumed the duties of his office.

Being animated by a sincere desire to do his duty in such a way as to give satisfaction to his own Government as well as to the Government he was accredited to, he was sorry to find that in certain respects the management of the consulate had not been, what it should be, that positive instructions from His Government had been either misunderstood or not carried out; that on the other hand the Siamese authorities even in the most just cases had failed to act; and that the correspondence with Your Majesty's Department of Foreign Affairs was in a much neglected state, several letters and petitions from the Consulate not having been answered for months.

This no doubt being partly owing to the fact, that his predecessor had been too ill for some time to personally attend to his work and to the prolonged absence of a proper Government Consular Officer, he thought that the best course he could pursue was to lay the circumstances in an open and straight forward manner before Your Majesty's Minister of Foreign Affairs and to request His Excellency's cooperation in order to set matter on a better footing. This he did on the 29th October last and on many subsequent occasions.

He pointed out that from his side he would be prepared to take into earnest consideration any suggestion His Excellency should wish to make, and requested that at any rate letters from the Consulate should not be henceforth allowed to remain unanswered.

His Excellency promised him every assistance and particularly that henceforth letters from the Consulate would be promptly replied to.

As far as he himself is concerned His Netherlands Majesty's Consul General thinks that he may justly pride himself upon having done all Your Majesty's Ministers could desire, and he with full confidence can challenge them to prove that in a single instance he should have failed to act in conformity with the justice, courtesy and good feelings, which the friendly relations between Your Majesty and His Sovereign demand.

Though he feels it to be his duty here to acknowledge, that his intercourse with Your Majesty's Ministers in general has hitherto been of a most friendly and pleasant nature, he regrets to say that his relations with His Excellency The Minister of Foreign Affairs are all but satisfactory; are in fact such that he is there by virtually prevented from carrying on the duties of his office.

Notwithstanding repeated applications so verbal and in person as in writing, letters from the Consulate have remained unanswered for a considerable period, which has occasioned a good deal of unpleasant and irritating correspondence between him and the Foreign Department. In one case not less than a dozen letters were written by the Consulate on the same subject, none of which were favored with a reply.

Now His Netherlands Majesty's Consul General does not wish to fatigue Your Majesty with details of the many cases, which are yet unsettled, owing to the slowness of certain authorities, especially of the Foreign Department and of the International Court, and only in a general way desires to submit the matter to Your Majesty, having full confidence that Your Majesty will issue instructions, which will bring about a more satisfactory state of affairs.

But there is a matter of still more importance to which he begs to draw Your Majesty's earnest attention.

Already in October last in a conference he had with Your Majesty's Minister of Foreign Affairs, he informed His Excellency talk with regard to the question of protection of Chinese, he would ask instructions from his Government.

At a subsequent interview on the 3rd of March last he explained to His Excellency the instructions he had then received promised to send an official letter to the Foreign Department on this subject as soon as the cremation festivities should be over.

This he did on the 25th of March last (copy of this letter herewith enclosed), particularly requesting His Excellency to acknowledge receipt of this despatch and specially inviting His Excellency to make such remark as the occasion might require, promising to lay them without delay before His Netherlands Majesty's Ministers at the Hague.

To this letter treating of a question of such importance, he never received any reply, and he cannot but take this as an intentional offense, for reasons unknown him, to His Netherlands Majesty's Government, the more so as on the 26th of April last he informed His Excellency personally, that he would bring this matter to the notice of Your Majesty, and still did not receive an answer.

Though he feels loath to trouble Your Majesty with this lengthy explanation he feels he would be failing in his duty if he did not take this step previously to submitting the matter to the Netherlands Majesty's Government, which may yet be avoided should he obtain redress and an apology for the evident want of courtesy shown to His Netherlands Majesty's Ministers and this Consulate.

His predecessor having resigned on the 1st of April last, he expects his permanent appointment within a very short time, but Your Majesty will understand that under the circumstances he feels some hesitation as to have he may have to act with regard to his exequatur.

After what has happened he cannot apply for this through Your Majesty's Minister of Foreign Affairs until matters herein alluded to shall have been set right.

As he has however no intention of creating unnecessary difficulties or causing even unpleasantness between the two Governments, Your Majesty will find him willing to act upon such suggestion as Your Majesty should wish to make to him with regard to this point, such suggestion being consistent with the dignity of His Government and his office.

In conclusion he begs to thank Your Majesty most sincerely for the opportunity thus graciously given him to explain his grievances, and wishes to repeat that he will do all in his power in order that the most friendly feelings between Your Majesty's Government and that of His Majesty the King of the Netherlands should be fostered and promoted.

Praying for Your Majesty's long and happy reign, he has the honour to subscribe himself with profoundest respect.

Sire !

Your Majesty's most obedient

Humble Servant

(Signed) P.S. Hamel

Consul General of

the Netherlands



ร. ท. ๒๘๕
๔๓

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยฉันได้มีหนังสือถึงเธอถามเรื่องหนังสือถึงสมเด็จพระยา
ลงวัน ๓๑๒ คำ มาจนวันนี้ ก็ยังไม่ได้ความว่ากระไร หนังสือนั้นว่าด้วย
ราชการเมืองไทรบุรี ในขณะเมืองไทรบุรีกว้างเปล่ามาช้านาน ถ้าไม่รีบ
จัดการเสีย มีเหตุการณ์อันใดขึ้น ก็จะทำให้เสียบ้านเสียเมืองไปเปล่า ๆ เธอก็เปน
เสนาบดี ขอให้ช่วยแทนแก่ราชการแผ่นดินบ้าง

จดหมายมา ณ วัน ๓๑๓ คำ ปีมเสงตรีศก ศักราช ๑๒๔๓

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว



ร, ที $\frac{๓๒๓๔}{๔๓}$

ถึงท่านกรมท่า ด้วยกงซุลเยอรมันมาบอกฉันว่า พระองค์เจ้า-
 ชุคุณธร กับนายไก่อบุตรเจ้าพระยาสุรวงษ์ เป็นหนังกังวักอดเต ได้มีหนังสือ
 มาถึงเธอแล้วทั้งสองเรื่อง การก็ขัดข้องทำไปไม่ตลอด เรื่องพระองค์-
 ชุคุณธรนั้น ได้ไปว่าท้วงนำ วังนำก็ไม่ทำอะไรตลอดไป แต่เรื่องนายไก่อนั้น
 ได้ลองทุกอย่างทุกทางแล้ว ก็ไม่เห็นว่าจะสำเร็จได้อย่างไร แต่ถ้าจะว่าไป
 ก็เห็นว่าเป็นโทษของศาลต่างประเทศ เพราะได้ตัวนายไก่อมาแล้ว ไม่กัก
 ขังไว้ได้

ความลูกหนีสองเรื่องนี้ ได้จัดการกันอย่างไร ไปติดอยู่อย่างไร
 ทั้งตอนเธอและพระยาเจริญ ขอให้บอกมาให้ทราบ

จดหมายมา ณ วัน ๓๑^๓ ค่ำ ปีมเสงตรีศก ศักราช ๑๒๔๓

ฉะนิท



ว, ที่ $\frac{๓๓๒}{๕๓}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยกงสุลเดนมาร์กจะขอเข้ามาหาฉัน กำหนดให้เข้ามาพรุ่งนี้
เวลาบ่าย ๔ โมงก็ได้

หนังสือปลั๊กกราฟสองฉบับ ให้คัดถวายสมเด็จพระท่านทราบ
ด้วย

จดหมายมา ณ วัน $\frac{๑๓}{๕}$ ที่ ปีมเสงตรีศก ศักราช ๑๒๔๓

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว



ร, พ ๓๓๔
๔๓

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยเธอจดหมายมาด้วยเรื่องทูตสเปน ได้ทราบความแล้ว ซึ่งเขา
 สลุดที่ปากน้ำ เราไม่ได้ตอบ ก็เพราะทหารของเราไม่มีประจำบ้อม ที่จะ
 มาสลุดตอบบางกอก คูอยู่ข้างโขงหน้าสักหน่อยหนึ่ง แต่ถ้าเธอจะแก้ตัวได้
 จะสลุดก็ตาม

เรื่องเจ้าคุณนครินทร์จะเร่ง แต่เรื่องนายไถ่นั้น จะจดหมายไปให้
 เจ้าคุณสุรวงษ์ทั้งคู แต่ถ้าส่งมาให้ศาลต่างประเทศชำระ ต้องให้ศาล
 ต่างประเทศชำระจริง ๆ หาไม่เลขตัวนี้ มีแต่กวนฉันทไม่หยุดไม่หย่อน

จดหมายมา ณ วัน ๑๑ ก่ำ ปีมเสงตรีศก ศักราช ๑๒๔๓

อินทวิทย์



ร. ที่ ๓๔๓
๔๓

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยเธอส่งโปรแกรมการรับทูตสเปน แลใบอนุญาตชื้อใบอนุญาตตรา
มานั้นได้รับแล้ว ทักะการรับไว้ก็เรียบร้อยดี แต่ตราซึ่งได้มาไม่เต็มตาม
จำนวนนั้นเห็นว่าจะต้องต่อว่า ด้วยมิใช่ว่าของเขาให้เราฝ่ายเดียว เป็น
ตราเราส่งราชทูตคนก่อนไปแลกเปลี่ยน มีดวงตราไปเต็มจำนวนทั้งนั้น
หาไม่ก็จะเสียเปรียบกันไป ทั้งครั้งนั้นก็จะต้องซ้ำแจกไปอีกด้วย

จดหมายมา ณ วัน ๔ ๑ ๓. ถ้า ปีมเสงตรัสก กักราช ๑๒๔๓
๑๒

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว



ร, ท $\frac{๓๕๗}{๔๓}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยเธอส่งหนังสือเรื่องตราหาไวยมานั้นได้ทราบแล้ว บัญชีที่เขา
ส่งกันไม่พบ ใ้หนังสือตอบรับตราที่เขาส่งมาออกไปแลขอใบอนุญาตผู้ซึ่ง
ควรที่จะได้รับตราของเราแลกเปลี่ยนเท่าจำนวนที่เขาให้มานั้นด้วย กรณ
จะส่งตราไปก่อนเวลานี้ ดวงตราที่หมดจริง ๆ ด้วย

อนึ่ง ตั้งแต่ต่อไป การเล็ก ๆ น้อย ๆ อย่างเช่นเวลานัดฝรั่งมาหา
เปนต้น ฉนั้นจะจดหมายเองก็ไม่มีเวลาเลย ด้วยช้กันไปทุกหมู่ทุกกรม
ถ้าเขามีหนังสือเข้ามา จะขอให้สวดตอบแต่ขอให้เธอทราบ ฉนั้นจะได้
มีเวลาที่จะทำการอื่น ๆ ได้บ้าง ถ้าจะทำคนเดียว ก็เหลือกำลังแล้ว

จดหมายมาณ วัน ๒๑^๐ ค่ำ ปีมเสงตรีศก ๑๒๔๓

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว



ร. ๗ ๓๕๘
๔๓

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยทูตสเปนมากราบเห็นว่าเขาเป็นราชทูตสำหรับเมืองไทย การร่อนของเรา มี ควรจะต้องปลุกษาหารือได้ อย่าให้เสียเวลา การเรื่องสุราเป็นการที่จะคิดว่ากล่าวแก่ประเทศ ทั้งปวงต่อไป ควรจะต้องพูดจา กับทูต เพื่อจะเป็นการตกลงได้อย่างใด ก็จะได้เป็นการง่ายในที่จะไป พูดจาข้างนอกต่อไป

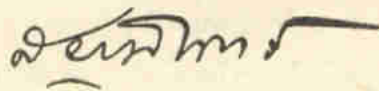
เห็นว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงษเธอเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระ บำราบปรบภัย ทรงเข้าพระไทยอยู่ ในการเรื่องนิตลอค ควรจะให้ท่าน ปลุกษาหารือกับเขาฟังดูได้ ขอให้เรามีหนังสือถึงราชทูต ว่าคอเวอน-แมนต์สยามเห็นว่า ราชทูตเป็นพนักงานที่จะรักษาทางพระราชไมตรีสอง พระนคร บัดนี้ราชทูตเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ๙ คอเวอนแมนต์สยาม จะขอปลุกษาด้วยเรื่องสุรา ซึ่งเป็นความลำบากอยู่ในกรุงสยามบัดนี้ ได้ ตั้งให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงษเธอเจ้าฟ้ามหามาลากรมพระบำราบปรบภัย เป็นผู้ที่จะปลุกษาด้วยราชทูต ขอให้ราชทูตขึ้นไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าบรม-วงษเธอเจ้าฟ้ามหามาลากรมพระบำราบปรบภัย ในเวลาที่สมควรที่จะ ปลุกษาราชการนั้น ขอให้ได้จดหมายไปเสียในพຸ່งนี้ให้ได้ จะจวนเวลา เขากลับไปเสีย

อนึ่ง ได้ข่าวว่า ราชทูตสเปนจะมอบที่กงซุลสเปนให้แก่กงซุล โปรตุเกส ฉนั้นเห็นว่าถ้าเป็นดังนั้น สัปเชกต์สเปนคงจะเกิดขึ้นอีกหลาย

Regulamentum uniuersitatis
municipalis in
Burgundia in
1247

ร้อยคนเป็นแน่ ฉันทเห็นว่าเชอกรจะพูดกับทูตสเปนเปนไปรเวตเสียว่า
ถ้าจะตั้งกงซุลโปรตุเกสเปนกงซุลแล้ว จะไม่เป็นที่ชอบใจของเราเห็นว่า
ถ้าเขาทราบชัดแล้วเห็นจะไม่ตั้ง ด้วยเราก็มีอำนาจที่จะไม่รับกงซุลได้
แต่เป็นการโด่งดัง ถ้าเป็นการพูดกันเงียบๆ ให้น้ำใจกันเสีย ก็คงจะมี
ความเกรงใจบ้าง

จดหมายมา ณ วัน ๒๑^๐ ๕ ก่ำ ปีมเสงตรีศัศ์ ศักราช ๑๒๔๓





ร, พ $\frac{๓๖๐}{๔๓}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยเชอจดหมายส่งไปบอกพระยานครไชยศรี ว่าจีนตั้ง เล็งโต๊ะ
ที่แขวงพระประตมเจดีย์ ๓ ราย จีนขุนทดใส่ให้เอาหนังสือมาขึ้นที่
กรมการ ๒ ฉบับ ๆ หนึ่งเป็นทานบน ๑๓ ข้อ ฉบับหนึ่งเป็นข้อบังคับ
สำหรับคนรับจ้างทำโรงหีบ ส่งสำเนาเข้ามาด้วยทั้งสองฉบับนั้น ได้รับ
ทราบความแล้ว

การเรื่องนี้ได้สอบถาม กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ ได้ความว่า
เมื่อจีนในท้องสำเพงสองพวกเกิดวิวาทกัน ต่างพวกต่างยื่นเรื่องราวต่อ
เจ้าพระยาบรมราช^(๑) กล่าวโทษกันแลกกัน ฉนั้นได้ปลุกษาท่านเสนาบดีในที่
ประชุมเห็นว่าพวกจีนวิวาทกัน ควรจะรับไกล่เกลี่ยเสียให้แล้ว อย่าให้
เป็นเหตุลุกลามต่อไป แต่การซึ่งเจ้ากรมทำอยู่นั้น ครั้นจะห้ามปราม
โดยกวดขัน ถ้าผู้ใดทำให้มีโทษเหมือนอย่างแต่ก่อน ก็เห็นว่าเมื่อครั้ง
สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ จัดการรับพวกจีนกำเริบครั้งก่อน
ก็มี การปล้นสดมแย่งชิงกันมากกว่าครั้งนี้ ท่านก็ปราบปรามด้วยเอาตัว
มาทำสัตยสัญญาทานบนเสีย การก็เรียบร้อยได้คราวหนึ่ง

ในครั้งนี้ พวกจีนก็ไม่ได้กำเริบทำอันตรายแก่แผ่นดินอยุธยา
ใหญ่โตประการใด เป็นแต่ต่างคนต่างวิวาททำเรื่องราวมาขึ้นกล่าวโทษ
กันแลกกัน ครั้นว่าจะเอาโทษว่าเป็นตัวเหี้ยตามแบบแต่ก่อน ก็จะเป็นที่

(๑) เจ้าพระยาบรมราช (เลข ๒๓๖๖)

Handwritten text in a cursive script, likely a letter or document. The text is written on a light-colored background and is arranged in several lines. The script is highly stylized and difficult to decipher. The text appears to be a personal communication, possibly a letter or a document, written in a cursive script. The text is arranged in several lines, with some lines being longer than others. The overall appearance is that of a handwritten document or letter.

สดั่งสเทือนทั่วไป จึงเห็นพร้อมกันว่า ควรจัดการอย่างเมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ ได้จัดการมาแต่ก่อน

จึงได้มีคำสั่ง ให้กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ พระยาโชฎีกกราชเสรษฐี^(๑) พระยามหามนตรี^(๒) พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง^(๓) พระยาพิสนท์สมบัติบริบูรณ์^(๔) เจ้าหมื่นไวยวรนาถ^(๕) ให้หาตัวจีนมาใกล้เกลี่ยวักกล่าวให้เลิกวิวาทแก่กัน แลเรียกสัญญาทานบน ตามที่ได้ปฤกษากันไว้นั้น

ผู้รับสั่งทั้งปวง จึงได้หาตัวจีนหวนำมาว่ากล่าวตามคำสั่งพวกจีนทั้งปวงยอมทำทานบนไว้เป็นความสืบสามข้อดังเช่นกรมการบอกส่งเข้ามา

การซึ่งจัดการแต่ก่อนนั้น จัดเฉพาะกรุงเทพ ฯ จีนใส่จีนตั้งสองคนได้มาลงชื่อในคำสาบานนั้นด้วย

ข้อซึ่งจีนใส่จีนตั้ง ออกไปตั้งเสงโด้ะ ในแขวงเมืองนครไชยศรีนั้น เกินเขตแขวงที่ได้ว่าในหนังสือสัญญาทานบนกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ จึงได้หาตัวจีนใส่มาว่า จีนใส่ว่าได้บอกเจ้าเมืองกรมการแล้ว แต่ไม่ได้มาบอกเจ้าพนักงานที่กรุงเทพ ฯ นั้นเพราะหัวเมืองระยะไกล แต่จีนที่ข้อบว้ออีกคนหนึ่งนั้นไม่ได้มีหนังสือทานบน จะเป็นพวกเดียวกันฤต่างพวกไม่ทราบ

(๑) พระยาโชฎีกกราชเสรษฐี (ทุก โชติกะทุกกณะ)

(๒) พระยามหามนตรี (อัว อัมรานนท์) ต่อมาเป็นพระยาพิไชยสงคราม

(๓) พระยาอินทราธิบดี (เนียม)

(๔) พระยาพิสนท์สมบัติ (ยิ้ม พิสดยบุตร)

(๕) เจ้าหมื่นไวยวรนาถ (เจิม แสงชูโต) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี

ฉันเห็นว่า คำประกาศของจีนขุนพัคไส้ที่เข้ามาเป็นใจความประกาศลูกจ้างของตัวทั้ง ๒ ข้อนั้น ก็เห็นว่าไม่ได้เกี่ยวข้องกับโทษ แลขัดขวางอาณาแผ่นดินอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแต่จะลดเงินเดือน แลจะจ้างให้จับผู้ร้ายเท่านั้น

การซึ่งกรมการมีความสงสัยว่าตราเรื่องธรรมเนียมอั้งยี่ ยังไม่มีบังคับไป ไม่รู้ที่จะทำการอย่างไรนั้นก็ชอบอยู่ ฉันได้สั่งกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ให้ประกาศแต่บัดนี้เงินที่ได้มาทำทานบนไว้ ว่าถ้าผู้ใดจะเลี้ยงโต๊ะพวกพ้องกันในที่หัวเมืองนอกจากแขวงกรุงเทพฯ ฯ ต้องให้บอกแก่เจ้าเมืองกรมการก่อนเหมือนกับเจ้าพนักงานในกรุงเทพฯ ฯ เจ้าเมืองกรมการอนุญาตจึงจะเลี้ยงได้ ถ้าเงินผู้ใดจะเลี้ยงโต๊ะพวกพ้องไม่บอกเจ้าเมืองกรมการให้ทราบ ต้องถือว่ามีความผิดเจ้าเมืองกรมการต้องประพฤติเหมือนเป็นผู้รับสั่ง ที่รักษาทานบนของพวกจีน ซึ่งทำขึ้นใหม่ แลรักษาราชการตามแบบอย่างแต่ก่อนสืบมา เมื่อเห็นว่าไม่ควรจะอนุญาตให้เลี้ยงกันก็ห้ามปรามได้

การซึ่งฉันสั่งตั้งนี้ ก็ดูประหนึ่งจะว่าได้ ว่าเปิดช่องให้เงินกำเริบตลอดออกไปจนถึงหัวเมือง แต่ที่จริงนั้นใคร ๆ ก็ทราบหมด ว่าพวกจีนในหัวเมืองเลี้ยงโต๊ะกันอยู่เสมอไม่ใคร่ขาด ร้อยครั้งพันครั้งกรมการจึงจะบอกเข้ามาสักครั้งหนึ่ง เห็นว่าจะเปิดหรือไม่เปิดก็เหมือนกัน ไม่ผิดอันใดเลย ถ้ากำหนดว่าต้องให้มาบอกเสียก่อน ดูเป็นการรัดเข้าได้เสียอีก แต่ต้องขอบังคับกำหนดเป็นแน่ให้ตั้งขึ้นอีกสักอย่างหนึ่ง ว่าถ้าผู้ใดเลี้ยงไม่ได้มาบอกให้ทราบ ต้องให้มาบอกเข้ามา อย่าให้กรมการเลือกไม่รู้ เหมือนดังแต่ก่อนได้แล้วเป็นการดี

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรียนมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษ-
มหาโกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความมายัง
เจ้าคุณ ว่าเจ้าคุณได้มีหนังสือเข้าไปกราบบังคมทูลพระกรุณาเรื่อง
ราชทูตสเปน จะเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทกราบถวายบังคมลาขึ้น
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ว่าชอบแล้ว

เรียนมา ณ วัน ๒๖^{๑๐} ก่ำ ปีมเสงตรีศก ศักราช ๑๒๔๓

(๑)

สวัสดิประวัติ

(๑) สวัสดิประวัติ— พระองค์เจ้าชายสวัสดิประวัติ (กรมพระสมมตอมรินทร์) ในปี จ.ศ.
๑๒๔๓ นี้ ทรงรับตำแหน่งเป็นหัวหน้าราชเลขานุการอยู่ในออฟฟิศหลวง

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรียนมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษ
มหาโกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความแก่
เจ้าคุณว่า เจ้าคุณได้ทูลเกล้าฯ ถวายสำเนาหนังสือกงซุลฝรั่งเศส ส่ง
หนังสือมองซิเออฮาเบลยวีส แลสมุดตำราว่าด้วยการปืนใหญ่ เป็นของ
มองซิเออฮาเบลยวีส ทูลเกล้าฯ ถวายนั้น

บัดนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าคุณมีหนังสือไปถึงกงซุล
ฝรั่งเศส ตอบยินดีชอบใจเขาในการที่ทูลเกล้าฯ ถวายสมุดนี้

เรียนมา ณ วัน ๕^๑ ๗^๑ ค่ำ ปีมเมีย จัตวาศก ๑๒๔๔

สวัสดิประวัติ



ว. พ. ๓๖๑
๕๓

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ ออกไปชำระความเมืองสมุทรสาคร ครึ่งนี้ มีหนังสือบอกเรื่องความแลการที่ชำระเข้ามา ในใบบอกทั้งปวง ได้ความว่ากรมหมื่นภูเรศไปถึงเวลา ๕ โมงเช้า ให้ขุนนครเขตเกษมศรี เสิญตราบัวแก้วไปวาง พระยาสมุทรสาครให้แต่หลวงบันเทากับกรมการ สองคน เกาะตัวคนมาส่งแล้วก็ไปเสีย ตัวพระยาสมุทรสาครเอง ต่อ บ่าย ๕ โมงจึงได้มาหากกรมหมื่นภูเรศ ครั้นเวลาค่ำก็ไม่มีผู้ใดพิทักษ์ รักษาอย่างใดอย่างหนึ่ง เหมือนอย่างประเพณีเจ้านายออกไปหัวเมืองทั่ว ทุกแห่ง เวลาชำระความก็ไม่มีกรมการมาประจำฟังถ้อยความแต่สักคน เดียว เห็นว่าดูถูกจัดจางเลวทรามยิ่งนัก กรมหมื่นภูเรศก็เป็นต่างกรม แล้วก็ได้บังคับการกรมพระนครบาล แลเป็นข้าหลวงออกไปชำระความ ก็ควรที่เจ้าเมืองกรมการ จะต้องมานั่งฟังราชการช่วยชำระความตาม แบบอย่าง ครึ่งนี้ แต่ชั้นเจ้าเมือง รองเจ้าเมือง แขวงรองแขวง ซึ่งเป็น เจ้าพนักงานความนครบาลหัวเมือง ตามพระธรรมนูญต้องรับตราตั้งจาก กรมพระนครบาลในกรุงเทพฯ ก็ไม่มีผู้ใดรู้จักตำแหน่งของตัว แลไม่ มารับราชการตามตำแหน่ง เห็นว่าหัวเมืองทุกวันนี้ไม่รู้จักเจ้านายเสียแล้ว

(๑) ขุนนครเขตเกษมศรี (พลอย) ต่อมาเป็นหลวงมณฑลบุรีรัฐ

ให้เขามีท้องตรา พระบรมราชโองการตีโทษพระยาสมุทรสาครานุรักษ์
ออกไป ตามที่ว่ามานี้ แลเจ้าเมือง รองเจ้าเมือง แขวง รองแขวง ซึ่งไม่
รู้จักตำแหน่งของตัว แลไม่มีมารับราชการตามพนักงานนั้น ให้กรมหมื่น
กุศลเทศน์รังสรรค์ ผู้สำเร็จราชการกรมพระนครบาลมีอำนาจถอดได้ ตั้ง
ได้ ตามพระราชกำหนดกฎหมาย จะได้เป็นแบบอย่างแก่ผู้ซึ่งละเมิด
ต่อราชการสืบไปภายหน้า

จดหมายมา ณ วัน ๑๒ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

จดหมายมา ณ วัน ๑๒ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว



ร. ท. ๓๖๗
๔๓

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยเรื่องที่จะห้องกงสุลวิไลندا กงสุลโปรตุเกสนั้น เหนว่าไม่ควร
จะรอเข้าไป ด้วยหลวงอินทรมนตรีเขากัพร้อมแล้ว เหนว่าหนังสือที่เธอ
จะห้อง ไม่ต้องว่าความขัดยาวอันใด เป็นแต่แหะหัวข้อแล้วอ้างว่า ให้
หลวงอินทรมนตรีออกมาขั้แจงความทั้งปวงตลอด ว่าความเหมือนอย่าง
เมื่อครั้งให้นายเจิมออกไปบัดเดเวียแต่ก่อนก็ได้ หนังสือสำคัญที่
ขั้มาได้สมเดจกรมพระส่งไป กับของเธอมี่อันใดบ้าง ควรจะส่งให้กับ
หลวงอินทรมนตรี(*) ไม่ต้องใส่ไปในซองหนังสือราชการ ขอให้ร่าง
หนังสือแลส่งหนังสือสำคัญให้หลวงอินทรมนตรีเสียให้ได้โดยเร็ว

จดหมายมา ณ วัน ๖ ๑๔ กั ปีมเสงตรีศั กั ศักราช ๑๒๔๓

อินทพร

(๑) หลวงอินทรมนตรี (สิน ปริกกับคิด) ภายหลังเป็นพระยาสมุทรบริรักษ์

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เร็ยมายังเจ้าพระยาภาณุวงษมหา
โกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าส่ง พระราช
สาสนมายังเจ้าคุณ พระราชสาสนสเปน ๓ ฉบับ กับบาญชีตราที่กะใหม่ด้วย
ขอให้เจ้าคุณมอบให้แก่ราชทูตสเปน แต่แกรนด์ครอสที่จะพระราชทาน
แลกเปลี่ยนนั้นยังหาได้รับประทานชื่อไม่ จะพระราชทานให้ส่งไปต่อ
ภายหลัง

กับพระราชสาสนโนเว(*) สวีเดนอีกฉบับ ๑ กับพานทองคำลงยา
ราชวงศ์พาน ๑ ขอให้เจ้าคุณมอบให้แก่กงซุลโนเวสวีเดนไปด้วย

เร็ยมา ณ วัน ๒๕ กั ปีมเสงตรีศก ศักราช ๑๒๔๓

สวัสดิประวัติ

(*) Norway—Sweden คือ นอร์เวย์ สวีเดน อังรวมเป็นประเทศเดียว

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรือนมาขังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษา
มหาโกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความแก่
เจ้าคุณว่า เจ้าคุณได้ทูลเกล้าฯ ถวายสำเนาหนังสือกงซุลฝรั่งเศส ส่ง
หนังสือมองซิเออฮาเบลยูว์ส แลสมุดตำราว่าด้วยการปืนใหญ่ เปนของ
มองซิเออฮาเบลยูว์ส ทูลเกล้าฯ ถวายขึ้น

บัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าคุณมีหนังสือไปถึงกงซุล
ฝรั่งเศส ตอบยินดีชอบใจเขาในกรณีที่ทูลเกล้าฯ ถวายสมุดนี้

เขียนมา ณ วัน ๕ ๑ ๗ ๑๔ ๒๒๕๔

สวัสดิประวัติ

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรียนมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษ์มหา
โกษาธิบดี ได้ทราบ

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความมา
ยังเจ้าคุณว่า ได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชหัตถเลขา ร. ที่ ๑๕
ลงวัน ๑๙^{๑๒} ก่ำ ให้เจ้าคุณมีหนังสือไปถึงกงซุลทั้งปวง ส่งโปรแกรม
แลเชิญ ให้มาถวายไชยมงคลนั้น บัดนี้เจ้าคุณได้มีหนังสือไปแล้วฤยัง
ถ้ายังไม่ได้มี ขอให้ไปวันนี้ ด้วยทรงยกยอคำแอดเดรส(๑)ของเขายู่
จะได้ทรงร่างสปีช(๒)ทรงตอบ ให้ทันในวัน ๒๖^{๑๔} ก่ำ

เรียนมา ณ วัน ๒๖^{๑๒} ก่ำ ปีมเมียจัตวาศก ศักราช ๑๒๔๔

สวัสดิประวัติ

(๑) Address

(๒) Speech



ร, ท $\frac{๒๔}{๔๔}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยกงสุลวิทันดา มีหนังสือว่า กอเวอนแมนตันิเชอแลนต์ให้ให้
พรในการรื้อยปีคราวนั้นนั้น ขอให้เชอมีหนังสือขอใบใจในชื่อฉันแล
กอเวอนแมนต์สยาม ที่เขาได้มีน้ำใจให้พรด้วย

จดหมายมา ณ วัน ๑๖ ก่ำ ปีมเมียจัตวาศัศ ศักราช ๑๒๔๔

Signature

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรียนมาขังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษ-
มหาโกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยเจ้าคุณมีหนังสือถึงข้าพเจ้าลงวัน ๑๕ ค่ำปีมเมีย จัตวาศก
ส่งสำเนาหนังสือกงซุลฝรั่งเศส ขอรับพระราชทานให้มองสิเออบอก
ฉบับหนึ่ง อีกฉบับหนึ่งลงวัน ๖ ค่ำปีมเมียจัตวาศก ส่งสำเนาหนังสือ
ผู้ว่าการต่างประเทศกรุงลอนดอน และมาญี่ผู้ที่จะรับพระราชทานเครื่อง
ราชอิสริยยศ อีกฉบับหนึ่งลงวัน ๖ ค่ำปีมเมียจัตวาศก ส่งสำเนา
หนังสือกงซุลฝรั่งเศสแลหนังสือคอเวนเนอเมืองไซ่ง่อนว่าด้วยได้จัดหา
ผู้ที่จะเป็นกงซุลสยามเมืองไซ่ง่อนนั้น

บัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าส่งดิปโลมา^(๑)พระราช-
ทานเครื่องราชอิสริยยศ แต่พวกกรุงลอนดอน มีจำนวนชื่อแลชั้นตราอยู่
ในมาญี่อีกฉบับหนึ่งนั้นแล้ว แต่ดวงตรานั้นในเวลานี้ยังไม่มีพอที่จะส่ง
โปรดเกล้าฯ ให้ส่งไปที่กรุงปารีสยังไม่ได้เข้ามา ขอให้เจ้าคุณส่งดิปโลมา
ไปขังหม่อมเจ้าปฤษฎางค์ แลให้เรียกตราที่กรุงปารีสส่งไปตามจำนวน
กับได้ส่งดิปโลมาแลดวงตราพระราชทานมองสิเออบอก กับตราตั้ง

(๑) Diploma

มองซิเออเดนิส เปนกงซุลสยามเมืองไซ่ง่อนด้วยฉบับหนึ่ง กับได้คัด
สำเนาดีโปลมาตราตั้งทั้งปวงส่งมาด้วย

เรียนมา ณ วัน ๖ ๑๐ ที่ ปีมเมียจัตวาศก ศักราช ๑๒๔๔

ทวิตติขระวสี





ร. ท. ๒๕๐
๔๔

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยเธอส่งหนังสือ มาที่สวัสดิสองฉบับ ๆ หนึ่งว่าด้วย มีสเดอ
เฮสติง ขอเป็นผู้แทนกรุงเทพฯ ในการราชาภิเศกกรุงเทพฯ ๑ ตั้ง
เรื่องราวแห่งมากวลบอกศาลาเรื่องน้ำมันปริโตเลียม(*) หนังสือของเธอ
ลงวันที่ ๖.๑.๕๐ ค่ำ ได้ทราบความแล้ว

การราชาภิเศกกรุงเทพฯ นั้น ฉันคิดไว้ว่าเมื่อจวนจะถึงกำหนด
จะมีพระราชสาสน์ให้พรไปให้พ้อทันในวันราชาภิเศก หาได้คิดที่จะแต่ง
ให้ผู้ใดไปไม่ ซึ่งมีสเดอเฮสติงจะรับเป็นผู้แทนนั้นก็ชอบใจเขาอยู่ แต่ไม่
รู้ว่าจะเป็นที่ขอบพระทัยของเจ้ากรุงเทพฯ ฤๅไม่ เพราะฉันนั้นฉันไม่คิด
ที่จัดการอย่างไรเปลี่ยนไปจากที่คิดไว้เดิม

เรื่องน้ำมันปริโตเลียมนี้ ฉันต้องขอเตือนเธอ ถึงคำที่ได้จดหมาย
มาถึงฉันแต่ก่อนลงวันที่ ๒.๑.๕๐ ค่ำ บมเสงตรศก ในหนังสือฉบับนั้นเธอ

ผิดว่า จะขอฟังกฎหมายซึ่งมีสเดอแมกซเวลจะส่งมาก่อน บัดนี้การก็
ล่วงมาช้านานมีเหตุเช่นดังนี้ เป็นที่เตือนให้คิดจัดการให้ตลอด จึงขอ
ต่อเธออีกครั้งหนึ่ง ให้จัดการเรื่องนให้ตลอดจงได้

การซึ่งห้างมากวล จะให้ก่อเวอนเมนต์สยามรับเรสปอนสิเบอ-
ลิตี ก็ควรพิจารณาในการที่จะเกิดอันตรายขึ้น เพราะเอาน้ำมันปริ-

(*) Petroleum

โตเลียมไว้มากดังนี้ กอเวอนเมนต์สยามจะต้องขอห้าม ไม่ให้ห้างมา
 กวลเอาน้ำมันปริโตเลียมไว้ในที่ใกล้บ้านคนถึง ๑๐๐๐ หนีบดังนี้ ถึงจะ
 รักษาดีอย่างไรก็ยังเป็นที่น่ากลัวอันตรายมาก ขอให้ห้างมาถูรับย้าย
 น้ำมันนี้ไปไว้เสียแห่งใด) ซึ่งเป็นที่สวนห่างจากบ้านเรือนตน ตาม
 ที่ห้างมาถูจะหาเปนของตัวเองได้ จึงจะเป็นที่ไว้ใจ ในการที่จะรักษา
 ทรัพย์สินสมบัติของคนทั้งปวง

ขอให้เธอทำหนังสือตอบกงซุล แก่คำที่มากวลบอกศาลานี้ อย่า
 ให้ต้องเราเป็นผู้รับผิดชอบ เพราะเขาได้โปรเตส(*)มาแล้ว แลขอให้คิดจัดที่
 จะตั้งกฎหมายแบบอย่างที่จะรักษาน้ำมันปริโตเลียมนี้ ให้ตลอดไป เมื่อ
 ได้ร่างหนังสือตอบประการใดขอให้ส่งมาให้ดูก่อน

จดหมายมา ณ วัน ๖ ๑ ๑๑ ค่ำ ปีมเมียจัตวาศก ศักราช ๑๒๔๔

ฉะนิท



ร. ๗ $\frac{๒๕๖}{๔๔}$

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยพระยาสยามธรรพาทย์มีหนังสือมาขอลาออกจากราชการไม่รับ
ตำแหน่งแลรับเงินเดือนนั้น

ให้เธอมีหนังสือตอบว่า ในราชการฝ่ายสยามที่กรุงอังกฤษเป็นที่
ไว้วางใจอยู่กับพระยาสยามธรรพาทย์ เพราะเป็นผู้ใหญ่แลเป็นเคยในราช-
การมาช้านาน ราชทูตพึงจะเดินทางไปใหม่ยังไม่เข้าใจในราชการ ซึ่งจะยอม
ให้พระยาสยามธรรพาทย์ออกจากราชการนั้นยังไม่ได้ ขอให้รับราชการอยู่
เถิด เมื่อจะมีความลำบากอย่างไร เพราะความป่วยไข้จะให้ผู้ใดช่วย
เหลือในการที่ไม่เป็นสำคัญบ้างก็ได้ แต่พระยาสยามยังจะต้องราชการ
อยู่ในที่สำคัญเสมอ เพราะฉะนั้นให้เธอให้เงินเดือนไปตามที่ได้ส่งไป
ครั้งก่อน

จดหมายมา ณ วัน ๓๑^{๑๑} ค่ำปีมเมียจัตวาศักราช ๑๒๔๔

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ร, ที่ $\frac{๒๕๗}{๔๔}$

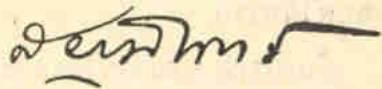
ถึงท่านกรมท่า

ด้วยฉันทให้จมนไชยาภรณ์ไปว่าราชการเมืองนนทบุรีครั้งนี้
ประสงค์จะให้จัดการบ้านเมืองที่รุงรังวุ่นวายอยู่แต่ก่อนให้เรียบร้อย
เมื่อจมนไชยาภรณ์เห็นควรจะจัดการอย่างไร ซึ่งจะรับผู้ร้ายให้สงบลง
ได้โดยเร็วให้บอกให้ฉันททราบ จมนไชยาภรณ์ ได้ขออนุญาตที่จะจัด
การสามข้อ ข้อ ๑ จะขอจัดธรรมเนียมให้อำเภอกำนันทำบาญชีคน
จรไปมา ขึ้นต่อเจ้าเมืองกรมการ ถ้ามีโจรผู้ร้ายมาชุกส่อนจะออกจับ
ข้อ ๒ ถ้าเกิดโจรผู้ร้ายปล้นบ้านเรือนในรั้ววัด ๕ เส้นจะขอทอดรั้ววัด
ข้อ ๓ ความผู้ร้ายอยู่ในระหว่างชำระ ถ้าจะมีมาผู้มาหาอาญาอุธรกล่าว
โทษเจ้าเมืองกรมการ ฉกรรจ์ก็ตีมีฉกรรจ์ก็ตีจะส่งความลงมา ณกรุงเทพฯ
จมนไชยาภรณ์ขอให้ได้ชำระความขึ้นอุธรให้ถึงแพ้นะก่อน ถ้ากรมการ
แพ้กให้ทำโทษแลเรียกคู่ความมา ถ้าชนะขอให้ได้ทำโทษผู้กล่าวเท็จแสดง
ว่าความไปตามเดิม ประการหนึ่งจะขอลงอาญาจำแก่ผู้มีความผิดเป็น
ข้อเลมิตราชการบ้านเมืองพอสมควร

ซึ่งจมนไชยาภรณ์ขออนุญาตความ ๓ ข้อนี้เห็นว่าถูกต้อง
ตามพระราชกำหนดกฎหมาย แลแบบอย่างรักษาราชการบ้านเมือง

ให้เรอบังคับจำนไชยการณ์(๑) แลรักษาราชการให้ถูกต้องตามท่อนุญาต
มาน

จดหมายมา ณ วัน ๓๑๑๑ กำป้อมเมษจัตวาศก ๑๒๕๕
๑๑



(๑) จำนไชยการณ์ (ทัต สิงหเสนี) ภายหลังเป็นพระยาไกรโกษา

ส. พ. $\frac{๒๐๐}{๔๔}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรียนมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษมหา
โกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความมา
ยังเจ้าคุณว่า เจ้าคุณร่างหนังสือคำสั่งหม่อมเจ้าปฤษฎางค์ เรื่องสัญญา
เตเตแกรฟ ส่งเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายนั้น ได้ส่งแก้ไขแล้ว โปรดเกล้าฯ
ให้ข้าพเจ้าคัดส่งมา ขอให้เจ้าคุณมีไป

แลตราตั้งกงซุลเยอรมันได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายทรงทอดพระ-
เนตรแล้ว ข้าพเจ้าได้ส่งคืนมาด้วยแล้ว

เรียนมา ณ วัน ๕^๑ ๒^๒ ค่ำปรมเมษจัตวาศก ศักราช ๑๒๔๔

สวัสดิประวัติ



ร. ที่ ๓๕๖
๔๔

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยราชการความบารอนสติลเฟรดนั้น เมื่อ ณ วัน ๒๔๒ ก่ำ ฉ้น
ได้ถามเธอในที่ประชุมว่าจะคิดอย่างไรต่อไป เธอว่าจะรอให้กงซุลได้รับ
เอกสกวาเตอแล้ว จะพูดกับกงซุลคนใหม่ ตั้งแต่นั้นมาจนบัดนี้ ก็ยัง
ไม่ได้ความว่าพูดจาประการใด

ความเรื่องนี้ ฉ้นขอขึ้นแก่เธอว่าขอให้ชำระตามแต่จะเห็นควร
อย่างไร ขอมทุกอย่าง แต่ขอให้ได้มีคำตัดสินว่าเป็นสิ่งฤไม่สิ่งเท่านั้น
เมื่อต่อไปจะควรให้เงินเท่าไรก็จะให้ มิใช่คิดว่าจะไม่ให้เลยคำที่ว่าฉ้น
อยู่ตามที่ได้บอกแก่เธอหลายครั้งมาแล้ว

ฉ้นขอเตือนเธอว่า การที่เธอนิ่งอยู่ช้ำคั้งนี้ คงจะมีเหตุเป็นแกล้ง
ไม่ว่ากล่าวอย่างไร ความจะเสียเป็นแน่ ขออย่าให้ช้ำว่าติดอยู่ที่ฉ้น
อย่างไรใดอย่างหนึ่ง ไม่มีติดอันใด

การเรื่องนี้เห็นว่า ควรจะต้องพูดจากับบารอนพร้อมด้วยกงซุล
แลทำคำตัดสินลงเสียว่าอย่างไรอย่างไร ตามแต่จะเห็นการเป็นยุติธรรม
เมื่อบารอนไม่ยอมก็ต้องจดหมายถ้อยคำลงไว้ แล้วส่งเรื่องความนี้ไปขัง

กิจซุลขของเรา ทั้งออสเตรเลียและเยอรมนีให้รู้ไว้ เมื่อจะพูดจาอย่างไร
จะพูดต่อไปฉันเห็นความดังนี้ ขอให้เรามีความร้อใจจัดการเรื่องนี้เสีย
ให้ตลอดโดยเร็ว

จดหมายมา ณ วัน ๕^{๑๓} ค่ำ ปีมเมียจัตวาศก ศักราช ๑๒๔๔

อินทวิฑูร์

๒๕๐
ขอกราบเรียนพี่น้องในวงบวช
อันได้

การเวียนเทียนว่า ควรจะตั้งพุทธทศ
บารวนพร้อมด้วยประทักษิณ และทำทำธรรมา
สังฆะ ว่าอภัยนโรชาภัยโร อภินันตยา
การเวียนเทียนธรรม เมื่อบารวนมีพร้อมที่
จนมาจนสุดกำลังแล้ว แล้วจึงเวียนเทียน
โดยทางซ้ายของพระพุทธรูปโดยเวียน
หน้าพระพุทธรูป เมื่อจะจบพุทธศาสน์
ได้พูดว่า โน นโม ความจริง นโมให้
มีความจริงใจดีการเวียนเทียนใน
โดยเวียน

จนมาจนสุดกำลังแล้ว

นโมให้

มีความจริงใจดีการเวียนเทียนใน



ร. ท. $\frac{๓๕๖}{๔๔}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยเธอจดหมายตอบหนังสือที่ฉันมีไป เรื่องที่พระยาภาสกรวงษ์
ยื่นขัดข้องในการสวนซึ่งคนต่างประเทศเป็นเจ้าของได้ทราบความแล้ว

ข้อซึ่งเธอพูดแก่ในการที่ได้มีหนังสือตอบถึงพระยาภาสกรวงษ์
เรื่องบาดหลวงมาร์ตินว่า เธอเห็นว่ากรมท่าฤแม่กองสวนจะพูดจากับ
บาดหลวงมาร์ติน โดยอย่าง $\left. \begin{array}{l} \text{หนึ่ง} \\ \text{ใด} \end{array} \right\}$ ไม่ควรจึงได้ตอบหนังสือพระยาภาส

ให้ตอบบาดหลวงไปตามทางราชการ เพื่อจะให้บาดหลวงไปยื่นต่อกงสุล
ให้กงสุลส่งหนังสือมายังกรมท่า จึงจะพูดจาโต้ตอบนั้น

คำซึ่งพระยาภาสกรวงษ์จะต้องตอบบาดหลวงมาร์ตินไปตามทาง
ราชการดังนี้ ไม่มีผู้ใดสักคนเดียวที่จะเข้าใจว่าคำนั้นจะประสงก์ความ
อย่างเช่นที่เธออธิบาย ถ้ายิ่งดูข้างต้นขึ้นไปเหนือคำนั้น ที่คำว่าชอบด้วย
ราชการ แล้วอีกคำหนึ่งก็ต้องเห็นความว่า คำในหนังสือซึ่งพระยาภาส
กรวงษ์มีไปถึงเธอ ว่าเห็นว่าคนต่างประเทศมาอยู่ในกรุงเทพฯ ฯ หนึ่ง ๑๐
ปีไปจึงจะขอที่ได้ คำที่เธอว่าจึงเป็นคำตอบว่าชอบแล้ว เห็นควรว่า
พระยาภาสกรวงษ์จะต้องตอบบาดหลวงมาร์ตินไปตามทางราชการ แต่
ไม่เป็นการบังคับนั้นเพราะเป็นแต่จะปิดให้พ้นไปเท่านั้น

ข้อซึ่งพระยาภาสกรวงษ์รับเรื่องราวบาดหลวงมาร์ติน เธอเห็นว่า
พระยาภาสกรวงษ์จะได้ตอบไปไม่ถูกทางราชการนั้นก็ถูกแล้ว แต่จะว่า

พระยาภาสกรวงษ์รับเรื่องราวเกินอำนาจก็ว่าไม่ได้ เพราะข้างฝ่ายบาดหลวงมาขึ้นเรื่องราวตามหมายประกาศ ฝ่ายพระยาภาสกรวงษ์รับเรื่องราวแล้วไม่คืนเรื่องราวไปเสียตามอำเภอใจ นำเอาความไปบอกเธอผู้เป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ ขอคำตัดสินสิ่งดังนี้ พระยาภาสกรวงษ์ทำถูกด้วยทางราชการ ส่วนเธอทราบแล้วว่าที่สวนราชนี้เป็นของกนเขารีด มิใช่ของบาดหลวง แลการที่บาดหลวงมาขึ้นต่อพระยาภาสกรวงษ์นั้น ก็เห็นว่าไม่ถูก ควรที่จะยื่นต่อกงซุลให้มาพูดทางกรมท่า เธอต้องตอบถึงพระยาภาสกรวงษ์โดยทางราชการตรง ๆ ให้บอกบาดหลวงให้ไปขึ้นเรื่องราวต่อกงซุล ส่งขึ้นมาตามทางราชการก็จะพูดตามคำเดิมนี้ว่า ควรพระยาภาสกรวงษ์จะต้องตอบบาดหลวงมาร์ติน ให้ไปพูดตามทางราชการก็จะเป็นการเข้าใจกันได้ตลอด สมควรแก่ทางราชการซึ่งเธอพูดไปดังเช่นมีหนังสือถึงพระยาภาสกรวงษ์นั้น จึงเห็นว่าเป็นการไม่ควรตามเช่นได้มีมาในหนังสือฉบับก่อน

แลครั้งนั้นเธอว่าฉันให้สับแล้ว จะขอให้กรมพระกระลาโหมมีตราออกไปสับว่าจะเป็นการขัดข้องประการใดนั้น พูดดังนี้ก็ไม่เห็นประโยชน์อันใดอีก ถ้าจะทำดังนี้ เพราะเธอรู้แล้วว่าสวนเหล่านี้เป็นของพวกเขารีด แลถึงอ้างว่าเป็นของบาดหลวง ถ้าเจ้าเมืองกรมการได้รับท้องตราแล้วจะไปถาม ก็คงได้ความว่าเป็นสวนบาดหลวงเท่านั้น จะว่ากระไรต่อไปความที่ว่ากันเดี๋ยวนี้ ว่าด้วยข้อที่บาดหลวงจะควรขอที่ใดตามหนังสือสัญญา ฤ็ไม่ควรขอข้อเดี๋ยวเท่านั้น แลที่เธอว่าเมื่อได้ความประการใดจึงจะนำความไปแจ้งต่อพระยาภาสกรวงษ์ผู้เป็นแม่กองเดินสวนให้ทราบนั้น คำสั่งของฉันไม่ได้ให้ไปแจ้งความให้พระยาภาสกรวงษ์ทราบ ตั้งแต่ให้บังคับให้ไปถึงพระยาภาสกรวงษ์เมื่อเห็นว่า

"ไม่ควรรับเรื่องราว ก็ต้องส่งถึงพระยาภาสกรวงษ์ให้กินเรื่องราวไปขึ้น
ทางกงซุลเท่านั้น

บัดนี้ การเรื่องนี้ก็ไม่อันใดแล้ว อย่าให้เป็นส่วนกันชู้ดขาว
ไปเลย ขอบังคับว่าให้เธอมีหนังสือส่งพระยาภาสกรวงษ์ เธอเห็นการ
ควรด้วยทางราชการอย่างนั้น ๆ ให้เป็นเด็ดขาดไปเมื่อกงซุลเขาส่งเรื่อง
ราวขึ้นมา เธอจะเห็นควรยอมให้บาดหลวงมาร์ตินเป็นเจ้าของได้ถูกต้อง
ตามหนังสือสัญญาฯ ไม่ถูกต้องไม่ควรยอมก็ให้โต้ตอบไป ให้เป็นเด็ด
ขาดเท่านั้น การต่อไปภายนอกจะพูดราชการกัน ขออย่าให้เป็นการลับ
สำนวนชู้ดขาว เห็นว่าไม่เป็นประโยชน์อันใดในราชการเลย

อนึ่งซึ่งตอบออกมาด้วยที่ อินดูไซนาชูเกอกับป็นว่าที่ว่างเปล่า
ซึ่งกับป็นจับจองไว้ ไม่เกี่ยวข้องกับพวกกับป็นอีกต่อไป ยังเกี่ยวข้องกับอยู่
แต่ที่พวกกับป็นได้ออกเงินซื้อ พระสยามพลกัณฑ์ทราบอยู่แล้วนั้นได้
ทราบความแล้วจะส่งเจ้าพนักงานเดินสวนให้ทำตามธรรมเนียม แต่อยาก
จะทราบว่าที่ของเขายังมีอยู่อีกมากน้อยเท่าใด ขอให้ถามพระสยาม
พลกัณฑ์ แล้วบอกให้ทราบด้วย

จดหมายมา ณ วัน ๕ ๑ ๓ กัปมเมยจัตวาศัศ ๑๒๔๔ ศักราช ๑๒๔๔

อินดูไซนาชู



ร. ๗ $\frac{๓๗๔}{๔๔}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยหมอสายมาบอกว่าการที่จะทำบ็อมปากน้ำ(*) นั้น บัดนี้จะได้
ลงมือทำการบ็อมใหม่ คนที่จ่ายไว้แต่ก่อนนั้นน้อย ยังหาพอการไม่ จะ
ขอคนไปจ่ายเติมอีกนั้นขอให้เธอไปอุทธรณ์กับพระองค์สาย จ่ายคนเพิ่มเติม
ให้พอควรแก่การ

จดหมายมา ณ วัน ^{๒๒} ๒๔๓๓ ค่ำ ปีมะแมจัตวาศัศก สักราช ๒๔๔๔

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

(*) จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชทานขึ้นรัชกาลที่ ๕ ภาควิชาที่ ๑๐ หน้า ๘๕ ว่า
“พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ เฝ้า ทรงตรัส การที่จะสร้างบ็อมที่แหลมปากน้ำ” เข้าใจว่า
จะเป็นบ็อมพระจุลจอมเกล้า



ว. ท. $\frac{๓๗๕}{๔๔}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยความ^๕ เรืองบารอนสติลเฟรดคนั้น เขา^๕ ร้องขอให้ฉันเป็นผู้ตัดสิน
แล้ว ครั้นจะให้^๕ เรอตัดสิน ก็ตัว^๕ เรอแปลตราการเดิม เขา^๕ ไม่ยอมให้
ตัดสิน เขา^๕ จึงขอให้ฉันตัดสิน ฉันจะ^๕ นั่งฟังความทั้งสองฝ่ายเองตาม
หนังสือที่เขา^๕ ขอมมา ก็ไม่^๕ เคยมี และจะตัดสินไปก็^๕ เป็นเงินของฉันจะเสีย
จึง^๕ เหนืออย่างเดี๋ยวดแต่^๕ ที่จะ^๕ ต้องให้กรมหมื่นพิชิต ซึ่ง^๕ ฉันให้เป็นตราการ
ใหญ่สำหรับตัดสินความฎีกาแทนตัว^๕ อยู่เป็นผู้ตัดสิน กรมหมื่นพิชิตป่วย
จึง^๕ ได้^๕ ร่อ^๕ ซ้ำมา บัด^๕ นี้เห็นว่าเขา^๕ เดือนมาแล้ว ก็^๕ จะต้องให้มาตัดสินให้ได้
จึง^๕ ได้^๕ ร่างหนังสือตอบส่ง^๕ มาให้^๕ เรอ^๕ มี^๕ ตอบ^๕ นัด^๕ ลงไป^๕ ยัง^๕ เขา แล้วให้^๕ เจ้าพนักงาน
ยก^๕ ขอย^๕ หา^๕ เขา^๕ มา ฝ่าย^๕ กรมหมื่นพิชิต^๕ นั้น^๕ ฉัน^๕ ได้^๕ สั่ง^๕ การ^๕ ตลอด^๕ แล้ว

จดหมายมา ณ วัน ๓๑ ก่ำ ปีมเมียจัตวาศก ๑๒๔๔

ฉัตรทิพย์



ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยเธอส่งสำเนาหนังสือขุเกอซิกแอนด์กัมปนี ขอเช่าที่สี่ซัง ทำ
ตพานแลที่ ไร่ถ่านนั้น ได้ทราบแล้ว

ฉันเห็นว่าที่เขาขอเช่าครั้งนี้ ไม่เหมือนกับคราวทอดเตชขอที่
ซังเกาะ ด้วยครั้งนี้ขอเช่าแต่เฉพาะที่ที่เห็นว่าเป็นอันต้องการ ในการค้า
ขายจริง แต่ถ้าให้เช่า ต้องมีหนังสือสัญญาว่าด้วยการที่เช่าต่าง ๆ
มีข้อซึ่งว่าด้วยกอเวอนแมนเต้จะต้องการที่นั้นกัน เมื่อใดกินได้เป็นต้น
แลกำหนดเงินทองคำเช่า ตามสมควรแก่หนังสือสัญญาเหล่านี้

ถ้าจะคิดสงไสย ด้วยเป็นกัมปนีฝรั่งเศษ กลัวการจะกลับกลาย
ไปภายนำ ถ้าลองเอาหลวงอินทรมนตรีไปถามดู เพราะเขาเป็นกัมปนี
หุ้นส่วนเดียวกัน ถ้าเป็นหลวงอินทรมนตรีคนไทยเช่า เหนจะดีกว่า
ฝรั่งเศษเช่าให้เธอลองถามเขาดู

ถ้าหลวงอินทรมนตรีจะรับเป็นผู้เช่า ได้ก็ให้เป็นหลวงอินทรมนตรี
เช่าเสียได้เป็นอย่างดี แต่ข้อสัญญากับรakanั้น ให้เธอคิดปรึกษากันเสีย
ให้ตกลงตามสมควร

แลร่างหนังสือตอบกงซุลฝรั่งเศสเรื่องสต้่มตรัมเว(*) นั้น ถิ่นได้
แก้ไขบ้างแล้วส่งมาให้มีไปเถิด

จดหมายมา ณ วัน ๑๔ ๑๑ ๑๑ กำ บมเม็ชจั้ววาศก ศักกราช ๑๒๔๔

ฉะนิพัท

(๑) Steam tramway

แจ้งความมายัง ท่านมองซิเออเลอกอญเตอฮารมันกงซูล แล
กอมมิสแซฝรั่งเศส

ด้วยได้รับหนังสือของท่านลงวัน ๓๑^๖ ค่ำปมเมษจัตวาศกแลท่าน
ได้ส่งจดหมายของแบงใหญ่ ณ กรุงปารีส ชื่อห้างเซลิแอมี่ความประสงค์
จะขอทำแตรมเว ไปยังข้าพเจ้าด้วยนั้น

ข้าพเจ้าได้นำความขึ้นกราบบังคมทูล แก่พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวหวังทราบได้ฝ่าละอองฯ แลได้เสนอต่อท่านเสนาบดีทราบความ
ทุกประการแล้ว

ข้าพเจ้าขอแจ้งความให้ท่านทราบว่า ซึ่งกุมบั้นนี้เซลิแอมี่ความ
ประสงค์จะขอทำแตรมเวในกรุงเทพมหานครนั้น การเรื่องกอเวอนแมนต
ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามยังไม่คิดที่จะทำ แลยังไม่อยาก
ให้คอนแซกชันแก่ผู้ใดทำแลเมื่อเหนควรที่จะต้องทำแตรมเวในกรุงเทพ
แล้ว ก็คิดจะให้คอนแซกชัน(*) แก่กุมบั้นนี้สยามทำในเวลาที่เหมาะสมจะ
ทำการก่อนกำปอื่น

ขอให้ท่าน ได้แจ้งความให้กับกุมบั้นนี้เซลิแอมี่ทราบด้วย

แจ้งความมา ณ วัน ๑๕^{๑๕} ค่ำปมเมษจัตวาศก

(๑) Concession

ร. ท $\frac{๓๕๐}{๔๔}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยหลวงอินทรมนตรี^๕ยื่นเรื่อง^๕ราว ขอ^๕ที่เกาะสีชัง^๕ทำ^๕กุดัน^๕(๑) แล
ตพาน^๕จอดเรือ^๕กำปั่น^๕มายัน

ฉันเห็นว่า หลวงอินทรมนตรี^๕เป็นคนไทย^๕แลยอม^๕หรือถอน^๕เมื่อเวลา
จะ^๕ต้องการ^๕ที่^๕กั้น เห็น^๕ว่าควร^๕จะให้^๕หลวงอินทรมนตรี^๕ทำ^๕ได้^๕ตาม^๕เรื่อง^๕ราว
นั้น ก็^๕เห็นว่า^๕จะเป็น^๕ประโยชน์^๕แก่^๕ลูก^๕ค้า^๕ทั้ง^๕ปวง^๕ทั่วไป^๕ด้วย ให้^๕เขย^๕ยอม
อนุญาต^๕ให้^๕หลวงอินทรมนตรี^๕ทำ^๕เถิด

จดหมายมา ณ วัน ๒๕^{๐๐} ก่ำ ปีมเมีย^{๐๕}จตุ^{๐๕}วาศก ศักราช ๑๒๔๔

อินทพร

ข้าพระพุทธเจ้า หลวงอินทรมนตรีจันทรวงุมาร กราบบังคมทูล
 พระกรุณาทรงทราบใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาท พระราชอาณาจักรแผ่นดินเกล้าฯ
 ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าที่เกาะสี่ซึ่งนั้นว่างเปล่าอยู่แห่งหนึ่ง
 ขอรับพระราชทานที่ว่างเปล่าอยู่นั้น ปลุกโรงกุดังแลทำสะพานให้เรือ
 กำปั่นเทียบขนขึ้นได้เมื่อเรือเทียบเข้ามากรุงเทพฯฯ ไม่ได้ ข้าพระพุทธ
 เจ้าจะขนขึ้นพักไว้ที่นั้น ฤๅนายห้างที่มีเรือกำปั่นเข้ามา ถ้าอยากจะทำ
 กำปั่นไว้ที่นั้น ขอพระบรมราชวโรกาส ทรงพระบรมราชานุญาตโปรดให้
 ข้าพระพุทธเจ้า เมื่อจะต้องพระราชประสงค์ที่นั้นเมื่อไร ทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าทราบก่อนหกเดือน ข้าพระพุทธเจ้า
 จะได้อรือถอนขนไป ที่นั้นจะได้ทุลเกล้าฯ ถวาย

กรรมิกวรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า หลวงอินทรมนตรี



ร. ท. ๓๖๕
๔๔

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยหลวงทวีปสยามกิจ^(๑) กงซุลสยามมีหนังสือมาด้วยเรื่องผู้ร้าย
เมืองสตูนนั้น ขอให้เธอมีหนังสือตอบว่า การที่กงซุลเอาใจใส่ รู้เหตุการณ์
ขึ้นที่รับปรึกษา กับพระยาสุรพลพิพิธ จัดการโดยเร็ว ถึงโดยว่าไม่ได้จับ
ผู้ร้ายได้ตลอดไป ในการที่จับขึ้นต้นนั้น ก็ยังได้รับบุตรภรรยาผู้ซึ่งถูก
ผู้ร้ายทำอันตรายมาให้พ้นความกลัว แลที่หลังได้ไปปรึกษาหาฤกษ์กับพระ
อนุรักษโยธา^(๒) ไปพูดปรึกษา กับเรสซิเดนต์สถานซิลเลอ มิให้เรือของ
สมเด็จพระนางเจ้ากรุงอังกฤษ เข้าไปจนถึงเมืองสตูน ซึ่งจะเป็นเหตุให้
เกี่ยวข้องกับ ความลำบากในราชการได้ดังนี้ เป็นความดีของกงซุลเป็น
อันมาก

แต่การเรื่องนี้ กอเวอนเมนต์สยามได้ทราบความ จากกัปตัน
เอเชลอฟต์ซึ่งออกไปกับพวกฝรั่งเศสเซอร์เว ณ เมืองรนอง เป็นแต่คำ
เล่าๆ ไม่ชัดเจน แต่ถึงดังนั้น ก็ได้รับจัดเรือสุริยมณฑลอีกลำหนึ่ง ให้ออก
ไปลาดตเวนโดยทันที เรือสุริยมณฑลได้ออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๕
เดือนมกราคม ก่อนเวลาที่เธอได้รับหนังสือของเขาเท่านั้นวัน

(๑) ม. เอนิวโปรอเนอ กงซุลสยามที่เมืองป็นัง

(๒) พระอนุรักษโยธา (กลั่น)

ความ^๕เรื่อง^๕นี้ กอเวอนเมนต์สยามมีความหวังใจว่า เมื่อพระ
อนรุักษ์โยธาได้ไปถึงเมืองไทรบุรี ปฤกษากับพระยาสุรพลพิพิธแล้วไป
เมืองสตุน กงจะรับคนร้ายเหล่านั้นให้สงบได้

แลเรือสุริยมณฑลที่ได้ออกในครั้ง^๕นี้ ได้รับคำสั่งให้ตรงไปเกาะ
ลังกาวิ^๕ แลที่ใกล้เคียงเหล่านั้น เพื่อจะลาดตเวนจับผู้ร้ายทางทะเล เธอเห็น
ว่าควรที่กงซุลจะแจ้งความให้กอเวอนเมนต์ที่สเตรตเซตเตอลเมนต์^(๑)
ทราบแลเธอหวังใจว่า จะเป็นเหตุให้กงซุลได้คิดอ่านเพื่อจะให้เลิกการ
ซึ่งเรือบของสมเด็จพระนางเจ้ากรุงอังกฤษ ซึ่งต้องไปลาดตเวนอยู่
เหล่านั้นได้ เพราะได้ม^๕เรือไปตรวจตราแทนตั้ง^๕นี้แล้ว

ความในหนังสือ^๕นี้ตามแต่เธอจะเรียบเรียงลง ฉันทบอกมาเป็นแต่
ใจความ ขอให้ได้^๕ม^๕ไปเสียในเที่ยวเมล์ เรือสุรวงษ์^๕ครั้ง^๕นี้

จดหมายมา ณ วัน ๑๓๔ คำ ปีมเมียจัตวา^๕ศก สักราช ๑๒๔๔



(๑) Straits Settlements ประกอบด้วยสิงคโปร์ มะละกา และปีนัง รวมทั้งจังหวัดเวลสเลย์

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or letter. The text is written in a dark ink on aged paper.

Handwritten text in a cursive script, continuing the document. The text is written in a dark ink on aged paper.

Handwritten text in a cursive script, possibly a signature or a closing. The text is written in a dark ink on aged paper.

๗, ๗ $\frac{๖๒}{๔๕}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรียนมายังเจ้าพระยาภาณุวงษ์มหา
โกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยเจ้าคุณจดหมายลงวัน $\frac{๔๗}{๗}$ คำ สั่งหนังสือมิสเดอเฟอนันดา
เวรา รวม ๕ ฉบับมานั้นได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ทราบฝ่าละออง
ธุลีพระบาทแล้ว มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความ
มายังเจ้าคุณว่า การที่มิสเดอเฟอนันดาเวราขอเข้ามาว่า จะรับราชการ
ของกองเวอนแมนต์สยามนั้น ก็ไม่มีการสิ่งใดที่จะให้ทำ ซึ่งเจ้าคุณตอบไป
ว่าในเวลานี้ กองเวอนแมนต์สยาม ยังไม่ต้องการนั้น ก็ดีแล้ว แต่ครั้ง
เจ้าคุณจะมีหนังสือตอบไปเสียอีกก็ได้ ว่าได้นำหนังสือของ มิสเดอ
เฟอนันดาเวรา ทูลเกล้าฯ ถวายแล้ว รับสั่งว่าทรงเสียพระทัย ด้วยใน
เวลานี้ ยังไม่มีการสิ่งใดที่จะให้มิสเดอเฟอนันดาเวราทำ ใจความดังนี้
ความอันตามแต่เจ้าคุณจะเพิ่มเติมลงตามสมควร

อนึ่งเมื่อ ณ วัน $\frac{๔๕}{๗}$ คำ พระราชทานตราตั้งเดอฮูโกซอนเบอเกอ
เปนหลวงโรรัยท์สยามรัฐ กงเปนกงซุลสยาม ณ กรุงเวียนนาอยู่ตามเดิม
กับมิสเดอเฟรคเคอริกเวอนี่ เปนฟอเรนตีเกรตารี(*) ในที่ราชทูตสยาม
กรุงลอนดอน แต่ตราตั้งนั้นได้โปรดให้กรมหมื่นเทวะวงษ์วโรประการส่ง

(*) Foreign secretary

ไปแล้ว ข้าพเจ้าล้มเสียหาได้เรียนมาให้เจ้าคุณทราบไม่ บัดนี้ข้าพเจ้า
ขอส่งสำเนาตราตั้ง ทั้ง ๒ ฉบับนั้น มาให้เจ้าคุณทราบด้วย ๆ

เรียนมา ณ วัน ๖^{๑๗} ก่ำปีมแมเบญจศก ๑๒๔^{๑๖}
๘

ทศศิริประเสริฐ

๓, ๓ $\frac{๖๔}{๔๕}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรียนมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษ์มหา
โกษาธิบดีทราบ

ด้วยเจ้าคุณมีจดหมายลงวัน^๕นี้ ส่งสำเนาหนังสือไปบอกพระสุธรรม
ไมตรี^(๑) มีมาว่าด้วยราชการทำสายโทรเลขเมืองนครไชยศรี ลงวัน
๔๔๑๗ ^๓กับส่งสำเนาหนังสือ มีสเตรอนิวแมนต์ผู้ว่าการแทนเอเจนต์
กงซุลเชเนอราลอังกฤษมีมาว่าด้วยเรื่องเขตแดนเมืองประเท้ววิาทกัน
ลงวัน ^{๓๐}๓๔๑๗ ^{๑๐}กันั้น ข้าพเจ้าได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายความทราบใต้ฝ่า
ล่องธูลีพระบาทแล้ว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าเรียนมายังเจ้าคุณว่า การ
ซึ่งพระสุธรรมไมตรีมีไปบอกข้แจ้งการเข้ามาตามที่ได้ไปจัดการโทรเลข
นี้ เป็นการค้าการชอบด้วยราชการแล้ว

แลขอให้เจ้าคุณคัดสำเนาหนังสือมีสเตรอนิวแมนตฉบับนี้ ส่งไป
ยังท่านเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ที่สมุหพระกระลาโหมด้วย ท่านจะได้
มีตราไปยังพระยาพิไชยสงคราม^(๒) ข้าหลวงตามพระราชหัตถ์เลขที่
ได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานไปยังกรมพระกระลาโหมนั้นแล้ว

(๑) พระสุธรรมไมตรี (ทัช บุนนาค) ต่อมาเป็นพระยาราชานุประพันธ์

(๒) พระยาพิไชยสงคราม (เอม)

แลขอเจ้าคุณได้มีตอบถึงมิสเตอร์นิวมานต์ เป็นการขอใจในความ
ไมตรี ที่คอเวอนเนอสเตรดเสดเดอลเมนต์ได้สำแดงให้เซอร์ยูกโทเรตีเดนต์
อังกฤษที่เมืองเประจัดการรับรองข้าหลวงฝ่ายไทย แลมีความยินดีที่จะ
ได้รับแผนที่ ซึ่งท่านคอเวอนเนอสเตรดเสดเดอลเมนต์ ได้มีคำสั่งให้
เซอร์ยูกโททำ จะได้นำเทียบเคียงตัดดินกับแผนที่ ซึ่งข้าหลวงฝ่ายไทย
กำลังไปทำอยู่นั้นด้วย ฯ

เขียนมา ณ วัน ๑๙ ก่ำ ปีมแมเบญจศก ศักราช ๑๒๔๕

ท้าวสีปรีชา

๗, ๓๕
๔๕

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติเรียนมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดี
ได้ทราบ

ด้วยเจ้าคุณจดหมายส่งไปบอกพระสุริยภักดี(*) ข้าหลวงพระยา
สมุทรบุรานุรักษ์ ผู้ว่าราชการเมือง กรมการเมืองสมุทรปราการ ว่าด้วย
ชำระพวกจีนอั้งยี่มานั้น ได้นำทูลเกล้าฯ ถวาย ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท
แล้วมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความมายังเจ้าคุณ
ว่าในท้ายไปบอกที่มีมานั้นเป็นคำหาฤาอยู่น้อยหนึ่ง ให้เจ้าคุณมีตราตอบ
บังคับไปเสีย

เรียนมา ณ วัน ๒๕ ค่ำ ปีมแม เบญจศก ทศกราช ๑๒๔๕

สวัสดิประวัติ

(๑) พระสุริยภักดี (สิงห์โต)

ศ, ที่ $\frac{๕๐}{๔๕}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรียนมาขังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษ-
มหาโกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความมายัง
เจ้าคุณว่า เจ้าคุณมีหนังสือกราบบังคมทูลพระกรุณาแลทูลเกล้าฯ ถวาย
ร่างตราจับเงินองฆ์ที่เมืองสมุทรสาครมานั้น ได้ทรงทอดพระเนตรตลอด
แล้ว โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งมายังเจ้าคุณ ให้เจ้าคุณมีไปตามร่างนี้
กับโปรดเกล้าฯ ให้แจ้งความว่า การที่จะยังไม่ให้ทหารออกไปก่อนนั้นได้
ทรงพระราชดำริที่เห็นชอบมาแต่เดิมแล้ว ที่เจ้าคุณกราบบังคมทูลพระ
กรุณามานั้นเป็นการชอบแล้ว

เรียนมา ณ วัน ^{๑๔} ๔ ๗ ๘ ค่ำ ปีมแมเบญจศก ^{๑๖} ศักราช ๑๒๔๕

สวัสดิประวัติ

๗, ๗ $\frac{๘๒}{๔๕}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรือนมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษ-
มหาโกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยเจ้าคุณจดหมายลงวัน ๗ ๑๕ ^๓ กำปมแมเบญจศก ^{๑๖} ส่งคอเรส-
ปอนเดนส เรื่องความจั้นยับเทียบเซน มาให้ข้าพเจ้านำขึ้นทูลเกล้าฯ
ถวายนั้น

บัดนี้มีพระราชหัตถเลข่า เป็นคำตัดสินในเรื่องความนี้ โปรดเกล้าฯ
ให้ข้าพเจ้าส่งมาให้เจ้าคุณ เจ้าคุณจะได้จัดการไปตามพระราชหัตถเลข่า
ที่ทรงตัดสินไปนั้น

เรียนมา ณ วัน ๕ ๑๕ ^{๑๕} กำ ปมแมเบญจศก จุลศักราช ๑๒๔๕

สวัสดิประวัติ

ศ, ท $\frac{๑๐๓}{๔๕}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรียนมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษ-
มหาโกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยเจ้าคุณจดหมายลงวัน $\frac{๕}{๕}$ $\frac{๕}{๕}$ ค่ำ ปีมแม เบญจศก ^{๑๖} ส่งสำเนาคำ
โทรเลข กอเวอนเนอไซ่ง่อนฉบับ ๑ สำเนาหนังสือ มีสเตรนิวแมนตอบ
เรื่องโปสต์ออฟฟิศฉบับ ๑ มานั้นได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายทราบฝ่าละออง
ธุลีพระบาทแล้ว

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความมายัง
เจ้าคุณว่าให้เจ้าคุณคัดสำเนาหนังสือมีสเตรนิวแมน ส่งไปถวายสมเด็จพระ
เจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ กรมหลวงภาณุพันธุ์วงษ-
วรเดชทรงทราบด้วย

เรียนมา ณ วัน $\frac{๗}{๕}$ $\frac{๕}{๕}$ ค่ำ ปีมแม เบญจศก ศักราช ๑๒๔๕

สวัสดิประวัติ

ส, ที่ $\frac{๓๔๐}{๔๕}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรือนมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษ-
มหาโกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความมายัง
เจ้าคุณว่าเมื่อเวลาเวลานั้น ได้มีพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าคุณ ว่าด้วยโทษ
เงินongยทจับได้ ๕ คนนั้น

บัดนี้ โปรดให้เรียนมาว่า อย่าเพื่อให้ด่วนทำโทษโดยเร็ว ให้
พิจารณาได้ส่วนให้แน่นอนก่อนแล้วจึงค่อยทำโทษ

อนึ่ง เจ้าคุณกราบบังคมทูลพระกรุณาด้วยเรื่องทหาร จะขอ
พระราชทานไป ๖๐ คนนั้น ทรงพระราชดำริเห็นชอบ ได้มีพระราช-
หัตถเลขาสั่งให้เจ้าหมื่นไวยวรนาถไปแล้ว

เรียนมา ณ วัน ๒๑๐๐ ที่ บมแบบญจศก ศักราช ๑๒๔๕

สวัสดิประวัติ

ส. ท. ๑๕๔
๔๕

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรือนมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษมหา
โกษาธิบดี ได้ทราบ ด้วยเจ้าคุณจดหมายลงวัน ๔ ๖ ๑๐ ก่ำ ปีมแมเบญจศก
ส่งสำเนาหนังสือมิสเตอร์นิวแมนว่าด้วยมิสเตอร์คูนิสมานั้น ได้นำความ
กราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว

มีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความมายังเจ้า
เจ้าคุณว่า เงินรายมิสเตอร์คูนิสทำพระที่นั่งใหม่^(๑) ก้างอยู่ ๘๐๐ ชั่งเศษนั้น
ก็ได้จ่ายไปเสร็จแล้ว แต่การที่มิสเตอร์คูนิสจะคิดดอกเบี้ยนั้นต้องให้
มิสเตอร์คูนิส ไปว่ากล่าวที่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษี
สว่างวงษ์ กรมหลวงภาณุพันธุวงษวรเดช เพราะบาญชีไม่ได้ยื่นกันเสีย
ก่อน มิสเตอร์คูนิสฟังยื่นบาญชีต่อที่หลัง จึงได้เงินเข้าไป

เรียนมา ณ วัน ๓ ๖ ๑๐ ก่ำ ปีมแมเบญจศก ศักราช ๑๒๔๕

สวัสดิประวัติ

(๑) น. คูนิส นายช่างชาวอังกฤษ ทำพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ซึ่งได้ก่อสร้างเมื่อวันที่
เดือน ๖ แรม ๑๐ ก่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๐๘

๗, ที่ $\frac{๑๖๗}{๘๕}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรียนมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษ-
มหาโกษาธิบดี ได้ทราบ

ด้วยเจ้าคุณจดหมายมาว่า ราชทูตออสเตรียขอเข้าไปดูแม่เสด็จพระ-
ราชดำเนิน พระราชพิธีถือน้ำ และเข้าไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท
ในพระอุโบสถ พร้อมด้วยข้าราชการทั้งปวงนั้นได้นำความกราบบังคม
ทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความมายัง
เจ้าคุณว่า การที่ราชทูตออสเตรียขอนั้น ไม่เป็นขัดขวางอันใด แต่ก่อนๆ
ก็เคยมีอยู่บ้าง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชา-
นุญาตแล้ว ให้เจ้าคุณแจ้งความแก่ราชทูตออสเตรียให้ทราบแล้วให้เจ้าคุณ
รับรองเหมือนเคยมาแต่ก่อน

เรียนมา ลงวัน ๖ ๑๑๐ ค่ำ ปีมแมเบญจศก ศักราช ๑๒๔๕

สวัสดิประวัติ

ส, ท $\frac{๑๗๒}{๔๕}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรียนมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษ
มหาโกษาธิบดีทราบ

ด้วยเจ้าคุณจดหมายลงวัน ๓^๑ ๑๑^{๑๑} กำปมแบบญจศก ๒ ฉบับ ๆ หนึ่ง
ว่าด้วยราชทูตออสเตรเลียจะกลับไปในวันเสาร์ ฉบับหนึ่งส่งสำเนาหนังสือ
กงสุลเยอรมัน ๓ ฉบับ หนังสือคอปเตอร์เรนัสตานิเยสฉบับหนึ่ง ได้นำ
ความกราบบังคมทูลพระกรุณา แลทูลเกล้าฯ ถวายหนังสือทั้งปวงแล้ว

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความมายัง
เจ้าคุณว่า เรื่องราชทูตออสเตรเลียทรงพระราชดำริที่ไว้ว่า จะมีการดินเนอร์
พระราชทานวันหนึ่ง แต่ทรงได้ข่าวว่าราชทูตจะยังอยู่ในกรุงเทพ ฯ อีก
นาน จึงหาได้กำหนดวันดินเนอร์ไม่ บัดนี้ ทรงทราบว่ราชทูตจะกลับไป
เร็วแล้ว จึงจะโปรดเกล้าฯ พระราชทานดินเนอร์ในวัน ๕^๓ ๑๑^{๑๑} กำ แลจะ
โปรดให้ราชทูตเฝ้าสมเด็จพระนางเจ้าในวันดินเนอร์นั้นด้วย วัน ๖^๔ ๑๑^{๑๑} กำ
เป็นวันราชทูตเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทกราบถวายบังคมลา กลับ ให้
เจ้าคุณจัดการ

เรื่องกงสุลเยอรมันมีหนังสือมาว่า แอดมิราลแบรอนวอนเดอ-
โคลทสจะเข้ามาในกรุงเทพ ฯ ในต้นเดือนโนวembeอนั้น ให้เจ้าคุณ
มีหนังสือตอบไปตามธรรมเนียม แต่เรื่องก่เดือนตราจันให้เฮงหลงขึ้นไป
รับของมิสเตอร์าสแมนที่เมืองตาคันนั้น ได้โปรดเกล้าฯ มีพระราชหัตถ-
เลขาสั่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ^(๑) ซึ่งสำเร็จราชการกรมมหาดไทยให้

(๑) สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานิราศประณี

๔๒๑

ทำตราให้ตามเขาชอก่อนแล้ว บัดนี้โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้ากราบทูล
เตือนไปอีกแล้ว

เรียนมา ณ วัน ๓๑ ตุลาคม ปีแม่มแมญจศก สักราช ๑๒๔๕

ทูลกระหม่อม
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว



ร. ท. $\frac{๓๕๖}{๔๕}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยเธอจดหมายมาเรื่องพระไพรัชพากย์กักดี^(๑) นั้น ได้ทราบความ
แล้ว ซึ่งได้เรียกทานบนไว้ แลขอให้ฉันเป็นผู้ลงโทษด้วยนั้นเป็นการดี
แก่ตัวพระไพรัชอยู่แล้ว ฉันจะต้องทำตามสมควร แต่ซึ่งเธอว่าพระไพรัช
ยังอ่อนแก่ราชการอยู่นั้นก็เป็นความจริง แต่ก็เห็นว่าคนในกรมท่าก็ไม่มีตัว
ใครอยู่แล้ว พอที่จะรับราชการไปได้แต่พระไพรัชซึ่งยังอ่อนแก่ราชการ
นั้น ก็ค่อยว่ากล่าวสั่งสอนประคับประคองไป เหนจะพอเป็นราชการ
ไปได้ดอก

จดหมายมา ณ วัน ๔^๒ ๑๑^๖ ก่ำ ปีมแมเบญจศก ศักราช ๑๒๔๕

ฉ. ๒๒๒

(๑) พระไพรัชพากย์กักดี (ทวน บุนนาค)

ศ. ที่ $\frac{๑๓๔}{๔๕}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เร็ยมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษ-
มหาโกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยเจ้าคุณมีหนังสือมา ๓ ฉบับ ๆ หนึ่งส่งหนังสือกงสุลสวีเดนโนแ
แลพระราชสาส์นฉบับหนึ่งส่งหนังสือกงสุลฝรั่งเศส ว่าด้วยพวกญวน
เกาะปลุกองคอกที่หนีไปจับตัวได้แล้ว ฉบับหนึ่งส่งออเรสปอนเดนส์เรื่อง
ความจันตันมาซุน พื่อพระยาภูเกตโลหเกศตรารักษ์มานั้น ได้นำพระ-
ราชสาส์นแลหนังสือทั้งปวงทูลเกล้าฯ ถวายแล้ว

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าทเจ้าแจ้งความมายัง
เจ้าคุณว่า เรื่องกงซุลสวีเดนโนแส่งพระราชสาส์นมานั้น ให้เจ้าคุณ
มีหนังสือตอบรับไปตามธรรมเนียม เรื่องพวกญวนเกาะคองคอกที่หนีไป
เขาจับได้แล้วนั้น การที่โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าคุณมีตราไปถึงผู้ว่าราชการ
เมืองกรมการหัวเมืองตวันออก ให้สืบสวนพวกญวนเหล่านั้น ก็เป็น
ไม่ต้องมีไปขอให้งดท้องตรานั้นเสียเถิด

เร็ยมา ณ วัน ๖๖๑ คำ ปีมแมเบญจศก ศักราช ๑๒๔๕

สวัสดิประวัติ



ว. ที่ $\frac{๓๗๒}{๔๕}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยเธอส่งหนังสือมิสเดอนิวแมน นำส่งหนังสือเสียดาราคอ-
เวอนแมนเตือนเสียด้วย การโทรเลขทางทวาย แล้วด้วยฉันได้พูดกับ
นิวแมนยอมให้อังกฤษตั้งสเดชนที่เมืองกาญจนบุรีมานั้นได้ตรวจดูแล้ว

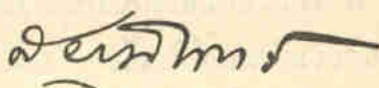
การเรื่องนี้ ฉันได้พูดกับมิสเดอนิวแมนตามเช่นเขาว่ามา เพราะ
เห็นความสองข้อ ข้อหนึ่งนั้นถ้าให้อังกฤษตั้งสเดชนที่โป่งสแก
ฝ่ายเราก็คงจะไปตั้งสเดชนที่โป่งสแกเหมือนกัน ที่นั้นบ้านเรือนก็ไม่มี
ใช้เจ็บก็ชุกชุม ถ้าคนเราทั้งสเดชนเข้ามาเมื่อใดก็เสียประโยชน์เรา แล
ทำให้ประโยชน์เขาเสียด้วย คงจะเป็นทางถ้อยทางความอย่างหนึ่ง ถ้า
ฝ่ายเขาทั้งสเดชน ประโยชน์เราก็คงพลอยเสียด้วย เห็นว่าจะเพียรเสียกัน
ไม่ให้เข้ากาญจนบุรีเท่านี้ จะเสียประโยชน์ด้วยกันทั้งสองฝ่าย

ประการที่สองนี้ เห็นว่าถ้าจะรังเกียจว่าอังกฤษเข้ามาตั้งอยู่ในเขต
แดนสเดชนที่ต่งขนนัน จะเป็นหลักหมายเขตแดนสำหรับเกลือบคลุม
อาณาเขตไป ถ้ากลัวการเกลือบคลุมอย่างนั้นแล้ว เห็นว่าจะเกลือบคลุม
ที่โป่งสแกง่ายกว่าจะเกลือบคลุมเมืองกาญจนบุรี ซึ่งเป็นเมืองใหญ่
ทั้งเมือง เพราะเห็นการดังนี้ จึงได้พูดไป ฉันหวังใจว่าเธอคงจะเห็นชอบ
ด้วยในการที่ฉันได้พูดนี้

๔๒๕

แลหนังสือออเวนเมนต์อินเดีย ที่ว่าการโทรเลขฝ่ายอังกฤษ
จะแล้วในเดือนดีเซมเบอร์นั้น ให้เธอคัดสำเนาส่งไปให้ท่านเล็ก^(๑)ทราบ
ด้วยจะได้จัดการให้พร้อมทันกำหนด

จดหมายมา ณ วัน ๔^๑ ๑๑ ก่ำ ปีมแมเบญจศก ศักราช ๑๒๔๕



แลเธอจะมีคำแนะนำประการใดบ้าง เธอจะได้จดหมายมายังเธอ
เธอจะได้ตอบความไปถึงเขา

(๑) ท่านเล็ก - สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช



ร, ที่ $\frac{๓๔๑}{๔๕}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยหนังสือมิสเดอนิวแมนว่าด้วยเรื่องเตเลกราฟ ส่งสำเนา
หนังสือกอเวอนเมนต์อินเดีย แลแจ้งความว่าได้บอกถึงกอเวอนเมนต์
อินเดีย ในคำที่ฉันขอมให้ย้ายสเตรชั่นฝ่ายอังกฤษมาตั้งที่กาญจนบุรีนั้น
ฉันได้จดหมายชี้แจงมาถึงเธอฉบับหนึ่งแต่ก่อน ให้ตามท่านเด็ก จะมี
ข้อความอย่างไร ควรตอบก็ให้ตอบนั้น

บัดนี้ ฉันได้พบปรึกษากับท่านเด็ก เห็นความว่าควรจะมีหนังสือ
ตอบตามหนังสือที่ฉันได้ร่างส่งออกมา วันนั้นฉันได้พบกับมิสเดอนิวแมน
ก็ได้พูดเข้าใจกันตลอดแล้ว แต่หนังสือตอบนั้นขอให้เธอมีลงไปโดยทาง
ราชการ

จดหมายมา ณ วัน ๓๒ ๑๑ ๓๑ ปีมแมเบญจศก ศักราช ๑๒๔๕

อินทพร



ร, ๗ $\frac{๓๗๒}{๔๕}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยเธอจดหมายเตือนสวัสดิมาด้วยเรื่องสัญญาบัตรหลวงจำเรีญสมบัติ ซึ่งขอเป็นที่พระวรบาทกัศัศรีสงครามปลัดเมืองตราดนั้น การเรื่องนี้เป็นรังล้มของฉันทอย่างไรไม่ทราบเลย แต่เมื่อเธอยังไม่ได้ขอหลวงจำเรีญสมบัติเป็นปลัดนั้น มีผู้กล่าวโทษหลวงจำเรีญสมบัติว่าเป็นคนสูบฝิ่นกินเล่าเป็นนักเลง ครั้นเมื่อเธอขอมาฉันทก็ล้มเสีย จึงได้สั่งให้เขียนสัญญาบัตร ครั้นมานักได้ถึงการที่มีผู้กล่าวโทษนี้ จึงให้งดสัญญาบัตรไว้ก่อน จะให้เธอได้ส่วนแลสอบถามพระยาตราด ผู้ซึ่งมีใบบอกขอเข้ามาให้ได้ความเท็จจริง ครั้นพบเธอก็ล้มเสียทุกครั้ง จึงได้ค้างมาจนบัดนี้

เห็นว่าถ้าหลวงจำเรีญสมบัติประพฤติตัวดังเช่นมีผู้กล่าว ก็ไม่ควรจะรับราชการในตำแหน่งสูงขึ้นไป เพราะหัวเมืองชายทะเลถึงไกลก็เหมือนไกล ถ้าเจ้าเมืองกรมการประพฤติไม่เป็นยุติธรรมแล้ว ราษฎรก็ได้ความเดือดร้อน ยากที่จะมากล่าวโทษ แต่การเรื่องนี้จะเท็จจริง

ประการใดก็ไม่ทราบ ให้เธอได้ส่วนแลสอบตามพระยาตราดูเสียให้ได้
ความเท็จแลจริง จึงค่อยคิดตั้งแต่งต่อไป

จดหมายมา ณ วัน ๑๒ ๑๑ ก่ำ ปีมแมเบญจศก ศักราช ๑๒๔๕

ฉะเชิงเทรา

การที่ข้าพเจ้าได้มีโอกาสได้มาศึกษา
ที่โรงเรียนนี้ ข้าพเจ้ารู้สึกดีใจ
และตั้งใจที่จะศึกษาต่อไป
จนสำเร็จการศึกษา
ข้าพเจ้าขอเรียน
ขอเรียน
ขอเรียน

ขอเรียน

ขอเรียน

ขอเรียน

ศ, ที่ $\frac{๑๓๖}{๔๕}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรือนมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงศ์-
มหาโกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยเจ้าคุณจดหมายลงวัน ๑๓๑๑ คำ ส่งหนังสือหลวงไธรัยให้สยามรัฐ
ว่าด้วยได้รับสัญญาบัตรแลเครื่องราชอิสริยยศฉบับหนึ่ง หนังสือมีสเทอ
ชาเลฟอบขอตราตั้งเป็นกงซุลสยามที่เมืองบอมเบย์ฉบับหนึ่ง หนังสือ
พระสยามธุวานุรักษ์ ขอเงินเดือนขึ้นฉบับหนึ่งกราบบังคม
ทูลพระกรุณาแล้ว

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความมายัง
เจ้าคุณว่าเรื่องมีสเทอชาเลฟอบมีหนังสือมาว่า มีสเทอแฮมสปีเอชี่ลิส
กงซุลสยามที่เมืองบอมเบย์หายไปนั้น ได้มีหนังสือเข้ามาลาออกฤาอย่างไร
ให้เจ้าคุณค้นหนังสือมาดูจะมีหรือไม่ การที่มีสเทอชาเลฟอบขอตราตั้งนั้น
จะพระราชทานตราตั้งไปก็ได้ แต่ต้องให้ได้ความเสียให้แน่ก่อนว่า ๆ
มีสเทอแฮมสปีเอชี่ลิส ได้ลาออกจากตำแหน่งแล้วฤาประการใด อย่าให้
เป็นตั้งกงซุลซ้อนกันสองคนได้

อนึ่ง หนังสือเจ้าคุณถามเรื่องกราบทูลขอหลวงเจริญสมบัติ เป็น
พระวรบาทกัศปัดเมืองตราดนั้น ข้าพเจ้าเห็นควรจะกราบบังคมทูล

เจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดี ที่พระคลังแสนบตีผู้ว่าการ
ต่างประเทศ แจ้งความมายังมิสเตอร์อนุมันผู้ว่าการแทนเอเจนต์แลกงซุล
เขเนอราลอังกฤษ

ด้วยข้าพเจ้าขอแจ้งความให้ท่านทราบว่ หนังสือของท่านลงวัน
๒๑๐๐ ค่ำ (ตรงกับวันที่ ๘ เดือนออกโตเบอ ๑๘๘๓) นั้น ได้นำขึ้น
ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทราบได้ฝ่าละอองธุลี-
พระบาทแล้ว มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าตอบมาให้
..... โทรเลขจะแล้วเสร็จในเร็ว ๆ นี้ นั้น เป็นที่ยินดี
ของคอเวอนเมนต์สยามมาก แลเห็นว่าถ้าเป็นเพราะการที่จะตั้งโรง
โทรเลขขณะทีแดนต่อแดนเป็นที่โรคไข้เจ็บชุกชุมนักแล้ว ก็ควรที่
พนักงานโทรเลขของอังกฤษจะเอาใสรขอยุ่ที่เมืองกาญจนบุรี การเรื่องนี้
คอเวอนเมนต์สยามก็ ไม่มีความรังเกียจด้วย

แต่ในการที่ท่านว่าด้วยตั้ง โทรเลขอังกฤษที่เมืองกาญจนบุรีนั้น
ข้าพเจ้าขอแจ้งให้ท่านทราบความตามที่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ (๑) ฯ
อธิบดีกรมไปรษณีย์แลโทรเลข ได้ทรงจัดการแล้วที่จะให้มีคนอังกฤษ
ที่สมควรไปตั้งโรงโทรเลขฝ่ายสยามอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี แลได้จัดการ
ที่จะรักษาสายโทรเลขนั้นไปจนตลอดถึงแดนต่อแดน

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ ฯ ทรงพระดำริหว่าระยะทางทีไกลตั้งแต่
เมืองกาญจนบุรี ไปจนถึงปลายแดนนั้น บางทีจะเป็นที่ลำบากในการที่
จะให้พนักงานผู้ซึ่งจะรักษาสายข้างฝ่ายแดนอังกฤษมาตั้งอยู่เมือง
กาญจนบุรี พวกพนักงานนั้นควรที่จะตั้งอยู่ในตำบลทีไม่มีความลำบาก
ในระหว่างเมืองทวายกับปลายแดนด้วย จะเป็นทีใกล้เคียงกับงานทีจะทำ

(๑) สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

อนึ่ง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ ฯ มีพระประสงค์อยากจะทรงทราบ
กำหนดวันที่จะได้เปิดสายโทรเลขให้คนทั้งปวงใช้วันใด ด้วยว่าพนักงาน
โทรเลขที่ฝ่ายไทยได้เรียกไว้นั้น ได้สั่งให้คอยอยู่ในเมืองลอนดอนจนกว่า
จะได้เรียกออกมา

พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้
ข้าพเจ้าของท่านได้ส่งสำเนาหนังสือฉบับนี้ ไปยังคอเวอนเมนต์อินเดีย แล
ถามความประสงค์ของคอเวอนเมนต์อินเดียให้ทราบด้วย

แจ้งความมา ณ วัน ๒๕^{๑๕} ก่ำ บีมแบเบญจศก ๑๒๔๕^{๑๖}

ตรงกับวันที่ ๑๕ เดือนออกโตเบอร์ ฤชชศักราช ๑๔๘๓

ส. ท. $\frac{๑๖๐}{๔๕}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรียบมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษ-
มหาโกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความมายัง
เจ้าคุณว่า เมื่อ ณ วัน $\frac{๕}{๑๕}$ ^{๑๓} ก่ำ ปีมแมเบญจศก ^{๑๖} เจ้าคุณมีหนังสือมายัง
ข้าพเจ้าส่งหนังสือพระยาอภัยภูธรรักษา(๑) ว่าด้วยทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ตั้งต้นขุนโตแปนขุนรักษาบริรักษ์ไวสกงสุลสยามที่เมืองสิงคโปร์
จะขอเอกภควาเดอนั้นเมื่อวัน $\frac{๕}{๑๕}$ ^{๑๓} ก่ำ ปีมแมเบญจศก ได้มีพระบรม
ราชโองการโปรดเกล้าฯ ดำรัสสั่งเจ้าคุณในที่ประชุม ให้เจ้าคุณมีหนังสือ
ไปยังพระวงษเธอ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ให้ขอเอกภควาเดอให้แก่
ขุนรักษาบริรักษ์นั้น เจ้าคุณได้มีหนังสือไปถึงพระองค์เจ้าปฤษฎางค์แล้ว
ฤยัง ถ้าได้มีไปแล้ว ให้เจ้าคุณมีหนังสือตอบพระยาอภัยภูธรไปเสียด้วย

เรียบมา ณ วัน $\frac{๗}{๑๑}$ ^{๑๔} ก่ำ ปีมแมเบญจศก ศักราช ๑๒๔๕

สวัสดิประวัติ

(๑) พระยาอภัยภูธรรักษา (กอซิมซิม ณ ระนอง)

ส. ๗ ^{๑๒๔}/_{๘๕}

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรือนมาขังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษ์มหา
โกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยเจ้าคุณมีหนังสือลงวัน ^{๑๑๑๑}/_๗ ค่ำ ปีมแมเบญจศก ^{๑๖} ส่งสำเนา
หนังสือไปมากับมิสเดอชาเลฟอบ เรื่องกงสุลสยามที่เมืองบอมเบ
มานั้น ได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาแล้ว

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความมายัง
เจ้าคุณว่า การเรื่องนี้ยังหลีกเลี่ยงกันอยู่ไม่ได้ความชัดอย่างไร ให้เจ้าคุณ
ได้สวนคุเสียให้ตลอด เมื่อได้รับความชัดว่ามีสเดอลีจะไม่เป็นกงสุลสยาม
ที่เมืองบอมเบอีกต่อไป จะโปรดตั้งให้มิสเดอชาเลฟอบเป็นกงสุลต่อไป
ก็ได้ มีกงสุลดีกว่าไม่มี

อนึ่ง โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าเรียนตามเจ้าคุณว่า หนังสือพระยา
อภัยภูถศกศรีรักษามีมาถึงเจ้าคุณว่าด้วยเรื่องเงินปัน ลงวันที่ ๑๓ เดือนยุน
เจ้าคุณได้มีหนังสือตอบไปประการใดบ้าง

เรียนมา ณ วัน ^{๑๑๑๑}/_๗ ค่ำ ปีมแมเบญจศก สักราช ๑๒๔๕

สวัสดิประวัติ

ส, ท $\frac{๒๐๐}{๔๕}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรือนมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษ-
มหาโกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยข้าพเจ้าได้รับหนังสือเจ้าคุณลงวัน ๔ ๑ ๑๒ ^{๐๖} _{๐๔} ก่ำ ปีมแมเบญจศก

ว่าด้วยกงซุลโปรตุเกสคนใหม่ขอเข้ามาเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาทเป็นการ
ไปรเวตนั้น ได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลี-
พระบาทแล้ว

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความมายัง

เจ้าคุณว่า วัน ๗ ๑ ๑๐ ^๒ ก่ำ เป็นวันว่าง ควรที่กงซุลโปรตุเกสคนใหม่จะเข้า
มาเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาทได้ ให้เจ้าคุณมีหนังสือนัดกงซุลโปรตุเกสไป
ตามกำหนดนี้

เรียนมา ณ วัน ๔ ๑ ๑๒ ^{๐๖} _{๐๔} ก่ำ ปีมแมเบญจศก ศักราช ๑๒๔๕

สวัสดิประวัติ

๓, ๓ $\frac{๓+๖}{๔๔}$

พระเจ้าอนงชาเชอ กรมหมื่นศิริรัชสังกาศ เรือนมายังท่านเจ้า-
พระยาภาณุวงษมหาโกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ให้ข้าพเจ้าเรือนมายังเจ้าคุณ
ว่า มีราษฎรร้องถวายฎีกากล่าวโทษ $\left. \begin{array}{l} \text{ตระลาการ} \\ \text{เสมียนผู้คุม} \end{array} \right\}$ ในกรมต่าง ๆ บาง

กรมว่า กดความไว้ $\left. \begin{array}{l} \\ \text{กดขี้ต่าง ๆ} \end{array} \right\}$ บ้าง ได้ทำเรื่องราร้องต่ออธิบดีในกรมนั้น ๆ

แล้ว ผู้รับเรื่องรารอานำเรียนไม่ ดังนี้หลายเรื่อง ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้สอบถามอธิบดีในกรมนั้น ๆ ท่านอธิบดีในกรมนั้น ๆ
กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ผู้ที่ร้องฎีกาหาได้ยื่นเรื่องรารอานำเรียนไม่ ครั้นทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชำระผู้ที่ร้องถวายฎีกา ๆ อ้างว่าคนนั้น ๆ เป็นผู้
รับเรื่องรารอานำเรียนไว้ สอบถามผู้ที่ใจท้อก็ให้การปฏิเสธ ครั้นสืบพยานก็
ไม่สมผู้ร้องฎีกา จึงทรงพระกรุณาให้ปรับผู้ร้องฎีกาเป็นเบี้ยลเมิตตาม
ศักดิ์นาเป็นความผิดซึ่งหาไม่จริงดังนี้หลายเรื่อง แต่ทรงพระราชดำริห์
ว่า การเรื่องนบางที่ผู้ซึ่งร้องฎีกาจะไม่ได้ทำเรื่องรารอานำเรียนไว้จริงบ้าง บางที่
จะยื่นเรื่องรารอานำเรียนไว้แล้ว ผู้ที่รับเรื่องรารอานำเรียนจะทำสูญหายเสียบ้าง ประการหนึ่ง
ผู้ที่ยื่นเรื่องรารอานำเรียน บางที่จะไม่รู้จักตัวผู้ที่รับเรื่องรารอานำเรียนบ้าง เพราะฉะนั้นขอให้

เจ้าคุณจัดพนักงานผู้รับเรื่องราว ให้มั่นคงแข็งแรงขึ้น ให้ราษฎรทราบวา
ผู้ขึ้นเป็นผู้รับเรื่องราวในกรมนี้ ความของราษฎรจะได้ไม่ค้างค้ำ

เรียนมา ณ วัน ๑๙๑ ค่ำ ปีมแมเบญจศก ศักราช ๑๒๔๕

กรมมหาดไทย

ศ, ท $\frac{๒๒๔}{๔๕}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรือนมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงมมหา
โกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความมายัง
เจ้าคุณว่า เมื่อ ณ วัน ๕ ๓ ๐ ถ้า โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้ามีหนังสือไปยัง
เจ้าคุณ ให้เจ้าคุณนัดกงสุลฝรั่งเศสเข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทใน
วัน ๑ ๓ ๐ คำนั้น บัดนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังไม่สู้ทรงสบาย
ขอเลื่อนไปเวลาอื่น แล้วจึงจะพระราชทานกำหนดมาภายหลัง ให้เจ้าคุณ
แจ้งความไปให้กงสุลฝรั่งเศสทราบเสียก่อน อย่าให้ทันเขาขึ้นมา

เรียนมา ณ วัน ๖ ๓ ๐ ถ้า ปีมแมเบญจศก ศักราช ๑๒๔๕

สวัสดิประวัติ



ร. ๗ $\frac{๒๗๐}{๔๕}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยหนังสือนิวแมนมีมาชั้นหลังว่าด้วยการห้ามโยนห้วงนั้น เหน
ว่ายอมห้ามปรามโดยเร็วรื้อยดีแล้ว ฉนั้นจึงได้ร่างหนังสือตอบส่งมา
แต่หนังสือที่จะส่งไปถึงราชทูตนั้น ถึงโดยจะไม่ต้องส่งให้ทูต
ทราบอยู่แล้ว ฝ่ายเขาก็จะส่งไป เสด็จต้องส่งออกไปถึงราชทูตของเรา
อย่าให้ช้า แต่หนังสือนำนั้นเป็นแต่ว่าเมื่อเดิมได้ผูกมัดขังกันอยู่
ภายหลังนิวแมนได้ยอมตกลงห้ามปรามเสร็จแล้ว เป็นแต่ส่งออกมาให้
ราชทูตทราบ ตามแต่จะเห็นควรใช้อย่างไร

จดหมายมา ณ วัน ๓๑^{๑๒} ก่ำ ปีมแมเบญจศก ศักราช ๑๒๔๕^{๑๖}

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ส. ๗ $\frac{๒๒๗}{๔๕}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติเรียนมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษมหา
โกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยเจ้าคุณมีหนังสือลงวัน ๒๑^{๑๑} ค่ำ ปีมแมเบญจศก ส่งสำเนา
หนังสือกงซุลเยอรมัน ว่าด้วยแกรนด์ดุคออฟเมกแลมเบ็กเซอร์รินส่งพระ-
ราชสาส์นแสดงความยินดีในการที่ทรงรับดุคออฟเมกแลมเบ็กเซอร์ริน
แลส่งเครื่องราชอิสริยยศมาถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กงซุลจะ
ขอเวลาเข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ถวายพระราชสาส์น และเครื่อง
ราชอิสริยยศนั้น ได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาแล้ว มีพระบรม
ราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความมายังเจ้าคุณว่า เวลานี้ก็
ยังไม่สู้ทรงสบายเป็นปรกติ จะต้องงดการที่กงซุลเฝ้าไว้ก่อน ต่อเมื่อทรง
สบายเป็นปรกติแล้วเมื่อไร จึงจะโปรดพระราชทานกำหนด ให้เจ้าคุณ
นัดเขาไปต่อที่หลัง ให้เจ้าคุณแจ้งความให้กงซุลเยอรมันทราบ

เรียนมา ณ วัน ๓๑^{๑๒} ค่ำ ปีมแมเบญจศก ศักราช ๑๒๔๕

สวัสดิประวัติ

เจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดี ที่พระคลังแสนบดผู้ว่าการ
ต่างประเทศ แจ้งความมายังมิสเดอนูมัน ผู้ว่าการแทนเอเจนต์แลกงซุล
เฮนเนราลอังกฤษ

ด้วยข้าพเจ้าได้รับหนังสือของท่านลงวัน ๖^๕ ก่ำ ชแจ้งด้วย
ความเหนของท่านโดยพิสดารในการเล่นเบี้ย อย่างที่เกิดขึ้นใหม่นั้น
บัดนี้ข้าพเจ้าได้ทราบความตามที่ท่านชแจ้งมา ทำให้ข้าพเจ้าเหนความ
แปลกกว่าแต่ก่อนนั้นแล้ว ข้าพเจ้าขอขอบน้ำใจท่านที่ท่านได้กล่าวรับว่า
เอเจนต์ของ สมเด็จพระนางเจ้าอังกฤษ กงจะช่วยอุดหนุนการค้า ที่
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะได้ทรงพระราชดำริห์จัดการต่อไป แล
ขอขอบใจท่านในการที่ท่าน ได้จัดการบังคับให้คนสปีเยกต์อังกฤษซึ่งอยู่
ในกรุงสยาม ทำตามกฎหมายโดยว่องไวขึ้นด้วย

แจ้งความมา ณ วัน ๔^๓ ก่ำ ปีมแมเบญจศก ^{๑๖}
ตรงกับวันที่ ๑๒ เดือนดีเซมเบอ ฤกษ์ตศักราช ๑๘๘๓

Chow Phya Bhanuwongse Maha Kosathibode Thi Phraklang,
Minister for Foreign Affairs. To W.H. Newman Esquire.

H.B.M.'s Acting Agent & Consul General. I have the honour to acknowledge the receipt of your despatch of the 7th Instant in which you have lengthily explained your view on the new introduced Gambling.

I have now noted your explanation on this subject which makes my understanding much differ from what I thought before

I beg to thank you for the assurance of the support of H.B.M.'s Agent & Consul General to anywise measures which His Majesty the King should have thought fit to do in future, and also to thank you for the active Co-operation which you have taken to inforce the laws among H.B.M's subject in Siam

Foreign Office.

December 12th 1883.

ศ. ท $\frac{๒๓๒}{๔๔}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรียบเรียงทำนเจ้าพระยาภาณุวงษ-
มหาโกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยเจ้าคุณมีหนังสือลงวัน ๔๖๑ คำ ปีมแมเบญจศก ส่งร่างหนังสือ
ที่จะนำส่งหนังสือมีไปมากับกงซุลอังกฤษ เรื่อง ห้ามการเล่นโยนห่วงไป
ยังพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ ราชทูตสยาม ณ กรุงลอน-
ดอนมานั้น ได้นำทูลเกล้าถวายทอดพระเนตร ทรงแก้ไขแล้ว ทรงพระ-
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าส่งออกมา ให้เจ้าคุณมีหนังสือไปตามที่ร่าง
มาน

เรียนมา ณ วัน ๖๖๑ คำ ปีมแมเบญจศก ศักราช ๑๒๔๕

สวัสดิประวัติ

๕, ๖ ๒๓๔

พระเจ้าน้อยยาเซอ กรมหมื่นสิริรัชตังกาศ เรียนมายังท่านเจ้า
พระยาภาณุวงษมหาโกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยเดิมมีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าเรียนมายัง
เจ้าคุณว่า ให้เจ้าคุณจัดพนักงานรับ เรื่องราวให้เป็นการมั่นคงแข็งแรงขึ้น
แจ้งอยู่ในหนังสือ ๕, ๖ ๒๓๔ ซึ่งลงวัน คำปมแม่เบญจศก นั้นแล้ว
ทางท่านได้ตอบไปว่า ได้จัดพนักงานรับเรื่องราวใหม่มั่นคงขึ้นตามกระแส
พระบรมราชโองการแล้วนั้น ข้าพเจ้าได้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา
แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว

มีพระบรมราชโองการให้ข้าพเจ้าเรียนมาว่า การซึ่งผู้ขึ้นเรื่องราว
อ้างว่าคนนั้นเป็นผู้รับเรื่องราวไว้ ฝ่ายผู้ต้องอ้างก็ให้การปฏิเสธนั้น
การต่อไปถ้าเป็นดังนั้นก็จะต้อง ใต้สวนไปทุก ๆ เรื่อง เป็นการ
ชักให้ความขัดขวางแน่นหนาไป

..... พระราชดำริเห็นว่า ควรจะมีจดหมายขอของพนักงานผู้
รับเรื่องราวเป็นใบรับ แก่ผู้ขึ้นเรื่องราวไว้เป็นสำคัญ ผู้รับ
เรื่องราวแลผู้ขึ้นเรื่องราวจะได้ไม่เป็นการ ต่อไป ทรงพระ-

กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำตัวอย่างจดหมายใบรับส่งมา ขอให้
เจ้าคุณจัดการตามกระแสพระราชดำริห์ ให้ได้ใช้จดหมายใบรับนี้ ตั้งแต่
ณ วัน ๙^๑ ๒^๑ คำ ปีมแมเบญจศก^{๑๖} ทุก ๆ กรม

เรียนมา ณ วัน ๙^๑ ๑^๑ คำ ปีมแมเบญจศก^{๑๖} ศักราช ๑๒๔๕

กอมณีศรีหัตถ์อักษรศาสตร์

ศ. ๗ $\frac{๒๓๘}{๔๕}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรียนมายังเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์
ที่สมุหพระกระลาโหมได้ทราบ

ด้วยมีพระบรมราชโองการฯ ให้ข้าพเจ้าเรียนมายังเจ้าคุณว่า
เจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดี ส่งสำเนาหนังสือมิสเตอร์นิวมาน
ผู้ว่าการแทนเอเจนต์แลกงสุลเซเนอราลอังกฤษ นำหนังสือผู้ว่าการแทน
ที่พลอมมิสชันเมืองรังกุล ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชนปะรัน ฝ่ายสยามมี
หนังสือไปขอคนที่เมืองมลิวัน ๒ คนว่าเป็นผู้ร้าย ความเรื่องนี้เจ้าพระยา
ภาณุวงษ์ว่าได้เรียนไปยังเจ้าคุณแล้ว เจ้าคุณว่าจะมีหนังสือถามไปก่อน

ทรงพระราชดำริหว่า ถ้าเจ้าคุณมีหนังสือไปถึงหลวงนราธิกรฤทธิ
ข้าหลวง ให้ปลุกยามากับหลวงทวีปสยามกิจกงสุลสยามที่เมือง
เกาะหมากจะดี ด้วยเขาเข้าใจในเรื่องความดี การควรจะทำอย่างไรก็
ให้ทำ ทรงเห็นว่าถ้าจะรออยู่มีหนังสือไปสอบถามก่อน เมื่อเขาสืบได้
ความแล้วมีใบบอกเข้ามาก่อน จึงจะบังคับออกไปนั้นกลัวจะเป็นการซ้ำ
ขัดขวานักถ้าเป็นความไม่สำคัญ ให้เขาคิดอ่านพุดจาไปก่อน แล้วมี
ใบบอกเข้ามาด้วยก็เห็นจะได้

เรียนมา ณ วัน ๔^๑ ก่ำ ปีมแมเบญจศก ศักราช ๒๓๔๕
๕

สวัสดิประวัติ

ศ, ๒ $\frac{๒๓๖}{๔๕}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรียนมาขังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษมหา
โกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยเจ้าคุณมีหนังสือลงวัน ๓๑^๕ ก่ำปีมแมเบญจศก ศักราช ๑๒๔๕

สั่งสำเนาหนังสือมิสเดอนิวแมน แลหนังสือผู้ว่าการแทนชั่พคอมมิส-
ชันเนอเมืองรังงุน ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านในเขตแดนสยาม ไปขอคนเมือง
มลิวันมานั้น ได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาแล้ว

มีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความมายัง
เจ้าคุณว่า การเรื่องนี้ให้เจ้าคุณปรึกษากับท่านเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์
ทำหนังสือตอบมิสเดอนิวแมนไป แต่ในเรื่องความที่จะทำอย่างไรนั้นได้
โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้ามีหนังสือเรียนไปยังท่านเจ้าพระยาสุรวงษ์
ไวยวัฒน์ฉบับหนึ่ง โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าคัดสำเนาส่งมาให้เจ้าคุณทราบ
ด้วยความแจ้งอยู่แล้ว

แต่หนังสือที่ข้าพเจ้ามีไปเรียนเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์นั้นเป็นแต่
ความที่จะจัดการในส่วนตัว มีใจความที่จะตอบหนังสือมิสเดอนิวแมน
หนังสือที่จะตอบมิสเดอนิวแมนต้องทำใหม่ต่างหาก

เรียนมา ฅ วัน ๔๑^๕ ก่ำปีมแมเบญจศก ศักราช ๑๒๔๕

สวัสดิประวัติ

ศ, ท $\frac{๒๔๒}{๔๕}$

กรมหมื่นศิริราชสังกาศ เรียบมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษา-
ธิปไตยทราบ

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าเรียบมายัง
เจ้าคุณว่า ซึ่งเจ้าคุณกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ราษฎรที่มาขึ้นเรื่องราว
ต่อเจ้าคุณกล่าวโทษพระยานนทบุรี^(๑) กรมการ ๖ ฉบับ เจ้าคุณได้บังคับ
ไปตามซึ่งเจ้าคุณกราบบังคมทูลพระกรุณานั้น ถูกต้องชอบด้วยราชการ
แล้ว

แลฎีการาชฎรมข้อ ๔ ฉบับ ซึ่งยังไม่ได้อ่านเรื่องราวต่อเจ้าคุณนั้น
ก็ได้ทรงเซนพระราชหัตถ์คืนไปหมดแล้ว

เรียนมา ณ วัน ๖๙๑ ก่ำ ปีมแมเบญจศก ศักราช ๑๒๔๕

กรมหมื่นศิริราชสังกาศ

(๑) พระยานนทบุรี (ทศ สิงหนณี) ต่อมาเป็นพระยาไกรโกษา

ศ, ที่ $\frac{๒๔๕}{๔๕}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรียนมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษมหา
โกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยเจ้าคุณจดหมายลงวัน ๖^๑ ๑ ถ้า ปีมแมเบญจศก ว่าด้วยจะกราบ
ถวายบังคมลาลงไปอยู่ที่บ้านเมืองสมุทรปราการนั้น

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว

เรียนมา ณ วัน ๖^๑ ๑ ถ้า ปีมแมเบญจศก สักราช ๑๒๔๕
๗

สวัสดิประวัติ

ศ, ที่ $\frac{๒๔๖}{๔๕}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ

เรียนมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษมหาโกษาธิบดีได้ทราบ ด้วย
เจ้าคุณมีหนังสือลงวัน ๕๙๑ กำปมแม่เบญจศก^๖ ส่งสำเนาหนังสือมิสเดอ
เออาร์กูฮุน มีมายังเจ้าคุณว่าด้วยจะขอเซอร์เวทางรถไฟเข้ามาในกรุง
สยามนั้น ได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาแล้วแต่วันนั้น

บัดนี้ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความมา
ยังเจ้าคุณว่า เรื่องนี้ได้โปรดเกล้าฯ มีพระราชหัตถเลขาไปยังสมเด็จพระเจ้า
บรมวงษเชอ ซึ่งสำเร็จราชการกรมมหาดไทย ให้มีตราไปถึงหัวเมือง
ตามระยะทางที่พวกมิสเดอเออาร์กูฮุน จะเซอร์เวทางรถไฟลงมาจนถึง
กรุงเทพฯฯ ให้ช่วยอนุเคราะห์พวกเซอร์เวให้ได้ตรวจการ และซื้อเสบียง
อาหารเครื่องใช้สอยโดยสะดวก อย่าให้เป็นการลำบากขัดข้องแต่ระยะทาง
ที่เขาจะเซอร์เวลงกรุงเทพฯฯ นั้น เปนเมืองขึ้นกรมมหาดไทยตลอด
ลงมาจนกรุงเทพฯฯ ต่อมาเมืองปทุมธานีเป็นเมืองขึ้นกรมพระกระลาโหม
เมืองนนทบุรีเป็นเมืองขึ้นกรมท่า เพราะฉะนั้นส่วนเมืองประทุมธานี ให้
เจ้าคุณเรียนท่านเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ ให้มีตราไปให้ผู้ว่าการเมือง

ประทุมธานีทราบเสียด้วย แต่เมืองนนทบุรีนั้นเป็นของเจ้าคุณอยู่แล้ว
ให้เจ้าคุณมีตราไปให้ทราบด้วย

เรียนมา ณ วัน ๑๑^๕ ค่ำ ปีมแมเบญจศก ศักราช ๑๒๔๕^{๑๖}

ท้าวศรีประจักษ์



ส, ท $\frac{๒๔๕}{๔๕}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ แจ้งความมายังพระยาพิพัฒน์โกษา
ได้ทราบ

ด้วยท่านเจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดีมีหนังสือมาว่า กงซุล
เยอรมันจะขอเข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ถวายพระราชสาสน์แล
เครื่องราชอิศริยยศ ที่แกรนด์ดุ๊กออฟเมกเลมเบิร์กเซอร์วินส่งมาโปรด-
เกล้า ๆ ให้ท่านเจ้าพระยาภาณุวงษ์มีหนังสือคัดเลือนเวลาไปแต่ก่อนนั้น

บัดนี้พระบรมราชโองการ ๆ ให้ท่านนัดกงซุลเยอรมันเข้ามาเฝ้า
ทูลละอองธุลีพระบาท ณ วัน ๓๑๐ ค่ำ จัดการตามธรรมเนียมถวายพระ
ราชสาสน์ ให้ท่านหมายจัดการไปตามเคย

อนึ่งกอเรสโปนเดนส เรื่องชาติดมหมัตแขก ที่ท่านเจ้าพระยา
ภาณุวงษ์คัดทูลเกล้า ๆ ถวายเข้ามาเมื่อเวลาเวลานั้นนั้น ยังขาดอยู่หาครบไม่
แจ้งความมา ณ วัน ๓๑๐ ค่ำ ปีมแมเบญจศก ศักราช ๒๔๕

สวัสดิประวัติ

ศ, ที่ $\frac{๒๕๒}{๔๕}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรียนมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษ-
มหาโกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความมายัง
เจ้าคุณว่า เจ้าคุณมีหนังสือกราบบังคมทูลพระกรุณาลงวัน ๖ ๑ ๑ ถ้า
ถวายคอเรสปอนเดนส์ เรื่องความแขกสอติมหมัด เรื่องเรือจมนั้น
ได้ทรงตรวจตลอดแล้ว ทรงสงไสยว่าคอเรสปอนเดนส์จะคัดมาไม่หมด
ข้าพเจ้าได้ถามพระยาพิพัฒน์โกษาฯ แจ้งความว่า ได้คัดมาหมดแล้ว
บัดนี้พระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความมายังเจ้าคุณ
ว่าการที่ทรงสงไสยว่า เจ้าคุณจะถวายคอเรสปอนเดนส์เข้ามาไม่หมดนั้น
เพราะในหนังสือมิสเตอร์นิวมานว่า ได้ถามปากคำลูกเรือของแขกสอติ-
มหมัด หากทรงทอดพระเนตรเห็นคำให้การนั้นไม่ จึงได้ทรงสงไสยว่า
จะยังคัดมาไม่หมดทุกอย่าง

แลการที่เจ้าคุณพูดไปกับมิสเตอร์นิวมานว่าจะตัดสินให้สอติมหมัด
ได้เงิน ๑๕๐๐ เหรียญนั้นเจ้าคุณเห็นการอย่างไร ถือเอาทุนทรัพย์อันใด
เป็นที่ตั้ง จึงได้กำหนดว่าจะให้เงิน ๑๕๐๐ เหรียญ ขอให้เจ้าคุณตอบ
มาด้วย

อนึ่ง ในเวลานี้เจ้าคุณกรมมีหนังสือตอบมิสเตอร์นิวแมนไปว่า
เรื่องความนั้นต่อเสด็จพระราชดำเนินกลับจากประพาสทะเลแล้ว จึงจะ
แจ้งไปให้เขาทราบ

เรียนมา ณ วัน ๒ ๑ ๐ ค่ำ ปีมแมเบญจศก สักราช ๑๒๔๕

สมเด็จพระราชโอรส

ศ, ที่ $\frac{๒๕๓}{๔๕}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรียนมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษ-
มหาโกษาธิบดีได้ทราบ

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความ
มายังเจ้าคุณว่า เจ้าคุณมีหนังสือกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า จะขอตาม
เสด็จพระราชดำเนินประพาสทะเลด้วยนั้น ก็ทรงพระราชดำริห์เห็นชอบ
ในการที่เจ้าคุณจะไปตามเสด็จพระราชดำเนินนั้น แต่ในเวลานี้ ท่าน
เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ก็ยังไม่กลับจากเมืองราชบุรี ไม่มีใครที่เป็น
ผู้ใหญ่อยู่บ้านอยู่เมือง ต้องให้เจ้าคุณอยู่ก่อนอย่าเพื่อไปตามเสด็จพระ-
ราชดำเนิน เมื่อท่านเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์กลับมาจากเมืองราชบุรี
แล้ว เจ้าคุณจึงค่อยตามเสด็จพระราชดำเนินไปภายหลัง

เรียนมา ณ วัน ๓ ๑ ๑ คำ ปีมแมเบญจศก ๓๒๔๕

สวัสดิประวัติ

ศ, ที่ $\frac{๒๕๔}{๔๕}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรียนมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษา-
ธิปตีได้ทราบ

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความมายัง
เจ้าคุณว่า เรื่องความจีนหลิมฟอกเซนสับเซกต์วิลันดาที่เจ้าคุณส่งคอเรส-
ปอนเดนส์เข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายนั้น การที่เข้าไปนั้นเพราะต้องทรงตรวจ
คอเรสปอนเดนส์โดยละเอียด แลในเวลานี้ก็จวนจะเสด็จพระราชดำเนิน
ประพาสทะเลแล้ว จึงพระราชทานกระแสพระราชดำริที่มายังเจ้าคุณ
ต่อภายหลัง ให้เจ้าคุณมีหนังสือคัดกงซูลวิลันดาไปก่อนว่าเสด็จพระราช
ดำเนินกลับจึงจะแจ้งความไปให้ทราบ

เรียนมา ณ วัน ๓ . ๑ . ๑ ก่ำ ปีมแม เบญจศก ศักราช ๑๒๔๕

สวัสดิประวัติ

ศ. ๗ $\frac{๒๘๗}{๔๕}$

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เรียบมายังท่านเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษา-
ธิบตี ได้ทราบ

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความมายัง
เจ้าคุณว่า เจ้าคุณส่งหนังสือกงซุลฝรั่งเศส ว่าด้วยมีผู้ร้ายฆ่าอนิเนีย
ฝรั่งเศสตาย ในเขตแดนเขมรใกล้เมืองสตุงตรง ซึ่งเป็นเขตแดนฝ่าย
สยาม ถ้าผู้ร้ายหนีมาในเขตแดนสยาม ขอให้ผู้รักษาเมืองกรมการ
ช่วยเป็นธุระที่จะจับตัวผู้ร้ายนั้นได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ซึ่งสำเร็จราชการกรมมหาดไทยมีตราไปให้
ผู้รักษาเมือง ให้ผู้รักษาเมืองกรมการทราบความแล้ว ขอให้เจ้าคุณมี
หนังสือตอบกงซุลฝรั่งเศสไปว่า กงซุลมีหนังสือมานั้น ได้โปรดเกล้าฯ
ให้เจ้าพนักงานมีตราไปยังผู้รักษาเมืองกรมการให้เป็นธุระ ถ้าผู้ร้ายจะหนี
เข้ามาในเขตแดนสยาม ให้จับตัวส่งเข้ามา

เรียนมา ณ วัน ๕๑๒ ค่ำ ปีมแมเบญจศก ศักราช ๑๒๔๕
๑๒

สวัสดิประวัติ

(ตำนาน)

สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้ากรุง
สยามทั้งฝ่ายเหนือฝ่ายใต้แลดินแดนต่าง ๆ ที่ใกล้เคียง ก้อลาวเฉียง
ลาวทวน มลายู กระเหรี่ยง ฯลฯ

ขอเจริญทางพระราชไมตรีมายังท่านผู้ประเสริฐ ซึ่งมียศอันชอบ
เอื้อลอฟท์ไฟเฟอริน ไวศรอย แลกอนเวอนเนอเนอราลของอินเดีย

ด้วยเราพระเจ้ากรุงสยามได้รับอักษรสาส์น ลงวัน ๔^๖ ๓^๖ ค่ำ ปวอก
ฉศก ศักราช ๑๒๔๖ ซึ่งท่านได้แสดงความให้เราพระเจ้ากรุงสยามทราบ
ว่า ท่านได้รับตำแหน่งยศเป็นไวศรอยคอเวอนเนอเนอราลผู้ครอง
ฝ่ายอินเดียชั้น

ในการอำนวยพรแก่ท่านซึ่งได้รับตำแหน่งศักดิ์อันบริบูรณ์ไปด้วย
เกียรติยศสำหรับตัวท่านนั้น เราพระเจ้ากรุงสยามได้มีความปราถนาพร้อม
กับความปราถนาของท่านที่จะได้รักษาทางพระราชสัมพันธ์ไมตรี
ซึ่งได้มีอยู่แล้วโดยสุขสวัสดิ์ ในระหว่างผู้ครองฝ่ายอินเดียอันสืบเป็นลำดับ
มา กับพระองค์ของเรา พระเจ้ากรุงสยาม จะมีความเจริญยิ่งขึ้นไปอีก

เราพระเจ้ากรุงสยาม ถอเอาโอกาสอันที่จะสำแดงให้ท่านทราบ
ว่าส่วนผู้ครองของเราพระเจ้ากรุงสยามการทุกสิ่งที่จะให้ทางพระราช
สัมพันธ์ไมตรีนี้เจริญยิ่งขึ้นไป

เราพระเจ้ากรุงสยามขอตั้งอยู่ว่าเป็นกัลยาณมิตรของท่าน
พระบรมมหาราชวังกรุงเทพฯ

วัน ๕^๕ ๕^๕ ค่ำ ปีระกายังเป็นฉศกศักราช ๑๒๔๖

ขุนนิมิตร เขียน

Translation

Somdetch Phra Paramendr Maha Chulalongkorn Phra-Chula Chorm Klao, King of Siam both Northern & Southern and all its Dependencies, Laos, Malays Kareans etc etc etc

To

His Excellency the Right Honourable the Earl of Dufferin K.P.,G.C.B.,G.C.M.G. V.C. Viceroy and Governor General of India.

My Lord.

I have duly received Your Lordship's letter, of the 21st of January 1885 in which you communicate to me your Lordship's appointment as Viceroy and Governor General of India.

In congratulating Your Lordship upon an appointment sohonours for yourself, I can only reciprocate Your wish that the friendly relation so happily existing between successive Governor General of India and myself may be increased and may evermore be deloped.

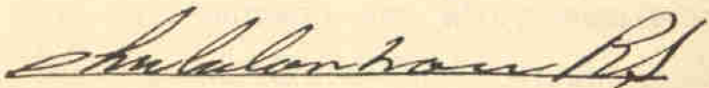
I take this opportunity on the part of my government to advance these friendly relations and

I beg to remain

Your Lordship's

Good friend.

(Manu Regin)



Grand Palace

Bangkok 20th March 1885



ว, ท $\frac{๒๖}{๔๗}$

ถึง ท่านกรมท่า

ด้วยเรื่องที่คุณค้าจะขออนุญาตอาวรุตามที่คุณสั่งมาแต่ก่อน ว่าให้ไปขออนุญาตที่เจ้าพนักงานโรงภาษี เจ้าพนักงานโรงภาษี แจ้งความไปยังกรมท่า กรมท่านำความมาบอกฉัน ฉันจะอนุญาตก็ดี ไม่อนุญาตก็ดี กรมท่าต้องแจ้งความไปให้โรงภาษีทราบ ถ้าไม่อนุญาตจะได้บอกเปิดแก่ผู้ขออนุญาตไปเสีย ถ้าอนุญาตกรมท่าต้องมีหนังสือถึงกงซุลในเมืองซึ่งอาวรุจะมา ฝ่ายโรงภาษีก็จะต้องให้ใบเปอมิต(*)ต่างหากเปนสองซึก แลเปนความลำบากอยู่เห็นว่าใบเปอมิตนั้น ควรจะให้โรงภาษีคงให้อยู่แต่กรมท่าควรจะมีตราตีในใบเปอมิตนั้นดวงหนึ่งเปนที่สำคัญ สังเกตของกงซุลว่าได้อนุญาตจากกรมท่า ตัดการที่จะต้องมีหนังสือถึงกงซุลในเรื่องอาวรุบ้อย ๆ ลงได้ แต่กรมท่าจะรับเอาใบเปอมิตนั้น มาไว้สำหรับเขียนประทับตรา ส่งไปให้โรงภาษีประทับตราโรงภาษี แล้วส่งให้แก่ลูกค้า ไม่ต้องให้ลูกค้าไปมาสองออฟฟิศ ฤจะให้โรงภาษีเขียนใบเปอมิตให้แก่ลูกค้า มาประทับตราที่ออฟฟิศกรมท่าอีกครั้งหนึ่งก็ตามแต่เธอจะเห็นสมควร พร้อมด้วยเจ้าพนักงานโรงษี ได้มีคำสั่งไปถึงเจ้าพนักงานโรงภาษี เนื้อความอย่างเดียวกันฉบับหนึ่ง

(๑) Permit

อนึ่งการที่จะจัดลงเป็นแบบอย่างไร เธอต้องชี้แจงให้กงสุลเมือง
ที่จะมีอาวุธเข้ามาทราบทั่วกันด้วย

จดหมายมา ณ วัน ๑๕ ๒๕ คำปรกาศยังเป็นผลศึก ศักราช ๑๒๔๖

อินทนิล

ดรรชนี

สารบัญค่นเรื่อง

ใน

พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชทาน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

(แต่หน้า ๑-๒๖๘)

นางแม่นมาส ขวลิต เป็นผู้ทำ

ก.

กรมท่า	๖๘, ๑๒๑, ๒๑๒
กรมนา	๒๕๙
กรมประจักษ์	๑๑, ๑๓, ๑๖, ๑๗, ๖๑, ๖๒
กรมสมมต	๙, ๑๒, ๗๖, ๑๐๗, ๒๕๓, ๒๖๐
กรมหลวงเทเวระวงษ์	๑๑, ๕๐, ๕๕, ๕๙, ๖๕, ๖๖, ๖๘, ๗๖, ๘๓, ๘๙, ๙๑, ๙๒, ๙๕, ๙๘, ๑๐๓, ๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๘, ๑๓๑, ๑๓๓, ๑๓๕, ๑๖๐, ๑๗๓, ๑๗๕, ๑๘๑, ๑๘๔, ๑๙๓, ๑๙๙, ๒๐๙, ๒๑๓, ๒๑๖, ๒๒๒, ๒๓๑, ๒๔๒, ๒๔๖
กัตันคั้น	๘๕, ๙๕, ๙๖, ๙๘, ๑๓๐, ๑๗๗, ๑๘๑
พระยา	๑๔๗

๔๖๖

การคลัง	๑๘๖	
กาวัน, หมอ	๒	
กิตติยากร	๒๒๗, ๔๑	
กิมเซ่งหลี	๑๙๑	
กุลยอง, ม.	๑๑๘	
โกษา, พระ	๑๔๗	
ไกรเพชรรัตนสงคราม, พระยา (แจ๋ บุนนาค)		๑๒๕

ข.

ขบตปั้ง	๒๘	
ข้าราชการหัวเมือง, คำแนะนำ	๑๐๘	
เขตแดน	๒๔๒	

ค.

คทาธรรมนิทร์, พระยา (ชุ่ม อภัยวงศ์)

ค

อภัยภูเบศร์, เจ้าพระยา

กลองวังสิต	๗๔	
กัฟ, มิสเตอร์	๘๕	
กัฟคอนเซสชัน	๗๐	
กาแนก, วิเวทท์	๔๖, ๕๙, ๑๐๑, ๑๘๔, ๑๘๖, ๒๐๙, ๒๒๔	
คำราชการ	๑๕	

๔๖๗

กุดแพ	๒๖๓	
เครื่องราชอิสริยาภรณ์, พระราชบัญญัติ		๒๒๘
แคมเบล, ม.	๑๘๕	

ง.

งเยาว	๑๒๕, ๑๓๖, ๑๔๒, ๑๔๕, ๑๕๐, ๑๕๕,	
	๑๕๘, ๑๖๔, ๑๖๖	

จ.

จรรยา, พระ	๑๔๒	
จักรพรรดิพงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระ		๕
จันทบุรีนฤนาท, กรมพระ	ดู กิตติยากร	
จันทบูรณ์	๑๑๘, ๒๒๗, ๒๔๒, ๒๔๖	
พระยา	๒๐, ๑๕๔	
จิร	๔๘, ๙๑, ๑๑๐, ๑๑๔, ๑๒๑, ๑๓๑-๒,	
	๑๘๑, ๑๙๙, ๒๑๔	
จีน	๒๒๙	
จุลทิศ	๒๕๑-๒	
เจ๊ก	๒๑๔, ๒๔๐	

ช.

ชลยุทธ, พระยา	๕, ๗, ๑๑, ๘๐, ๘๑, ๘๔, ๘๕ ๑๑๐, ๑๑๕	
ชาติเศษชุกม, หม่อม	๘๔	

ชุมนุมพรเชตรอุทมศักดิ์ กรมหลวง	ดู	อาภา
เซียงของ	๑๑๖	
เซียงคำ	๑๕๕, ๑๕๘	
เซียงตุง	๑๑๖	
เซียงม่วน	๑๔๒	
เซียงราย	๑๔๒, ๑๕๕, ๑๖๑, ๑๗๒	
เซียงแสน	๕๖, ๑๓๘	
เซียงใหม่	๑๔๒, ๑๔๔, ๑๔๕, ๑๖๑	
กาล	๒๒๘	
ไชยสงคราม, พระ	๑๓๗	

ญ.

ญวน	๒๒๘
ญี่ปุ่น	๕๑, ๕๓, ๒๑๐, ๒๑๓
เรือ	๑๖๗
อุปทูต	๑๘๔

ด.

ดักขร, พระยา	๑๓๘, ๑๔๒, ๑๔๕ ๑๕๐, ๑๕๓, ๑๕๕, ๑๕๗, ๑๖๒, ๑๗๒ ๑๘๘
การารักษ์มี, พระราชชายา	๑๔๖
คำรงราชานุภาพ, สมเด็จ ฯ กรมพระยา	
วันประสูติ	๘๕

ศิลาทองเคอ, ม.

๒๕๗

ก๊ก

๖๓

เคลกาส์เซ, ม.

๑๑๑, ๑๑๔, ๑๒๑, ๑๘๔, ๑๘๗, ๒๑๓,
๒๑๖, ๒๔๒-๔๔ ๒๔๖

ด.

ดวัง, พระยา

๑๕๐

ดวังกานู

๒๕๕, ๑๐๓

พระยา

๑๔๘

ดวาค

๒๑๘, ๒๓๖

ดองยีน, กำบถ

๒๑๓

ต่างประเทศ, กระทรวง

๑๘๘

ตำรวจภูธร

๑๕๕, ๒๕๑

เมืองลาว

๑๕๖

เตาเวอ, มิสเตอ

๖๓, ๖๖, ๗๗, ๘๕, ๙๑, ๙๒

ถ.

ถีน, เมือง

๑๒๕

ท.

ทวี่ป, พระ

๒๔๔

ทหาร

๗๕, ๑๒๓, ๑๕๖, ๑๕๘, ๑๖๕, ๑๗๘

๒๔๒

ท่ากลาง

๒๗

๔๗๐

ท่านเล็ก	๕, ๙
ทาช	๕๖, ๒๒๑
ทิพโกษา, พระยา	๒๕
เทพกระวี, พระ	๑๐
เทพวงษ์, เจ้าน้อย	๑๕๒, ๑๕๗, ๑๖๑, ๑๗๓
เทพหัตถิน, พระยา	๕
เทพาธิบดี, พระยา	๑๕๗, ๑๗๒
ไทย, คน	๒๔๐
ศาล	๒๓๘
ไทรบุรี	๒๘, ๗๕, ๘๕,

ข.

ธรรมการ, กระทรวง	๔๗
------------------	----

ค.

นครชัยศรีสุรเดช, กรมหลวง	ดู จีร
นครราชสีมา	๑๕๔
นครราชสีมา, สมเด็จฯ เจ้าฟ้า กรมหลวง	๒
นครลำปาง	๑๒๕, ๑๓๔, ๑๓๙, ๑๕๐
เจ้า	๑๔๐, ๑๔๔, ๑๔๕, ๑๕๕, ๑๗๖
นรินทร์, พระยา	๑๕๘
นริศ, เจ้าฟ้า กรมขุน	๒๖๔
นริศราชกิจ, พระยา	๑๐๐, ๑๒๓, ๑๓๗, ๑๔๐, ๑๕๕, ๑๖๔ ๑๗๔

นเรศวร, กรม

๒๑, ๔๐, ๕๕, ๑๕๖

นโรดม

๒๕๖

น้อยคำมูด

๑๔๒

น่าน

๑๕๕, ๑๕๗

บ.

บรมบาทบารุง, พระยา

๑๗๒

บริพัตร

๒๖๑-๒

บวรเดช, พระองค์เจ้า

๘๔

บ่อนเล่นไป

๒๑

บอมเบเนอมา, ห้าง

๑๖๔, ๑๖๖, ๑๕๑

บัวซอนนาช, ม.

๑๕๙, ๒๒๗

บัวสอนนาส

๒๒๗

บัวไหล, นาง

๑๕๒, ๑๖๒

บางกอกโตม

๑๕๙, ๒๓๘

บาทหลวงเปา

๑๕

บ้านเคื่อ

๑๓

บ้านทัน

๒๕๕

บ้านรนอง

๒๔๕

บุศร, นายร้อยเอก

๑๕๗, ๑๕๙

บุวีรัตน์, เจ้า

๑๕๐

แบกเกศ, ม.

๑๖๑, ๑๖๔, ๑๗๒

แบลก, มิสเทอ

๑๘๙

ป.

ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ	ดู	ลูกเอี้ยตเล็ก
ปฏิบัติราชประสงค์, พระ	๑๙	
ประจักษ์ศิลปาคม, กรมหลวง	ดู	กรมประจักษ์
ประชาชีพ, พระยา	๒๕๕	
ประกาศการ	๓	
ประวัติธรรมโนคม, พระองค์เจ้าชาย	๙๒, ๙๔, ๑๐๓, ๑๑๕, ๑๘๓, ๑๙๓	
ประวัติ		
ประวัติร		
ประวัติณกิตติบตี, กรมหลวง	ดู	ประวัติ, ประวัติร
ป่าไม้	๑๖๓, ๑๖๖, ๑๗๕, ๑๙๑	
ที่เมืองแพร่	๑๙๖	
ปาย, เมือง	๑๒๙	
ป่าวี, แผนที่	๑๕๙, ๒๑๓	
แปชเขต, ม.	๑๗๕, ๑๘๓	
(แปชยิต)		
(แปคยิต)	๑๘๙, ๒๔๕	
โปลิศ	๒๒๑	
เมืองพระตะบอง	๒๕๐	

ฝ.

ฝรั่ง	๑๘๖, ๒๔๐
-------	----------

ฝรั่งเศส

๕๖, ๖๑, ๖๘, ๗๑, ๑๑๔, ๑๕๘, ๑๗๓,
 ๑๘๑, ๑๘๓, ๑๙๑, ๒๑๐, ๒๑๖, ๒๑๙,
 ๒๒๑, ๒๒๗, ๒๒๙, ๒๓๓, ๒๓๘, ๒๔๓,
 ๒๔๘-๙, ๒๕๖

ทุกฝรั่งเศส

๖๕, ๘๒, ๙๖, ๑๓๕

อุปทูต

๒๒๒

ศาล

๒๒๕

พ.

พญาสาย

๑๕๖

พญาศรีสองเมือง

๑๕๖

พร้อม, หม่อมเจ้า

๑๖๗

พร้อมวงศ์อริราช, พระองค์เจ้า กุ

พร้อม, หม่อมเจ้า

พระตะบอง

๕๕, ๖๕, ๑๑๕, ๑๒๑, ๒๓๓, ๒๕๖

พระประยูรวงศ์, เจ้าคุณ (แพ)

กุ คุณแพ

พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

กุ แม่กลาง

พระยาไทรย

๒๖, ๓๑, ๓๒, ๓๔

พระยาไร

๑๕๔,

พระยาไล

๑๕๖

พระราชบัญญัติที่ดิน

๓๘

พระราชบัญญัติแร่

๘๕

พระราชอาณาเขต

๑

พระเสด็จสุเรนทราธิบดี, เจ้าพระยา กุ วิสุทธีสุริยศักดิ์, พระยา

พหลพลพยุหเสนา, พระยา	๑๕
พระมา	๗, ๑๔๔, ๑๗๘
พิชิตปรีชากร, กรมหลวง	๑๑, ๕๔
พิไชยรณรงค์สงคราม, พระยา	๑๕๒, ๑๕๘
พิทยลาภพฤฒิธาดา, กรมขุน	๕๔
พิเทศพานิช, พระ	๑๔๘
พิพัฒน์, พระยา	๑๘๓
พิศาล, พระยา	๑๔๒
พิษณุโลกประชานาถ, สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวง	ดู ลูกชายเล็ก
พุ่ม, นาย	๕๓
แพร์	๑๔๒, ๑๕๐, ๑๕๗, ๑๖๖
เจ้านาย	๑๓๖
โพลิน	๑๕๕
ไพศาล, หลวง	๑

ฟ.

ฟรีเปรส	๖๔, ๗๒
เฟื่องสวีตเตมฮัม	๒๔๕

ภ.

ภาสกรวงศ์, เจ้าพระยา	๗, ๔๗
ภูเก็ท	๑๕๐

น.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ	๑๐๙
มนตรี, พระยา	๑๐, ๒๖, ๑๓๗
มโนไพร, เมือง	๑๗๓
มลายู	๕๕, ๙๑
มหาดไทย, กรม	๑๘, ๑๙
กระทรวง	๒๐๙
มหาอำมาตยาธิบดี, พระยา	ดู ศรีหสเทพ, พระยา
มหิบาล, พระยา	๒๖๔
มหิบาลบริรักษ์, พระยา	ดู มหิบาล, พระยา
มหิศรราชหฤทัย, กรมหมื่น	๔๖, ๑๐๑, ๑๑๘, ๑๓๓, ๒๕๕
มาวี, ปรีนเซส	๑๑๔
เมงกุน	๑๕๕, ๑๖๒
เมืองออย	๑๕๘
แม่กลาง	๒๖๑
แม่โขง	๒๑๓
แม่เล็ก	๑๐, ๓๐ - ๑, ๔๑, ๔๓, ๒๖๒
แม่ฮ่องสอน	๒๖๔, ๑๒๙

ย.

ยมราช, เจ้าพระยา (ปั้น สุขุม)	๔๐
ยอม, เมือง	๑๒๙

ยะโฮ	๑, ๙๗
ยุทธิธรรม, กระทรวง	๑๔๒, ๒๐๙, ๒๓๗, ๒๕๐
ยุทธธานาธิการ, กรม	๑๔๙
เยอรัมัน	๑๙๔

ร.

รถไฟ	๑๘๗, ๒๕๘
รถไฟท่าจีน	๒๔๐
รพี	๒๙, ๓๐, ๕๖, ๕๘, ๖๓, ๒๒๙
รพีพัฒนศักดิ์	๒๓๑
รองเมือง, พระยา	๒๒๕
รัตนบดินทร์, เจ้าพระยา	๓๒
รัชฎานุประดิษฐ, พระยา	๑๙๐
ราชกิจจา (นุเบกษา)	๘๕
ราชบุตร, พระยา	๑๖๒
ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กรมหลวง คู รพี	
ราชภาคินวงศ์, เจ้า	๑๔๔, ๑๕๓
ราชศักดิ์สโมสร, กรมหมื่น	๑๓๖
รุสเซีย	๗
เอมเปรอออฟรัสเซีย	๕๑
ราชทูตรัสเซีย	๕๔
เรืออรรกเวศ	๒๖๑-๒

ฎ.

ฎทริรงค์รัตนเจท, พระยา ๑๕๘, ๒๔๐

ฉ.

ฉัอม, ยาย ๒๒๕
 ฉาว ๑๘๕, ๒๔๓
 ฉาวทรงดำ ๑๕, ๑๖
 ฉูกชายเล็ก ๙๓
 ฉูกเอี้ยคเล็ก ๑๐, ๔๑
 ฉเลนชเคาน, ลอก ๖๖, ๑๓๕, ๒๔๕

จ.

จษานุประพัทธ์, เจ้าพระยา กุ ชาติเคชอุคม, หม่อม
 จษิรญาณ, กรมหมื่น ๕๒
 จษิรญาณวโรรส, สมเด็จพระยา กุ จษิรญาณ, กรมหมื่น
 จ้งนำ ๑๔๗
 จัฒนา, เจ้า ๑๔๕
 จาสุเทพ, พระยา(ยี เซา.) ๑๒๙
 จษิตวงศ์วุฒิไกร, เจ้าพระยา ๔๗
 จษุทธิสุริยศักดิ์, พระยา ๑๕๙
 จษุตร, พระยา ๒๑๖
 จษุตรสาครดิฐ, พระยา กุ นริศราชกิจ, พระยา

วุฒิ, พระยา	๑๕๖
เวอนี	๘๑, ๙๒, ๙๔, ๒๒๔

ค.

ศรีธรรมสาสน, พระยา	๙๓
ศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ, สมเด็จพระ	ค _๒ แม่เล็ก
ศรีสวรินทราบรมราชเทวี, สมเด็จพระ	ค _๒ แม่กลาง
ศรีสวัสดิ์คินโรคม, พระเจ้า	ค _๒ นโรคม
ศรีสหเทพ, พระยา	๖๓, ๘๒, ๘๔, ๙๑, ๑๐๓, ๑๐๖, ๑๑๐, ๑๑๔, ๑๑๗, ๑๒๑, -๒, ๑๓๑
ศรีสองเมือง, พระยา	๑๔๖
ศรีสังขนาไลย, พระยา	๑๕๘
ศรีเสาวภาค, พระองค์เจ้าชาย	๓
ศิริรัชสังกาศ, กรมขุน	๑๘๙

ด.

สโทรบลด, ม.	๑๓๒, ๑๘๖, ๒๔๒, ๒๕๐
สมมตอมรพันธุ์, กรมขุน	ค _๒ กรมสมมต
	กรมพระ
สมิไปล่	๑๕๖
สรรพสาคร, กรมหลวง	๓๒
สรรพสิทธิ์, กรม	๖๘, ๑๔๕
สวนสราญรมย์	๔๔

สวัสดิวัตน์วิศิษฎ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ ๒

สัญญาเมืองเฮก

๒๑๓

สิงคโปร์, เจ้าเมือง

๖๖, ๕๓, ๑๐๓, ๑๔๗

สิงคโปร์ เมือง

๑๓๐

สิงหนะนี, พระยา

๒๒๘

สุขุม, พระยา

๕๘, ๑๓๐, ๑๔๗, ๑๘๑

สุพรรณ, เมือง

๑๓

สุรพันธ์พิสุทธิ, พระยา

๒๒๘

สุรฤทธิ, พระ

๑๔๒, ๑๔๕, ๑๕๖, ๑๖๑, ๑๖๖

สุรวงษ์ไวยวัฒน์

๕๔, ๑๖๘

สุรศักดิ์, เจ้าพระยา

๑๓, ๑๕, ๓๖, ๓๘, ๑๒๓, ๑๓๔,

๑๔๒, ๑๔๕, ๑๔๘, ๑๕๓,

๑๕๕, ๑๕๗, ๑๖๑, ๑๖๒, ๑๗๘

๑๕๔, ๒๐๐, ๒๖๐

สุรสีห์, พระยา

๑๕๘, ๑๗๒

สุริยานุวัตร, พระยา

๔๘, ๖๘, ๗๐, ๗๖, ๗๘, ๘๑, ๘๖,

๑๐๕, ๑๐๖, ๑๑๐, ๑๑๕, ๑๑๘,

๑๒๑, ๑๓๐, ๑๓๕, ๑๖๓, ๑๗๓,

๑๘๗, ๑๘๘, ๒๑๑, ๒๑๕-๖,

๒๑๘, ๒๒๒, ๒๓๑-๓๖, ๒๔๒

ห.

หลวงพระบาง
หลุย เสโนวิน

๑๕๕
๑๓๗, ๑๖๔, ๑๗๔

อ.

อนุชิตชาญไชย, พระยา

๑๐๐, ๑๒๓, ๑๒๕, ๑๓๔, ๑๔๐,
๑๔๔, ๑๕๐, ๑๕๖, ๑๖๑, ๑๖๕,
๑๖๗, ๒๐๐

อภัยภูเบศร์, เจ้าพระยา

๓๖, ๕๕, ๑๒๗, ๒๒๑

อภัยราชา, เจ้าพระยา

๑๕๗, ๑๘๖

อภัยราชามหายุติธรรมธ, เจ้าพระยา *ดู* อภัยราชา, เจ้าพระยา

อเมริกัน

๘๑

ออฟเซอ์เวอร์, หนังสือพิมพ์

๒๓, ๓๕

อังกฤษ

๗, ๕๑, ๕๗, ๖๖, ๗๐, ๘๕, ๙๖,
๑๑๗, ๑๒๘, ๑๕๖, ๑๖๘, ๑๘๓,
๑๙๐, ๒๑๓, ๒๓๗

ทุก

๖๓

รัฐบาล

๑๗๕, ๒๔๕, ๒๔๘-๙

เรือรบ

๑๗๗

อัยยงก์, ประกาศ

๓

ถนน

สะพาน

อาคารสวน

๓๘

อาเชอ, มิสเคอ	๘๙, ๑๑๘
อาภา	๗๔
อินทวิไชยานนท์, พระเจ้า	๑๔๖
อินทราธิบดีสีหราชรองเมือง, พระยา กู รองเมือง, พระยา	
อิศริยาภรณ์, พระองค์เจ้าชาย	๓, ๑๑
อิสเฮเซียดีก, ห้าง	๑๙๖
อุณาโลมแดง	๔๓
อุคมพงษ์เพ็ญสวัสดิ์, พระยา กู อุคมพงษ์เพ็ญสวัสดิ์, หม่อม	
อุคมพงษ์เพ็ญสวัสดิ์, หม่อม	๑๑๓, ๑๒๙, ๑๓๘
อรุพงศ์รัชสมโภช, พระองค์เจ้าชาย	๒๖๑
เอิบ, เจ้าจอม	๒๕๓
เอี่ยม, เจ้าจอม	๒๕๓

สารบัญค่นเรื่อง

สารบัญค่นเรื่อง

ใน

พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระราชทาน

เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค)

(แต่หน้า ๒๓๑ - ๔๖๑)

นายยิ้ม ปึ้งขยงกูร เป็นผู้ทำ

ก

กงซูล — ไปรตุเกสคนใหม่ขอเข้าเฝ้า	๔๓๔
— เยอรมันขอเข้าเฝ้าถวายพระราชสาสน์	๔๔๐, ๔๕๒
กำหนดวันรับทูตเปญ	๓๑๙
เกรชาน — กัปตัน คูที่สยามธุวราชักษ์	
เกาะสีชัง — เรื่องการเช่า	๔๐๒
— เรื่องหลวงอินทรมนตรี (สิน ปริกัมคิล) ขอทำเป็นกุตั้ง	๔๐๕
ไก่อ บุนนาค — นาย	
เปนนุกหนี่ห้างวิกอตเต	๓๖๗

ข

ของขวัญวันแซยิกพระราชชนนีของเจ้ากรุงเวียคนาม	๒๘๒
แขกซาอิกมหมักร้องเรียนเรื่องเรือจมเพื่อขอรับค่าเสียหาย	๔๕๓

ก

คำกราบทูลของกงสุลเยเนอราล กรุงนิวยอร์ก	ภาษาไทย	๓๕๕
..	ภาษาอังกฤษ	๓๖๒

จ

จักรีมหาปราสาท — พระที่นั่ง		
เรื่องเงินที่ ม. คุนีส ทำค้างอยู่ ๘๐๐ ชั่งเศษ		๔๑๘
เจ้าเมืองกรมการไม่รู้หน้าที่ของตัว		๓๘๐

ข

ไชยาภรณ์ (ทัก สิงหนัน) — จมื่น		
ขอเข้าจัดการการเมืองนนทบุรีให้เรียบร้อย		๓๙๒

ค

ทวิศชมมิสเตอร์ซีกเกลซัว เปนคนดี		๓๐๕
ทริสต์ถึงเรื่องเลขกับกรมพระราชวังบวร		๓๔๑
ตราที่ใช้ประทับพระราชสาสน์ไปเมืองญวน		๒๘๓

ก

ทรงเกรงว่า พวกจีนจะกำเริบ		๓๗๔
ทรงขอให้แบ่งงานเล็ก ๆ น้อย ๆ รับไปทำแทนพระองค์บ้าง		๓๗๑
ทรงชี้แจงเรื่องตระลาการของไทยกับฝรั่ง มีธรรมเนียมต่างกัน		๒๕๘
ทรงเตือนเรื่องราชการเมืองไทร		๓๖๖

ทรงปรึกษาคดี นายปรีชา (สำออง อมาตยกุล)	๓๐๘
ทรงเร่งให้ชำระคดี นายปรีชา (สำออง อมาตยกุล)	๒๕๖
ทรงให้อายุติทรัพย์สินสมบัติ ของนายปรีชา และภรรยา	๓๐๐
โทรเลข — การจัดทำ	๓๕๓
— ทางเมืองนครไชยศรี	๔๑๑
— ทางเมืองทวาย ขอให้อังกฤษมาตั้งเสตชัน ที่เมืองกาญจนบุรี	๔๒๔, ๔๒๖, ๔๓๑

น

นนทบุรี (ทัด สิงหนเสนี) — พระยา อัครราชทูตยื่นเรื่องราวกล่าวโทษ	๔๔๘
นอกรี — ม. ขอเช่าเฝ้า	๒๗๖

บ

บารอน สติลเฟรต ขอร้องให้ทรงช่วยตัดสินความ	๔๐๑
---	-----

ป

บ้อมพระจุลจอมเกล้า — การสร้าง	๔๐๐
ปัลเลอเฟ — ม. มาทำสัญญา	๓๒๔
โปรดให้ — กรมต่าง ๆ จัดพนักงานไว้รับเรื่องราวร้องทุกข์	๔๓๖, ๔๔๔
— จัดการเรื่องต่าง ๆ ในการที่ราชทูตพิเศษจะเดินทาง ไปราชการคราวนี้	๒๗๒
— จับผู้ร้ายฆ่าอินนิเียฝรั่งเศษส่งให้กงซุล	๔๔๗

- โปรดให้ — ทรวจตราจับผู้ร้ายทางทะเล ๔๐๗
- ทอบชอบใจกงซุลฝรั่งเศสที่ถวายตำราปืนใหญ่ ๓๘๔
- ทอบแสดงความยินดีและให้พรในการที่
เจ้าหญิงมาเรียแต่งงานกับเจ้าเฮนรี ๒๗๑
- ตั้งกัปตันเกรซาน เป็นพระสยามธุวรักษ์
กงซุลสยาม ที่กรุงปารีส ๓๐๗
- ตั้งตันซุนโต เป็นขุนรัชฎาภิบาลวิวัักษ์โวกงซุลสยาม
ที่สิงคโปร์ ๔๓๓
- ตั้ง ม. ซาเลฟอบ เป็นกงซุลสยาม เมืองบอมเบ ๔๓๔
- มีพระราชสาสน์ในวันราชาภิเษกกรุงสวาฮ์น
และให้ห้างมากวนอย่าเอาน้ำมันปีโตเลียม
มาเก็บไว้ใกล้หมู่บ้านถึง ๑,๐๐๐ ทีบ ๓๘๕
- เลื่อนกำหนดวันกงซุลฝรั่งเศสเข้าเฝ้า ๔๓๘
- ท้าวเรือและชี้แจงราชทูตเปลญเรือสุวา และเรื่อง
จะมอบตำแหน่งกงซุลให้กงซุลโปรตุเกสทำแทน
ตัวยั้นั้น ฝ่ายไทยไม่เห็นด้วย ๓๒๗

พ

- พระราชทานพรในงานสมรสของเจ้าหญิงมาเรียเมืองปรัสเซีย
กับเจ้าเฮนรีเมืองนิเทอแลนด์ ๒๗๑
- พระราชไมตรีระหว่างไทยกับญวน ๒๘๐
- พระราชสาสน์ถึงสมเด็จพระนางเจ้ามหาสุทนต์ พระเจ้ากรุง
บริเตนใหญ่และไอริแลนด์ ๓๑๖

พระราชหัตถเลขา ทรงแสดงความยินดี ต่อเอ็ดลอฟท์ฟเฟอริน ที่ได้รับตำแหน่งไวสรอย คอเวอนเนอเยเนอราลผู้ครองอินเดี	๔๕๘
ไพรัชพากย์ภักดี - พระ ทำความผิดต้องโทษ	๔๒๒

ฟ

เพื่อนันตา - ม. ขอเข้ารับราชการ ของคอเวอนเนอเยเนอราล	๔๐๕
---	-----

ภ

ภานุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) - เจ้าพระยา กราบถวายบังคมลาไปอยู่ที่บ้าน เมืองสมุทรปราการ	๔๕๘
ขอตามเสด็จประพาสทางทะเล	๔๕๕
เป็นราชทูตพิเศษไปราชการต่างประเทศ	๓๓๒

ม

เมซัน (Mr. D.K. MEYSON) - ม. กูที่สยามธุระพาหะ	
--	--

ณ

ยุคนธร - พระองค์เจ้า ทรงเป็นลูกหนี้ ห้างวิกอตเต	๓๖๗
--	-----

ร

รัชฎาภิรัช (ตันซุนโต) - ชุน	๔๓๓
-----------------------------	-----

ราชทูตออสเตรีย

- ขอเข้าชมกระบวนแห่ในพระราชพิธีถือน้ำและ
ขอเข้าเฝ้าในพระอุโบสถ ๔๑๙
- ได้รับพระราชทานดินเนอร์ และโปรดให้เข้าเฝ้า
สมเด็จพระนางเจ้าแก้ว ๔๒๐

เรื่องผู้ร้ายที่เมืองมลิวัน

๔๔๖ - ๗

เรื่องหาว่าเติมโซ้ในการลงโทษนายปรีชา

๒๗๘

ก

ลูกค้าขออนุญาตมีอาวุธ

๔๖๐

เล่นเบี้ยอย่างใหม่

๔๔๑

ข

ศิลาต่อพนักระพุทธรูปรางค์ปราสาท

๓๒๑

ค

สยามรุกรพาทะ (ม. เมชัน) — พระยา

๒๗๒

ร. ๕. ตรัสชมว่า ช่วยเหลือจริง ราชการจึงสำเร็จตลอดมา ๓๐๔

ร. ๕. ทรงขอร้องให้รับราชการต่อไป ๓๙๑

สยามรุกรวัักษ์ (กัปตันเกรซาน) — พระ

๓๐๗

ด

ห้ามโยนห่วง

๔๓๙, ๔๔๓

อ

อึ้งย้ง — จีน

การชำระ

๔๑๓

การระงับเงินอึ้งย้งที่เมืองสมุทรสาคร

๔๑๔

ให้ทำโทษเงินอึ้งย้ง ๔ คน

๔๑๗

อายุทิรพย์สมบัติของนายปรีชาและภรรยา

๓๐๐

อินทรมนตรี (สิน ปริกัมคิล)

ขอที่เกาะสี่ซึ่งทำกุฎ

๔๐๕

เออาร์กูน — ม.

จะขอเซอร์เวทางรถไฟจากเมืองชินนครมหาตไทย

ตลอดมาจนถึงกรุงเก่ากรุงเทพฯ

๔๕๐



พิมพ์ที่โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี

สี่แยกราชวิถี ถนนสามเสน ทรนคร
นายเฉลียว จันทราทรพย ผู้พิมพ์, ผู้โฆษณา

พ.ศ. ๒๕๐๒